

**ÖMER RÜŞENÎ'NİN BİR TERCÎ'-BENDÎ'NİN ŞERHİ: MÜŞKİL-KÜŞÂ
(İNCELEME - AÇIKLAMALI METİN - TASAVVUFÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Üniversitesi
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı**

Ömer UYAN

Danışman: Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ

Haziran 2015

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı öğrencisi Ömer UYAN tarafından Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ yönetiminde hazırlanan “Ömer Rûşenî'nin Bir Tercî'-bendi'nin Şerhi: Müşkil-Küşâ (İnceleme - Açıklamalı Metin - Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü)” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 10.06.2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

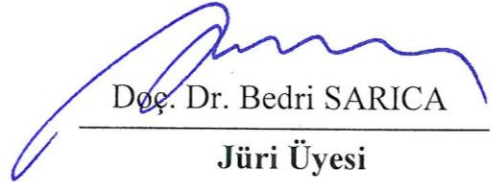
Doç. Dr. Saadet KARAKÖSE

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Bedri SARICA

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 01/03/2015 tarih ve ...14/19 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların; verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza :

Adı Soyadı :

Ömer LİYAN

TEŞEKKÜR

Öncelikle, Orijinal ve farklı bir şathiye şerhi olduğuna inandığım “Müşkil-Küşâ”yı çalışmama vesile olan, beni metinden haberdar eden ve tez süresince geniş kütüphanesinden de son derece istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ’a teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisansımın ders döneminden itibaren kendilerinden çokça istifade ettiğim ve tez dönemimde de görüş, katkı ve kaynaklarını benden esirgemeyen Doç. Dr. Saadet KARAKÖSE ve Yrd. Doç. Dr. Cemal BAYAK hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Farsça şiirlerin anlamlandırılması konusunda benim için saatlerini ayıran ve lisans eğitimim süresince de üzerimde büyük emekleri olan İÜ Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Profesörü hocam Mehmet ATALAY’a; aynı şekilde Arapça şiir, cümle ve ibarelerin doğru okunmasında ve anlamlandırılmasında büyük katkı ve emeklerini gördüğüm: İÜ Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Profesörü hocam Mehmet YAVUZ’a, büyükbabam Zülküf UYAN’a, ve 29 Mayıs Üniversitesi’nde Kelâm Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olan dostum Sami Turan EREL’e candan teşekkürlerimi sunuyorum.

Yazma eserlere ulaşmamda yardımcı olan ve hazırladığım latinize metnin bir kısmını okuyarak beni teşvik eden Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde Uzman Yardımcısı Muhammed Said GÜLER’e; birçok kaynağını benimle paylaşan İÜ Türkiyat Enstitüsü Araştırma Görevlisi Müslüm YILMAZ’a; bazen sözlüklerde ve başka eserlerde beraberce bir kelimenin peşine düştüğümüz oda arkadaşlarım Metin AKDENİZ’e ve Günsel BARIŞ’a; İngilizce çevirilerde yardımını esirgemeyen Ayşe BAYRAK’a ve tez süresince arayıp soran veya kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan dostlarım Bilal DEMİR’e, Ahmet EŞ’e, Hüseyin UZUN’a, Abdullah KARAKAŞ’a, Ilgaz YEŞİLÇİMEN’e... müteşekkirim.

Maddî-manevî emekleri ve dualarıyla bugünlere geldiğim; tezimin yazım aşamasında aylarca yanımda bulunan annem Hidâyet UYAN’a ve babam Mâşuk UYAN’a, haklarını ödeme noktasında teşekkürün kifayetsiz geleceğini bilmekle beraber, teşekkür ediyorum. Yine her daim yanımda olan ve benim için birçok şeyden ferağat eden kardeşlerim Muhammed Said UYAN’a ve Ayşenur UYAN’a teşekkür ediyorum.

ÖZET

ÖMER RÛŞENÎ'NİN BİR TERCÎ'-BENDİ'NİN ŞERHİ: MÜŞKİL-KÜŞÂ (İNCELEME - AÇIKLAMALI METİN - TASAVVUFÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ)

UYAN, Ömer

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ

Haziran 2015, 200 sayfa

Bu çalışma, İlahî tarafından 1479 yılında tamamlanmış ‘şerh’ türünde bir eser olan ‘Müşkil-Küşâ’ isimli el yazması metin üzerine gerçekleştirilmiştir. Tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan eser; Ömer Rûşenî’nin “Bir gönülden sevice Allâh’ı” matlalı, muhtevasına göre şathiyye diyebileceğimiz tercî-bendini konu edinmektedir. 40 varaktan ve genelde 15 satırdan oluşan eser, nesih-talık (nestalik) hatla, manzum ve mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. İçinde İlahî’ye ait manzumeler de bulunmaktadır.

Tezimiz; İnceleme, Açıklamalı Metin ve Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü olmak üzere üç ana çerçeveden oluşmaktadır. İnceleme kısmında kelime ve terim olarak şerhe ve şerh eserlerinin önemine dair bazı bilgiler verip ‘Müşkil-Küşâ’yı metot, muhteva ve bir ‘şerh’ olarak değeri yönünden şerh literatüründe konumlandırmaya ve şârihin, şerhinde yararlandığı kaynakları tespit edip sunmaya çalıştık. Açıklamalı Metin kısmında yazma metnin günümüz alfabesine çeviriyazımını yaptık ve dipnot yöntemiyle tüm iktibas, telmih ve metinlerarasılıkları göstermeye çalıştık. Yine aynı yöntemle, ilgili yerlerde, tasavvufî içerikli bu şerh üzerinden İslam düşünce tarihindeki bazı ekoller ve gelenekler arasındaki farklılıklara, tartışmalara atıfta bulunduk. Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü’nde ise şerh metninde ve tasavvuf literatüründe geçen ortak tasavvufî kavramların açıklamalarını verip şârihin bunlara verdiği farklı bir anlam varsa belirttik. Aynı şekilde, hiçbir tasavvuf sözlüğünde geçmeyen; ancak tasavvufî bir anlam yüklenerek kullanılan bazı kelimeleri de sözlüğe ekledik.

Anahtar Kelimeler: El yazması, şathiyye, şerh, tasavvuf, Ömer Rûşenî, İlahî, Müşkil-Küşâ, tercî-bend, nazım, nesir.

ABSTRACT**MUSHKIL-KUSHA: SHARH OF A POEM BY OMAR RUSHANI
(ANALYSIS - ANNOTATED TEXT - DICTIONARY OF SUFISTIC CONCEPTIONS)**

UYAN, Ömer

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Adviser of Thesis: Süleyman SOLMAZ, Assoc. Prof. of Classical Ottoman Literature

June 2015, 200 pages

This study is about the manuscript entitled as “Müşkil-Küşa/Mushkil-Kusha” which is in the form of şerh/sharh and written by İlahi in 1479. The only copy of the book is in the library of Manisa İl Halk Kütüphanesi/Manisa Public Library. The work is about terci-bend of Ömer Ruşeni which have the matla as “Bir gönülde sevice Allâh'ı” and it can be called as şathiyye according to its content. The work consists of 40 leaves with generally 15 lines, written with nestalik style in both verse and prose. It contains pieces of verses that belongs to İlahi as well.

Our thesis is made of three parts that are analysis, annotated text and dictionary of sufistic conceptions. In the part of analysis we gave information about şerh/sharh in literal and term meanings as well as the importance of şerh/sharh works. We tried to position “Müşkil-Küşa/Mushkil-Kusha” in şerh/sharh literature according to its value of method and content as a şerh. We also tried to ascertain and present the sources that the writer utilized in his şerh. In the part of annotated text we transcribed the manuscript text to current alphabet and tried to show all the quotations, allusions and intertextualism by footnote method. By the same method, we also gave referance to the differences and discussions in the history of Islamic doctrine connected to this şerh/sharh which have sufistic content. In the dictionary of sufistic conceptions, we gave explanations of the common concepts that are seen both in the şerh/sharh text and the sufistic literature. We also added some words to the dictionary that are not available in sufistic dictionaries but used in sufistic sense in our text.

Keywords: Manuscript, şathiyye, sharh, sufism, Ömer Ruşeni/Omar Rushani, İlahi, Müşkil-Küşa/Mushkil-Kusha, terci-bend, poem, verse, prose.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞERH

1.1. Kelime ve Terim Olarak Şerh.....	4
1.2. Türk Edebiyatında Şerh.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİL-KÜŞÂ

2.1. Müşkil-Küşâ Müellifi, Şârih: İlâhî.....	7
2.2. Nüsha Tavsifi.....	8
2.3. Müşkil-Küşâ'nın Mahiyeti ve Önemi.....	10
2.4. Müşkil-Küşâ'nın Dil ve İmlâsı.....	13
2.5. Müşkil-Küşâ'nın Muhtevası, Üslûbu ve Şerh Metodu.....	17
2.5.1. Telmih, İktibas ve Metinlerarasılıklar.....	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

3.1. Şerh Edilen Şiirin Metni: Ömer Rûşenî'nin Tercî'-Bend'i.....	23
3.2. Açıklamalı Şerh Metni: Müşkil-Küşâ.....	28

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TASAVVUFÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ.....	118
SONUÇ.....	157
KAYNAKLAR.....	159
EK-1: ETVÂR-I SEB’A TABLOSU.....	169
EK-2: ÖMER RÛŞENÎ’NİN ‘TASAVVUF’ TEMALİ BİR ŞİİRİ.....	171
EK-3: TIPKIBASIM	174
ÖZGEÇMİŞ.....	199

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.	:Aktaran
Bkz.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
Düz.	:Düzenleyen
Haz.	:Hazırlayan / Yayına hazırlayan
İs.	:İsim
İSAM	:İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
Msl.	:Mesela
S.	:Sayfa / sayfa numarası
Sıf.	:Sıfat
Tas.	:Tasavvuf
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	:Tercüme / Tercüme eden
TTK	:Türk Tarih Kurumu
V.	:Vefat tarihi
Vb. / Vs.	:Ve benzeri / Ve sâir(e)
Vd.	:Ve diğerleri
Vr.	:Varak / Varak numarası

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Ā	:	Ā, ā, A, a
ا, أ	:	A, a, Ā, ā, E, e, ’
ء	:	-i, -yı ve -yi (izafe olarak), ’
ب	:	B, b, P, p
پ	:	P, p
ت, ة	:	T, t
ث	:	S, s
ج	:	C, c
چ	:	Ç, ç
ح	:	H, h
خ	:	H, h
د	:	D, d
ذ	:	Z, z
ر	:	R, r
ز	:	Z, z
ژ	:	J, j
س	:	S, s
ش	:	Ş, ş
ص	:	S, ş
ض	:	Đ, đ, Ž, ž

ط	:	Ṭ, ṭ
ظ	:	Ẓ, ẓ
ع	:	‘
غ	:	Ġ, ġ
ف	:	F, f
ق	:	Q, q
ك	:	K, k, G, g, ñ
گ	:	G, g
ڭ	:	ñ
ل	:	L, l
م	:	M, m
ن	:	N, n
و	:	O, o, Ö, ö, U, u, Ū, ū, Ü, ü, V, v
ه	:	a-e (sonda), H, h
ی, ی	:	ā (elif-i maksûre olarak), I, ı, İ, i, Ī, ī, Y, y; ve -ı, -i, -yı, -yi (izafe olarak)

GİRİŞ

Bu çalışmamızla, tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan ve tam adı “Müşkil-Küşâ Fî-Hall-i Müşkilât-ı Tercî‘-Bend” olan, 15. yüzyıla ait bir şerh eserini gün yüzüne çıkarmış oluyoruz.

Çalışmamızın birinci bölümünde şerh kelimesinin tahlili, şerh eserlerinde uygulanan sıra ve metod, şerhlerin kendi devirlerinde ve günümüzde taşıdığı ehemmiyet üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Müşkil-Küşâ müellifi olan şârih İlâhî’nin kimliği hakkında bir soruşturma yapılmış; eserin nüsha tavsifi, mahiyet ve ehemmiyeti, dil-imla özellikleri, muhtevası ve üslubu incelenmiştir. Yine bu bölümde, bazı verilere dayanarak Anadolu sahasında yazılmış ilk ‘Türkçe şiir’ şerhinin Müşkil-Küşâ olduğu, şiiri şerhedilen ilk Anadolu sahası şairinin ise -elimizdeki mevcut verilere göre bugüne kadar bildiğimiz şekliyle Yunus Emre değil- Aydınlı Dede Ömer Rûşenî olduğu anlatılmış ve şerhi yapılan şiirin ‘şathiyye’ olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde önce meşrûh metin yazılmış ve şerh edilmeyen ya da şerh metninde sahh kaydı, der-kenar olarak yer alan beyitlere işaret edilmiştir. Bu kısımda (ve ilgili başka yerlerde) Ömer Rûşenî Dîvânı’nın; Semra Aydemir, Âzâde Ertuğrul Mûsâbeyli ve Orhan Kemal Tavukçu tarafından hazırlanan neşirlerinden faydalanılmıştır. Bunlardan yıllar sonra, 2010 yılında hazırlanan ve sadece bir nüshanın 1b-60a varakları arasındaki manzumelerinin üç sayfalık bir girişle birlikte çeviriyazımından ibaret olan, Suna Demir’in çalışması ise bu listeye dahil edilmemiş ve çalışmaya atıfta bulunulmamıştır.

Yine üçüncü bölümde, tutarlı bir çeviriyazım sistemiyle şerh metni latinize edilmiş¹ ve bu işlem sırasında İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” makalesi sürekli göz önünde tutulmuştur. Şerh edilen beyitler koyu/bold olarak yazılmıştır. Metin içinde, bağlama göre eklemek istediğimiz tüm ek, kelime veya açıklayıcı işaretler köşeli parantez içine [] alınmıştır.

¹ Bu kısım çalışmamızın merkez noktasını oluşturmaktadır.

Bu kısımda, çeviriyazım dışında, metinde tesadüfî olarak bulunmadığını, bir görevi olduğunu düşündüğümüz kelime, kavram ve ibarelerle ilgili dipnotlar düşülmüş ve metnin bazı söylem ve pasajlarında “bir metni çeşitli devir ve seviyedeki şair ve yazarların aynı konuda yazılmış eserleriyle karşılaştırmak” (Yeniterzi, 1992: 60) şeklinde ifade edebileceğimiz ‘mukayeseli okuma’ metodu uygulanmaya çalışılmıştır. Bunları yaparken; değerli ilim adamı ve modern metin tahlili çalışmalarının duayeni Ali Nihat Tarlan’ın ve Mertol Tulum’un şu tavsiyeleri göz önüne alınarak şerh metninin daha anlaşılır olması, metnin iç bütünlüğünün gösterilmesi ve anlam katmanlarının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir:

“Muhayyile yanılmaz kanunlarıyla aranılan şeyi daha tam ve daha açık olarak göz önüne getirir. Yalnız bu tablonun sanatkarın muhayyilesine yaklaşması için onu tarihî ve etnografik bilgilerle zenginleştirmek, başka bir devrin ruhuna bütün teferruatıyla girdiğimizi daima göz önünde bulundurmamak, insan ruhundaki müşterek duygu kanunlarıyla o zamanın kıymet hükümlerine ermek ihtiyacındayız. Bu, hâdisenin iç kısmıdır” (Tarlan, 1981: 198).

“Tarihî metinler üzerindeki çalışma konularından biri, metnin iç düzenini ve bağlamını gözeterek onu üst ve alt bölümlere ayırmak, birbirleriyle ilişkilerine göre gerektiğinde bunları numaralamak, gerektiğinde sayfa başları yaparak ana bölümlerin hem birbirlerine göre farkını hem de alt bölümleriyle birlikte kendi bütünlüğünü göstermek, kısacası onu, muhtevası kolayca kavranabilir, konuları tanınıp izlenebilir bir kılıkla okuyucu ve araştırmacıya sunmaktır. Bu, muhtelif parçaların ahenkli bir birleşimi ile kendi başına bir yapı teşkil eden metnin, bu yapıyı kuran ve yine kendi içindeki birleşimlerle daha küçük bütünlerden ibaret bulunan parçalar halinde tanıtılması demektir. Böylece, yazarın konuyla ilgili olarak aktardığı bilgiler, ileri sürdüğü düşünceler, yaptığı yorumlar, dile getirdiği duygular, bu arada vermek istediği mesajlar rahat bir şekilde izlenebilme imkanına kavuşturulmuş olur” (Tulum, 1996: 222).

İslâm tasavvufunun esasları ve kaideleri 3/5 ve 4/11. asırlarda yaşamış olan sûfiler tarafından konulmuş, tamamlanması için her sûfî elinden geleni yapmış, bu suretle sağlam temeller üzerine kurulan İslâm tasavvufu zamanımıza kadar gelebilmiştir. O tarihten itibaren sadece tabirler, istihlahlar, şekiller ve zahirî şeyler değişmiştir. Günümüze gelinceye kadar esaslar hep aynı kalmıştır (Hücvirî, 2014: 21). Bu sebeple, yeri geldiğinde bazı hususların açıklanmasında 10. ve 11. asırlarda yaşayan Ebû Nasr Serrac Tûsî, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Necmüddin Kübra gibi tasavvuf teorisyenlerinin ve müdevvinlerinin eserlerine de yeri geldikçe atıflar yapılmıştır.

Dördüncü bölümde ‘Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü’ yer alır. Burada, şerh metninde ve tasavvuf literatüründe geçen ortak tasavvufî kavramların açıklamaları verilip şârihin bunlara verdiği farklı bir anlam varsa belirtilmiş ve bu anlamlar, ilgili maddede italik olarak, varak numaralarıyla birlikte yazılmıştır. Aynı şekilde, hiçbir tasavvuf sözlüğünde geçmeyen; ancak tasavvufî bir anlam yüklenerek kullanılan bazı kelimeler de sözlüğe eklenmiş ve bunların başına * işareti konulmuştur. Bu bölümde Ethem Cebecioğlu’nun Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü esas alınmış olup Fahrüddin Irakî’nin -şârihimiz üzerindeki bariz etkilerinden dolayı- Istilâhât-ı Ehl-i Tasavvufu’ndan da geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bazı maddelerin oluşturulmasında ise Kuşeyrî’nin Er-Risâlesi, Serrâc Tûsî’nin El-Lümâ’sı, Kelâbâzî’nin Ta‘arrufu’ndan ve Seyyid Şerîf Cürcânî’nin Ta‘rifâtı’ndan istifade edilmiştir.

Ek-1’de, şârihimizin üzerinde sistematik olarak durmadığı Etvâr-ı Seb‘a mevzusu tablo halinde verilmiş; Ek-2’de, şerh metninin daha iyi anlaşılmasında katkısı olacağını düşündüğümüz, Ömer Rûşenî’ye ait, tasavvufun tarifini yapan bir şiir ve Ek-3’te Müşkil-Küşâ’nın tıpkıbasımı mevcuttur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞERH

1.1. Kelime ve Terim Olarak Şerh

Şerhin asıl anlamı et ve benzeri şeyleri yaymak ve kesmektir. *Şerrehtu'l-lahme* ve *şerrehtuhû*, ‘eti yaydım/serdim ve kestim/yardım’ demektir. “Şerhü’s-sadr” göğsün; Allah’tan ilâhî bir nur, sükunet ve huzurla ‘genişlemesi’ demektir. Kur’an’da, Tâ-hâ, 20/25; İnşirâh, 94/1; Zümer, 39/22’de ‘şerh’ bu anlamıyla görülür. Müşkil sözün şerhi ise onu açıklamak ve gizli manalarını ortaya çıkarmaktır (Râğıb El-İsfahânî, 2012: 545).

‘Yaymak, kesmek, genişletmek’ gibi kök anlamlarıyla da bağlantılı olmak kaydıyla, şerhin edebiyat literatüründe kazandığı anlam, İsfahânî’nin belirttiği üçüncü anlamdır. Bu anlamdan hareketle ‘şerh’in bir telif türü ve terim olduğunu söyleyebiliriz. Metin şerhleri, öteden beri, söz konusu metinde geçen bazı kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarının açıklanması, mazmunlarının çözümlenmesi; ibare, deyim ve terimlerin çeşitli ilim dallarıyla olan ilişkilerinin belirtilmesi şeklinde yapılagelmiştir. Şerhte, şârihe göre okuyucunun anlayamayacağı farz edilen yani anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da bölümlerinin açıklanması esastır. Amaç, okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Bilgilendirme, açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yapılır. Bu esnada konunun genişletilmesine gidilir. Konunun açılıp genişletilmesi, şârihin bilgi ve anlayışı doğrultusunda, yorumu da beraberinde getirir (Mengi, 2014: 77, 79).

Şerh, ortak özellikleri sebebiyle, şerh çeşitleri olarak da düşünülebilecek başka bazı terimleri de akla getirmektedir. Aralarında fark bulunmakla beraber metin şerhiyle ilgili -bazen metin şerhi yerine- öteden beri kullanılan bu terimler ‘metin izahı, metin tahlili, der-kenar, hâşiye, hâmiş, telhis, ta’likât, tefsir vb.’dir. Bunlardan metin izahı ve metin tahlili şerh yerine kullanılır. *Der-kenar* ve *hâşiye*, sayfa kenarlarında yer alan açıklayıcı ek bilgi; *hâmiş*, mektup altına yazılan ek bilgi ya da açıklama; *telhîs* özetleme; *ta’likât* bir eserin açıklaması olarak kenarına ya da ayrı bir eser olarak yazılan bilgiler, notlar; *tefsîr* ise açıklama, yorum demektir. Tefsîr daha çok Kur’an-ı Kerim’le bağlantılı bir terim olup Kur’an’ı anlama ve açıklama bilimi; Kur’an’ı açıklamak amacıyla yazılan eser demektir. Ancak, şerhle ilgili bütün bu terimlerin ortak özelliği, hepsinin metnin anlaşılmasına yönelik az ya da çok ‘açıklama’yı beraberinde getirmesidir (Mengi, 2010: 200).

Edebî metin şerhlerinde izlenen yöntem genel itibariyle şu şekildedir: 1. Metin, 2. Metin çevirisi, 3. Gramer özellikleri ve sözlük bilgileri, 4. Açıklama (şerh, izah), 5. Açıklamayı güçlendirme, örnekleme, anlamı yorumlama amacıyla ek bilgi vererek konuyu açma, genişletme (Mengi, 2010: 199).

1.2. Türk Edebiyatında Şerh

Arapça-Farsça edebî eserlere yazılmış Türkçe şerhler, şerh literatürünün önemli bir kısmını oluşturur. Bu eserler çoğunlukla nesir halinde şerh edilmiş olup manzum şerhlere nadiren rastlanır. Arapça-Farsça metinlere yazılan şerhlerde kelime ve terkiplerin sözlük anlamları, gramer özellikleri, metindeki diğer kelimelerle irtibatları ve bu şekilde kazandıkları manalar üzerinde durulur. Kelimelerin semantik ayrıntılarına dikkat eden şârihler, başta ayet ve hadisler olmak üzere manzum-mensur örneklerle destekledikleri ifadelerini atasözleri ve hikayelerle daha akıcı hale getirir. Türkçe şerhlerde, Arapça'da olduğu gibi, kalıplaşmış sözlere benzer bir ifade sistemi kurulduğu görülür. Okuyucuya hitaplarda, şerh bölümleri arasındaki geçişlerde, alıntı ve göndermelerde çoğunlukla bu kalıp ifadelerden yararlanır. Bu genel çerçevede içinde metinlerin şerhinde çeşitli ilimlere dair terminoloji kullanılır. Hacimli şerhlerde rastlanan metin içi göndermeler ve bazı şerhlerde görülen nüsha-rivayet tenkitleri de geleneksel şerh metodunun önemli unsurlarıdır.

20. yüzyıl başlarına kadar birkaç istisna dışında Türkçe klasik edebiyat manzumelerinin şerhlerine rastlanmazken tasavvufî çevrelerde ortaya çıkan Türkçe manzumeleri şerh etme geleneği kendine özgü bir edebî çığır oluşturmuştur. Diğer şerhlerde yer alan metinlerin diliyle ilgili gramer ayrıntıları tasavvufî şerhlerde nadiren yer bulur. Türkçe tasavvufî şiir şerhleri, şerh metinlerinin hemen tamamına hakim olan "tümevarım" yaklaşımının en çok kırılmaya uğradığı metinlerdir. Muhteva merkezli olan bu şerhlerde metnin belirleyicisi tasavvuf konularıdır.

Tasavvuf şiirinin özgün nazım türlerinden olan şathiyelerin şerh edilen şiirler arasında belirgin bir ağırlığı vardır. Türkçe'de tasavvufî şiir şerhleri, dil ve kültürle ilgili açıklamalardan ziyade tasavvufî terminolojinin geliştirilmesiyle zenginlik ve değer kazanır. Tasavvufî çevrelerde eğitim aracı olarak da kullanılan bu şerhler manevi bir işaret üzerine ya da dostların ricası gibi sebeplerle kaleme alınmıştır. Çok defa metnin yazarı gibi kendisi de mutasavvıf olan şârih, genellikle hedef okuyucu kitlesinin

seviyesine göre bir dil ve üslup benimser. Bu arada dinî ilimlerin yanı sıra ilm-i nücum, tıp, kimya, rüya tabiri, ebced, belagat vb. ilim dallarından da yararlanır. Bazen ayet ve hadis metinleri, peygamber kıssaları, sufi menkıbeleri, darbı meseller, halk rivayetleri ve diğer tahkiye unsurları tasavvufi şiir şerhlerinin konusunu oluşturur. Hemen tamamında bir hitap tarzının yer aldığı tasavvufi şiir şerhlerinde soru-cevap ve örneklendirme ile anlatım yöntemleri etkili biçimde kullanılmıştır (Ceylan, 2010: 566, 567).

Eski şerhlerdeki fikirlerin isabeti, metodu münakaşa edilebilir veya şârihlerin değerlendirmeleri bazen sübjektif olabilir.² Ancak yine de şerhler; değişen hayat şartlarında, değişen veya kaybolan kültür dünyamızın en zengin ve ansiklopedik kaynaklarıdır (Çelebioğlu, 1998: 553).

² Osmanlı şerh geleneğinin üstad kabul edilen ve metinleri genellikle dil, edebiyat ve mazmunlar üzerinden açıklayan şârihlerinden Sûdî ile mutasavvıf olan ve şerh ettiği metni -bazen 'tevil' yoluyla-tasavvuf düzlemine çekerek şerh eden Vehbî Konevî'nin, Hâfız-ı Şirazi gazellerine yazdıkları şerhlerin mukayeseli okunması, şerhte yorum ve sübjektivite hususunda bilgilendirici olacaktır. Bkz. Ayar, 2007.

İKİNCİ BÖLÜM MÜŞKİL-KÜŞÂ

2.1. Müşkil-Küşâ Müellifi, Şârih: İlâhî

Şârihin, birkaç yerde belirttiği gibi, mahlası İlâhî'dir:

K'ey *İlâhî* revân cevâb eyle

Bu su'âl üzre feth-i bâb eyle (vr. 115a)

Ey *İlâhî* yûri revân cehd it

Bulara konuş olmağa 'ahd it (vr. 143a)

İlâhî'dür günâha mu'terif tek

Kec ise râstî virgil elif tek (vr. 148a)

Ey *İlâhî* bu neşri itme nişâr

Naẓm idüp neşri söyle gevhervâr (vr. 151b)

Güftem ez-şûr u şer-i çeşm-i tu key dil be-rehed

Güft cân mî-deh *İlâhî* be-rev ü hayr ü hâlâş (vr. 152b)

Ulaşabildiğimiz tezkire, kitap ve makaleleri incelememize rağmen kendisine 'Müşkil-Küşâ' isimli bir eser atfedilen 'İlâhî' mahlaslı bir şahıs bulamadık. Vefat tarihleri veya yaşadıkları zaman dilimi, Müşkil-Küşâ'nın telif tarihi olan 884/1479'a en yakın olan 'İlâhî' mahlaslı şairler ve mutasavvıflardan, Molla İlâhî veya Abdullah Simavî olarak da bilinen Abdullah İlâhî 896/1491'de vefat etmiş bir Nakşibendi şeyhidir (Kara, 1998). Başka tarikatlere mensup sufilerin birbirlerinin eserlerine şerh yazması elbette mümkün ve vakidir. Ancak şerhte geçen bazı karineler İlâhî'nin samimi bir Halvetî olduğunu, hatta şiirini şerh ettiği Ömer Rüşenî'nin bizzat müridi olduğunu düşündürmektedir:

Ol imdi işiginde *Rüşenî*'nüñ

Ki maqbûlidür ol Rabb-i Ğanî'nüñ (vr. 130a)

Naḥv'e şarf olmamış 'ömrinde *Zeyd*ü 'Amr'ı, 'Ömer *Rüşenî*'dendür hâliyâ emri (vr. 151b).

Adı Müşkil-Küşâ durur dimişem

Gül-i bâğ-ı beķā durur dimişem

Rûşenî mihrinüñ şu‘â‘ıdur

Ne kıyâsî ne ĥod semâ‘ıdır (vr. 152a)

Abdullah İlâhî'nin önemli eserlerinden *Esrâr-name* ve *Meslekü't-Tâlibîn* ise dil ve üslup açısından *Müşkil-Küşâ*'ya benzememektedir (Abdullah İlâhî, ?; Özçelik, 1990).

Asıl adı Ahmed olan Buharalı İlâhî ise Fâtih Sultân Mehmed devri (1451-1481) şairlerindedir ve Abdullah İlâhî ile çağdaştır. Buhara'dan Anadolu'ya geldikten sonra Bursa'ya yerleşen, Âlim ve Şeyh Ahmed İlâhî Efendi, Halvetiye ve Melâmiye tarikatının bazı şeyhlerine hizmet etmiş, ömrünün son zamanlarında da Nakşibendî tarikatından bir pîri mürşid kabul edip bütün kalbiyle Hakk'a yönelmiştir (Kurnaz, 1996; Kara, 1998; Ördek, 2014).

Bir zamanlar Halvetî tarikatine intisap etmiş olması ve:

Dünyenüñ şehvetleri aģu ola

Gerçi şüretde muşaffâ şu ola (Kuru, 2014: 778)

gibi bazı manzumeleri, İlâhî'nin:

Ṭavr-ı evvelde şadr oğurlar adın

Gerçi âħirde bedr oğurlar adın (vr. 115b)

gibi beyitleriyle söylem ve üslup yönünden benzerlikler taşısa da; hayatı hakkında az ve muğlak bilgiler bulunması ve sık sık Abdullah İlâhî ile karıştırılması, Ahmed İlâhî hakkında da temkinli olmayı gerektiriyor.

Şu an itibariyle *Müşkil-Küşâ*'nın müellifi hakkında tek bildiğimiz mahlasının İlâhî olduğu ve büyük bir ihtimalle Ömer Rûşenî'nin bizzat müridi olduğudur.

2.2. Nüsha Tavsifi

Müşkil-Küşâ'nın tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesindedir. İçinde altı eser bulunan bir mecmuada son ve tek Türkçe eser Müşkil-Küşâ'dır. Birinci sırada, talik hatla yazılmış, Seyyid Şerif Cürçânî'ye ait 'Hâşiyetü'l-Hâşiye Alâ-Şerhi'l-İsaguci' isimli Arapça meşhur mantık kitabı İsaguci'nin şerhi vardır. 1b-17b varakları arasında yer alan bu eserin arşiv numarası 45 Hk 2955/1'dir. İkinci sırada, İbnü'l-Cevzî'ye ait 'Risâle Fi'z-Zikri'l-Cehrî' isimli, tasavvufî içerikli Arapça bir eser vardır. 18b-74b varakları arasındadır, arşiv numarası 45 Hk 2955/2'dir. Üçüncü sırada, yine 'Risâle Fi'z-Zikri'l-Cehrî' isminde, 77b-79b varakları arasında, Dâî Eyyüb Edhem'e ait, talik hatla Arapça bir eser yer alır. Arşiv numarası 45 Hk 2955/3'tür. Dördüncü sırada, 'El-Edille Alâ-Cevâzi'z-Zikri'l-Cehrî' isimli, Sadr b. Muhammed Er-Ruâşî (ya da Horasanî)'ye ait, 82b-96b varakları arasında, talik hatla yazılmış Arapça bir eser vardır. Arşiv numarası 45 Hk 2955/4'tür. Beşinci sırada mecmuanın tek Farsça eseri 'Risâle Fî-Sırr-ı Kelime-i Tevhîd' yer alır. 98b-113a varakları arasında yer alan eserin müellifi belli değildir. Arşiv numarası 45 Hk 2955/5'tir.

Altıncı sırada Müşkil-Küşâ yer alır. Eserin ismini, İlâhî açıkça belirtir:

Adı *Müşkil-Küşâ* durur dimişem

Gül-i bâğ-ı beķā durur dimişem (vr. 151a)

Arşiv numarası 45 Hk 2955/6'dır. Müellifi, yukarıda bahsettiğimiz gibi, İlâhî'dir. Eser hakkında diğer bazı bilgiler şöyledir: Duracaklar kırmızı, kenarları ve sırtı siyah, sertabı ve köşeleri vişne rengi, meşin desenli. Kağıt kaplı, mukavva ciltli, miklebli, yaprakları hafif kurt yenikli. Boyutu (dış-iç) 170x135 mm.'dir. Manzum ve mensur olarak kaleme alınmıştır.

Kağıt türü saykallı âbâdî olan eser, mecmuada 114b-152b varakları arasında yer alır, yazı türü nestaliktir. Telif tarihi 884/1479'dur. Bunu, müellifin/şârihin 'zevk-i hilm' ile düştüğü tarihten anlıyoruz:

Selḫe yetmişdi şehr-i zi'l-ķā'de

Tā el urdum bu 'aķd-i mün'aķide

'İd-i eđḫāda vażıḫ oldı bu rāz

Ve'd-Duḫā sūresi kimi dut yaz

Çünkü var anda şevk-i 'ilm ey yâr
Oldı târihi *zevk-i hilm* ey yâr (vr. 152a)

Vr. 152b'de yani son varakta 'temme'den sonra 'velehû' ibaresinin yazılıp ardından 'Îlâhî' mahlaslı Farsça bir şiirin gelmesi, eserin müellif hattı olmadığına işaret ediyor gibidir. Bazı 'sehv' ve 'sahh' kayıtları da bu tahmini güçlendirmektedir; ancak istinsah kaydına ve müstensih ismine dair bir veri yoktur. Sadece en sonda "Ali Beg'den alınmıştır" şeklinde bir temlik kaydı mevcuttur.

Eserin ilk cümlesi (eser ismi ve Arapça duadan sonra):

*Emmā ba'd ba'z-ı aşhābdan, der-ḥāst itdiler her bābdan, Ḥāzret-i şerī'at-şi'ār,
tarīkat-dīşār, ḥaḳīkat-āşār, mihr-i burc-ı ma'rifetden; mühr-i dürc-i meskenetden...*

Son Cümlesi:

Kāmil olup gidende vāşıl olam

Pādişeh ḥāzretine ḳābil olam

Temme.

2.3. Müşkil-Küşâ'nın Mahiyeti ve Önemi

Lügat anlamı bakımından sarsılma, köpürme, kımıldama, hareket etme vs. manaları ihtivâ eden şath/şatah (ş-t-h.) kelimesi zamanla "hezeliyât" ve buna bağlı olarak da "latife, şaka, eğlence, maskaralık etme" gibi manalarda da kullanılmıştır. Türehât ya da tâmmât şeklinde de tesmiye edilen şatahât, terminolojik olarak, ne kastedildiği kolayca anlaşılamayan, kapalı, sembolik ifadeler için kullanılır. Edebiyatta, mutasavvıfların derunî tecrübelerini dile getirirken kullandıkları sembolik, gizemli, hissî ve meczûbâne ifadeler olan şath/şatah'ların yer aldığı tasavvufî manzumelere şathiyye adı verilmektedir (Cebecioğlu, 2006: 8, 24).

Yine yapılan bir tarife göre, şatahât, dilin söylemekten kaçındığı, kulağın dinlemekten hoşlanmadığı sözlerdir (Cebecioğlu, 2006: 8). Rûşenî'nin -akla ilk gelen anlamlarıyla- aşağıdaki beyitlerinin bu tarife oturduğunu düşünüyoruz:

Re's-i kelb üstine kılıcı namâz

Cervile eylemeyüp ikrâhı

Meyte-i kâfiri dutup yudaruz

İçürüp konuşmuza bevl-i ‘acūz³

Şathiyyât-ı sūfiyâne de denilen bazı şathiye manzumelerinin ise “zâhirde saçma, manasız görüldüğü; fakat ehil birisi tarafından şerh ve izahı yapılırsa manidar olacağı”⁴ (Çelebioğlu, 1998: 547, 553; Kurnaz, 2001: 4) göz önüne alınırsa Rûşenî’nin aynı şiirde geçen şu beyitlerinin de ‘şatahat’tan addedilmesi gerekmektedir:

Biz ki şabr-ı beliyet itmeyenüz

Câhiliyyet yolına gitmeyenüz

Her ki şavm ü şalâtı terk itmez

Bulamaz hiç iki cihânda necat

Ravza bizüm teyemmümüz komadı

Mısl-i Ceyhûn u Nîl ü Şaṭṭ ü Fırât

Erile tutup öldüren anasın

Şer‘-i ‘ışkile virenüz fetvâ

Hırzumuzdur tehevvd ey zâhid

Bizüz anuñla her nefes maḥrûz

Bu tür aykırı, kapalı, manasız hatta saçma sapan görünen sözlerin bazen bilhassa bilerek kapalı ve rumuzlu ifade edildiği söylenebilir (Çelebioğlu, 1998: 547). Bu hususu Ömer Rûşenî, yine aynı tercî-bendde, şöyle ifade eder:

Oldur olduğ[1] sözüümüzde rumûz

Ki meşâyıḥ kelâmıdur mermûz⁵

³ Şârihimiz bu ve bazı diğer beyitlerin müşkilini Harîrî’nin Makamat adlı kitabına göre çözümlenmiştir ki bu bir yorum veya tasarruftan ziyade şairin yani Ömer Rûşenî’nin de aynı kaynaktan beslenerek oluşturduğu beyitleri, aslî anlamlarına veya anlaşılması gerektiği şekline irca etmektir. Metin kısmında, ilgili yerlerde Harîrî’den gereken alıntılar gösterildiği için burada tekrar verilmemiştir.

⁴ İlk bakışta anlamsız görünmelerine rağmen remiz mânâları bilindiğinde sarsıcı anlamlar kazanan sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan şathiyelerin Anadoludaki ilk ve en ünlü örneği Yunus’un *Çıkdım erik dalına* diye başlayan manzumesidir (Ceylan, 2005: 95).

⁵ Rumuzlu söylediğinin ‘fark’ında olduğu için, Rûşenî’nin bu şiirinin; ‘cem’, sekr veya telvîn hâlinde söylenmiş “Ene’l-Hak, Sübhânî mâ a’zame şânî, Leyse fi-cübbetî sivallâhi...” gibi sözlerden tefrik

Buna göre; Müşkil-Küşâ'nın en önemli özelliği, Ömer Rûşenî'nin tercî-bend nazım şekliyle yazılmış bir şathiyesini şerh etmesidir. Görebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar hiçbir araştırmada, Rûşenî'nin “Bir gönülden sevicî Allâh'ı” matlalı bu şiirine ‘şathiye’ denilmemiş yahut içinde şatah addedilecek ibareler, mısralar barındırdığına işaret dahi edilmemiştir.

“Belirli hal ve makamların sırlarını izaha matuf bu kapalı ifadeler [şatahât], bilahare diğer sûfiler tarafından şerh edilme yoluna gidilmiş ve bu hususta müstakil eserler kaleme alınmıştır Bu ifade, ibare ya da ıstilahâtın hangi anlama geldiği hususunda, bizzat sûfilerin yapmış olduğu açıklamalar büyük bir önem taşımaktadır. Eğer biz, benzeri tecrübeler yaşamıyorsak ve lafızlar da bu hallerin hakikati hakkında sadece ima ve işarette bulunuyorsa, bu lafızların ne anlama geldiğini bu tecrübeyi yaşayanlardan öğrenmeye çalışmak daha mantıklı ve daha insaflı bir yol olacaktır. Bizce şatahâtı anlamada en mantıklı metod budur” (Cebecioğlu, 2006: 10). Bu tespit doğrultusunda; Rûşenî'nin tercî-bendinin, Halvetî olduğu ve Rûşenî'nin müridi olduğu kuvvetle muhtemel olan İlâhî tarafından şerh edilmesi de ayrıca önemlidir.

Müşkil-Küşâ'nın gün ışığına çıkması şerh edebiyatı ve literatürüne, özelde şathiye ve şathiye şerhi literatürüne bir katkı olmasının yanında edebiyat tarihine de yeni bir veri sunmaktadır. Zira eldeki mevcut metinlere göre şiirleri şerh edilen ilk Anadolu şairi Yunus Emre'dir; dolayısıyla Arapça ve Farsça eserler dışında, şerh edilen ilk Türkçe şiir Yunus Emre'nin meşhur, *Çıktım erik dalına* diye başlayan manzumesidir. Bu durumda ilk şârih ise Şeyhzâde Muhyiddin Muhammed/Mehmed Efendi (v. 951/1544) olmaktadır. Ancak bu şerh için Çelebioğlu (1998: 555-556) ve Ceylan (2007: 19-20) tam bir tarih vermezken Tatçı, “Yûnus'un söz konusu şiirinin şimdilik bilinen ilk şerhidir” kaydını düştükten sonra telif tarihi olarak 902/1497'yi verir (2008: 114). Buna göre, ihtiyat payı bırakarak ve ‘şimdilik’ diyerek, yukarıda telif tarihini 884/1479 olarak verdiğimiz Müşkil-Küşâ'nın, Anadolu sahasındaki ilk ‘Türkçe şiir’ şerhi olduğu; şiiri şerh edilen ilk Anadolu şairinin Aydınlı Dede Ömer Rûşenî olduğu ve ilk şârihin de onun müridi olduğunu düşündüğümüz İlâhî olduğu söylenebilir.

edilmesi gerektiğini ve söz konusu şiirin ince bir zeka ürünü olarak, kelimelerin farklı manalarından faydalanılarak ve bilhassa Harîrî'nin bir belağat şaheseri olan Makâmâtı'ndan beslenerek ‘oluşturulduğu’nu, maksadın ise bazı hakikatleri daha çarpıcı bir biçimde dile getirmek ve -klasik ve tasavvufî şiirde adet olduğu üzere- zâhidlere tariz yapmak olduğunu düşünüyoruz.

2.4. Müşkil-Küşâ'nın Dil ve İmlası ⁶

Müşkil-Küşâ, dil, imla özellikleri ve telif tarihi bakımından Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir eserdir. Eski Anadolu Türkçesi devresi, Selçuklular devri ile İstanbul'un fethinin arasındaki zamanın (13.-15. yüzyıllar) edebî dilidir.

Eski Anadolu Türkçesi'nin daha erken dönem eserlerinde görülen hareke kullanımı Müşkil-Küşâ'da görülmez. Sadece bazı kelimelerde doğru okuyuşu göstermek için kullanılır. Mesela, '-ımaz' şeklinde okumaya meylettiğimiz, yeterlilik kipinin olumsuzuyla çekimlenen fiilleri; vr. 139a'da üstün/zamme harekesi ile kullanılan '**olamaz**' fiilini gördükten sonra düzelttik. Aynı şekilde, vr. 124b'de geçen ve Arapça aslına göre 'aşk' değil de 'ışk' şeklinde okunması gerektiğini bildiğimiz halde yine de kararsız kaldığımız kelimeye şârih esre işareti koyduğu için tereddütsüz '**ışk**' olarak okuduk. Birçok çalışmada yanlış bir biçimde 'mağrib' okunan kelimenin ise ilk hecesine şârih yahut müstensih 'ötre' koyarak 'muğrib' okutmuştur: '*Ankâ-yı muğribem ki nişânem pedîd nîst* (124b).

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki olan -ı, -i için veya kelime sonundaki -ı, -i sesleri için bazen 'ye' okutucusu (ع) konulurken bazen konulmaz. Konulmadığı zaman bu sesi köşeli parantez içerisinde gösterdik: *Anuñ maķâm[ı] seyr li'llâhdur* (116a), *ķurbet bisât[ı] üzre ola cāy ü meskenüñ* (118a), *Şubh ile şāmı, rüz u şeb[i] farķ iden fikret ehlidür* (150b).

Bazen de 'ye' harfî (ع) -ı, -i okutucusu olarak değil, geldiği kelimenin izafeli okunması gerektiğini belirtmek için kullanılır: ... *bār-ı menfa'at* (بارى منفعت) *yā meyve-i ma'rifet türemese sücüdî hilâf üzredür* (144b).

Vr. 136b'de, 'sahibine' şeklinde anlam verebileceğimiz 'issine' kelimesi vezin icabı, harekelenerek 'isne' şeklinde yazılmıştır. Daha ilginç bir tasarruf ise 151b'de, Farsça 'söz, kelâm' anlamına gelen 'suhen' kelimesinin kafiye icabı harekeyle 'sehun' şeklinde yazılmasıdır:

Ya'nî çün tapdı hâtıme bu *sehun*

Didi Hâfız hıtâmuhü *miskün*

⁶ Bu bölümde Faruk Kadri Timurtaş'ın Osmanlı Türkçesi III adlı kitabının 'Eski Anadolu Türkçesi (Eski Osmanlıca)' bölümünden ve Hidayet Ünal'ın tez çalışmasının (2003) 'İnceleme' kısmından yararlanılmıştır.

Metinde aşk, muhabbet gibi kelimeler yanında Türkçe ‘sevgi’ kelimesi de kullanılır; ancak ‘vav’ okutucusuyla yuvarlak olarak ‘sevgü’ şeklinde: *Zirā ki gönül birdür, sevgü hem bir; gönül mürîd ise sevgüdür pîr* (115b), *Gönül bir sevgüye kim kıldı ikrâr* (115b), *Pes sevgü hemân Allāha gerek, ne sevgü ola andan yigrek* (117b).

Biñ gönülden yig durur bu bir gönül

Biñ dime ‘älemler anuñ tek **degül**

gibi örneklerden yola çıkarak d-g-l harflerinden müteşekkil ‘değil’ kelimesini ‘degül’ olarak okuduk.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, kelime başlarındaki t-/d- durumu karışıktır. Eski Türkçedeki t-’ler sadalılaşıp d- olmaya başlamakla birlikte bunun ne ölçüde olduğunu tayin etmek güçtür. Çünkü müstensihlere göre durum değişmektedir, hatta bazen aynı nüshada her iki şekil de görülebilir. Müşkil-Küşâ’da bu kelimeleri ‘d’ ile görülür: *söz **dadını** cāne virgil* (115a), *vaḥdetde qarār **dutar*** (117a), *yüz **duta** kıbleye* (117a), *andadır **dürli** **dürli** gevher-i ḥāş* (129b), *baḥr-ı cezbeye ṭaldı* (131b), ...

Kelime başında henüz k/h veya k/h değişimi yoktur: ***Ḳanda** ḳaldı gümân yaḳîn olmaz* (124b). Kelime ve hece sonunda ve hece başında bazı kelimelerde ise k’lar ḥ olmuştur: *Ṭavr-ı evvelde şadr **oḥurlar** adın* (115b), ***yoḥluḡ** sipihrinüñ mihr ü māhı olur* (117b), *āh ü zārumuz **çoḥdur*** (145b).

Bir yerde Eski Türkçedeki komperatif/tafdil eki -rak, -rek kullanılır: *Sevgü hemân Allāh’a gerek, ne sevgü ola andan **yigrek*** (117b).

Bugünkü ‘komşu’ kelimesi, o dönem metinlerinde genellikle nazal n ile yazılırken Müşkil-Küşâ’da nun’la yazılmış ve henüz n-m değişimi gerçekleşmemiştir: *Anlara **ḳonşı** olan olur selīm* (143a).

İki cümlede ‘eylerler’ yerine ‘eyleller’, ‘söylerler’ yerine ‘söyleller’ yazılmıştır: *Nūr-ı ḥürşîdi aya nisbet **eyleller*** (121b), *gāh olur sözi mermüz **söyleller** ve maḥrem olana şerḥin **eyleller*** (140b).

Bugün ‘kendisi’ dediğimiz kelime iki yerde ‘kendü+özi > kendüzi’ değişimiyle yazılmıştır: ***kendüzin** görmüş ola* (120a), *ol ezeli ‘ahdile **kendüzin** müstecmi’-i cemî’-i ‘ulüm-ı İllāhî ṭapdı* (133b).

Bugün kullanmadığımız ‘kimi’ ve ‘tek’ benzetme edatları metinde çokça geçer: *Biz de rindüz ya ‘nī zāhid kimi degülüz ħod-bīn* (127a), *gün kimi ucadur çü payeleri* (143a). *Olup ğavvāş tek dürlü güher tök* (115a), *Mesīhā tek ħapa ol Meryemi’ni* (116a).

Bugün ‘yüce’ ve ‘yitirmek’ şeklinde kullandığımız kelimeler, Eski Anadolu Türkçesindeki ‘ılan, ılduz, ırak’ kelimeleri gibi y’sizdir: *Ya ‘nī uca dağa ‘Arab dilince re’s-i kelb dirlermiş* (118a), *ucadur ‘arş ü kürsī vü felekden* (130a), *taħayyürden iürmişdür vücūdın* (151a).

Yardımcı konsonant olarak -n- ve -y- kullanılır. Ancak işaret sıfat ve zamirleri olan ‘bu’ ve ‘ol’un çokluk şekillerinde yardımcı -n- getirilmemektedir: *Şafā ehli bulardur sen yaķın bil* (132a), *dime ki terkinde olar ķadır olupdur* (119a). 132a ve 146a’da olmak üzere iki yerde ‘bunlar’ şekline de rastlıyoruz.

Anlatılan/duyulan geçmiş zaman bazen -up gerundiumu kullanılarak ifade edilir. Bugün daha çok Azerî şivesine ait olan bu ifade biçiminde -up’un çekimi değil, ‘durur’un hazfedilmesi söz konusudur: *Anlar ki ħapupdur küntü kenz’i, dimişlerdür bu remzi* (121b), *şabr ħaķķında çoħ āyet nāzil olupdur ve ehl-i belā vü belıyyet anuñla ķat’-ı menāzil ķılupdur* (126a).

Bu devirde -acak, -ecek eki ancak partisip olarak görünmekte ve gelecek zaman eki olarak Eski Anadolu Türkçesi’ne mahsus olan ve ne Eski Türkçe’de ne de bugünkü yazı dilinde olmayan -ısar, -iser kullanılır: *Ya ‘nī çün sālīk sülūkında kāmīl oldı ve mükemmel, elbette tenezzül maķāmında dutısdurdur menzil* (132b).

Bugün kullanmadığımız II. teklik şahıs emir kuvvetlendirme eki -gil, -gil Müşkil-Küşâ’da çokça geçer: *Hevesden düşmegil dām-ı belaya* (115b), *ammā bu şabr degül, yaķın bilgil ey gönül* (125b). Bu ek, kalın ünlülü kelimelerde büyük çoğunlukla ‘ğayn’ harfi ile yazılmasına rağmen çalıştığımız metinde her zaman ‘kef’le yazılmıştır. Bu sebeple onları da ‘ğil’ değil ‘gil’ olarak transkribe ettik: *Budur imān-ı kāmīl mü’min olgil* (127a), *pes sen daħı anlaruñ mühr-i mihriyle belki mihri-i sipihriyle zulmet-i ğavāyetden ħapgil rüşenāyı ve peyk-i hidāyetden āşināyı* (129a), *ey dil arıngil ķamudan pāk olup* (138a).

Elif-i maksûre ile yazılan ve bazen -â, bazen -î sesi ile kafiyeli veya secili kullanılan معنى, دعوى gibi kelimeleri ma’nā, da’vā şeklinde okuduk.

‘Ve’ bağlacını nazım kısımlarında, bağlaçtan önceki kelimenin ünlü veya ünsüzle bitmesine göre ‘u, ü, vü’ şeklinde; nesir kısımlarında ise yakın ve birbirini anlamca tamamlayan kelimeler arasında -yine önceki kelimenin ünlü veya ünsüzle bitmesine göre- ‘u, ü, vü’ şeklinde, cümle veya ibareleri birbirine bağlarken ‘ve’ şeklinde okuduk: *Zıkr ü fikre meşğül ol ve Hâzret-i Mevlâ’ya kul* (118b). *Ya’nî cennetüñ zînetidür hür u kuşūr ve Hâk ehline andan hadş irişür bî-kuşūr ve ‘âşık olan fâriğ olur cennetden ve andağı nâz ü ni‘metden* (137b).

Dad harfiyle yazılan kelimeleri, eğer bugün de kullandığımız kelimelerse, bugün nasıl seslendiriyor isek öyle okuduk. Bu sebeple kimi zaman đ’yi, kimi zaman ź’yi kullandık. Msl. Fazl, Rıdvân gibi.

Metinde ‘ile, için, idi, imiş, ise’ gibi edat ve ek-füllerin imlâsı birkaç şekilde gelir. Biz de şârihin veya müstensihin yazımına göre ve kafiye, seci gibi hususları da göz önünde bulundurarak farklı yazım yollarına gittik. Bazı örnekler:

- ظاهرله: zāhirile (125a)
 صوتله: şavtile (151a)
 صلاتيله: şalātiyle (151a)
 صلاتى له: şalātīle (151a)
 صبح ايله شام: şubḥ ile şām (150a)
 حرمتيچون: hürmetiyçün (132b)
 انكچون: anuñçün, (vezne göre) anuñiçün
 انبياچون: enbiyāçün (148a)
 اولدوغچون: olduğičün (149b)
 مصلحت ايچون: maşlahat içün (138a)
 چشمانيمش: çeşmānimiş (141b)
 بحر محيط ايمش: baḥr-i muḥīṭ imiş (121a)
 قاليدى: qalayidi (146a)
 اغلاريدى: ağlaridi (131a)
 گلسه ايدى: gelse idi (145b)
 اغلاريسنك: ağlariseñ (131a)
 واريسه: varise (120b)
 ولدنكسه: olduñsa, (vezne göre) olduñise (121a)
 كز لو ايسه: gizlü ise (117a)

Metinde geçen arkaik veya bugün sadece bazı ağızlarda yaşayan kelimeler ise şöyledir: *Çalığ* (120b), *dak* (121a), *görset-* (137b), *gözü* (120a), *is* (136b), *kiçi* (131a), *kalmaş* (128a), *koruğ-* (122b), *oğşa-* (120b, 148a), *öt-/üt-* (137a, 138b), *tap-* (116a/b, 118a, 121a/b, 122b, 124a, 128b, 129a, 131a, 132b, 133b, 134a/b, 136b, 137a, 138b, 141a, 151a/b).

2.5. Müşkil-Küşâ'nın Muhtevası, Üslûbu ve Şerh Metodu

Edebî metin şerhlerinde izlenen yöntemin genel itibariyle şu çerçevede olduğu yukarıda söylenmişti: “1. Metin, 2. Metin çevirisi, 3. Gramer özellikleri ve sözlük bilgileri, 4. Açıklama (şerh, izah), 5. Açıklamayı güçlendirme, örnekleme, anlamı yorumlama amacıyla ek bilgi vererek konuyu açma, genişletme”. Genelde Arapça ve Farsça şiirlerin şerhinde uygulanan bu usule Müşkil-Küşâ’da uyulmadığı görülür. Onda daha serbest, coşkun bir dil kullanılır, hatta bazen konudan konuya geçiyor gibi bir izlenim verir. Ancak Ömer Rûşenî’nin şerh edilen şiiri ile İlâhî’nin şerh metni dikkatle okunduğunda ve başta Ömer Rûşenî, Seyyid Yahyâ Şîrvânî’nin eserleri olmak üzere Halvetiyye külliyyatına ve başka tasavvuf metinlerine ve sufi ıstılahlarına göre metne yaklaşıldığında metinde aslında bir bütünlük ve iç tutarlılık olduğu anlaşılır.

Şârih “mine’t-tercî” veya “bend-i tercî” diyerek Rûşenî’nin beyitlerini yazar ve ardından kelimelerin farklı okunması veya farklı anlamlarına göre izahlarda bulunur. “Şark şiirinin temel özelliklerinden biri de ‘teksîfi’ bir karakter arz etmesidir. Yani şiirde asıl olan, az sayıda kelime ile çok mana yakalayabilmektir. Kelimeler, yine aynı ihtiyaca binaen yapılan birçok edebî sanata uygun olarak öyle sihirli bir silsilede bir araya getirilirler ki her okur kendi derinliği ve zevkine göre onda ayrı bir mana ve güzellik bulabilir” (Ceylan, 2005: 111). Örneğin; şârih, tercî-bendde geçen ماهی kelimesini mâhî, mâhî ve mâ-hiye şeklinde üç türlü okuyarak beyte üç farklı izah getirir. İlâhî, izahlarını kimi zaman ‘-dır, -dir’ bildirme ekiyle sonlandırır ve kimi zaman “murâd andan, andan murâd, ...’dan murâd” şeklinde başlayarak yapar.

Nesrin sınırlayıcı karakterinin aksine tasavvufi aşkı dile getirmenin en kestirme yolu musiki ve şiirdir (Ayvazoğlu, 2013: 172). Bu sebeple sufi şairler günlük dilin sığ ve dar imkanları yanında, aktarmak istedikleri yüce manaya şiirsel dilin daha fazla imkan sağlamasından dolayı tercihen şiire yönelmişlerdir (Kılıç, 2012: 54, 70). Bu

imkan aynı zamanda kapalılık ve remzî yazma sonucunu doğurur. Şiir şerhlerinin bir işlevi de bu remizleri çözmek ve şiiri bir çerçeveye, bir anlam hâlesine alarak tâliplere veya okuyucuya sunmaktır. Ancak İlâhî coşkun bir sufi olduğu için olsa gerek şerhini sadece nesirle yaz(a)mamış ve şerh boyunca şiirin imkan alanına girip çıkmıştır. Bu yönelişin bir imkan alanı arayışı sonucu gerçekleşmesi yanında bazı yüce mana ve hakikatleri ehil olmayanların eline vermeme endişesinin de önemli bir sebep olduğunu belirtmeliyiz:

Ey İlâhî bu neşri itme nişâr

Nazm idüp neşri söyle gevhervâr (vr. 151b)

Pes ma'lûm oldu ki kelâm-ı meşâyih mermûzdur ve hırzu'llâhile mahrûz. Degmeye düşmez ki ol kelâma tâ'in ola, ma'nâsını bilmese n'ola ve el-mer'ü 'adüvvün limâ cehile... (vr. 142a)

Müşkil-Küşâ'nın manzum ve mensur karışık bir eser olduğu daha önce söylenmişti. Ancak İlâhî, gerçekten *neşri nisâr etmemek için* onu da *nazm edip söylemiştir* ve eksiltili, devrik veya secili olmayan hemen hemen hiçbir nesir cümlesi kurmamıştır:

Yohlug maqâmında muķim anlardur ve ol yolda müstaķim... (eksiltili)

Ve öñdin bu ma'nâ meşrûh oldu ve anuñ bābı meftûh... (eksiltili)

Şavmile şalât naşârâyile yahūdilerüñ 'ibâdet-gâhıdur ve dîn-i bâtıl anlaruñ rāhıdur. (secili)

Kilisesini ka'beye döndürmese ve murğ-ı şafâsını âşiyân-ı kudse kondurmasa nâci degül ve haķıkatde hâci degül. (secili)

Çün ehl-i Haķ kim anlardandur bu sebaķ, kılmamağa şavmile şalâtı virdiler sicill ü beratı. (devrik)

*Eyle müstağrakdurlar baħr-ı müşâhedede kim işleri kalmaz mücâhedede.*⁷ (devrik)

⁷ Devrik cümle kullanılmasının sebeplerinden birinin; kelimeleri, nesrin kafiyesi denilen, seciye uydurmak olduğu aşıkardır. Mesela bu cümlede devrik cümle kullanılarak müşâhede ve mücâhede kelimeleri secili kullanılmıştır.

2.5.1. Telmih, İktibas ve Metinlerarasılıklar ⁸

İlâhî; bazen vefa borcunu ödemek, bazen ifadeyi güçlendirmek ve bazen savını desteklemek için iktibaslar yapar veya atıflarda bulunur. Bunları yaparken kimi zaman eser-müellif/şiiir-şâir ismini beraber zikreder, kimi zaman sadece müellif/şâir ismini söyler veya hiç isim zikretmeden⁹ bir şiiirden/metinden alıntılar yapar:

*İlâhî sadece bir yerde “zâhir ma‘nâsı budur ki didüm ve Maqâmât-ı Harîrî’den şeker yidüm” diyerek Harîrî’nin (v. 516/1122) Makâmât adlı kitabına işaret eder. Oysa daha birçok yerde isim zikretmeden bu kaynağa başvurmuştur.

Harîrî, 1054 yılında Basra yakınlarında El-Maşân adındaki bir köyde dünyaya gelmiştir. Basra da yetişen Harîrî, çağının bilginlerinden ders almıştır. Önceleri ipek sattığı veya ipekçilik yaptığı için Harîrî diye lakaplandırılmıştır. Daha sonra bu sanattan vazgeçen Harîrî, kendisini yetiştirmek için çalışmış ve şiiir, tarih, dilbilgisi ve edebiyat alanında edindiği bilgiler, emirler ve edipler tarafından yakınlık görmesine neden olmuştur. En ünlü eseri, “Makâmât”dır.

“Makâme” sözcüğü, eski Arap dilinde "kabile toplantısı" anlamında kullanılmaktaydı. Emevi ve ilk çağ Abbas halifelerinin, din bilginlerinin din ve ahlâk konusundaki konuşmalarını dinlemek için yaptıkları toplantılara da bu ad verilmektedir.

⁸ İlâhî, bazen de kesinlikle ne müellif ne eser ismi zikretmeden alıntılarda bulunur ki bunların (ulaşabildiğimiz kadarıyla) hepsine metin kısmındaki dipnotlarda metinlerarasılık bağlamında ayrıntılı olarak değindiğimiz için buraya almayacağız. Bu şekilde gösterdiğimiz ve İlâhî’nin üzerindeki tesirleri gayet fazla ve aşikar olan en önemli şahıs Fahrüddin Irakî ve eseri Lemaât’tır. Bunlar dışında, İlâhî, her sufi gibi ayet, hadis, kelam-ı kibar ve meşhur sufilerin sözlerini metin içinde alıntılamaş veya onlara telmihte, atıfta bulunmuştur. Bunları da mümkün mertebeye kaynaklarıyla beraber göstermeye çalıştık. Ayetlere mana verirken -bazı tasarruflarda bulunmakla birlikte- Muhammed Esed’in titiz çalışmasından (2002) faydalandık. Muhammed Esed’in bugün bize farklı gelen bazı çeviri ve yorumlarının daha iyi anlaşılması için bu ayet mealleri bizzat bu çalışmadan, Muhammed Esed’in düştüğü açıklama notlarıyla beraber okunmalıdır.

Yine dipnot yöntemiyle, metni daha açık ve anlaşılır kılmak amacına da matuf olarak, Müşkil-Küşâ’dan önce veya sonra yazılmış eserlerden mısra, cümle veya pasajlara -iktibas, etkileme ve etkilenme konusunda kesin bir yargı bildirmeden- atıflarda bulunduk.

⁹ Orijinalliğin esas alındığı Divan edebiyatında intihal kabul edilen birçok husus tasavvuf edebiyatında normal karşılanır. “Sirkat-i şî‘r edene kat‘-ı zebân lâzımdır / Böyledir şer‘-i belâğatde fetevâ-yı sühan” diyen Sünbülzâde Vehbî’nin aksine, Türk tasavvuf edebiyatının ilk temsilcisi Ahmed Yesevî’nin ‘hikmet’lerinin benzerini söyleyen Yesevî dervişlerinden beri sufi şairlerin çoğunda, az ya da çok, birbirlerinden etkilenmeler ve alımlamalar olagelmıştır. Tasavvuf şiiirinde; şiiirin, şekil özellikleri ve edebî değerinden önce, ihtivâ ettiği ettiği mana önemlidir. Asıl olan tasavvufî hakikatler olup şârih manevî bilgi ve tecrübelerin aktarılmasına aracılık etmektedir. Bu hakikatler kimsenin tekelinde değildir, Şeyh Gâlib’in ifadesiyle, mîrî malıdır. Dolayısıyla bu durumu divan şiiirindeki gibi sirkat veya intihal olarak değlendirmek mümkün gözükmemektedir (Öztürk, 2013: 67).

Daha sonraları, “makame”, “küçük hikâye” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Hayalî bir anlatıcı ve hayalî bir kahramanın bulunduğu bu müsecca hikayelerde ahlakî ve sosyal bir hisse de çıkartılabilir. Harîrî'nin Makamat'ı, müsecca usulü ile (cümlelerin sonu veya ortası kafiyeli hale getirilmiş), 50 hikâyecik olarak yazılmıştır. Bu hikâyelerin kahramanı Ebu Zeyd, dünyayı dolaşmış bilgili bir belagat ustasıdır (Koçak, 1982; Aytaç, 1991; Harîrî, 2012).

İlâhî meşruh tercî-bendin bazı beyitlerindeki ilginç kelimeleri, Makamat'ta bu kelimelere verilen anlamlarla çözer. Ömer Rûşenî'nin de o beyitleri Makamat'a göre oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla Ömer Rûşenî okumalarında Makamat kesinlikle bir başvuru kaynağı olmalıdır.

Metin kısmındaki dipnotlarda Makamat'ın söz konusu beyitlerle ilgili olan pasajları alıntılanmıştır. İlâhî'nin, ‘müşkilât’ını, Makamat'a göre ‘hall’ ettiği tercî-bend beyitleri şunlardır:

Re's-i kelb üstine kılcı namâz
 Cervile eylemeyüp ikrâhı

Biz ki şabr-ı beliyet itmeyenüz
 Câhiliyyet yolına gitmeyenüz

Biz de rindüz ne şavm var ne şalât
 Bize qallâşuz añma hacc u zekât

Ravza bizüm teyemmümüz kıomadı
 Mişl-i Ceyhün u Nîl ü Şaṭṭ u Fırât

Erile tutup öldüren anasın
 Şer'-i 'ışkile virenüz fetvâ

Meyte-i kâfiri dutup yударuz
 İçürüp qonşimuza bevl-i 'acüz

İtmezüz biz hilâf üzere sücüd
 Bizde yoḡ dime lâ-yecüz [u] yecüz

Bî-zer u zür rez kızın alanuz
 'Işq bâzârınuñ içinde ucuz

Hırzumuzdur tehevüd ey zâhid
Bizüz anuñla her nefes mahrüz

**Sübhâne men teḳaddese ‘ani’l-eşbâhi zâtuhû ve tenezzehet ‘an-müşâbeheti’l-emşâli şıfâtuhû* cümlesi Seyyid Yahya Şirvânî’nin Vird-i Settârî’ndan alınmıştır:

Halvetiyye’nin Anadolu’da kök salması tarikatın pîr-i sâniyi Yahya Şirvânî’nin (v. 868/1464) buraya gönderdiği halifeleri sayesinde. Yahya Şirvânî’nin halifelerinden önce de Anadolu’ya, kendilerine Halvetî denilen kimseler gelmişti ve Amasya, Niğde, Sivas gibi merkezlerde kurdukları tekkelerde faaliyette bulunmaktaydılar. Ancak Halvetîliğin Anadolu’da kurumsallaşması ve geniş kitleler üzerinde etkili olmaya başlaması Yahya Şirvânî’nin gönderdiği halifeleri sayesinde mümkün olmuştur. Yahya Şirvânî sonrası Halvetîliğin dikkat çekici özelliklerinden biri, tarikatın temel öğretilerini anlatmak amacıyla müridler tarafından telif edilen eserlerin önemli bir kısmının manzum oluşudur (Öztürk, Ali, 2013: 59). Halvetiyye tarikatı, Seyyid Yahya tarafından yeniden yapılandırılıp yayıldığı için Halvetiyye kollarının hepsinin başında onun adı bulunur. Seyyid Yahya Şirvânî’nin tarikata getirdiği yeniliklerden biri de Vird-i Settâr’ı tertip etmektir ki bununla Halvetîliğin müstakil bir tarikat hüviyeti kazandığı söylenir (Rıhtım, 2013: 203). Halvetîlikte post-nişin olmanın şartlarından birisi de Vird-i Settâr’ı ezberden okumaktır (Tatçı, 2013: 287).

Tarikatta, ikinci pîr olarak tanınan Seyyid Yahya Şirvanî ile (v. 868/1464) Virdü’s-Settâr adlı zikir ve dua kitabı çok tutunmuştur. Şirvanî’nin en meşhur müridi Aydınlı Dede Ömer’dir. (v. 892/1487) (Kara, ? : 70). Tarikat bağlularının her gün, sesli bir şekilde (cehrî) okuduğu bu vird, Arap dilinde olup selis bir üsluba sahiptir. Evrâd-ı Yahya, Vird-i Yahya, Vird-i Settâr, Vird-i Halvetiyye gibi isimlerle de anılan bu virdin ilk bölümünde Allah’a dua ve sena, ikinci bölümünde Allah’ın sıfatları ve doksan dokuz ismi vardır. Üçüncü bölümde ise Hz. Muhammed’e, ilk dört halifeye, ehl-i beyte, Hz. Hamza ve Hz. Abbas’a dua ve selam edilir (Seyyid Yahya Şirvânî, 2014: 30).

Yirmi civarında eseri tesbit edilebilen Seyyid Yahya Şirvânî, eserlerini Arapça, Farsça ve Türkçe yazmıştır. Eserlerinden, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Tertip etmiş olduğu Vird-i Settâr ya da Vird-i Yahyâ adlı virdi Halvetîler tarafından her seher okunmakta olup en çok şerh edilen vird olarak

bilinmektedir. Şifâü'l-Esrâr isimli risalesi Türkçe yazılmış tek eseridir. (Öztürk, 2013: 178).

**Bu mu'ayyendür ki didi ehl-i 'ışkuñ seyyidi hubbu'llāhu re'si külli hañetin* (117b; Cemal Halvetî'yi kastediyor).

**Eyle kim ol 'azîz söyledi ve anuñ beyânın eyledi* (123a; Yunus Emre kastediliyor).

**Bu ma'nâdur ki haber virmişdür ol şalât ehli ve münâcâtında hâcât ehli* (127b; Sadi Şirazî kastediliyor).

**Keşf idüp 'ulūmı Mevlânâ Celāle'd-dîn Rūmî quddise sirruhū bu ma'nāya işâret idüpdür ve t̄aliblere beşaret* (128a).

**Ve hālifi'n-nefse ve's-şeytāne ve'sihimā*

Ve in hümā mehazāke'n-nuşha fe't-tehimi (130a; İmam Busirî'nin Kaside-i Bürdesi'nden alınmıştır).

**Hakîkat-ı eşyâ hağdur, ne mecāz* (135a; Ömer Neseî Akâidi'nin giriş cümlesi olan ve âlemin vehm, gölge veya ma'dûm olduğu düşüncesine karşı söylenen "hakâiku'l-eşyâ'î sâbitetün" (حقائق الاشياء ثابتة) ibaresine/ilkesine atıf var).

**Anuñçün dimiş ol mîr-i harābāt* (136a; şâir Ahmedî'den bahsediliyor).

*Ol tevḥîd ehli ve ol tecrîdile tefrîd ehli bu birlik maḳāmından haber virdi, anuñ haberi vahdet ehline irdi (137a; Hâfız-ı Şirazî'den bahsediliyor).

**Hazret-i Şeyḫu'l-islām ve hādiyü'l-halk ilā-dāri's-selām; kuṭbü'l- vāşılîn ve meḫaru'l-kāmilîn; iftiḫāru ehli't-tevḥîd, es-sulṭān Ebū Sa'îd; nevvera'llāhu merḳadehū ve bi-nevmeti'l-'arūsi erḳadehū* (140b; Ebu Said Ebu'l-Hayr'dan bahsediliyor).

**Işk-rā Bū Hanîfe ders ne-güft*

Şāfi'î-rā der-ū rivāyet nîst

Lā-yecüz u yecüz tā ecel-est

'İlm-i 'uşşāk-rā nihāyet nîst (145a; Mevlana'dan iktibastır).

**Kec kün ser ü dūnbem-rā men hemze-i mehmūzem* (147b; Mevlana'dan iktibastır).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

3.1. Şerh Edilen Şiirin Metni: Ömer Rûşenî'nin Tercî'-bend'i¹⁰

[fe'îlâtün mefâ'ilün fe'ilün]

I.

Bir gönülden sevici Allâh'ı

Faḫruñ iḳlîminüñ şehenşâhı

Re's-i kelb üstine ḳılıcı namâz

Cervile eylemeyüp ikrâhı

'Aks-i rûy-ı nigârı suda görüp

Diyici aña mihrile mâhî

Leyse fî'd-dâr ğayruhû deyyâr

Diyüben idici müdâm âhı

Hırḳa-püş oluben dönüp diridi

Leyse fî-cübbetî siva'llâhi

¹⁰ İkiz nazım şekilleri olan terkib-bend ve terci-bend adlarının, birer vasf-ı terkibî teşkil eden terci-hane ve terkib-hane'de olduğu gibi 'terci-bend' ve 'terkib-bend' şeklinde okunması gerekirken bizim eserlerimizde, vasf-ı terkibîlikten çıkarılarak, birer izafet terkibi şeklinde 'terci-i bend' ve 'terkib-i bend' diye bir okunuşa gidilmiştir. Böylece gerçek okunuşları unutulup doğrunun yerine yanlış olan benimsenmiştir. Bunların adları İran edebiyatıyla ilgili bütün literatürde 'terci-bend' ve 'terkib-bend' olarak asıl şekilleriyle muhafaza edilmektedir (Akün, 2013: 112).

Aslında bugünkü cari kullanıma göre Ömer Rûşenî'nin söz konusu şiirine terkib-bend dememiz daha doğrudur. Zira artık yaygın şekliyle ve Tâhirü'l-Mevlevî'nin belirttiği gibi (1973: 165) bu nazım şekline 'vâsita beyti tebeddül ederse terkib-bend, tekerrür ederse terci-bend' denilmektedir. Rûşenî Divanı'nı neşredenler de bu şiir için terkib-bend başlığını seçmiştir: Şiir için, Mûsâbeyli (? : 346) ve Aydemir (1990: 249) neşirlerinde 'Terkib-i Bend' ve Tavukçu (2005: 207) neşirinde "Fi't-terkib bi-tarîkı'r-rumûz" denilmiştir. Fakat bu isimlendirmeler muhtemelen daha sonraki yüzyıllara ait nüshalara dayanılarak seçilmiştir. Çünkü: "Bu ikiz nazım şeklini meydana getiren kısımların adları, zamanla birinin diğerinin yerine kullanılması ve aradaki mana kaymaları dolayısıyla diğer nazım şekillerinde görülmeyen bir terminoloji karışıklığı yaratmıştır. Başlangıçta terkib-bend ve terci-bend diye bir ayırım yapılmaksızın her ikisi için ortaklaşa **tercî** adı kullanılmıştır. Eski İranlı edebiyat nazariyecileri terkibden terci'in bir çeşidi olarak bahsederken sonraları 'terkib-bend' diye müstakil bir isim alması terci-bend'e analogi yolu ile olmuştur. Eserini 1480'li yıllarda yazan Hüseyin Vaiz-i Kaşifi, terci'in bir nevi olduğu kaydıyla bu şeklin adını artık 'terkib' diye göstermiştir" (Akün, 2013: 111-112). Nitekim şârih İllâhî söz konusu şiir için *tercî* der ve şiirin bir beyit veya mısrasını yazacağı zaman *mine't-tercî'* arabaşlığını atar. Daha sonra 'vâsita' adını alacak olan bağlayıcı ara beyte de terci-bend denilirdi. İllâhî buna, izafet terkibiyle, bend-i terci' der.

Ol şehûn bir kemîne bendesiyüz

Tapmışuz biz de ol tapan rāhı

‘Işk bālā-yı küfr ü dīn diyenüz

Şevkile ara yirde geh gāhī

Biz ki şabr-ı beliyet itmeyenüz

Cāhiliyyet yolına gitmeyenüz

II.

Biz de rindüz ne şavm var ne şalāt

Bize kıllāşuz añma hacc u zekāt

Her ki şavm ü şalātı terk itmez

Bulamaz hıç iki cihānda necāt

Qılmamağa şalātı şavmile biz

Virenüz yazuben sicill ü berāt¹¹

Ravza¹² bizüm teyemmümüz kıomadı

Mısl-i Ceyhūn u Nıl ü Şatı ü Fırāt

Qatl-i nefis itmişüz bilüp anı kim

Her ki bund’öldi buldı anda hayāt

Hasenāt[ı] ba‘īd-i seyyiedür

Seyyiātı muqarrebūn hasenāt

Hakk’a minnet şalāt ü şavmı şalup

Virenüz hoş Muhammed’e şalavāt

Biz dahı bir ‘alā-ıhide kıavmuz

Bī-şalāt ü zekāt ü bī-şavmuz

III.

¹¹ Bu beyit, şerh metninde der-kenār olarak yer almaktadır.

¹² Bu kelime Aydemir’in neşrinde ‘ravza’, Tavukçu’nun neşrinde ‘rûze’ olarak geçmektedir. Bizce doğrusu ravza’dır. Şerh metnine bakıldığında, şârihin Harirî’den aldığını tespit ettiğimiz bir cümlesiyle bu husus daha iyi anlaşılacaktır (vr. 129a).

İdüben Hâzret'e münâcâtı
Dileyüp dürlü dürlü hâcâtı

Künc-i mescidde mu'tekif oluban
Cân ü dilden idüp 'ibâdâtı

Halvet-i hançahda diz çöküben
Çeküben şevkile riyâzâtı

Hamd-i bi-had Hudâ-yı yektâya
K'eyledük özümüz harâbâtı

Şimdi elden piyâleyi komazuz
Geçürüp içmekile evkâtı¹³

Müdmîn-i hamr olup müdâm içerüz
İdüben hoş kazâ-i mâ-fâtı

Terk idüp şürb-i şerbet-i şekeri
İçenüz 'ışkile şarâbâtı

Bizüz ol dil-ber-i harâbâtı
Ortadan götüren izâfâtı

Eydeyüm yine diñle bir ma'nâ¹⁴
'Ayn-ı ma'nâ durur degül da'vâ

IV.

Biz hemân bir elif diyüp duranuz
Dimeyüp 'ömrümüzde bir kez bâ

Ğusl idenüz gelende gön'lümüze

¹³ Bu beyit şerh metninde yoktur. Orhan Kemal Tavukçu'nun çalışmasından alınmıştır. Tercî'-bendin Müşkil-Küşâ'daki şekli ile yayımlanan Rûşenî divanlarında yer alan şekilleri arasındaki bazı küçük kelime farkları için de bkz. Aydemir, 1990: 249-254; Tavukçu, 2005: 207-210.

¹⁴ Mûsâbeyli, Aydemir ve Tavukçu neşirlerinde bu kelime 'da'vâ' şeklindedir. Ömer Rûşenî ikinci mısradaki -rücû sanatıyla- zaten söylediklerinin 'da'vâ' olmadığını belirtmiştir. Ama şârihin bunu, pîrine saygısından dolayı, yazmaktan imtina edip onun yerine tekrar 'ma'nâ' kelimesini kullandığını düşünüyoruz. Zira tasavvufî şiirlerde 'mana'; pejoratif bir anlam yüklenen ve olumsuz çağrışımlarıyla kullanılan 'dava'nın zıddıdır. Bunun örnekleri Yunus'un şiirlerinde çokça görülür. Her iki kavram için çalışmamızın sonundaki 'tasavvufî kavramlar sözlüğü'ne müracaat edilmelidir.

Bāğ-ı Firdevs ü cennet-i a'lā

Hoş vuzū dutunuz geçende müdām
Fikrümüzden bizüm ğam-ı dünyā

Erile tıttup öldüren anasın
Şer'-i 'ışkile virenüz fetvā

Beg ü pāşāya ugrayanda becid
Diyenüz diyüp iy cihānda velī¹⁵

H'âcenüñ h'âcesiyüz ey h'âce
Kulumuz kulısın bizüm ya'nî

Gerçi sûretde bir fakîrüz biz
Lîk ma'nâda hoş emîrüz biz¹⁶

V.

Oldur olduğ[1] sözümüzde rumüz
Ki meşâyih kelâmıdur mermüz

Meyte-i kâfiri dutup yudaruz
İçürüp qonşımuza bevl-i 'acüz

İtmezüz biz hilâf üzere sücüd

¹⁵ Bu beyit şerh metninde yoktur. Orhan Kemal Tavukçu'nun çalışmasından alınmıştır. Aydemir'in çalışmasında ilk mısra 'Dünye sultânını görende becid' şeklindedir. Müşkil-Küşâ'da bu şekliyle olmasa da "Pes revâdur dirise ol sâcid / Bege paşaya uğrayanda becid" şeklinde ve terci'in sıradaki beyti olan "H'âcenüñ h'âcesiyüz ey h'âce / Kulumuz kulısın bizüm ya'nî" beytinden hemen önce; sanki 'beg ü paşa'ya 'ey cihānda velî' değil de "H'âcenüñ h'âcesiyüz ey h'âce / Kulumuz kulısın bizüm ya'nî" denilmiş gibi sunulmuştur ve şatah bir ifade vasat'a çekilmiştir:

Pes revâdur dirise ol sâcid

Bege paşaya uğrayanda becid

Mine't-tercî':

H'âcenüñ h'âcesiyüz ey h'âce

Kulumuz kulısın bizüm ya'nî (vr. 138a)

¹⁶ Bu beyit şerh metninde yoktur. Orhan Kemal Tavukçu'nun çalışmasından alınmıştır. Ancak neredeyse aynı kelimelerle, fakat nesir olarak, şerh kısmında iki yerde karşımıza çıkar: "Kallâş olana hacc ü zekât olmaz, anlara bu tekîfât olmaz. Zîrâ sûretâ fakîrdürler egerçi ma'nâda emîr" (vr. 128a-128b). "Sûretâ egerçi fakîrüz mülk ü mâl ü câhdan, ma'nâda ziyâdeyüz yüz pâdişâhdan" (vr. 140a).

Bizde yoḡ dime lā-yecūz [u] yecūz

Bī-zer ü zūr rez kıızın alanuz

‘Işk bāzārınũ içinde ucuz

Hırzumuzdur tehevūd¹⁷ ey zāhid

Bizüz anuñla her nefes maḥrūz

Rāstī rāstuz elif kimi biz

Şanma kej mişl-i hemze-i mehmūz

‘Aks-i zūlf ü ruḡı durur yārũñ

Zulmet ü nūr-ı Rūşenī şeb ü rūz

Sūfiyüz bizden isteme bāmı

Çāştı zıhrı ‘aşrı aḡşāmı

¹⁷ Aydemir ve Tavukçu, neşirlerinde onlarca nüshadan faydalanmalarına rağmen, bu kelimeyi ‘tehevür’ okumuşlardır. Bunda, genel itibariyle sözlüklerin tehevūd’e sadece ‘Yahudileşmek, Yahudi olmak’ gibi anlamlar vermesinin de etkili olduğu düşünülebilir. Oysa Harirî’nin Makamatı’nda tehevūd’ün ‘tevbe etmek’ anlamına da geldiği söylenir (ki Steingass’ta da bu anlamı verilmiştir). Rūşenī de tıpkı Harirî gibi söz oyunu yaparak bu kelimeyi kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için şerh metninin 146a-146b varaklarına bakılmalıdır.

3.2. Müşkil-Küşâ: Açıklamalı Şerh Metni

*Müşkil-Küşâ Fî-Hall-i Müşkilât-ı Tercî'-Bend*¹⁸

[114b]

Bismillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm,

Elḥamdüli'llâhi zî'l-minneti ve'l-iḥsân. Ellezî ḥammara bi-yedî kudretihî tînetü'l-insân.

Ve şerrefehü bi'n-nuḫki ve'l-lisân. Ve ş-şalâtü ve's-selâm ve't-taḥiyyetü ve'l-ikrâm 'alâ nebiyyihî ve ḥabîbihî Muḥammedin seyyidi'l-enâm ve âlihi'l-kirâmi'l-'izâm ve sellim

*teslîmen keşîren ilâ yevmi'l-ḳiyâm.*¹⁹ Emmâ ba'd ba'z-ı aşḥâbdan, der-ḥ'âst itdiler her bâbdan, Ḥâzret-i şerî'at-şi'âr, ṭarîkat-dişâr, ḥaḳîkat-âsâr, mihr-i burc-ı ma'rifetden, mühr-i dürc-i meskenetden.

Nazm:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Rüşeniyy-i dil-i ulü'l-ebşâr²⁰

Merdüm-i dîde-i şîğâr ü kibâr

Dürr-i deryâ-yı şevḳ ü zevḳ ü şafâ

Ma'den-i cüd u kân-ı mihr ü vefâ

Gül-i gülzâr-ı mülk-i 'âlem-i gayb

Bülbül-i nağme-sâz maḥrem-i gayb

*El-mu'taşîm bi-ḥabli'llâhi'l-ganî*²¹ *mevlânâ 'âmirü'd-dîn 'Ömer Er-Rüşenî*
'ammera'llâhu beyte 'umrihî bi-ḥaḳḳi'l-'umreti ve beyti'l-ma'mûr ve zâdenâ minhu

¹⁸ "Tercî-bendin müşkillerini çözmek için yazılan Müşkil-Küşâ".

¹⁹ "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd ve övgü O nimet, bağış ve ihsan sahibi Allah'a aittir. O ki insanın tabiatını kudret eliyle yoğurdu ve onu konuşma ve düşünme yetisiyle şereflendirdi. Salat ve selam, övgü ve muhabbet Allah'ın nebisi ve sevgilisi, insanların efendisi olan Muhammed'in (s.a.v.) ve O'nun şeref ve büyüklük sahibi ailesinin üzerine olsun. Kıyamet gününe kadar onlara çokça salat ve selam getir".

²⁰ Ulü'l-ebşâr: basîret sahipleri. Kur'an'daki kullanımı için bkz. Âl-i İmran, 3/13 ve ebsâr için bkz. Râğıb El-İsfahânî, بصر (b-s-r) maddesi (2012: 146-148).

²¹ Âl-i İmrân, 3/103'te geçen *وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا* (Hep birlikte Allah'ın ipine sınımsız sarılın ve bölünüp parçalanmayın) beyanına telmih var.

*behceten ve sūrūren mine z-zevki ve l-ḥuzūr*²² ki bu terci‘-i mermūzı ki gizlūdūr anuñ künūzı, şükūfe-i şecere-i ebrārdur ve semere-i naḥlistān-ı ahrār. Müşkilāt-ı ebyātını, ebyātınıñ müşkilātını ḥall ideler tā mübtediler daḥı ref‘ idüp bu berzaḥı [115a] ‘arūs-ı cemāline ol ebyātun, naqş ü ḥayāline ol nikātuñ nazar salup nāzır olalar ve ma‘nāsına kādır. Ḥazret-i irşād bābı, bendeye kıldı bu ḥiṭābı.

Nazm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

K’ey İlähî revān cevāb eyle
Bu su’āl üzre feth-i bāb eyle

Muḥtaşar vechilen revān şerḥ it
Zıkr ü fikr-i muṭavveli ṭarḥ it

Nesr: Ḥızr-ı ḥāmeyi ele al, zulümāt-ı devāta sal. İçür mürekkebden āb-ı ḥayātı tā görmesün zalām-ı memātı.

Nazm:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Revān kāfūruñ üzre müşk-i ter tök
Olup ḡavvāş tek dürlü güher tök

Yüri kırtās-ı rūza ḥaṭṭ-ı şeb çek
Budur söyle duḥān u nūr gerçek

Dilümden söylegil her söz ki dirseñ
Yi aḡzumdan menüm şeker ki yirseñ

Dilüñ tūṭı kimi şeker-şikendür
Sözüñ incüleri dürr-i ‘Adendür²³

Şeker yi şükr idüp şükrāne virgil

²² “Ganî olan Allah’ın ipine sıkı sıkıya sarılan, efendimiz Ömer Er-Rüşenî ki Allah O’nun ömür evini, umre ve Kâbe hakkı için tamir etsin/uzatsın ve O’nun yüzü suyu hürmetine bizim zevk ve huzurdan gelen sevinç ve saadetimizi arttırsın”.

²³ Aden, Yemen’in güneyinde bulunan Umman denizi sahilinde bir kasabadır. Dürr-i Aden bu denizden çıkarılan büyük ve güzel incinin adıdır.

Dilüñden söz dadını câne virgil

Neşr: Çün bendeye bu işâret oldı, şanasın Hâk'dan beşâret oldı. Tevfik istedüm refiküm oldı, şıdka yapışdum şadıkum oldı. Himmet diledüm ihtimâm itdi, *Rabbi temmim*²⁴ didüm tamâm itdi.

Mısrâ': [115b]

Tercî' budur diñle, ma'nâsını hûb añla:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Bir gönülden sevice Allâh'ı

Faḫruñ iḳlîminüñ şehensâhı

Bir gönülden işâretdür ol gönüle kim anuñ şânındadır *illâ men eta'llâhe bi-ḳalbin selim*.²⁵ Zîrâ ki gönül birdür, sevgü hem bir; gönül mürîd ise sevgüdür pîr. Anuñçün diyüpdürler *lâ şeyhun ebleḡa mine'l-ıṣḳ*.²⁶

Nazm:

[mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Gönül bir sevgüye kim kıldı iḳrâr

Mürîd olur aña ol çâr u nâ-çâr

Gel imdi gönülünü virme hevâya

Hevesden düşmegil dâm-ı belâya

Fenâya bağlama gönülün hâzer ḳıl

Fenâdur dünyânuñ dârı güzer ḳıl

²⁴ Tamamı *Rabbi yessir velâ tu'assir Rabbi temmim bi'l-hayr* şeklinde olan duadan kısmen iktibas yapılmıştır. Duanın manası şöyledir: “Rabbim (işimi) kolaylaştır güçleştirme, hayırlı bir şekilde tamamına erdir”. Osmanlıda ilme yeni başlayan çocuklara önce bu dua öğretilirdi (Cündioğlu, 2011: 105).

²⁵ “Allah’ın huzuruna ancak selim bir kalple çıkanlar [kurtulacaktır]” (Şuarâ, 26/89).

88 ve 89. ayetler bir cümledir: *يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ*إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ* (Ne mal mülkün ne de çoluk çocuğun bir fayda vermeyeceği o günde, Allah’ın huzuruna ancak selim bir kalple çıkanlar [kurtulacaktır]).

Bağdatlı Rûhî’nin aynı ayetlere telmihen oluşturduğu güzel bir beyti şöyledir: “Sanma ey hâce ki senden zer ü sim isterler / *Yevme lâ-yenfe’uda kalb-i selim isterler*”.

²⁶ “Aşktan daha olgun bir şeyh/mürşid yoktur”.

Beḳā dārına baġla göñlüñ ey yār
Ki ḳalmaz dūnyanuñ dārında deyyār

Neşr: Pes andan göñlüñ yidi ṭavrı var, her ṭavrda bir ismi ve bir seyri var.²⁷

Nazm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Ṭavr-ı evvelde şadr oḡurlar adın

Gerçi āḫirde bedr oḡurlar adın

[116a]

Neşr: Şadr menzil-i vesvâsdur, ol vesvâs ki ḥannâsdur.²⁸ Ey miskîn anuñ meskenidür nefy ü işbât tâ ṭapıla anda şabr u şebât. Anuñ maḳâmı seyr ila’llâhdur, bilür bu sırrı ol kim āgâhdur. Anı evvelki ism²⁹ eyler meşrûḥ tâ kim ola ser-be-ser maḫhar-ı rûḥ. *Elem neşrah leke şadrek*³⁰ beyân eyler, ol gizlü nükteyi ‘iyân. İslâm menziline ḳarâr ṭapar, gâḥ inkâr ve gâḥ iḳrâr ṭapar.

Nazm:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

²⁷ Yedi tavra ait isimler sırasıyla şöyledir: Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kakhâr. Bunlara Esmâ-i Seb‘a denir (Uludaġ, 2012: 127). Dede Ömer Rûşenî *Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ehad* ve *Samed* isimlerini de ekleyerek bu sayıyı on ikiye çıkarmıştır. Halvetiyye’de Etvâr-ı Seb‘a kavramı, geleneği ve her bir tavra ait bu yedi veya on iki isim/zikir ile ilgili ayrıntılı açıklamalar için bkz. Levend, 1984: 27-31; Bostancı, 1996; Muslu, 2007; Türer, 2011: 112-115; Sofyalı Bâli Efendi, 2013; Niyazi Mısrî, 2015.

Sofyalı Bâli Efendi (v. 1553) Etvâr-ı Seb‘a risalesinde insanın cüziyyât itibariyle sınırsız hallerden (etvâr) mürekkep iken külliyyât itibariyle yedi hal (tavır) üzerine olduğunu ve sâlikin her tavırda fena haline ererek bir üst mertebeye geçmedikçe maksûda ulaşamayacağını söyler (Muslu, 2007: 47).

Şârih, yedinci tavrın sonunda (vr. 117b) “Çün mücmelen dinledün bu etvârı...” der. Çalıştığımız eserde, nazım-nesir karışık bir eser olması ve anladığımız kadarıyla şârihin coşkun mizaçlı birisi olmasından dolayı, bazı yerler mücmel geçilmiştir ve birçok yerde sistematik açıklamalar yerine serbest bir üslupla ima ve işaret söz konusudur. Bu cümleden olan etvâr-ı seb‘a hususu için yukarıdaki kaynaklara atıf yapmak dışında, derli toplu ve özet bir malumat için ekler kısmında (ek-1) bir tablo hazırlanmış ve ‘tasavvufî kavramlar sözlüğü’ kısmına etvâr-ı seb‘a madde olarak alınmıştır.

²⁸ Vesvâs ve hannâs için bkz. Râġıb El-İsfahânî, 2012: 364, 1155.

²⁹ Halvetîlerin *etvâr-ı seb‘a* şeklinde terimleştirdikleri manevî seyr ü sülukun ilk tavrında söylenen isim (evvelki ism) ‘Lâ ilâhe illa’llâh’tır. Hangi tavırda hangi seyrin ve ismin olduğunu tablo halinde görmek için bkz. ekler, ek-1.

³⁰ “Senin sadrını şerh edip (açıp) ferahlatmadık mı?” (İnşirah, 94/1).

İkinci tavr anuñ kalb oldı ismi
Egerçi genc-i ma'nādur tılsımı

Anuñ imān ola dā'im yemīni
Mesīhā tek tıpa ol Meryemi'ni

Hem ola sevķ-i şevķ içinde re'yi
Kıla hoş zevķile bey' u şirāyı

Bu gülşenden illā bŷy-ı me'ānī
Ola Keşşāf-ı keşf anuñ beyānı

Neşr: Anuñ maķām[1] seyr li'llāhdur ey 'ārif tā ķurbet bisātından olmaya münħarif. Sŷlŷk ide bu tavrile, hoş geķe ķahr u cevriile. İsm-i dŷvŷme mŷdāvemmet ide, ol tavrile Tŷr'a gide.³¹ Űçŷnci tavr ey ķalbi şāf, anuñ adıdur şegāf. Maķabbete mesken olur, genc-i 'ışkā maķzen. Matla'-ı envār-ı maķabbet olur, menba'-ı esrār-ı meveddet. Nokşānı kemāle dŷner, celālī cemāle. Aķlāķ-ı deniyyesi [116b] ħamīdeye dŷner, 'Anķā kimi Kāf-ı ķurba ķonar. Seyr 'ala'llāh olur maķāmı, Hŷ şarābından iķer mŷdāmī. İsm-i siyŷmden semāya çıķa, sīmāsına nŷr-ı esmā çıķa.

Nazm:

[mefā'ilŷn mefā'ilŷn fe'ŷlŷn]

Tevekkŷl menziline ola nāzil
Kıla bu tavrile ķat'-ı menāzil

Nŷzŷl ola aña nŷz-i maķabbet
Bisāt-ı inbisāt ŷzre ħaķīķat

Şi'ār ide şerī'atden hemīşe

³¹ Kur'an'da, Hz. Musa'nın Tŷr dağında -bir nevi *halvet* gibi- 40 gece kaldığı sŷylenir (Bakara, 2/51; A'rāf, 7/142) ve bu ayetlerde 40 gece iķin, 'kararlaşıtırılmış, belirlenmiş, muayyen zaman' anlamlarına gelen مِيقَات (mīkāt) kelimesi kullanılır. Hz. Peygamber'in birķok sahabesine ve bilhassa İbni Abbas'a gŷre, ilk otuz gece orucun da dahil olduğu rŷhī hazırlıkla geķirilecek ve bunu izleyen on gece iķinde de kendisine Tevrat (on emir) indirilecekti. Keza, Arapķa'da 'geceler' aynı zamanda 'gŷnler'i de kapsayan bir sŷreyi ifade eder (Muhammed Esed, 2002: 236).

Ayrıca; bir tasavvuf terimi olarak halvetle yakın anlamlı *ķile* kelimesi, Farsķa'da *kırk* anlamına gelen *ķihil*'den gelir ve ķođu tarikatta halvet kırk gŷndŷr, yani kırk gŷn ve kırk gece.

Şārihin, kalbin ķeřitli tavrılardan geķerek seyr ŷ sŷlŷk, zikir ve halvet yoluyla nasıl kemāle ulaşacağını sŷylediđi bu satırlarda Tŷr'a atıf yapmasının sebebi mezkŷr ayetler ve aķıklamalar olsa gerek.

Dişār idüp tarīkatden hemīşe

Tecellī-gāh-ı esmā ola qalbi

Nazar-gāh-ı müsem mā ola qalbi

Nesr: Dördüncü şavr içre adıdur fu'ād, Hāq'dandur aña bu ad. Ey oñıyan ağdan qara,³² oñı *mā kezebe'l-fu'ādü mā re'a*.³³ Felek-i çārümde sālİK ola, dimen melek mülkine mālİK ola. Mağv olur hicāb-ı mā-siva'llāh, maqāmı olur sırr-ı ma'allāh; ism-i çehārüme sırrın ve cihāren, meşğül olup leyllen ve nehāren.

Nazm:

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Şühüd-ı sırr-ı esmā zāhir ola

Ne kim gāyibdür aña hāzır ola

Geçe gaybetden ol şapa huzūrı

Vire zulmet-i zalāmın ala nūrı

Gehī telvīni temkīn ola Hāq'dan

Gehī temkīni telvīn ola Hāq'dan

Bu telvīndür halāyık da'vetiyçün

K'ola lāyık kamu Hāq hazretiyçün

Gehī sırr-ı ezel rüşen dilinden

Gehī nūr-ı ebed lāyih dilinden

Bişinci şavr içinde habbetü'l-qalb

Oñurlar adın anuñ kılmagil³⁴ selb

Maqāmı seyr fi'llāh ola anuñ

Özi ser-püş ola genc-i nihānuñ

³² Ağ: sıf. Temiz, yazılmamış. Msl. Ağ kağıt, ağ defter (Axundov vd., 2006: 52).

Kara (Qara): is. Yazı, hat, harf. Msl. Kara'ya bakmak: okumak (Axundov vd., 2006: 45).

³³ "Gözünün gördüğünü kalbi yalanlamadı" (Necm, 53/11).

³⁴ '-gil, -gil' emir kuvvetlendirme eki 'kef' ile yazıldığı için bu kelimeyi kılmagil değil *kılmagil* olarak okuduk.

Şühūd-ı zāt ola seyri bu yolda
Gözine almaya ğayrı bu yolda

[117a]

Nesr: Tevhîd şarâbından mest muvahhîd ola, taqlîd meyinden içüp dime muḳallid ola. Ḳayd-ı ‘alâyıḳdan küşâde olur, cânı bend-i ‘avâyıḳdan âzâde. İsm-i pencümden pençe-
gîr olup havâss-ı ḥamsesi bir olup hey hey didüĝi Ḥayy Ḥayy olur, hâ diyince Hû’yı
bulur. Gâhî keşreti ihtiyâr ider ve gâhî vaḥdetde ḳarâr dutar tâ keşreti vaḥdete döne,
vaḥdeti keşrete.

Nazm:

[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

Ḥâle döne mâzî vü müstaḳbeli
Zû’ ile mişbâḥ ola rüşen dili

Her neye ḳılsa nazâr anı göre
Gizlü ise genc-i nihâni göre

‘Âlem-i tecrîd ola menzil-gehi
Küşe-i tefrîde vara geh gehî

Nesr: Altıncı ṭavra süveydâ dimişler, bu sevdâyı ‘âlemde hüveydâ dimişler. ‘İlm-i
ledünniden sebaḳ ala ve ma’nâ denninden cām-ı muravvaḳ. Aña bir nice ma‘den keşf
ola Ḥaḳ’dan, istegil söyleyem men bu varaḳdan. Birisi anuñ ‘ilm-i esmâdur, birisi
‘âlem-i müsemmâdur; birisi bilmek durur ḥikmet-i a’yânı, birisi derk itmek durur
ma’nâ-yı insâni. İsm-i şeşüm şeş cihetden anı ḳaplaya tâ *fe-şemme vechu’llâhi*’den³⁵
yüz duta ḳıbleye. Anuñ bürhâni ḥüccet-i ḳatı’ olur, bu gönül arzu’llâha vâsi’ olur.

Nazm:

[fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

‘Arş ü kürsî diseñ yaraşur aña

³⁵ İki şekilde çevrilebilir: “Allah’ın yönü de orasıdır” veya “Allah’ın vechi/yüzü (zâtı) oradadır”. Bakara, 2/115’ten kısmen iktibastır. Ayetin (mealen) tamamı: “Doĝu da Batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz dönün Allah’ın yönü orasıdır. Unutmayın ki Allah rahmet ve kudretinde sınırsızdır, her şeyi bilendir”.

Rūh-ı kudsî diseñ yaraşur aña

Sırr-ı esrāra qābil ola o dil

Nice şerh ide ol rumūzı bu dil

Ol dil āyīne-i İlāhī'dür

Maḥzen-i genc-i pādişāhidür

Naẓm-ı diğer:

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Yidinci tavrile bil bu tılsımı

Ḥaḳīkat mühcetü'l-ḳalb oldı ismi

[117b]

Tecelliden yanar bir şem' anuñçün

Ki ḥayrān ḳala görgeç cem' anuñçün

Hemīşe genc-i 'ışḳa perde oldur

Ne perde belki hoş perverde oldur

Olup heft ism aña *seb'u'l-meşāni*³⁶

Olur ol vāhide ḥamdile şānī

Bu dil her kimde mesken dutdı ey yār

Olup bu tavrile seyrinde seyyār

Melekdendür anuñ seyri mu'allā

Kemīne-pāyesidür mülk-i bālā

Neşr: Çün mücmelen dinledüñ bu eṭvārı, mufaşşal isteriseñ varı; maḳāmāt-ı İlāhī'den iste bu rāzı, tā taḥsīn oḫuya rūḥ-ı Faḥri Rāzī. Yine diñle ey merd-i ma'nā bu şüreti ya'nī bir gönülden didi, ikiden dimedi kim iki gönüllü³⁷ Ḥaḳḳ'ı sevebilmez ve anuñ maḥabbetine iḳrār ḳılmaz. Eger severem dise ol doğru degül, çün anda vardur iki gönül;

³⁶ Seb'u'l-meşāni kelime anlamı olarak 'tekrarlanan yedi' demektir. "Seb'an mine'l-meşāni" şeklinde Hicr, 15/87'de geçmektedir. Çoğu âlime göre bundan maksat her gün namazda ve türlü vesilelerle namaz dışında tekrarlanan ve yedi ayetten oluşan Fâtiha suresidir. Muhammed Esed ayeti bu görüşe göre çevirmiştir: "Ve gerçek şu ki, Biz sana sık sık tekrarlanan (ayetlerden oluşan) yedili (bir sure) bahşettik ve (böylece senin önüne) yüce Kur'an'ı (açıp serdik)".

³⁷ "Allah hiç kimseye tek bedende (fi-cevfihî) iki kalp (kalbeyn) vermemiştir" (Ahzâb, 33/4) ayetine telmih olduğu söylenebilir.

gāh maḥabbet-i dūnyāya meşgūl ola ve gāh ister ki Ḥazret-i Mevlā'ya kıl ola.³⁸ Bu mu'ayyendür ki didi ehl-i 'ışkuñ seyyidi *ḥubbu'llāhu re'si külli ḥaṭḥetin*.³⁹ Pes sevgü hemān Allāh'a gerek, ne sevgü ola andan yigrek.

Nazm:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bir gönüldür bu kim anuñ şāhibi

Ḳuṭbdur yāḥud velidür yā nebī

Biñ gönülden yig durur bu bir gönül

Biñ dime 'ālemler anuñ tek degül

Neşr: *Lā yese'unī arzī ve lā semā'ī*⁴⁰ anuñ şānındadır, maḥabbet-i ezeli anuñ cānındadır. Pes her dil ki bu ṭavriyle seyr eyler, ğayret idüp nefy-i ğayr eyler; faḳr kişverinüñ şehensāhı olur, yoḥluğ sipihrinüñ [118a] mihr ü māhı olur; *el-faḳru faḥrī*⁴¹ iftiḥārı olur, ḥadişi şāḥih-i buḥārī olur. *El-faḳru sevādü'l-vech fi'd-dāreyn*⁴² beyān eyler,

³⁸ Aynı meyanda bir kudsî hadis şöyledir: “Ey Âdemoğlu! Yanımdaki değerin dünyaya verdiğin değer kadardır. Muhabbetim de kalbinde bana olan sevgin kadardır. Çünkü ben, ebedi olarak bir kalpte dünya sevgisiyle kendi sevgimi birleştirmem” (İmam Gazâlî, 2013: 54, 114, 156).

³⁹ “Allah sevgisi bütün hataların başıdır”.

Beyhaki'de geçen ve hadis olduğu söylenen “Hubbü'd-dünyâ re'si külli hatî'etin” (Dünya sevgisi bütün hataların başıdır) sözünü hatırlatmaktadır. Mutasavvıflar bu sözü 'dünyâ'ya ilişkin olarak kullanır (Msl. Abdullah İlahî, ? : 11a; Muhammed Sâdık, 2014: 162). Fakat sözün “hubbu'llâh” versiyonunu ilk defa gördük. Hatta başta yazım veya istinsah hatası olarak düşündük. Ancak Cemal Halvetî'nin (v. 1507) bu isimde bir eserini görünce bir hata olmadığını, daha doğrusu kendi noksanımızın olduğunu fark ettik. Aksaraylı Cemal Halvetî, bu sözle benzeşim kurarak ve -şerhimizde de geçen- *hasenâti'l-ibrâr seyyi'âtü'l-mukarrebîn* ve *el-muhlisüne 'alâ-hatarin azîm* sözlerinin mefhumunca eserini böyle isimlendirmiştir. Mısır'da da bir nüshası bulunan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir mecmua içerisinde bulunan nüshasından faydalandık (Bkz. Cemal Halvetî, 1452).

⁴⁰ Tamamı; *Lā yese'unī arzī ve lā semā'ī ve lâkin yese'unī kalbü 'abdiye'l-mü'min*: “Yer ve göğe sığmadım ama mümin kululumun kalbine sığdım” (Aclunî, Keşfü'l-Hafâ: II/195'den akt. Kara, 1985: 85).

Benzer bir hadis de -yine Aclunî'nin Keşfü'l-Hafâsı'nda (100. hadis olarak) ve Hasan b. Muhammed Sâğânî'nin 1985 tarihli Beyrut baskısı *Mevzûâtı*'nda- şöyledir: “Müminin kalbi Allah'ın arşıdır” (akt. Kara, 1985: 145; Öztürk, 1998: 269).

⁴¹ “Fakirlik övüncümdür” (Aclunî, Keşfü'l-Hafâ: II/87'den akt. Kara, 1985: 87).

⁴² “Fakirlik iki cihanda yüz karasıdır” (Aclunî, Keşfü'l-Hafâ: II/107'den akt. Muslihüddin Vahyî, 2002: 75).

Hadis oluşu söylenen bu sözde geçen iki cihan, Hakk'ın varlığı karşısında esasen adem (yok) hükmünde olan dünya ve ukbadır. Siyahlık da yokluğun rengidir. İki cihanda yüzün siyah (yok) olması, süluk sonucunda kişinin yokluğunu idrak etmesi ve Hakk'ın tahakkukudur. Bu hal, tasavvuf ehlinece fakr olarak nitelendirilmiştir. Fakrın kemali ise fenâ fi'llâhtır (Muslihüddin Vahyî, 2002: 75). Sufilerin “İzâ temme'l-

bu sevdâdan sūd almayan ziyân eyler. Ya'nî faqr-ı haķikî oldur ki dünyâ vü âhiretten, na'im-i cennetden faķir ola. Zîrâ ki dünyâ vü 'uķbâ perde ve tûbâ mâ-siva'llâhdur ve mâ-siva'llâhda kalan kaçan dil-âgâhdur.

Nazm:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Faqr yoĥluĥ durur kamudan bil
Varlıĥı terk it ol Haķķ'a ķâbil

Nîstîde maķâm iden peyvest
Hest olup cām-ı Cem'den olur mest

Mest-i cām-ı beķâ olur cānı
Çün fenâ tapdı oldu ĥoş fânî

Mine't-tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Re's-i kelb üstine kılcı namâz

Cervile eylemeyüp ikrâhı

Re's-i kelb lûgat-ı müştarekdür, bildireyüm aña kim gerekdür. Zâhiren bir ma'nâsı ey ehl-i me'âlî, *'ilmun li-'ilmi'l-'âlî'*⁴³ ya'nî uca daĥa 'Arab dilince re's-i kelb dirlermiş⁴⁴ ve murâd andan niyyet-i a'lâ vü himmet-i vâlâdur. Zîrâ ki riyâzat ü 'ibâdetlerinde ve Haķķ'a tâ'at ü itâ'atlarında niyyet-i ĥâlişleri *li-vechi'llâh*'dur,⁴⁵ bilür bu vechi ol kim âgâhdur. Ya'nî ümîd-i cennet ü bîm-i dūzaĥdan degül, çün Haķķ'a şıdkile baĥlamışlardur gönül. Anuñçün Hażret-i Seyyid-i kāyinât ve ĥulâsa-i mevcûdât Muĥammed Muştafa 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm bu ĥadîşi söyleyüpdür ve niyyet-i

fakru fe hüva'llâh" (Fakirlik tamamlandığında Allah'tır) sözü de bununla ilgilidir. Ayrıca bkz. Fahrüddin Irakî, 2011: 126; Seyyid Şerîf Cürçânî, 2014: 98, 161; Şeyh Selîm Dîvâne, 2014: 70-71.

⁴³ İlim, daha yüksek bir ilim(-e ulaşmak) içindir.

⁴⁴ "Sual: 'Köpeĥin başı üzerine' [re'sü'l-kelb üstine] namaz kılınır mı? Cevap: Evet! Büyük bir kayanın yahut küçük bir daĥın sair taraflarında caiz olduĥu gibi. (**Resü'l-kelb** bir manaya göre 'tepe ve bayır' demektir)" (Harîrî, 2012: 200).

⁴⁵ "Bizzat Allah içindir".

şâdıķı beyân eyleyüpdür *inneme'l-a'mâlü bi'n-niyyât*⁴⁶ ve *niyyetü'l-mü'min hayrun min-'amelihî*.⁴⁷

Naẓm:

[mef'ülü fâ'ilätü mefâ'ilü fâ'ilün]

Ya'nî 'amelde bûy-i riyâ vardur ey aħı⁴⁸

Niyyetde yoħ durur bu saña söylerüm daħı

Çün Hâķ'dan özge niyyetüñe gelmedi senüñ

ķurbet bisât[1] üzre ola cây ü meskenüñ

[118b]

Nesr: Zâhir oldı bu sır 'inde-melik-i muķtedir ve bu vechi daħı istimâ' it. Ya'nî re's-i kelb nefsi emmâredür kim andan ķalb-i şâfi dil-i âvâredür ve nefsi emmârenüñ ħâşiyyeti kelb-şıfat ħalâyıķı incitmekdür, ne renc itmekdür; üstine namâz ķılmağ anı zebün itmekdür ve mağlûb ve muķî'-i fermân-ı Hâķ ķılmağ ve ol veche mensûb. Ve cervden⁴⁹ daħı budur ma'nâ ey aħı ya'nî ba'z-ı umûr-ı nefsanıyyeden ikrâh itmekdür

⁴⁶ "Ameller niyetlere göredir" (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy: 1; Müslim, İmâret: 45'den akt. İbn Haldun, 1977: 90).

Bununla ilgili olarak Hz. Aişe'den mervî, Müsned'in 2. cildinin 90. sayfasında ve İbn Mâce'nin 2. cildinin 289. sayfasında geçen "Halk niyetlerine göre haşrolunacaktır" hadisi de zikredilebilir (akt. İbn Haldun, 1977: 98).

⁴⁷ "Müminin niyeti amelinden hayırlıdır" (Bkz. Yılmaz, 2013: 574).

⁴⁸ اخی şeklinde yazılan bu kelimeyi "ahî" diye okuyup "kardeşim" manası verilebilir. Ancak Sâdık Vicdâni'nin Fuad Köprülü'nün İkdâm gazetesindeki bir yazısından aktardığına göre اخی şeklinde yazılabilecek bir kelime Türkçe'de de mevcuttur ve "ahî" diye kısa okunup "asil, temiz" gibi manalara gelir (Sâdık Vicdâni, 1995: 177). Biz de Eski Anadolu Türkçesi'ne ait hemen hemen bütün neşir çalışmalarında yapıldığı gibi kelimeyi kısa ünlüyle yazıyor, ayrıca Türkçe olmasından dolayı kısa okunmuş olabileceğine de Sâdık Vicdâni'den yaptığımız alıntıyla işaret etmiş bulunuyoruz.

⁴⁹ *Cerv, cirv* yahut *cürv* okunabilir. Bkz. Güneş, 2011: 225; Redhouse, 2011: 656.

"Sual: Bir köpek yavrusunu [cerv/cirv/cürv: enik] üzerine alarak namaz kılan kimse hakkında ne dersin? Cevap: Üzerine bakla almış gibidir. (**Cirv** bir manaya göre 'ufak hıyar ve nar' demektir)" (Harîrî, 2012: 201).

Rûşenî'nin *Re's-i kelb üstine kılıcı namâz / Cervile eylemeyüp ikrâhı* beyti, Harîrî'nin ve şârih İlähî'nin 're's-i kelb ve cerv'e verdikleri bu manalarla düşündüğümüzde beyitte; "dağ, tepe dolaşp az bir azıkla (bir lokma bir hırkayla) yetinen gezici bir derviş" mazmununun olduğu söylenebilir.

ve anuñ ʔarīḳ-i terkine gitmemekdür *mişlü ḳilleti'l-ekl ve'ş-şürb mine'l-ḫelāl lā mine'l-ḫarām ve ḳilleti'n-nevm ve'l-keḫām 'inde'z-zarūreti li-ecli'n-nizām.*⁵⁰

Naẓm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Merkeb-i rūḫ oldı nefis ey dil

Şeh-süvār-ı 'arşa-i ten anı bil

Merkeb olmasa piyāde ʔalur ol

Tāzī atlu yayağa virür mi yol

Neşr: Ve bu vechi daḫı dimek olur ey aḫı ki re's-i kelb nā-pākdur ve murdār ve namāz itmek anuñla revā degül ey yār. İnsān daḫı bir mertebeye varur ki murdārı anuñ pāk olur. Anuñçün faḫr-i dü 'ālem seyyid-i evlād-ı ādem Aḫmed-i mürsel şallallāhu 'aleyhi ve sellem gāḫ olurdı ki nā-pāk yirlerde namāz eylerdi ve bī-niyāza nāz ü niyāz. Zīrā ki özin memlaḫaya döndürmişdi ve murğ-ı rūḫın āşiyān-ı ḳudse ḳondurmuşdı. Pes ey derviş-i dil-riş sen daḫı düriş, zıkr ü fikre meşğül ol ve Ḥazret-i Mevlā'ya ḳul tā esmā-yı İlāhī ki ḳadīmdür ve gāyetde 'azīm. Sen ki ḫādişsin ve tābī'-i [119a] ḫādis saña muḳābil

⁵⁰ “Süluk yolunda savrulmayıp müstakim olmak için haramından olmayıp helalinden olmak şartıyla az yemek, az içmek ve ancak zaruret halinde uyumak ve konuşmak gibi”.

'Ancak zaruret halinde uyumak' tabirini Necmüddin Kübrā'nın (v. 618/1221) Risāle İle'l-Hāim'inde dokuzuncu başlık olarak görüyoruz. O'na göre galebe halinde uyumanın ölçüsü müridin yaptığı zikri uykusuzluktan dolayı birbirine karıştırmasıdır. Bu durumda istirahat eder, ne söylediğini anlayacak hale gelinceye kadar uyur, sonra kalkıp zikre devam eder. Uyku hakkında Kur'an'dan Zariyat, 51/17-18; Müzzemmil, 73/2-4; İnsan, 76/26; İsrā, 16/1 ve A'raf, 7/142 ayetlerini misal veren Necmüddin Kübrā şöyle bir çıkarım yapar: “Bu ayetlerde gündüzün değil de özellikle gecenin zikredilmesi uyku ile olan ilişkisi sebebiyledir. Çünkü va'dedilen bir şeyi bekleyen uyumaz” (Necmüddin Kübrā, 1980: 88). Aynı zamanda tefsir ve hadis âlimi olan ve yazdıklarını titiz bir biçimde ayetler ve sahih hadislerle destekleyen Kübrā'nın, aynı risalenin üçüncü başlığı/konusu olan 'Devamlı Susmak' ve onuncu başlığı/konusu olan 'Yeme İçmede Orta Yolu İzlemek' bahislerine bakmak yukarıdaki Arapça sözün anlamının ardından mefhumunun da anlaşılması için faydalı olacaktır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı ise uykunun günde 4 saate kadar kısaltılması gerektiğini söyler: “Şehâdet âlemi yerine gayb âlemine yönelerek onunla bağı temin edecek olan kalbi geliştirmek için riyâzat ve mücâhedât gereklidir. Bu ise yeme ve içme miktarını günde üç yüz grama kadar azaltmak, uyku saatlerini mümkün olduğu kadar kısıtlamak (günde dört saat olarak) ve mümkün olduğu kadar az konuşmaktan ibarettir” (Altıntaş, 1981: 135). Modern tıp ve psikolojinin de buna yakın telkinlerde bulunması, bilhassa çok yemenin doğurduğu zararlı sonuçlar ve bu konudaki uyarıcı hadisler düşünüldüğünde, şârihin kullandığı 'li-ecli'n-nizām' ifadesi, manevî intizam ve ruhî terbiye yanında beden de sıhhatine ve nizamla işlemesine matuftur, denilebilir. Nitekim şârihi belli olmayan Usûlü'l-Aşere şerhlerinden olan Arâisü'l-Vüsûl Fî Şerhi'l-Usûl isimli eserde 'uzlet' bahsi açıklanırken şöyle denilir: “Tıpta 'perhiz, her ilacın başıdır diye bir söz vardır. Çünkü perhiz yapmayan hiçbir hastanın devası yoktur” (Necmüddin Kübrā, 2010: 131).

olup⁵¹ ve kulleb⁵² kalbün aña kâbil olup sendeki mühmelâti pāk ide ve hâdeş ü denesden bî-bāk. Ve bu beyt ol ma'nāya işāretdür, doğru disem beşāretdür.

Şi'r:

[müfte'ilün mefā'ilün müfte'ilün mefā'ilün]

*Ez-eşer-i muşāḥabet kâdr-i nebāt yâft çüb*⁵³

*Gil çü şevved qarîn-i gül gîred reng ü bûy-ı ü*⁵⁴

[fe'ilâtün mefā'ilün fe'ilün]

Çün qarîn oldı gil güle gül olur

Cüz'iken ol revân dönüp gül olur

Hâdişe ya'nî gâlib olsa kadîm

Düze mi nûr-ı 'ışka nâr-ı caḥîm

⁵¹ “Muhdise ancak hâdis olan, yani vücûdu yokken sonradan var olan şey muhtaçtır. Vücûdu, zâtının gereğince olan varlık ise hâdis olan varlık gibi, başka bir muhdise muhtaç değildir. Öyle olsaydı O'na vâcibü'l-vücûd denmeyip mümkünü'l-vücûd denirdi. Halbuki hâdis olan bu âlem ve insanın, yok iken kendiliğinden var olamayacağı için, varlığının evveli olmayan bir mücade ihtiyacı vardır. O halde Allahü Teâlâ'nın kadîm olması, kıdem sıfatıyla muttasıf bulunması zaruridir” (Ömer Neseî, 2010: 30).

⁵² İki kez tekrarlanan قلب kelimesinin ilkini 'her şeyin ortası, merkezi' (Şemseddin Sâmi, 2007: 1078) olarak alırsak izafeli okuyup 'kalb-i kalbün' şeklinde yazmak zorundayız. Bir ihtimal de yazımı aynı olmakla beraber bu kelimenin 'kulleb' şeklinde okunmasıdır. Kulleb: 1. Değişken, çabuk değişen, kararsız, istikrarsız; 2. Becerikli, çok yönlü, mâhir anlamlarına gelir (Güneş, 2011: 532; Redhouse, 2011: 1467). Bu durumda izafeli okunmaz ve kulleb, kalb'in sıfatı olur. Kalb'in bir diğer anlamı olan 'bir şeyin aslına benzeyeni fakat sahte olanı, simülasyonu' (Redhouse, 2011: 1467) anlamının burada söz konusu olduğunu düşünmüyoruz. Fakat bu anlamı vr. 150a'da, mazmununu 'kalb eger kalb (sahte/bozuk) olsa onu, paranın ya da altının sahtesini gerçeğinden ayıran sarraf gibi tanırız' şeklinde ifade edebileceğimiz kısımda görüyoruz.

⁵³ Feridüddin Attar da bir beytinde, Allah'ın sanat eseri olarak, kuru çöplerden binbir çeşit taze gülün yaratıldığını söyler: ز چوب خشك به صنعتکری برون آورد / هزار کونه کل تازه روی در بستان (2015: 498). Okunuşu: Zi-çüb-i huşk be-san'at-gerî birûn âverd / Hezâr-gûne gül-i tâze-rûy der-bostân.

⁵⁴ “Dostluk/yakınlık vesilesiyle kuru bir ağacın bitki değeri kazandığı gibi çamur yani gil de güle yakın olunca gülün rengini ve kokusunu alır”.

Bu beyit, Horasanlı büyük âlim ve mutasavvıf Alâüddevle Semnânî'ye (v. 736/1336) ait olup 'Sâlikân İla'llâh' isimli eserinde zikredilmektedir (2015). Gil'in yakınlık ve arkadaşlık münasebetiyle gülden feyz alması bahsi başka tasavvuf kitaplarında da geçer ve mürşid gül'e, ondan feyz alan mürid(ler) ise gil'e benzetilir.

Sadi-yi Şirâzî de Gülîstan kitabının dibacesinde, aynı mazmunu farklı bir bağlamda (hükümdarı överken, şairlerinin hükümdar sayesinde dilden dile dolaştığını söylerken) ve farklı ibarelerle dile getirir (Fürûğî, ? : 74). Eşrefoğlu Rûmî ise Alâüddevle'nin ve diğer sufilerin yaptığı gibi tasavvufi bağlamda ve dostun, birlikte oturulup kalkılan insanların kişi üstündeki etkileri bağlamında kullanmak kaydıyla Gülîstan'dan doğrudan iktibasta bulunur (Eşrefoğlu Rûmî, 1996: 29-30). Çalıştığımız eserde ise Allah'a yakın olmak, O'nun ahlakıyla ahlaklanmak bağlamında kullanılmıştır.

Mü'minüñ ya'nî nûr-ı imānı
K'andadur dürr-i ma'rifet kânı

Dāhıl olsa cehenneme bir dem
Tākat itmez cehennem aña ne ğam

Pes cehennem odı olup sâkin
Diye *etfâtenî cüz*⁵⁵ ey mü'min

Nesr: Cervden ikrâh eylemediği ve anuñ ile namâz eylediği diñle ey ehl-i 'irfân, ya'nî *el-cervü şıġārın mine'l-ķiṣṣâ'i ve'r-rummân*⁵⁶ ve murâd andan günâh-ı şaġîredür, ne kebîre. Zîrâ ki şaġâyirden ikrâh eylemez ve terk-i tã'atu'llâh. Pes nebîlerden daġı şaġâyir şâdır olupdur, dime ki terkinde olar kâdir olupdur ve bu âyet-i kerîme anı beyân eyler, *li-yaġfira leke'llâhu mâ-teķaddeme min-zenbike ve mâ-te'ahġar*.⁵⁷

[119b]

Nazm:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Ma'rifet baħrine kebâyir eger

⁵⁵ "Beni söndürdün; haydi geç, git".

Bu ibarenin kaynağı şu merfu hadistir: "Kıyamet günü cehennem mümine 'senin nurun benim ateşimi söndürdü ey mümin; haydi geç, git' diyecek". Hadisin metni şöyledir:

تقول جهنم للمؤمن يوم القيامة: جز مؤمن فقد اطفأ نورك يا لهبي (<http://library.islamweb.net/>).

Buradan mülhem olarak benzer ibarelerle İbn Fârız da meşhur Kaside-i Tâiyyesi'nde nurun narı söndürmesi motifini kullanır (bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, 2008: 340-341).

Cehennem nârının, mümin kişinin imân nûrunu yakmayacağıın anlatıldığı bu mısralarda cehennem, mümin kişiye "etfâtenî" şeklinde Arapça hitap ettirilmesi sadece vezin gibi estetik kaygılardan ya da söz konusu hadisin Arapça olmasından nâşi olmasa gerek. Bunda cennet veya ahiret dilinin Arapça olacağı rivayetlerinin de etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu rivayetlerin çıkış noktası, tarihî-sosyal-siyasî sebepleri ve kritiği için bkz. Cündioġlu, 2013: 104-129.

⁵⁶ "Cerv; acur ve narın küçüġüdür" (Harîrî, 2012: 201).

⁵⁷ "Böylece Allah, senin hem geçmişte hem de gelecekteki bütün hatalarına karşı baġışlayıcılığını gösterecek" (Fetih, 48/2).

Ayete bu şekilde mana veren Muhammed Esed dipnotunda –İlâhî'nin *Pes nebîlerden daġı şaġâyir şâdır olupdur, dime ki terkinde olar kâdir olupdur* sözlerine mutabık olarak –şunları belirtir: "Lafzen: 'Ki Allah hem geçmiş hem de gelecek bütün günahlarını affedebilsin' anlamındadır. Böylece hatadan müezzeh olmanın yalnız Allah'a mahsus olduğu ve ne kadar yüce olursa olsun her insanın zaman zaman hata yapabileceği dolaylı şekilde anlatılmış olmaktadır" (2002: 851).

Düşse kim lememden⁵⁸ ey server

Çonmaya mest[i] hāk iderse günāh

Dāmen-i ‘izzetine gerd-i rāh

Ne günehden irişür aña ziyān

Ne hōd işşı ‘ibādet itse cihān

Bir ğanīdür kim aġniyā kāmı

Dergehinde durur gedā kāmı

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

‘Aks-i rüy-ı nigārı suda görüp

Diyici aña mihri le māhı⁵⁹

Neşr: ‘Aks-i rüy-ı nigārdan ey refiğ-i şefiğ, tecellī-yi esmā vü sıfātdur taḥkīğ. Sudan murād kalb-i şāfidür, *ve mine’l-mā’i külle şey’in ḥayy*⁶⁰ anuñ evşāfı. *Kemā kâle’n-nebī ‘aleyhi’s-selām inne fī-cesedi ādem le muđġaten*⁶¹ ilā-āḥirihī ya’nī *izā teşaffet ‘ani’l-ednāsi’r-reddiyyeti’d-deniyye ve telaṭṭafet bi’r-riyāzāti’l-‘aliyyeti’s-seniyye ve şāret mir’āten li-vechi’l-maḥbūb ve hüve’l-maṭlūb.*⁶² *Kemā kâle ba‘zi’l-muvahḥidîn:*⁶³

‘Arabiyye:

Şehidte nefseke fī-nā ve hiye vāḥideten

Keşretün zātü evşāfın ve esmā’i

Ve naḥnu fī-ke şehidnā ba‘de keşretinā

⁵⁸ Kebâyir: Büyük günahlar, Lemem: Küçük günahlar. İkisi için de bkz. Necm, 53/32. Beyitte küçük günahların ısrarla işlene işlene insanı büyük günahlara götüreceği ve kalbi karartacağı inancına ve mezkur ayete telmih var.

⁵⁹ Şârih bu kelimeyi mâhı, mâhî ve mâ-hiye şeklinde üç türlü okuyarak beyte üç farklı izah getirecektir.

⁶⁰ “Ve yaşayan her şeyi sudan yarattığımızı [görmüyorlar mı?]” (Enbiya, 21/30).

⁶¹ “Nebi aleyhisselamın dediği gibi: Agah olunuz, cesedin içinde bir et parçası vardır ki, o iyi olursa bütün ceset iyi olur. Bozuk olursa bütün ceset bozuk olur. İşte o (et parçası) kalptir”.

⁶² “[Kalp] kınanmış, reddedilmiş, alçak kir ve huylardan temizlendiğinde ve övülmüş, yüce riyazetlerle saflaştırıldığında mahubun yüzünü/zatını gösteren bir ayna olur ki maksad da budur”.

⁶³ “Bazı muvahhid insaların dediği gibi”.

*‘Aynen bihā itteḥede’l-mer’iyyü ve’r-rā’i*⁶⁴

Türkiye:

[müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün]

Cām-ı cihān-nümādur ol çehre-i ḥūnuñ ey şanem

‘Aks-i ruḥuñ görüp dirüm cām-ı cihān-nümā menem

[120a]

Mihr-i ruḥuñ her-âyine âyinedür mu‘âyene⁶⁵

Görse bi-‘aynihî n’ola gözgüyi çeşm-i rüşenüm

Neşr: Egerçi muḥib bu âyinede ‘aks-i maḥbûbı görse her-âyine,⁶⁶ kendüzin görmüş ola mu‘âyene. Zîrâ ki sûret-i muḥib ‘aks-i cemâl-i maḥbûbdur⁶⁷ ki *ḥalaḳa’llāhu ādeme ‘alā-şûretihî*⁶⁸ ey ‘alā-‘ināyeti’l-ḥüsni ve’l-cemāl ve’l-‘azameti ve’l-iclāl.⁶⁹ Aḥsen-i takvîm bu şûretendür, Âdem’e secde-i ta‘zîm bu ‘azametdendür.

Mısrâ’:

⁶⁴ Ahmed Avni Konuk’un îzâhlı tercümesiyle: “Sen kesret-i nisbî-i esmâ’î ile kesîr olup merâyâ-yı a’yânımızda vâhid olan zâtını vahdet-i hakîkî ile müşâhede eyledin. Biz dahi kesret-i aynımızı görüp nazar-ı şühûdumuzda onun izmihlâlından sonra sende maḥbûbluğu müşâhede ettik. Onun ile râ’î ve mer’înin ikiliği ortadan kalktı; ikilik bir oldu” (Fahrüddin Irakî, 2011: 77).

⁶⁵ Önce ism-i fâil olarak düşünüp yanlış okuduğumuz ‘mu‘âyine’ kelimesini, İsmail Hakkı Bursevî’nin (v. 1137/1725) Kenz-i Mahfî (1997: 204) isimli eserini okurken karşılaştığımız ‘mu‘âyene’ teriminden sonra düzelttik ve çalışmamızın sonundaki tasavvufî kavramlar sözlüğüne aldık.

⁶⁶ Her-âyine / Her-âyine: Elbette, lâbüd, bi’z-zarûre, bî-şekk, bî-şübhe; alâ-küllî hâl; zâhir, pedîdâr. Muhaaffefî hâyine/hâyîne’dır (Mütercim Âsım Efendi, 2000: 322, 340).

⁶⁷ “Maḥbûb muḥibbin aynasıdır, kendi kendisinden başkasını o aynada göremez. Muḥib dahi maḥbûbun aynasıdır, kendi isim ve sıfatları ile bunların hükümlerinden başkasını mütalaa edemez” (Fahrüddin Irakî, 1992: 40).

⁶⁸ “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı”. (Buhari, İstizan: 1; Müslim, Birr: 155, Kitâbü’l-Cenne: 8/49’dan akt. Altıntaş, 1986: 80 ve Tenik, 2012: 335).

İslamî kaynaklarda merfû hadis olarak zikredilen bu söz aslında Tevrat sözüdür ve Tevrat’ın Tekvin bâbının birinci cildinde, 27. sayfada geçer (Altıntaş, 1986: 80; Bayrakdar, 2009: 41).

Muasır âlimlerden Abdu’l-Bâri En-Nedvî, *sûretihî* ibaresinin sonundaki üçüncü teklik şahıs ek-zamirinin Allah’a değil Âdem’e râci olduğunu belirterek “O’na benzer hiçbir şey yoktur” (Şûrâ, 11) ayetini hatırlatır (2009: 168-169). Tarihte de bu yorumu görürüz: Farabî, İbn Teymiye gibi filozof ve âlimlerin görüşü bu doğrultudadır. Ek-zamiri Âdem’e irca eden Farabî bu sözü “Allah, Âdem’i kendi suretinde yani insan suretinde yarattı” şeklinde anlar ve bunu “Biz insanı en güzel biçimde yarattık” (Tîn, 4) ayetiyle teyid eder (Bayrakdar, 2009: 42). Bu şahısların görüşü, Arapça’da ek-zamirleri en yakın isme irca etme kuralına da uygundur.

⁶⁹ “Yani hüsün ve cemal, azamet ve celal üzerine”.

[mef'ülü mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

*Fe küllü melih in hüsnühü min-cemālihi*⁷⁰

Nazm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Her cemilüñ cemāli andandur

Dil-rübā hattı u hāli andandur

Hüsn-i rüyından olmasaydı nişān

Hüblaruñ şüretinde 'ayn 'iyān

Leylāya virmezidi dil Mecnūn

Dimezidi ki *el-cününü fünün*⁷¹

*Ve leyse'*ye rām olamadı rāmın

Andan olurmadı dil-i ārāmın

Leb-i Şir'in'e cān-ı şir'inin

Küh-ken virmeyeydi ey miskīn

Neşr: Ammā ba'z-ı sālîklere, vücūdı mülkinde mālîklere tecellî-yi rüh olur ve ol bāb meftūh. Anı tecellî-yi zāt şanurlar, [120b] sonra uşanurlar. Zirā ki 'ālem-i beşeriyette ol hāşıl olmaz tā bi'l-küllîye fānî degül ve aşl olmaz. **Diyici añā mihriale mā hiye**: Bir *mā hiye*⁷² didügi istifhāmdur, egerçi şan'at-ı şî'rde ihāmdur. Ya'nî bu şüret-i dil-rübā ve bu naqş-ı hātır-küşā ne nesnedür ki lisān-ı fuşahā kâşırdu beyānından ve kemāl-i büleğā 'ācizdür nişānından. *Sübhāne men teğaddese 'ani'l-eşbāhi zātuhū ve tenezzehet 'an-müşābeheti'l-emşāli şifātuhū*.⁷³ Bir mähı dağı didügi rüşendür ve bu vech-i ahsendür. Ya'nî çün 'aşık 'aks-i cemāl-i ma'sūka nāzır olsa ve anuñ vaşfindan kâşır; hayret

⁷⁰ "Her güzel yüzlü kimse; güzelliğini, O'nun güzelliğinden ödünç alır" (Fahrüddin Irakî, 1992: 32-33; 2011: 67; 2012: 114).

⁷¹ "Delilik çeşit çeşittir".

⁷² "Bu nedir?"

⁷³ "Sübhandır o Allah ki O'nun zatı ve sıfatları benzerlikten, başkalarına benzemekten mukaddes ve münezzehtir" (bkz. Seyyid Yahya Şirvânî, 2015: 295).

maḳāmında muḳīm olup cümleden bî-ters ü bîm olup cemāl-i maḥbûbı k'oldur maḥlûbı
vaşf itmek eyler, egerçi bilmez ne söyler.

Naẓm:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Gâh mihriyle mâh oḡur yüzün ol

Düzedüp uş bu sâzile sūzın ol

Gâh ḥūrî dir aña gâh perî

Ki melekden beşerden ola berî

Gâh anuñ ḳâmetine dir Tûbâ

Gâh ḥüsnine cennet-i a'lâ

Gâh ḳadr ü berât oḡur saçın ol

Sebeb-i her necât oḡur saçın ol

Gâh ḥazrâ ḥaḥına Hızır nebî

Gâhî oḡşar diye ḥayâta lebi

Neşr: Bir daḡı mâhî didügi ol neheng-i 'ışḳuñ, diñle varise aña şıdḳuñ. Balıḡdur ey
bâliḡ, bâliḡ olan olmaz çalıḡ.⁷⁴ Ya'nî [121a] çün baḥr-i muḥîḥ imiş ḡöñül, her deñiz anuñ
kimi degül. Zîrâ ki deryâ-yı a'zamdur dil-i âdem ki mevcûdât-ı 'âlem aña şıḡar⁷⁵
v'allâhu a'lem. Ve insâna 'âlem-i kebîr⁷⁶ anuñçün dirler ki semâvât ile arz *bi't-tûli ve'l-*

⁷⁴ Çalık: Delice hareket eden, delişmen, haşarı (Dilçin, 1983: 49).

⁷⁵ 'Sıḡar' kelimesi Türkçe düşünöldüḡünde -ki metinde Türkçe anlamı söz konusudur- 'sıḡ-' fiilinin üçüncü teklik şahıs geniş zaman kipidir. Ancak aynı şekilde yazılan Arapça 'sıḡar' ise 'küçüklük, küçük olma' anlamında mastardır. Dolayısıyla birkaç kelime sonra gelecek olan 'âlem-i kebîr' terkiibindeki 'kebîr' ile işbu 'sıḡar' sözcüḡü arasında -şiiirdeki söz sanatları bağlamında düşünöldüḡünde- îhâm-ı tezât diyebileceḡimiz nükteli bir durum söz konusudur.

⁷⁶ İnsan ve kainat için kullanılan ve tasavvufî metinlerde çokça rastladığımız 'âlem-i saḡîr' veya 'âlem-i suḡrâ' ve 'âlem-i kebîr' veya 'âlem-i kübrâ' tabirleri, yine bu metinlerde, Hz. Ali'ye dayandırılır. Mesela, "İnsan, görünüşte küçük âlem ise de mânâca büyük âlemdir. Âlem, görünüşte büyük âlemse de mânâca küçük âlemdir" diyen İsmail Rusûhî Ankaravî (v. 1041/1631), ardından Hz. Ali'ye atfettiḡi şiiirle sözünü teyit eder:

دواء فيك و ما تبصر / İlaç sendedir, görmüyorsun

دواء منك و ما تشعر / Hastalık sendendir, farkında değilsin

وانت الكتاب المبين / Apaçık bir kitapsın ki

‘arż⁷⁷ haml-i emānete, bār-ı diyānete getürmediler tākāt ve tapmadılar ol bāra bārī istiṭā‘at. Pes çün insān oldı hāmīl-i emānet ve qābil-i diyānet.⁷⁸ Müşerref oldı hil‘at-i *levlāke*,⁷⁹ mükerrerem oldı semekden tā simāke; şüretde şağır oldı, ma‘nāda kebīr. Pes ‘aks-i cemāl-i rūy-i nigār, māhī-nisbet ey ğavvāş-ı baħr-ı zehhār, her tarafa ki seyr itse ihtiyārı var.

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

*Leyse fi’ d-dār ğayruhū deyyār*⁸⁰

Diyüben idici müdām āhı

Nazm:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Yine diñle bu vechi ey muħaqqıķ
Baña daķ dutma olduñise müdaqqıķ
Ki yoħdur dār içinde ya‘nī deyyār
Zuhūr-ı Haķ’dan özge didüm ey yār
Anuñçün didi ol şeyħ-i tarīķat
Kim oldur server-i mülk-i haķīķat

الذي باحرفه يظهر المضمّر / Harfleriyle gizli şeyleri ortaya çikaran

و تزعم انك جرم صغير / Sen kendini küçük bir cisim sanıyorsun

و فيك انطوي العالم الاكبر / Oysa sende ‘en büyük âlem’ gizlenmiş vaziyettedir (2008: 38).

⁷⁷ “Eniyle, boyuyla” yani “bütün dünya” anlamında .

⁷⁸ “Gerçek şu ki, Biz [akıl ve irade] emaneti[ni] göklere, yere ve dağlara sunmuştuk; ama (sorumluluğundan) korktukları için onu yüklenmeyi reddettiler. Onu/emaneti insan üstlendi; zaten o, daima haksızlığa ve akılsızlığa son derece meyyal biridir” (Ahzâb, 33/72) ayetine telmih var.

⁷⁹ Hz. Muhammed’e hitaben söylenmiş kudsî hadis olarak addedilen bu sözün tamamı *Lev lâ-ke lev lâ-ke le-mâ halaktü’l-eflāk*: “Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” şeklindedir ve Keşfü’l-Hafâ’da yer alır (Aclunî, Keşfü’l-Hafâ: II/104’den akt. Kara, 1985: 86).

⁸⁰ “Evde (kainatta) ev sahibiden (Allah’tan) başkası yoktur”.

Buna benzer bir başka meşhur söz “Leyse fi’ d-dâreyni ğayru’llâhi” (İki evde -dünya ve ahirette- Allah’tan başkası yoktur) şeklindedir (Yılmaz, 2013: 459).

Neşr: *Lev lā seyrānū'l-Ḥaḫ fī'l-mevcūdāti mā kāne li'l-'ālemi vücūd*⁸¹ ya'nī seyrān-ı Ḥaḫ olmasaydı mevcūdātta her dem ne 'ālem vücūd tapardı ne ādem. Ḥaḫīḫatde dār-ı vücūd içre Oldur deyyār, varise bi-i'tibār mecāzdur her ne kim var. Yā dār-ı dil içinde ki beytu'llāhdur [121b] ve maḫzen-i Ḥaḫret-i İllāh'dur, ol dār içinde deyyār yoḫdur Ḥaḫdan özge ve ol mülk içinde görünmez şāh-ı muṭlaḫdan özge. Zirā ki Ḥaḫret-i 'İzzet ğayūrdur ğayrı koymaz, muvaḫḫid oldur ki ğayr-ı Ḥaḫḫ'ı vücūda şaymaz.⁸² Anlar ki tapupdur *küntü kenzi*,⁸³ dimişlerdür bu remzi.

Şi'r:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Çizī ki vücūd-ı ü be-ḫod nīst

Hestiyeş nihāden ez-ḫired nīst

Ġayreteş ğayr der-cihān ne-küdāşt

*Lā-cerem 'ayn-ı cümle eşyā şud*⁸⁴

Nazm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ġayreti ğayrı koymadı zāhir

Lā-cerem oldı evvel ü āḫir

Dār içinde vücūd-ı Bārī'dür

Yār ü ağyār i'tibārīdür

*Vaḫdehū lā-şerikeleh*⁸⁵ dimişem

⁸¹ “Eğer varlık âleminde Hakk'ın seyri olmasaydı âlemin varlığı olmazdı”.

⁸² Benzer şekilde Fahrüddin Irakî şöyle der: “Gayret-i ma'sûk onu iktizâ eyledi ki âşık gayrısını sevmeye ve onun gayrına muhtac olmaya, lâ-cerem kendisini bütün eşyanın aynı kıldı; tâ ki âşık her neyi ki seve ve her neye ki muhtâc ola, hep ma'sûktan ibâret olsun” (2011: 51).

⁸³ Vr. 125a'da, ilgili dipnotta izah edilmiştir.

⁸⁴ “Bir şeyin varlığı/vücûdu kendisine ait değilse / Ona varlık/vücud atfetmek akıl kârı değildir / O'nun (Allah'ın) gayreti/kıskançlığı/gayûr oluşu cihanda gayr'ı bırakmadı / Şüphesiz kendisi cümle eşyanın aynı oldu” (Fahrüddin Irakî, 1992: 22, 61; 2011: 51; 2012: 103, 142).

İlk mısra “Varlığı kendisiyle (kâim) olmayan bir şey” biçiminde de çevrilebilir.

⁸⁵ “O tektir ve şeriki yoktur”.

Leyse fî'd-dâr'dan şeker yimişem

Neşr:⁸⁶ Ay āyīne-i āfitābdur, gün olmasa māh bî-tābdur. Ammā zāt-ı hūrşîd-i enverden māh-ı münevverde bir şerer yoğ ve kamer-i kamrādan mihr-i 'ālem-ārāda bir zerrece eşer yoğ.⁸⁷ *Kezālike leyse fî-zātihî sivāhu ve lā fî-sivāhu min-zātihî şey'ün ve men ze'ame ennehū min-şey'in ev fî-şey'in ev 'alā-şey'in fekad eşreke*⁸⁸ bî-niyāzdur mekân ve zamāndan, müstağnîdür yağşı yamandan. Pes eyle kim nūr-ı hūrşîdi aya nisbet eyleller, maħbûbı muħibbe izāfet.⁸⁹

[122a]

Şi'r:

[mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün]

Her nakş ki yazdı bu güzel tahtada nakşkâş
Ol şüret-i nakşkâş durur söylemişem fâş
Gökden yire çün düşdi bugün pertev-i hūrşîd
Rüşendür aña gün diseler eyleme ferhâş⁹⁰

Mevdudî (v. 1979), Tefhîmü'l-Kur'ân eserinde, Tûr suresinin 48. ayetinin "Kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et" kısmını tefsir ederken Buhari ve Müsned gibi hadis kitaplarında geçen şu rivayeti aktarır ki İlâhî, muhtemelen bu rivayette geçen dua cümlesinin ilk kısmını iktibas etmiştir: "Peygamberimiz Sahabe-i Kiram'a da uykudan uyandırdığınız zaman şöyle söyleyin demişti: Lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerikeleh, lehu'l-mülkü ve lehu'l-hamdu ve hüve ala külli şey'in kadîr" (1987: 510). Aynı dua, devamındaki bazı değişikliklerle birlikte, Halvetîlerin meşhur virdi Vird-i Settâr'da da yer alır: "Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerike leh. Lehül-mülkü ve lehül-hamdü yuhyî ve yümîtü ve hüve Hayyun lâ yemûtu ebeden dâ'imen sameden bâkiyen bi-yedihi'l-hayru ve hüve alâ külli şey'in kadîrün ve ileyhi'l-masîr" (Seyyid Yahya Şirvânî, 2015: 291).

⁸⁶ Buradan başlayıp vr. 122b'nin hemen başındaki Arapça beyte kadar devam eden kısım, hem lafız hem mana düzeyinde, büyük oranda Fahrüddün Irakî'nin Farsça Lemaât kitabının Üçüncü Leması'ndan alınmıştır. Bu sebeple vr. 122b'ye kadar mezkur esere sıklıkla atıfta bulunacağız. Bu atıflarda, Lemaât'ın 1992 yılında basılan Saffet Yetkin neşrinden ve 2012 yılında basılan Ercan Alkan neşrinden faydalanmakla birlikte, 2011'de yine Ercan Alkan'ın hazırladığı Ahmed Avni Konuk'un Lemaât tercümesini esas alacağız.

⁸⁷ "Ay güneşin âyinesidir. Nasıl ki ayda güneşin zâtından hiçbir şey yoksa ayın zâtından da güneşte bir eser yoktur" (Fahrüddin Irakî, 2012: 48).

⁸⁸ "Aynı şekilde, O'nun zatında Ondan başka/O'nun gayrından bir şey yoktur ve O'nun gayrında da O'nun zatından bir şey yoktur. Kim O'nun bir şeyden ya da bir şeyin içinde yahut da bir şeyin üzerinde olduğunu öne sürerse O'na şirk koşmuş olur" (Fahrüddin Irakî, 2012: 48).

⁸⁹ "Nitekim güneşin nûrunu aya nisbet ederler, böylece de maħbûbun suretini muħibbe izāfet eyleler" (Fahrüddin Irakî, 2012: 48).

⁹⁰ Müeyyedüddin Cendî'ye nisbet edilen bu dörtlüğün ilk iki mısrası Fahrüddîn Irakî'de şöyledir: "Her nakş ki ber-tahta-i hestî peydâst / Ân, sûret-i ân kes-est ki ân nakş-ârâst" (Fahrüddin Irakî, 2012: 48).

Neşr: Pes çün kim umûr-ı izâfî i'tibârîdür, haqîqaten vücûd vücûd-ı Bârî'dür. Eyle kim ay hürşîd nûrından münevverdür ve 'âlem vücûd-ı izâfiden muşavverdür. Doğru disem ne ayuñ özinden nûrı vardur ne 'âlemüñ kendüden zuhûrı.

'Arabiyye mışrâ':

[mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fa']

*Elâ külli şey'in mâ-ğala'llāhu bâtıll*⁹¹

Türkiyye:

[mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Çü Hâk'dan özge bâtıldur muhaqqak

'Ademdür cümle Oldur ferd ü muṭlaḳ

Vücûd anuñ vücûdıdur yaḳın bil

'Adem bil özgeyi ey merd-i ḳâbil

Neşr: Keşret ü emvâc-ı muhtelif baḫrı mütekeşşir ḳılmaz ya'nî esmâ müsemmayı *min-cemî'ü'l-vücûh*⁹² müte'addid eylemez. Andan kim baḫr nefes ursa buḫârdurlar, müterâkim olanda ebr oḫurlar. Yire damsa bārân ola, revân olsa sebîl-i firāvân ola ve çün cem' olup deryâya ulaṣsa hemân deryâdur ki vardı.⁹³

[122b]

'Arabiyye:

Fe'l-baḫru baḫrun 'alâ-mâ-kâne fî-ḳıdemi

*İnne'l-ḫavâdişi emvâcun ve enhârun.*⁹⁴

⁹¹ "Dikkat ediniz, Allah dışındaki her şey bâtıldır".

Bu mısra câhiliye zamanı şairlerinden Lebîd b. Rebîa'nın (v. 39/660) söylemiş olduğu beliğ bir beytin ilk mısrasıdır. Peygamberimiz bu mısrayı, "Arab'ın söylediği en doğru söz Lebîd'in söylediğidir" (Buhârî, Rikâk: 29/6568) diyerek okumuşlardır (Fahrüddin Irakî, 1992: 10; 2011: 37).

⁹² "Her açıdan, bütün yönleriyle; hiçbir şekilde".

⁹³ "Dalgaların sûretlerinin çokluğu ve ihtilâfî denizi çoğaltmaz. Esmâ dahi müsemmayı her vücûhtan müteaddid eylemez. Deryâ eczâ olup havaya mütesâid olunca ona buhar derler. Terâküm ve tekâsûf edince ona bulut derler. Ve aşağı damlayınca yağmur nâmını verirler. Cem' olup bir yerde cereyân eyleyince sel derler ve deryaya ulaşınca deryâ olur ki evvelden dahi deryâ idi" (Fahrüddin Irakî, 2012: 49).

⁹⁴ "Deniz, bildiğimiz o eski denizdir / Hâdiseler ancak denizdeki dalgalar yahut denize ulaşan nehirler mesabesindedir" (Fahrüddin Irakî, 2012: 49).

Neşr: Çün *leyse fi'd-dār* esrārını fehm eyledüñ diñle āh itmekden ve āhı gāh ü bī-gāh itmekden budur murād ey amudan āzād ya'nī çün sālīk ol maāma irer ve cānib-i Hā'dan i'zāz ü iħtirāma, āhı mūdām olur ya'nī şarāb; ve 'ömri müstedām olur bī-irtiyāb.

Nazm:

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Mūdām āhından ier cām-ı 'ıı

apar āgāzile encām-ı 'ıı

Her āh itdükde āhı hey hey olur

Ne hey hey belki cümle Hāy Hāy olur

Döner āhı anuñ hā hūya dođru

Ne hā hū belki *illā Hū*'ya dođru

Anuñ āhı mūdām olur mūdāmī

Seāhüm Rabbühüm 'dendür mūdāmī⁹⁵

İer āhından ol feyzüñ şarābın

apar meyhānede ol feth-i bābın

Neşr: Yine bu vechi dağı diñle ve anuñ ma'nāsını añla. Ya'nī āh itdüğü sālīk-i rāh-ı 'ıuñ kim oldur sultānı Mısr u Dımı'uñ, Allāh dimekdür kim ol ferd-i bī-ekkdür. Āhuñ elifi vahdete dāldur ve āhuñ hāyı Hū'ya dellāldur. Āh elifinde elif şüreti var, [123a] çün kesretde vahdeti var. *Vāhidün ke'l-elf*⁹⁶ bu ma'nādur, bu ma'nā bī-da'vādur.

⁹⁵ Sekāhüm Rabbühüm: "Rableri onlara ikram edecek" (İnsan, 76/21). Ayetin (mealen) tamamı: "Onların üzerinde yeşil ipekten ve atlastan giysiler olacak, onlar gümüş bilezikler ile süslenecekler ve *Rableri onlara en temiz içeceklerden ikram edecek*".

⁹⁶ "Bine benzeyen bir".

Elf'i, yazımı aynı olduğundan dolayı 'elif' diye de okuyabiliriz. Bu şekilde anlam 'elif gibi tek' olur. Sinan Paşa da elif'in hem elif hem elf okunduğunu, yani -İlāhī'nin *çün vahdetde kesreti var, vāhidün ke'l-elf bu mânādur* demesi gibi- vahdet içinde kesret, kesret içinde vahdet bulunduğunu şöyle ifade eder: "Gerçi kim harf-i elif bir harf olur / Lık bir yüzden gözetsen elf olur" (Karaköse, 2013: 221).

Ebced değeri 'bir' olan ve şekil itibarıyla de 'bir'e benzeyen elif, aynı zamanda Allah'ın zatının vahdetine delalet eder. Nasıl ki Allah her şeyin evveliyse elif de harflerin evvelidir ve bütün harfler aslında elifin şekilden şekle girmesiyle oluşur, bu bakımdan hem ilk harftir hem de diğer harflerin menbaidir. Şeklinden dolayı sırat-ı müstakime benzetilen elif -bilhassa Hurufi şairlerce- Allah'ın makamı addedilir.

Nazm:

[mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün]

Hüve’l-evvel Hüve’l-âhîr bu hâdur
Hüve’l-bâtin Hüve’z-zâhîr bu hâdur⁹⁷

Elifdür uşbu hâ ve gâhî Hû’dur
 Bu ma‘nâdan ki sâlik râhı budur

Budur ‘aşıklarunñ âhı ki gördünñ
 Budur şadıklarunñ râhı ki gördünñ

Mine’t-tercî’:

[fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

Hırça-püş oluben dönüp diridi

*Leyse fi-cü bbeti siva’llâhi*⁹⁸

Neşr: Hırça-püşdan murâd ey ehl-i reşâd bu cismünñ libâsıdır ki rûh-ı pâkünüñ palâsıdır ve bu ma‘nâ rûh-ı şâfî dilindendür⁹⁹ ne bedenünñ âb ü gilindendür. Ya’nî sâlik-i râh ey merd-i âgâh çün şıfat-ı beşeriyetden ârî vü pâk ola ve kisvet-i ‘âriyetden ‘ârî vü bî-bâk, halk-ı ‘âlemle ‘ilmile ihtilâf ide ve da‘vet-i Hağ fevt olmağından ihtiyâf ide. *Qul innemâ beşerun mişlukum*¹⁰⁰ menziline gelüp bedenünñ âb u gilinden inüp *ye’külü’t-ta‘âme ve yemşî fi’l-esvâki*¹⁰¹ olur meskeni, mağzâ nûriken âb u gile döner bedeni. Eyle kim ol ‘azîz söyledi ve anuñ beyânın eyledi.

Nazm:

Et ü deri bürindüm geldüm saña görindüm

Zira Hud suresi 56. ayette belirtildiği üzere Hz. Hud *Benim Rabbim hiç şüphe yok ki sırat-ı müstakimdedir* demiştir (Usluer, 2009: 201).

⁹⁷ “O, İlk ve Sondur (Evvel, Âhîr); hem Dış Görüntüdür (Zâhîr) hem İç Gerçeklik (Bâtin). O’dur her şey üzerinde alîm olan” (Hadîd, 57/3).

⁹⁸ “Cübbemin içinde Allah’tan başkası yoktur”. Bâyezid-i Bistâmî’ye atfedilir (Ceylan, 2007: 57).

⁹⁹ “ve bu ma‘nâ rûh-ı sâfî dilindendür” ibaresi metnin kenarına sahh kaydı yahut der-kenâr olarak eklenmiştir.

¹⁰⁰ “[Ey Muhammed] de ki ‘Ben de ancak sizin gibi bir beşerim” (Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6).

¹⁰¹ “[Diğer ölümlüler gibi] yiyip içiyor, çarşı-pazar dolaşıyor?” (Furkan, 25/7).

Seni koruğmasun diyü adımı âdem koydum¹⁰²

[123b]

Neşr: Pes çün cübbeden [murād] cüşse-i insân-ı kāmildür, bilür bu sırrı ol kim vâşıldur.

‘Arabiyye:

[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

Leyse fî-cismî ve kalbî ğayruhū

*İnne fî-kalbî ve rûhî seyruhū*¹⁰³

Neşr: *Küntü sem‘ihî ve başarıhî* bu şüretdür, *bî-yesme‘u ve bî-yebşuru*¹⁰⁴ bu şüretdür.

*Eynemā küntüm fe hüve ma‘aküm*¹⁰⁵ anı bildürür ve ol ma‘âniden beyân kıldurur.

Naẓm:

[fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

Pes dise rûh-ı merd-i sâlik-i rāh

Leyse fî-cübbetî anuñ geh gāh

Ṭa‘ne kılma ki doğrudur bu kelām

Ey ki sensin bu yolda merd-i tamām

¹⁰² Bu beyit, az bir değişiklikle, Yunus Emre’den alınmıştır. Yunus’ta şöyledir: “Et ü deri büründüm geldüm sana göründüm / Adımı âdem kodum andan zuhûra geldüm” (Yunus Emre, 2005: 193). Yunus’un buna benzer iki beyti de şöyledir: “Et ü deri sünük çatan cism eyleyüp diri tutan / Hikmet beşiginde yatan kudret südin emen benem” (2005: 205). “Et ü deri endâm çatan ‘âlemlere gönül katan / Âdem tonın tonanuban mülke kadem basan benem” (2005: 206).

¹⁰³ “Cismimde ve kalbimde O’ndan başkası yoktur / Kalbimde ve ruhumda sadece O’nun seyri vardır”.

¹⁰⁴ “Kul, nafîle ibadetlerle, ben onu sevinceye kadar durmadan bana yaklaşır. Ben onu sevdiğim zaman onun kulağı, gözü, eli, kalbi ve dili olurum. Artık o benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar” (Buhârî ve İbn Mâce’den akt. Hücvirî, 2014: 317) hadisinden kısmen iktibastır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (v. 1780), Buhârî’de (Şikâk: 38) geçen bu hadis hakkında şöyle der: “Haşa kulun gözü, Allah’ın gözü olmaz. Fakat [bu,] şeriate uyarak nefis-i marziyye makamına gelen kâmilin görebileceği bir şeydir. Bu makamda o, insanî sıfatlardan kurtulup ilâhî sıfatlarla bezenmiş olduğundan Allah’ın izniyle başkalarına tesir edebilir. Bu, hakka’l-yakîne uygundur; çünkü Cenâb-ı Hak ne bir şeye hulûl eder ne de bir şey ona hulûl eder. Bunun asıl ve esasını kimse idrak edemez; çünkü akıl bunu idraktan âcizdir. Bu işler ancak hal ile idrak olunur” (akt. Altıntaş, 1981: 162). Bu hâle tasavvufta kurb-ı ferâiz (Allah’a farzlarla yaklaşma) ve kurb-ı nevâfil (Allah’a nafîlelerle yaklaşma) denilir. Çalışmamızın sonundaki tasavvuf sözlüğünden ‘kurb’ maddesine bakılabilir. Yine tasavvufî eserlerde bu hususlarla ilgili kurulan ayetler için bkz. Enfâl, 8/17, 29; Hadîd, 57/28.

¹⁰⁵ “Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir” (Hadîd, 57/4).

Neşr: *İttekū firāsete'l-mü'mini fe innehū yenzuru bi-nūrillāhi* ¹⁰⁶ rüşendür, bu hadîs şahîh-i vech-i ahşendür.

Mine't-tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Ol şehüñ bir kemîne bendesiyüz

Tapmışuz biz de ol tapan rāhı

Ya'nî ol kişver-i 'ışkda pâdişāh olına ve sipihr-i şıdkda mihr ü māh olına. Şehryār-ı leşker-i 'irfāna ve serdār-ı 'asker-i imāna, seyr ü sülük idene ve tarîk-i Hakk'a doğru gidene *fe'stekim kemā ümirte*¹⁰⁷ maqāmında iķāmet dutana ve sırāṭ-ı müstaķim üzre istikāmet dutana bir kemîne bendeyüz; [124a] ya'nî muṭî' vü münkād ve aña kılmışuz itā'at ü inķıyad.

Nażm:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Hāzret-i mürşid-i haķikīye kul

Olmuşuz cān ü dilden olma fuzül

Bende-fermānuz imdi ol şāha

Ya'nî ol mürşid-i dil-āgāha

Şer'ini 'ışkile şī'ār idenüz

Özgenüñ şāri'inde 'ār idenüz

Tapmışuz şıdkile tarīkatini

Ya'nî ihlāşile haķikatini

Tābi'üz cān ü dilden aña müdām

Durmışuz kulluğunda mişl-i gulām

Mehdī-yi rāh-ı Hakk'dur ol hādī

¹⁰⁶ "Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar" (Aclunî, Keşfü'l-Hafâ: I/41; İbn Hanbel, Müsned: IV/194'den akt. Öztürk, 1998: 276).

Bu hadisin kelime ve anlam bakımından Hadîd, 57/28'den neşet ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷ "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" ya da "Öyleyse, artık emredildiğin yönde, yanında yer alanlarla birlikte, doğru yolu tutun" (Hûd, 11/112).

Cümle andan tapupdur irşadı

Pes revādur dinilse geh gāhī

Tapmışuz biz de ol tapān rāhī

Mine't-tercī':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

'Işık bālā-yı küfr ü dīn diyenüz

Şevkile ara yirde geh gāhī

'Arabiyye:

[mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün]

Te'āle'l-'ışık 'an-himemi'r-ricāli

*Ve 'an-vaşfī't-teferruk ve'l-vişāli*¹⁰⁸

Neşr: 'Işıkı vaşf itmekden kâşırdur fehm ü beyānuñ lisānı ki şıgmaz perde-i vehm ü 'akla anuñ beyānı. 'Işıkñ cemāl-i bī-mişāli kılsa tecellī ne Tūr-ı Sīnā kalur ne sīne-i Mūsā.

Nazm:

[124b]

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

'Işık olan yirde küfr ü dīn olmaz

Çanda kaldı gümān yaķın olmaz

'Işık havf ü recādan ilerüdü

Derd-mende devādan ilerüdü

'Işık mevcūd olandan artuğdur

'Işıkā nisbet cihānda bir yoğdur

¹⁰⁸ "Aşk, insanların himmetlerinden ve firak (ayrılık), visal (kavuşma) gibi (ikiliği andıracak) hallerden çok yücedir" (Fahrüddin Irakî, 1992: 7; 2012: 87).

Ahmed Avni Konuk'un aynı beyti -Abdurrahman Cāmi'nin Lemaât şerhinden (Eşi'atü'l-Lemaât) istifade ile izâhen- tercümesi şu şekildedir: "Mertebe-i aşk, dest-i himmet-i merdânın vusûlünden ve firāk ve visâl ile mevsûf olmaktan âlîdir. Zîrâ firāk ve visâl, ikilik vasfı olmaksızın mümkün değildir. Hâlbuki merteb-i aşk, ikilik vasfına müsâid değildir" (Fahrüddin Irakî, 2011: 32).

Neşr: ‘Işk dilindendür bu ma‘nâ ve bu ma‘nâ da‘vâ degül ya‘nî.

Beyt:

[mef‘ülü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün]

‘Işkem ki der dü kevn mekânem pedîd nîst

‘Ankâ-yı muğribem ki nişânem pedîd nîst ¹⁰⁹

Nazm:

[fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

‘Işk ¹¹⁰ kevn ü mekâna şıgmaz bil

Vaşfa kıabil beyâna şıgmaz bil

‘Işk özi bî-nişândur ey ‘aşık

Bî-zamân ü mekândur ey şâdıq

‘Işk ‘Ankâ-yı Kâf-ı kıurbetdür

Bî-nişân olduğı bu şüretdür

Neşr: Her dilde ki ‘ışk âteşi düşse, başdan ayağa tutuşsa bûte-i maħabbetde anuñ kıalbin şâf eyler ve kıabil-i şarrâf. Gıll ü ğışdan anı pâk eyler ve küdüret-i cismâniyyeden bî-

¹⁰⁹ “Ben aşkım, iki cihanda da mekânım görünmez. Ankâ kuşuyum, varlığım âşikâr; ama izimden eser bulunmaz” (Fahrüddin Irakî, 1992: 8; 2011: 35; 2012: 89).

Şeyh Gâlib de divanının 110. gazelinde, namı, varlığı aşık olan ama izinden eser bulunmayan Anka için şöyle der: *Kâf-ı bekâdayız yine sayd-ı fenâdayız / Ankâ gibi tutarsa da âfâkı nâmımız* (Şeyh Gâlib, 1994: 312). Onun ‘bî-vücûd’ olduğunu söyleyen bir beyit de şöyledir: *Bî-vücûd olmak gibi yoktur cihânın râhatı / Gör ki sîmurgun ne dâmi var ne sayyâdı var* (Onay, 2009: 58). Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı’nda da aşkın, Kaf dağındaki simurga benzetildiğini görürüz: *Aşk sîmurg-ı küh-ı Kâf olmuş / Cümle ma‘nâda müşikâf olmuş*. İbrahim Hakkı bir başka beyitte ise aşka ‘mekansızlık’ atfederek onu yine bir kuşa teşbih eder: *Aşk şehbâz-ı lâ-mekânîdir / Nükte-i sırr-ı kün-fe-kânîdir* (Solmaz, 1986: 119, 126).

Anka, Kaf Dağı’nda yaşadığına inanılan, tüyleri renkli, yüzü insana benzer, asla yere konmayıp daima yükseklerde uçan ve kendisinde her kuştan bir alamet bulduran, adı var kendi yok bir kuştur. Zümrüd-i ankâ, sîmurg veya sîreng de denir. Çok yüksekten uçuşması ve insanlara görünmemesi, mekanının Kaf Dağı’nın ardında oluşu ve Kaf Dağı’nın yerinin bilinmemesi gibi nedenler onun hayalî bir kuş ve simgesel bir kişilik olduğunu düşündürür. Tasavvufî şiirlerde daha çok yokluğun ve vahdetin simgesi olarak kullanılan Anka’yı şârih, aşka benzetmiştir. (Tasavvufî manası için, çalışmamızın sonundaki kavramlar sözlüğüne müracaat edilmelidir).

Divan şiirinde ise istiğna timsali olup Ankâ-meşrep, Ankâ-tabiat tabirleri tokgözlü ve kanaat sahibi olanlar için sıfat olarak kullanılmıştır. Muğrib denmesi ise avımı kaptıktan sonra batıya ya da -doğu insanı için ‘batı’nın uzakları çağrıştırdığını düşünürsek- uzaklara gittiği yahut güneş batarken batıya doğru uçan kuşları avladığı için verilmiştir. (Levend, 1984: 183; Kam, 2003: 185; Pala, 2010: 24; Zavotçu, 2013: 72).

¹¹⁰ Arapça aslına göre aşk değil de ışık şeklinde okunması gerektiğini bildiğimiz halde yine de kararsız kaldığımız bu kelimeye şârih burada esre işareti koyduğu için tereddütsüz ‘ışk’ olarak okuduk.

bāk. Küfrile dīn iki ‘ālemdür yaqīn; biri cehennemdür, biri cennet, biri rāhatdur ve biri miḥnet. Pes ‘ışk fāriğdür caḥimūñ ‘azābından ve na‘imūñ [125a] Kevşer-i şarābından, çün ‘ışk maḥarr-ı ‘izzetde ta‘ayyünden münezzehdür ve ḥarīm-i vaḥdetde bütün ve zuhūrdan muḥaddes. Nāgāh istedi ki kendünün zāt ü şifātını müşāhede kıla ‘āşık ve ma‘şūḫ āyinesinde kendü ḥüsnini ‘arza kıldı nāzır ve manzūr adı zāhir oldı ve tālib ve maṭlūb ism-i ḥāzır. Bātını zāhirile müzeyyen kıldı, ma‘şūḫluğ ismi āşkārā oldı. Zāhiri bātına gösterdi, ‘āşıklığ āvāzesi peydā oldı. *Küntü kenzen maḥfiyyen fe aḥbabtü en u‘refe*¹¹¹ ‘ışkuñ beyānidur ve bu ma‘nā anuñ tercümānı.

Beyt:

[mefülü fāilātü mefāilü fāilün]

Ey zāhir-i tu ‘āşık u ma‘şūḫ bātinet

*Maṭlūb-rā ki dīd talebkār āmede*¹¹²

¹¹¹ Tamamı; *Küntü kenzen maḥfiyyen fe aḥbabtü en u‘refe fe halaktü’l-halk*: “Ben gizli bir hazine idim. Tanınmayı/bilinmeyi sevdim/istedim ve mahlukatı yarattım” (Keşfu’l hafā, II/132’den akt. Kara, 1985: 85).

Bu söz Kudsi hadis olarak kabul edilir. Hadis ilmi muvacehesinde bu hadisin sahih olmadığını bildiren İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725) “...bu hadis, keşfen sahih; fakat naklen sabit değildir” der (1997: 17). ‘Keşf’ ve ‘nakl’ kelimeleriyle tasavvuf ehli ile hadis ehli arasındaki ayrışmalara gönderme yapan İsmail Hakkı: “Bu mevzuda bizim fikrimiz de şudur: Keşf ehline göre bu hadîs-i şerif sahihtir” diyerek meşrebine muvafık olan görüşü benimsemiştir. Bu hadisin sıhhati mevzusunda, Dürer-i Münteşire isimli eserinde menfi görüş bildiren İmam Süyuti’yi “hadis ezbercisi”, Fütuhât-ı Mekkiyye isimli eserinde müsbet görüş bildiren Muhyiddin İbn Arabî’yi ise “keşf ehli” diye nitelendiren İsmail Hakkı, devamında “neden keşif ehline göre sahihtir” şeklinde bir soruya şöyle cevap verileceğini söyler: “Çünkü keşif ehli olanlar, bizzat Peygamber Efendimiz’den alır, söylerler. Hadis ezbercileri ise nakil yolu ile rivayet ederler. Ayrıca herkes bilir ki bir şeyin senedinin olmaması, o şeyin sabit olmadığını icap ettirmez” (1997: 18). Benzer şekilde İbn Arabî (v. 638/1239), Füsûsu’l-hikem kitabını, rüyada bizzat Peygamber’den aldığını söyler (2013: 19). İbn Fârız (v. 633/1235), meşhur kasidesine (ki Kasîdetü’l-Tâiyye de denir) Nazmu’s-sülûk adını verenin bizzat Hz. Peygamber olduğunu iddia eder. (Geniş bilgi için Mustafa Kara’nın Tasavvuf ve Tarikatlar isimli kitabının “Tasavvuf ve Unsurları, rüya” başlıklı bölümüne bakılabilir). Fakat, kabul görmüş şekliyle, “hadis ilmi” söz konusu olduğunda sıhhatin temel unsurunun ‘senet’ olduğu su götürmez bir hakikattir: “...fıkıh ve tasavvuf kitaplarında yer alan hadislere senetleri açıklanmadığı sürece itibar edilmez, kıymet verilmez, sahih hadis gözüyle bakılmaz” (Çakan, 1983: 33).

Bütün tasavvufî eserlerde sıhhatine dikkat edilmeksizin ya da yukarıda gördüğümüz şekilde ‘rüya’ ve ‘keşf’ kavramları ile tevîl edilerek hemen hemen aynı hadislerin kullanıldığını, hatta “küntü kenz” ve “levlâke” gibi hadisler üzerine bir âlem tasavvuru ve dünya görüşü bina edildiğini görürüz. Fakat Necmüddin Kübra gibi mutasavvıflar, kullandıkları hadislerin naklen de sabit ve sahih olmasına ihtimam göstermişlerdir. “Nitekim O’nun uzun yıllar tefsir ve hadis tahsil ettiğini ve hadis konusunda seçkinleştiğini biliyoruz. Fakat Usûlü Aşere şârihi İsmail Hakkı Bursevî’nin aynı titizliği gösterdiğini söyleyemeyiz” (Kara, 1980: 24).

¹¹² “Ey zâhiri âşık, bātını maşuk olan! / Matlûbun talepkâr olduğunu kim görmüştür” veya “Ey zâhiri âşık, bātını maşuk olan! / Matlûbu gören kimse talepkâr oldu” (Fahrüddin Irakî, 1992: 13; 2011: 39-40; 2012: 92).

Neşr: Ya'nî çün sâlik-i rāh-ı vaḥdet bildi nedür sırr-ı eḫadiyyet. 'Işkı bālā-yı küfr ü dīn didi ve firāz-ı āsmān ü zemīn. Şevķile ara yirde geh gāhī ya'nī gāh 'āşıklıg mertebesine varur ve gāh ma'sūklıg maķāmına gelür. Nefs-i emrde 'ışkdur ikisi daḫı gūş-ı hūşile diñle ey aḫı. Pes sūķ-ı şevķ içinde seyrān ider ve 'ālemi ol şevķile ḫayrān.

[125b]

Nazm:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

'Āşık u ma'sūķ anuñçün birdür

Kim arada 'ışķ muḫlaķ pirdür

'Işķ imiş pes 'āşık u ma'sūķ özi

'Āşık olmayan ne bilsün bu sözi

'Işķ imiş maķşūd-ı eşyā bilmiş ol¹¹³

'Işķ imiş 'ayn-ı müsem mā bilmiş ol

Bend-i terci':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Biz ki şabr-ı beliyet itmeyenüz

Cāhiliyyet yolına gitmeyenüz

Ḳāle: mā-teķūlü fi's-şabri? Eş-şabru'l-habsi ve'l-beliyyetü'n-nāķati tuḫbesü 'inde-ķabri şāḫibihā ve lā-tu'lefū ilā-en-temūte. Ve'l-cāhiliyyetü tez'umü enne şāḫibehā yuḫşeru 'aleyhā¹¹⁴ zāhir ma'nāsı budur ki didüm ve Maķāmāt-ı Ḥarīri'den şeker yidüm. Am mā murād şabr-ı beliyetden firāķa şabr itmekdür ve derd-i iştiyāķa ḫāķat getürmemekdür¹¹⁵ ve bu 'āşıklıg maķāmıdır ve bu ma'nā 'āşık-ı şādık kelāmıdır.

¹¹³ Tasavvufi kozmogonide varoluşun bir aşk neticesinde peyda olduğuna inanılır. Âriflere göre varoluşun aslı ve maksadı (mebde ve meâdı) aşktır. Fuzûlî'nin "Ey neş'et-i hüsnî aşka tesîr kılan / Aşkıyla binâ-yı kevnî ta'mîr kılan" sözleri aşkın bu metafizik kaynağını veren ifadelerdir. Bu yüzden sufi şairler, kendilerini şiir söylemeye iten asıl sebebin (maksûd-ı aslî) aşk olduğunu vurgularlar (Kılıç, 2012: 98).

¹¹⁴ "Sual: *Belalara sabretmek hakkında ne dersin?* Cevap: Çok büyük bir hatadır. **Sabır** bir manaya göre hapsedmek demektir. Araplar batıl bir inanç [**cāhiliyye**] düşüncesiyle, bir adam öldükten sonra -güya o adam, devesinin üzerinde haşrolunacak diye- devesini getirirler, sahibinin mezarı başına hapsederler ve ölünceye kadar hayvana yem vermezlerdi. Bu gibi develere **beliyye** denir" (Harîrî, 2012: 207-208).

¹¹⁵ "Derd: Mahbûbdan neş'et edip muhibbin taşıyamadığı bir hâldir" (Fahrüddin Irakî, 1985: 359).

Beyt:

[mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Qarâr der-kef-i âzâdegân ne-gîred māl

*Ne şabr der-dil-i 'âşîk ne âb der-ğîrbāl*¹¹⁶

Neşr: Egerçi nefis-i emrde şabr memdūhdur ve anuñ bābı meftūh ammā bu şabr degül, yakīn bilgil ey gönül; şabr itmek belāya tã'atdür ve Hazret-i Mevlā'ya itã'atdur. *Kemā cā'e fî'l-Kur'an*¹¹⁷ va 'şbir kemā [126a] şabere ulü'l-'azm.¹¹⁸ Şabr hakkında çoğ āyet nāzil olupdur ve ehl-i belā vü beliyet anuñla qat'-ı menāzil kılipdur. Fe emmā 'ışk olsa gālib ve tālib olsa maṭlūba rāğib ne şabr qalır ne qarâr ve ne 'âşîk elinde ihtiyār. *Kemā semi'nā enne'l-Aşma'î re'ā hāze'l-beyte mektūben 'ale'l-hacer*.¹¹⁹

Şi'r:

[fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün]

Eyā ma'şeri'l-'uşşāki bi'llāhi ḥabbirū

İzā ḥalle 'ışkun bi'l-fetā keyfe yaşna 'u

Fe ketebe taḥtehū:

Yūdārī hevāhu şümme yektümü sırrehu

Ve yahkaḍu fî-küllü'l-umūri ve yahşa'u

Şümme etā el-yevme 's-şānī fe re'ā mektūben taḥtehū hāze'l-beyt:

Fe keyfe yūdārī ve'l-hevā qātülü'l-fetā

Fe fî-küllü yevmin rūḥuhū teḫaṭṭa'u

Fe ketebe taḥtehū cevāben:

İzā lem-yuṭıḫ şabren ve ketmāne sırrehū

Fe leyse lehū şey'ün sive'l-mevti enfe'u

¹¹⁶ “Hür insanların elinde mal bulunmaz / Nitekim elekte su durmaz, âşığın gönlünde sabır olmaz”.

¹¹⁷ “Kur'an'da dendiği gibi”.

¹¹⁸ “Öyleyse (ey inananlar!), kalpleri azim ve kararlılıkla doldurulmuş olan bütün Peygamberler gibi sıkıntılara karşı sabırlı olun” (Ahkâf, 46/35). Ayette va'sbir değil, fa'sbir şeklinde gelmektedir.

¹¹⁹ “Tıpkı şair Asmaî'nin taş üstünde yazılmış olarak gördüğü şu şiirde işittiğimiz gibi”.

*Felemmā cāe'l-yevme 's-şālise re'ā şāben vaḍa'a ḥaddehū 'ale'l-ḥaceri ve mâte.*¹²⁰

Nazm:

[fe'ilatün mefā'ilün fe'ilün]

'Ākil olanda şabr olur ammā

'Āşık olanda yoḥ lim ü lemmā

'Āşık olmaz şabūr hicrāna

Cān virüp ṭālib ola cānāna

Telḥdür şabr sen dime şīrīn

Ḥāşşa Ferhāda'dur ğam-ı Şīrīn

[126b]

Leylāya çünki viridi dil Mecnūn

Gitdi andan mecāl ü şabr ü sükūn

Neşr: *El-'ışku nārun yaḥriku bihā ḡulūbi'l-'āşıkine 's-şādıkīn ḥattā yuşiffū ecsādehūm min küdürāti'l-mā'i ve't-ṭīn velā yebḡā fī-vücūdihim sivā zikrū'l-maḥbūb ve't-tişālū't-ṭālibi ile'l-maṭlūb.*¹²¹ Ve murād cāhiliyyetden ey 'ākil budur yaḡīn bil ki ğayy-i şabādan ve iṭā'at-ı heves ü hevādan ḡāb-ı ğafletden ve şarāb-ı ḡalāletden bīdār ü hüşyār olupdurlar ve cānib-i Ḥaḡ'dan intibāḡ bulupdurlar. Hevā vü hevesden fāriġdürler ve cām-ı ğavāyetden ayıġ. İnsān-ı nāsīden diñle ve ne anuñ vesvāsından, ḡansı ḡannāsdur

¹²⁰ “Ey âşıklar topluluğu Allah için duyun beni / Bir genç aşka düştüğünde ne yapsın, nasıl etsin / (Asmaî bu beytin altına şöyle yazdı:) / Heva ve hevesine hakim olup sırrını gizlesin / Başına gelene boyun eğsin ve mütevazi olup kabullensin / (İkinci gün geldiğinde, Asmaî yazdıklarının altında şu beyti gördü:) / Heva ve hevesi, arzusu bu gencin katili olmuşken onu nasıl geçiştirsın, idare etsin / Hem de her gün ruhu parça parça olurken / (Asmaî cevaben şöyle yazdı:) / Sabra takat getiremiyor ve sırrını gizleyemiyorsa / Artık onun için ölümden başka fayda verecek bir şey yoktur / (Üçüncü gün geldiğinde Asmaî;) / Yanağını taş a koyup da can vermiş bir genç gördü”.

¹²¹ “Aşk, sadık âşıkların kalplerini, bedenlerinde su ve çamur kalıntılarında tamamen tasfiye edene kadar yakan ve sonunda o kalplerde maḥbūbun zikrinden başka bir şey bırakmayan ve bu şekilde tâlibi matlūba kavuşturan bir ateştir”.

Aziz Mahmud Hüdâyî de (v. 1038/1628) bu ateşin âşıkta varlıktan eser kalmayınca kadar onu yaktığını belirtir. Fakat o, aşk kelimesi yerine muhabbeti, âşık kelimesi yerine muhibbi kullanmayı tercih etmiştir: “Muhabbetin hakikati, ateşin odunu yakıp ona galebe ederek yok etmesi ve sadece kendisinin kalması gibi; muhibbin muhabbetin galebesiyle fânî olması ve sadece muhabbetin bâkî kalmasıdır. Zirâ muhabbet ateşi muhibde varlıktan eser bırakmaz” (Aziz Mahmud Hüdâyî, 2002: 8).

kim geçe anlarıñ bināsından. *Leyse leke ‘aleyhim sulṭānun*¹²² anlarıñ şānındadır, *ve’şkur şükri yeczī men şekere*¹²³ ‘asellerinüñ şānında. Hidāyet-i ezeli vü ‘ināyet-i lem-yezeli Ḥaḫdan’dur kısmetleri ve ḥān-ı *naḥnü ḳasemnā*’dan¹²⁴ ma’išetleri. *Allāhümme nebbihnā min-nevmeti’l-gāfilīn ve şāriknā fi du’āi’ş-şālīhīn.*¹²⁵

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Biz de rindüz ne şavm var ne şalāt

Bize ḳallāşuz añma ḫacc u zekāt

[127a]

*Eş-şavmü’l-imsākü ve’ş-şalātü’t-tebaḫturu ve’l-kibru.*¹²⁶

*Kemā ḳīle ‘Arabiyye:*¹²⁷

[fā‘ilātün mefā‘ilün fe‘ülün]

Utruke’ş-şavme ve’ş-şalāte cemī’an

*İnne fi’ş-şavmi ve’ş-şalāti fesāden*¹²⁸

¹²² “(Bununla birlikte yine de) bil ki, (Bana güven bağlayan) kullarım üzerinde senin bir etkin olmayacaktır” (İsrâ, 17/65). Bağlama göre “Sen onlar üzerinde saltanat sahibi değilsin” ya da “Sen onlara sultan değilsin” gibi bir çeviri daha uygun olacaktır.

¹²³ “Şükret ki şükür, şükreden kula karşılık verir, ona mükafat olarak geri döner”.

Kamer suresinin 35. ayetinde geçen “Kezâlike neczî men şeker” (şükredenleri işte böyle mükafatlandırırız) ve İbrahim suresinin 7. ayetinde geçen “Şükrederseniz mutlaka (nimetlerimi) arttırırım” beyanlarına telmih var.

¹²⁴ “Biz bölüştürdük” (Zuhruf, 43/42). Ayetin (mealen) tamamı: “Rabbinin rahmetini yoksa onlar mı bölüştürüyorlar? (Hayır, nasıl ki) bu dünyada geçim araçlarını onlar arasında bölüştüren ve onların bazısını başkalarına yardım etmeleri için diğerlerinin üstüne çıkaran Biziz; (aynı şekilde, dilediğimize manevi bağışlarda bulunan da Biziz): Rabbinin bu rahmeti, onların yığabilecekleri bütün (dünyevi servetler)den daha hayırlıdır”.

¹²⁵ “Allah’ım bizi gafillerin uykusundan uyandır ve salihlerin duasına ortak kıl”.

¹²⁶ “Oruç (savm) imsaktır, namaz (salat) kasıla kasıla yürümek ve büyükmektir”.

İmsak: tutmak, sarılmak, bağlanmak. Kinaye yoluyla eli sıkılık/cimrilik (Râğıb El-İsfahânî, 2012: 1002).

¹²⁷ “Arapça olarak şöyle denmiştir”.

¹²⁸ “Savmı ve salatı tamamen terk et / Şüphesiz ikisinde de fesat vardır”.

*Ve fi'l-lügati eş-şavmü zerķu'n-ni'āmetin.*¹²⁹ Pes ey yār-i hoş-şifāt çü bildüñ şavmile şalāt imsākile tekebbürdür ve anuñ ile tefāhur itmek. Biz de rindüz ya'nī zāhid kimi degülüz ħod-bīn kim ide öz şavm ü şalātı āyīn. Diñle yine ey miskīn tā gide senden kibr ile kīn. Şavm-ı 'avām var ve şavm-ı ħavāş ve şavm-ı ħāşşu'l-ħāş. Şavm-ı 'avām imsāk-ı nefsdür ta'āmdan muṭlaķ ve şavmü ħāvāş imsākü'l-ķalb 'an-ġayri zikri'l-Ĥaķ ve şavmü ħāşşu'l-ħāş imsākü'n-nefs ve'l-ķalb ve'r-rūħ 'an-ġayri müşāhedeti'l-maħbūb ve ħāze'ş-şavmü li'l-kemāli mensūb.¹³⁰

Nazm:

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]

Murād ol rind olandan 'ārif oldı

O 'ārif kim bu sırra vāķıf oldı

Şalāt ü şavmı anuñ bī-riyādur

K'anuñ maķşūdı zat-ı kibriyādur

Şalātı ķurretü'l-'ayn ola ya'nī

Göre 'ayn-ı 'iyān şüretde ma'nā

Şühūd-ı zāt-ı esmā tā'atidür

Murādı çün müsem mā ṭal'atidür

Budur ma'nā-yı ihsān muḥsin olgil¹³¹

Budur imān-ı kāmīl mü'min olgil

[127b]

Şalātı daħı hem üçdür bil ey raħmet-i Ĥaķķ'a ķābil 'avām ü ħāşşuñ ve eħaşş u ħavāşşuñ. 'Avāmuñ namāzı ma'lūmdur ve anuñ niyāzı mefhūm. Ĥāş olanuñ şalātı, Ĥaķile münācātı teveccühdür *min-cemī'i'l-vücūh*¹³² Ĥaζret-i bī-niyāza ve nefy-i ħavāṭır idüp

¹²⁹ "Lügatte *savm* 'devekuşu pislīgi' demektir" (Harîrî, 2012: 201).

"Sual: Üzerinde 'savm' olduğu halde namaz (salat) kılan kimse hakkında ne dersin? Cevap: Eğer yüz günde kılsa iade eder. (*Savm bir manaya göre 'devekuşu pislīgi' demektir*)" (Harîrî, 2012: 201).

¹³⁰ "Güzide insanların orucu, kalbi Hakk'ın zikrinden başka her şeyden uzak tutmaktır. En güzide insanların orucu ise nefsi, kalbi ve ruhu maħbūbun müşāhedesinden başka her şeyden uzak tutmaktır ki işte bu kāmīl olanların orucudur".

¹³¹ '-gil, -gil' emir kuvvetlendirme eki kef ile yazıldığı için olgıl değil *olgil* olarak okuduk.

¹³² "Bütün yönleriyle, bütün benliğiyle"

meşgûl olmağdur sūz u güdāza. Şalāt-ı eḥaṣṣ-ı ḥavās, ey şādıku'l-iḥlās, müşāhededür egerçi aşl-ı müşāhede mücāhededür ve müterakḳıb olmağdur fermān-ı padişaha, çün muḳarrebdür ol ulu dergāha. Bu ma'nādur ki ḥaber virmişdür ol şalāt ehli ve münācātında ḥacāt ehli.

Şi'r:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

'Özr-i taḳṣīr-i ḥıdmet āverdem

Ki ne-dārem be-ṭā'at-i istiḫār

Zāhidān ez-günāh tevbe kunend

'Ārifān ez-'ibādet istiḡfār¹³³

Nazm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Zāhid olanda var vücūd henüz

Dürişür anuñiçün ol şeb u rüz

Tā gide ol vücūd-ı zulmānī

Ref' ola hem ḥicāb-ı nūrānī

Döne ānuñ namāzı ola niyāz

K'ol niyāz içre ola ma'nā nāz

'Ārif anuñçün ider istiḡfār

Ol 'ibādetden ey muḥaḳḳıḳ yār

İkilik var 'ibādet itdükde

Gāh ü bī-gāh ṭā'at itdükde

[128a]

¹³³ "Hizmetimden dolayı (bile) özür diledim / Ki itaat ve inkıyadıma güvenecek değilim / Zahidler günahlarından dolayı tövbe ederler / Ariflerse ibadetlerinden dolayı istiğfar ederler".

Tasavvuf metinlerinde çokça rastladığımız "Hasenâtü'l-ebrâr seyriâtü'l-mukarrebîn" sözünü çağrıştıran bu beyitler Sadi-yi Şirazi'nin Gülistanı'nın ikinci bâbı olan 'Der-Ahlâk-ı Dervîşân'da yer alır (2015). Üçüncü mısradaki geçen 'zāhidān' kelimesi sahh kaydıyla 'āsiyân' yapılmıştır ki Gülistan'da da bu şekilde geçer.

Neşr: Rindân-ı Hâk-perest kim anlardur cām-ı ma‘rifetden mest. Eyle müstağrakdurlar baħr-ı müşāhedede kim işleri qalmaz mücāhedede. *Ṭā-hā mā-enzelnā ‘aleyke’l-Ḳur’āne li-teşķā*¹³⁴ beyān eyler ve ol genci ‘iyān eyler. Keşf idüp ‘ulūmı Mevlānā Celāle’d-dīn Rūmī ḳuddise sırruhū bu ma‘nāya işāret idüpdür ve ṭāliblere beşāret.

Şi‘r:

[fe‘ilātü fā‘ilātün fe‘ilātü fā‘ilātün]

Be-Ḥudā ḫaber ne-dārem ki namāz mī-güzārem

Ki tamām şud rükū ‘ī ki imām şud fulānī

Der-i Hâk çigūne gūyem ki ne dest mānd ü ne dil

*Dil ü dest-i men çü bürdī be-deh ey Ḥudā emānī*¹³⁵

Neşr: Ya‘nī emān vir ve feryāduma ir ki edā-i farz idem ve ḫācētümi Ḥāzret’e ‘arz idem tā meni mülhid bilmesünler ḫalāyık ve dimesünler ki zındıḳdur ve fāsık ki *men āmene billāhi ve’l-yevmi’l-āḫiri felā yaḳfenü taḫte tühemi’l-ḫalāyık*.¹³⁶

Mine’t-tercī‘:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Bize ḳallāşuz añma ḫacc ü zekāt

¹³⁴ “Ey insan! Bu Kur’an’ı sana, seni bedbaht etmek için indirmedik” (Tâ-hâ, 20/1-2).

Bazı müfessirlere göre, surenin başında bulunan t ve h harfleri (tâ-hâ okunur), Kur’an’da bazı surelerin başında yer alan mukatta‘ât (“münferit” ya da “kesik/soyutlanmış” harfler) grubundandır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber’in bazı Sahâbileri’nin (msl. Abdullah b. ‘Abbās) ve sonraki kuşaktan önde gelen bazı otoritelerin (msl. Sa‘îd b. Cubeyr, Mücâhid, Katāde, Hasan Basrî, ‘İkrime, Dehhâk, Kelbî vb.) kanaatine göre tâ-hâ ibaresi mukatta‘, iki harfden meydana gelen soyut bir terkip değil, fakat Arapça’nın Nabatî ve Suriye lehçelerinde “yâ racul” ifadesinin eş anlamlısı olarak “ey insan” anlamında kullanılan anlamlı bir ifadedir (Taberî, Râzî, İbni Kesîr); bu ifade, (Taberî ve Zemahşerî’nin kaydettiği) bazı İslam öncesi şiir örneklerinden açıkça anlaşılacağı üzere, Yemenli ‘Akk kabilesinin katıksız Arap lehçesinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Taberî, tâ-hâ ibaresinin “Ey insan!” olarak aktarılmasını açık ve kesin bir biçimde desteklemektedir (Muhammed Esed, 2002: 523).

¹³⁵ “Namaz kılıyorum ama vallâhi namazımdan haberim yoktur / Aslında rüku, secde tamamdı; imam da filan kişi olmuştur / Ama Hakk’ın kapısında nasıl derim ki ‘ne elim/kudretim ne kalbim/canım kaldı’ diye / İkisini de sen aldın ey Allah’ım emān ver!”.

Mevlana’nın Dîvân-ı Şems de denilen Dîvân-ı Kebîri’nde, 2831. gazelde yer almaktadır (2015).

¹³⁶ “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse mahlukatın töhmetleri altında kalmaz, onlara kulak asmaz”.

Ya'nî kallâşuz¹³⁷ velî şanma qalmaşuz.¹³⁸ Qallâş olan müflis olur ve hevâ vü hevesden mühevvis. Pes sâlik-i qallâşuz didi ol yoĥluĥ iqlîminüñ şâhı ve kişver-i faqr u fâķanuñ pâdişâhı. Qallâş olana ĥacc ü zekât olmaz, anlara bu teklifât olmaz. Zîrâ şüretâ faķirdürler [128b] egerçi ma'nâda emîr. Yoĥluĥ maķâmında muķîm anlardur ve ol yolda müstaķîm ve öñdin bu ma'nâ meşrûĥ oldı ve anuñ bâbı meftûĥ. Bu sözdür kim didi ol rind-i Ĥaķ-perest olan ve ol qallâş-ı ser-mest.

Beyt:

[mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

'Acâyib tãli'î dârem men ez-rindî vü qallâşî

*Ne der-mescid güzârendem ne der-meyĥâne cã dârem*¹³⁹

Naẓm:

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Pes revâdur dise bu ma'nâdan

Çün bu ma'nâ degüldi da'vâdan

Mine't-tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Her ki şavm ü şalâtı terk itmez

Bulamaz hiç iki cihânda necât

Ya'nî lügatde ey 'ârif zât, şavmile şalât naşârâyile yahüdîlerüñ 'ibâdet-gâhıdur ve dîn-i bâtıl anlaruñ râhıdur ve ma'nâ-yı işlâhı şalâtuñ rahmetdür ve istiĥfâr ve du'âdur ey yâr. Ve her kim dîn-i bâtıldan ve 'ibâdet-i bî-ĥâşıldan dönüp İslâm dînine gelmez ve ümmet-i Muĥammed olmaz 'aleyhi's-selâm dünyâ vü âĥiretde derd ü ĥasretde, miĥnetde olup ve meşâķkatde qalup necât tapmaz ve cism-i mürdesi ĥayât. Pes her vücüd-ı insânda ki vardur bu cihanda, bir ka'be var ve bir künişt. Eger biri ĥübsa ve biri zişt. Kilisesini ka'beyeye döndürmese ve murĥ-ı şafâsını âşiyân-ı ĥudse ĥondurmasa nâcî degül ve

¹³⁷ Kâmûs-ı Okyanus'ta hayasız, hovarda, işsiz, hilekar kimselerden kinaye olduĥu söylenen kallâş kelimesi tasavvufta kalender manasında kullanılır (Şükun, 1984: 1464). Metnin sonunda hazırladığımız tasavvuf sözlüğünde 'kallâş' için daha ayrıntılı bilgi mevcuttur.

¹³⁸ Kalmaş: Dönek, kötü, sözünde durmayan (Derleme Sözlüğü, Cilt: 8'den akt. *tdk.gov.tr*).

¹³⁹ "Rintliğimden ve derbederliğimden kaynaklı öyle bir talihim var ki / Ne mescitte yerim var ne meyhanede".

haķıķatde hācī degül. Çün ehl-i Hāķ kim anlardandır bu sebaķ, kılmamaĝa şavmile ŝalātı virdiler sicill ü berātı.¹⁴⁰ Pes sen daĝı anlaruñ mühr-i mihrıyle belki mihr-i sipihriyle zulmet-i [129a] ĝavāyetden tapgil¹⁴¹ rüşenāyı ve peyk-i hidāyetden āşināyı.

Nazm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Buĝlı yoĝdur tarıķat ehlinüñ
Hāķ yolında haķıķat ehlinüñ

Anlar ehl-i fütüvvet olmuşdur
Kān-ı hilm ü mürüvvet olmuşdur

Anlaruñ yoĝ dilinde kibr ile kīn
İşleri meskenetdür ey miskīn

Gel bularuñ berātına ķadr it
Siçil andan sicillerin al git

Tā ki ķadr ü berāta tuş olasın
Ol cihānda necāta tuş olasın

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Ravza bizüm teyemmümüz ķomadı

Mişl-i Ceyhün u Nīl ü Şaţ u Fırāt

*Er-ravzu cem‘i ravzati ve hiye’d-dabābetü tebkā fi’l-havzi*¹⁴² ya’nī şu ĝördüñ teyemmüm bāţıl oldı, teyemmüm ne kılsun ol kim şu buldı ve murād teyemmümden sülük-ı bilā-cezbedür ve mübtedī olana ol daĝı mertebedür ve murād Ceyhün u Nīl ü

¹⁴⁰ Der-kenār: “Kılmamaĝa ŝalātı şavmile biz / Virenüz yazuben sicill ü berāt”. Ömer Rüşenî divanında sıradaki beyit budur. Şârihimiz bu beyti şerh etmemiştir. Beyti eserde sadece der-kenār olarak ĝörüyoruz.

¹⁴¹ ‘-gil, -gil’ emir kuvvetlendirme eki kef ile yazıldıĝı için tapgil deĝil *tapgil* olarak okuduk.

¹⁴² “Ravz (bahçeler), ravza’nın (bahçe) çoĝuludur ve ravz [aynı zamanda] ‘havuzdaki su artıĝı [kalıntısı]’ demektir”.

“Sual: Teyemmüm edip de ravz ĝören kimse hakkında ne dersin? Cevap: Teyemmümü boşa gider, abdest alsın. (**Ravz bir manaya ĝöre ‘havuzdaki su artıĝı demektir’**)” (Harîrî, 2012: 200).

Şaṭṭ u Fırāt'dan, cezbedür diñle bu 'ibārātdan. Zīrā ki sālīk-i ğayr-ı meczūb, zıkrū'llāhı kıl̄sa kendüye maḥbūb; riyāzat ü 'ibādetde mücidd ü merdāne olsa, baḥr-ı mücāhedede dūr-dāne olsa nā-gāh aña Ḥāzret-i 'İzzet'den 'izz-i şāna ve Ḥākīm-i Muṭlaḳ'dan 'izem-i sulṭāna beşir-i 'ināyet [129b] kılup beşāret ve hādī-i hidāyet idüp işāret ki *cezbetün min-cezebāti'l-ḥaḳ tüvāzī 'amele's-şaḳaleyn*¹⁴³ anı mücāhededen müşāhedeye şala ve ol teyemmümlü sülūkı elden ala ya'nī hemān edā-i farzile, ne ṭül ü 'arzile; seyr ü sülūk ide ve bu ṭavrile gide.

Nazm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Cezbedür bir 'ināyet-i ezeli

Cezbedür nūr-ı maḥz-ı lem-yezeli

Cezbedür baḥr-ı a'zam ey ğavvāş

Andadur dürlü dürlü gevher-i ḥāş

Uşbu deryādan olsa bir ḳatre

Bu güneşden irişse bir zerre

'Aşḳ içinde muḥib ise sālīk

Ola maḥbūb-ı Ḥāzret-i Mālīk

Nesr: Pes madem ki teyemmümdedür sālīk olan, seyri henüz 'ālem-i mülkdür sırr u 'alen. Zīrā ki ḥāk keşifdūr egerçi tıynet-i ādem olduğundan şerīfdür. Tā cezbe ki pāk ü şāfidür, *ve elḳaytü 'aleyke maḥabbeten*¹⁴⁴ anuñ evşāfidur. Olmasa salik, teyemmümden ḥalāş olmaz ve Ḥāzret-i Maḥmūd'a Ayāz ḥāş olmaz.

Beyt:

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Be-zühd ü tā'at ü şavm ü şalāt-i men ḳi şeved

*Meger ki cezbe-i 'ışḳ-i tu-em meded resāned*¹⁴⁵

¹⁴³ "Hakk'ın cezbelerinden bir cezbe insan ve cinlerin amellerine denktir" (Keşfü'l-Hafā, I/332'den akt. Necmüddin Kübra: 2010, 124). Ayrıca bkz. Yılmaz, 2013: 80

¹⁴⁴ "Ve [böylece daha o çağda] kendi katımdan kutlu bir sevgiyle seni kuşattım" (Tâ-hâ, 20/39).

¹⁴⁵ "Benim taatim, orucum ve namazımla ne olur ki / Ancak senin aşkının cezbesi imdadıma yetişir".

Mine't-tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Ƙatl-i nefis itmişüz¹⁴⁶ bilüp anı kim**Her ki bund'öldi buldı anda hayât**

[130a]

Ya'nî *mütü ƙable en temütü*¹⁴⁷ menziline varmışuz ve muhâlefet-i nefis ü hevâ itmekden hevesi öldürmişüz. Hılâf itmek bilâd-ı umûr-ı nefsâniyyede öldürmekdür nefsi ve teklîfât-ı şer'dür anuñ ƙayd ü habsi.

¹⁴⁶ “Uktulû enfüsekküm (Nefislerinizi öldürün)” (Bakara, 2/54) ayetine telmih var.

¹⁴⁷ “Ölmeden önce ölünüz” (Aclunî, Keşfü'l-Hafâ: II/ 291'den akt. Kara, 1985: 86).

“Allah'a ulaşan yollar mahlukatın nefes sayıları adedince dir” fehvasınca, Necmüddin Kübrâ (v. 618/1221), Usûlü'l-Aşere Risâlesi'nde bu yolları temel olarak üç başlık altında toplar: İbadet ve amel-i salih sahiplerinin yolu olan *tarik-i ahyâr*, mücahede ve riyazet sahiplerinin yolu olan *tarik-i ebrâr* ve aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yolu olan *tarik-i şuttâr*. Bu son yola ancak *ölmeden evvel ölünüz* hadisinde işaret edilen *mevt-i irâdiylmevt-i ihtiyârîyi* göze alanların girebilir:

قال عليه الصلوات و السلام موتوا قبل ان تموتوا فهذا الطريق المختار مبني على الموت بالاراده

Necmüddin Kübrâ, bu tarîki on esas üzerine bina etmiştir: وهو محصورة في عشرة اصول

Bunlar; tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikr-i dâim, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâdır (Necmüddin Kübrâ, 2010: 24). Usûlü'l-Aşere şârihlerinden olan Abdulgafûr El-Lârî (v. 912/1506) ise *Risâle Der-Beyân-ı Tarikat-i Şuttâr* isimli şerhinde *ölmeden önce ölünüz* hadisi ile ilgili şöyle der: “Ruhun ceseden ayrılması demek olan mevt-i tabîiden önce, yaratılışın başından sonuna kadar sizde yerleşmiş bulunan isteklerden ve alışkanlıklardan uzaklaşınız. Hakk'ın murâdını kendi murâdınıza tercih ediniz ki bu ölümün neticesi hakikî hayattır. Bununla ilgili olarak şöyle bir hadis vardır: Bir gün Emîrül-mü'minîn Ebû Bekir Sıddîk yoldan geçiyordu. Hazret-i Risâlet şöyle buyurdu: Eğer birisi ölü bir adam görmek istiyorsa Ebû Bekir'e baksın” (Necmüddin Kübrâ, 2010: 92).

Söz konusu hadisi, “Nitekim hadîsde gelir ki mevt-i ıztırârî-i tabî'iden evvel mevt-i irâdî-i ihtiyârî ile mürde olunuz” şeklinde daha serbest veya açıklamalı bir biçimde çeviren İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725) ise *Şerhu'l-Usûli'l-Aşere* eserinde aynı hadise dair benzer yorumları dile getirir: “Pes bu tarîk-i muhtâr [yani: tarîk-i şuttâr] mevt-i irâdî üzerine mebnîdir. Yani bu tarîkin esâsı mevt-i irâdîdir ki mevt-i ihtiyârîdir. Nitekim hadîsde gelir ki mevt-i ıztırârî-i tabî'iden evvel mevt-i irâdî-i ihtiyârî ile mürde olunuz. Ve yine gelir: *وعد نفسك في الموتى* yani kendini mevtâ arasında meyyit olmuş addeyle ve vücûd-ı zillîye vücûd verme ve taallukât-ı kevneynden fânî olagör ki bu sıfat ibtidâ Ebû Bekir Sıddîk'ın radiyallâhü anhü sıfatıdır. Nitekim hadîsde gelir: *من اراد ان ينظر الي ميت يمشي بين الاحياء فالينظر الي ابي بكر* yani bir kimse zindeler arasında yürür meyyite nazar etmek dilerse Ebû Bekir'e nazar eyesin ki onun cesedi zinde ve nefsi mürdedir. Zîrâ taallukâttan fenâ-i küllî bulmuştur. Anınçün menâl ü mâlını bezl ve vücûdunu fi-sebîlillâh hizmete kaydetmiştir. Pes irâdîden murâd, taallukât ve taayyünâtın fenâ-i küllîdir. Hattâ kendi vücûdunu bile mülâhazadan fenâdır. Nitekim mevt-i tabî'ide dahî hâl böyledir. Zîrâ meyyit kendini ve gayrini bilmez; egerçi kendi ve gayri dahî mevcûddur” (Necmüddin Kübrâ, 2010: 162).

Ayrıca, *ölmeden evvel ölünüz* hadisi ve bununla ilgili olan *ما الحياة الا في الموت* “Hayat ancak ölümededir”, ان احدكم لن يرى ربه حتى يموت “Hiç kimse ölmeden Rabbi'ni göremez” gibi sözlerin kullanımı ve tasavvufî bağlamda açıklamaları için bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, 2008: 79, 132, 198, 270.

‘Arabiyye:

[mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Ve hālifi’n-nefse ve’ş-şeytāne ve’ş-ihimā

*Ve in hümā meḥazāke’n-nuşḥa fe’t-tehimi*¹⁴⁸

Nazm, Türkiyye:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Ḥilāf it ārzū-yı nefse ey dil

Ol olan yirde varup dutma menzil

Anuñdur menzil-i esfel ḥazer kııl

Revān ol mülk-i a‘lāya güzer kııl

Senüñ rūḥuñ mu‘allādur melekden

Ucadur ‘arş ü kürsī vü felekden

Revā mıdur bu tīre ḥāk-dānı

Bu vīrān kūşe ya‘nī dār-ı fānī

Dutup mesken ḫatı miskīn ḫalasın

Ġarīb ü bī-kes ü ğam-ġin olasın

Yüri himmet-i fenādan uç hümāy ol

Ol uca āşiyāna āşināy ol

Günümüz yazarlarından Düccane Cündioğlu’nun şiirsel diyebileceğimiz bir üslupla kaleme aldığı şu satırları da -konuya ışık tutacağı düşüncesiyle- buraya almayı faydalı görüyoruz: “Ölüm ikiye ayrılır: İstek dışı olan: ‘mevt-i tabii’ (doğal ölüm). Bir de isteğimize, kendi tercihimize bağlı olan bir ölüm türü var: ‘mevt-i iradi’. ‘Ölmeden önce ölünüz’ hadîsinin sırrından neşet eder bu mânâ! Ölü, ama biyolojik ölümünüzden önce ve kendi iradenizle. Kendi arzu ve isteğinizle. Nitekim bu ölümün ‘mevt-i ihtiyari’ adını alması da bu yüzden. Niçin ihtiyari? ‘İnsanlar uykudadırlar, öldüklerinde uyanırlar’ da onun için. Bir an evvel gaflet uykusundan uyanmak için. Gaflet uykusundan, yani yaşıyormuş gibi görünmekten...” (Cündioğlu, 2014: 25).

¹⁴⁸ “Nefis ve şeytana muhalefet eyle ve ikisine de âsi ol. Eğer nefis ile şeytan sana hâlisâne nasihat etseler bile sözlerini garaza hamlet; nasihatlarına güvenme, kabul etme” (İmam Busîrî, 1975: 64).

Aynı beyti Sezai Karakoç şiirsel bir üslupla, şöyle çevirir:

Şeytana ve nefisine uyma, baş kaldır, isyan et / En akla yatkınmış gibi gelen sözlerini bile dinleme, deş ve bul püf noktalarını (1967: 42.)

Kaside-i Bürde’nin Osmanlı tasavvuf hayatına, şiir ve edebiyatına yansımaları ve bir mukayese çalışması için bkz. Şener, 1995.

Senüñle bunda hem-pervâz olanlar
Geh ü bî-geh saña dem-sâz olanlar

Uçup konmuşdur ol bir âşiyâna
Ki gelmez vaşfa vü şıgmaz beyâna

Gel imdi sen dağı fânî-şifât ol
Beğâ cāmın içüp ‘ayn-ı hayât ol

Ol imdi işiginde Rüşenî’nüñ
Ki maqbūlidür ol Rabb-i Ğanî’nüñ

[130b]

Hayât rûha ol Hâk’dan sebebdür
Necât-ı halka hem dime ‘acebdür

Saña himmet meyinden sâkî ola
Fenâ dimişse rûhuñ bākî ola

Mine’t-tercî’:

[fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

Hâsenât[1] ba‘îd-i seyyi’edür

Seyyi’âtı muqarrebüñ hâsenât

Nâzil olan haqqına Hâk’dan feth-i mübîn, Hüdâ-bîn olup olmayan hod-bîn dimişdür *hâsenâtü’l-ebâr seyiyâtü’l-muqarrebîn*¹⁴⁹ ya’nî ebrâruñ hâsenâtı muqarrebüñ seyiyâtıdır, muqarrebüñ seyiyâtı ba‘îd olanuñ hâsenâtıdır ki muqarreb olan Hâzret-i Şâh’a ve mahrem olan ol hürmetlü dergâha bir nefes ‘âlem-i beşeriyette qarâr dutsa ve ol hâli ihtiyâr itse seyiyâtıdır. Zirâ ki muqarreb olan müteraqqıb olmağ gerekdür Hâzret-

¹⁴⁹ Keşfü’l-Hafâ’da (Aclunî, Keşfü’l-Hafâ: 357) geçen ve Hz. Muhammed’e atfedilen bu sözün aslında meşhur mutasavvif Ebû Saîd Harrâz’a (v. 277/890) ait olduğu zikredilir (Necmüddin Kübrâ, 2010: 206; Uludağ, 2012:115). Şârihi belli olmayan Usûlü’l-Aşere şerhlerinden olan Arâisü’l-Vüsûl Fî Şerhi’l-Usûl isimli eserin ‘murâkabe’ bahsinde bu sözle ilgili olarak şöyle denilir: “Çünkü ebrârın haseneleri yakaza, muhâsebe, sabır vb. övülen sıfatlardır ki bunlar mukarreblerin seyiyeleri gibidir. Çünkü onlar [mukarrebler] Hakk’ın muhabbet denizinde boğulmuşlardır” (Necmüddin Kübra, 2010: 141).

i Sulţān'a ve müterāşşıd hüküm ü fermana. *Mā zāġa'l-başaru ve mā taġā*¹⁵⁰ bunu bildürür, *mā kezebe'l-fu'ādü mā-re'a*¹⁵¹ anı beyān kıldurur.

Naẓm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Bu hikāyetdür istimā' eyle

İstimā' idicek semā' eyle

Ya'nī dārā-yı mülk-i dīn-i Maḥmūd

K'aña vaşl-ı Ayāzdı maqşūd

Bir gün itdi Ayāz ḥāşşa revān

K'ey dil ü dīde rāḥat-ı dil ü cān

Taḥt ü tāc ü ḥazāyin olduġını

Kişverümde medāyin olduġını

[131a]

Saña kıldum müsellemin anı kamu

Hükümüne tābi' ola kiçi ulu

Padişahlıġ senüñ durur hüküm it

Her yaña 'azm ü cezm iderseñ git

Her kim işitdi lāv ü leşkerden

Bu sözi ol yegāne serverden

Ġayret idüp taġayyür irdi aña

Ne taġayyür taḥayyür irdi aña

Kim bu bunca senā vü luḥf u kerem

Bir kula pādişehden oldı bu dem

Likin ol demde ol Ayāz ey yār

Zinhār idüp ağlaridi zār

¹⁵⁰ “[Peygamber’in] gözü ne şaştı ne de sınırı aştı” (Necm, 53/17).

¹⁵¹ “[Peygamber’in gözlerinin] gördüğünü kalbi yalanlamadı” (Necm, 53/11).

Didiler nişe ađlariseñ di
 Pādişehsin yidür yi giydür gi

 Şād ol imdi ki salţanat ıapduñ
 Tāc ü tahtile memleket ıapduñ

 Ol su’ālũñe cevābın itdi Ayāz
 Hāş olan sözi budur ey dem-sāz

 Kim baña virse tāc ü tahtını şāh
 Tābi’ olsa baña hemişe sipāh

 İstemem andan özge seni yağın
 İsterem vaşl-ı pādişāhı hemin

 Nişe kim ıorharam bu haşmet ü cāh
 Pādişehden yırağ ide nā-gāh

 Şuğl ü fikr-i ra’iyyet ü leşker
 Meni meşgöl ide ıalam muţtar

 N’iderem mülk ü māl ü salţanatı
 Taht ü tācile dağı memleketi

 Mülküm olsa vişāl-i yār ancak
 Mālum olsa cemāl-i yār¹⁵² ancak

[131b]

Andan özge ıamusı fānīdür
 Dime bāķi vü cāvidānīdür

 Bu muıarreblerüñ yolıdur bil
 Olagör sen de bende-i muıbil

 Tā ki Mađmūd’a hāşş-ı hāş olasın
 Cümleden fāriđ ü halāş olasın

¹⁵² Son iki mısırada geıen “yār” kelimelerinin hemen altında “şāh” kelimesi yazılıdır. Vezni de bozmayacağından şārih yahut müstensih “her iki şekilde de okuyabilirsiniz” demek istiyor olabilir.

Neşr: Pes sâlik-i meczûb çün muhib iken oldı maḥbûb keşretten vaḥdete geldi ve baḥr-ı cezbeye ḫaldı ba'îd olanuñ ḫasenâtı aña seyyiât oldı çün 'ârif-i esrâr-ı zât ü şıfâḫ oldı *lâ uhşî senâ'en 'aleyke ente kemâ eşneyte 'alâ-nefsike*¹⁵³ ref'-i işneyniyet itdi *Sübḫâneke mâ şekernâke ḫaḫḫa şükrike*¹⁵⁴ bu şükr ü minnetden def'-i emniyet itdi.

Mine't-tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Ḥaḫḫ'a minnet şalât ü şavmı şalup

¹⁵⁵

Virenüz ḫoş Muḫammed'e şalavât

Lisân-ı ḫâlile, ne zebân-ı ḫâlile tekrâr ḫıldı ve maḫ'ad-i sıdk¹⁵⁶ içinde ḫarâr itdi.¹⁵⁷

Bend-i tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Biz daḫı bir 'alâ-ḫide¹⁵⁸ ḫavmuz

Bî-şalât ü zekât ü bî-şavmuz

*Kemâ câ'e fî'l-ḫadîş ed-dünyâ ḫarâmün 'alâ ehli'l-âḫire ve'l-âḫiretü ḫarâmün 'alâ ehli'd-dünyâ ve ḫümâ ḫarâmâni 'alâ ehli'llâhi.*¹⁵⁹ [132a] Pes ḫavm-i dünyâ degül bu cemâ'at kim anlarda ola bizâ'at yâ ahiret ehlinden degül bu cumhür kim ideler fikr-i ḫür u ḫuşür.

Nazm:

¹⁵³ “Ben seni övemem, sen kendini övdüğün gibisin” (bkz. Güler, 2007: 53; Yılmaz, 2013: 431; Seyyid Yahya Şirvânî, 2015: 291).

¹⁵⁴ “Ey Sübhân olan Allah! Biz sana hakkıyla şükredemedik” (bkz. Güler, 2007: 53; Yılmaz, 2013: 616; Seyyid Yahya Şirvânî, 2015: 291).

¹⁵⁵ Aydemir ve Tavukçu neşirlerinde ‘bilüp’ şeklindedir.

¹⁵⁶ ‘Doğruluk makamı, sadakat meclisi, saf gerçeğin tahtı’ şekillerinde çevirebileceğimiz mak'ad-ı sıdk için bkz. Kamer, 54/55.

¹⁵⁷ Metindeki seci kullanımına bakılırsa sehven yazıldığını tahmin ettiğimiz ‘karâr itdi’ yerine ‘karâr kıldı’ gelmelidir.

¹⁵⁸ Bu kelime Aydemir’in neşirinde ‘alâ-haddihî’, Tavukçu’nun neşirinde ‘alâ-hide’ şeklindedir. Alâ-hide’nin ‘yalnız, münzevi, mümeyyiz, müstağni, farklı’ anlamlarını düşünürsek (Redhouse, 2011: 1315) ve şiirin veznini göz önünde bulundurursak ‘alâ-hide’ demek daha uygundur.

¹⁵⁹ “Dünya, ahiret ehline haramdır, ahiret dünya ehline haramdır, bunların her ikisi de ehlullaha haramdır” (Aclunî, Keşfü'l-Hafâ: I/410'dan akt. Necmüddin Kübra, 2010: 96).

[mefā' ilün mefā' ilün fe' ülün]

Bu kavme bilkim ehlu'llāhdurlar
 Kamudan bunları āgāhdurlar

Bulardur şuffenüñ aşhābı ey dil
 Şafā ehli bulardur sen yaqīn bil

Bularuñ yoğ durur şavm u şalātı
 Faqīr olan n'eydür hacc ü zekātı

Bularuñ 'işret ü 'işi haq oldu
 Bularuñ fikr ü teşvīşi haq oldu

Bular olanda olmaz hūr u gılmān
 Ne cennet var durur anda ne Rıdvān

Şarāb ü şāhid ü şem' ü şeker var
 O kim şükr itdi *yeczi men şeker*¹⁶⁰ var

Şafā vü zevk-i şāfi var bularuñ
 Bu vaşfa ittişāfi var bularuñ

Kamusı dīde vü dīdāra dönmiş
 Çevirmiş Ka'be'den yüz yāre dönmiş

Şarāb ü nuqlı anlaruñ kamu nūr
 Olup meyhāne tek hoş beyt-i ma'mūr

Kemīne 'āşık anda cān-ı Mūsā
 Taḥayyürde qalupdur rūḥ-ı 'İsā

Hoş elhānıyla Dāvud anda muqrī
 Ne muqrī ol serābistānda qumrī

Çıqıpdur minber-i nūr üsne Aḥmed

¹⁶⁰ “Şükret ki şükür, şükreden kula karşılık verir, ona mükafat olarak geri döner”. Kamer suresinin 35. ayetinde geçen “Kezālike neczi men şeker” (şükredenleri işte böyle mükafatlandırırız) ve İbrahim suresinin 7. ayetinde geçen “şükrederseniz mutlaka (nimetlerimi) arttırırım” beyanına telmih var.

K'onuñdur devlet-i şer'î muḡalled

[132b]

Oḡur hoş şavtile Furḡān'ı oldum

Kim andan idiser farḡ anı oldum

Ki nā-gāh aradan ref' ola estār

Tecellî eyledi envār-ı Settār

Şunula cām-ı ḡayret enbiyāya

Şafā vü zevḡile hem evliyāya

Bir ola reng-i cām ü şüret-i mey

Ola aşlına rāci' anda her şey

Ola hem-sāye-i ḡürşid-sāye

Gedā vaşl ola vaşl-ı pādişāye

İlāhî enbiyānuñ ḡürmetiyçün

Ṭapuñda evliyānuñ 'izzetiyçün

Meni maḡrüm kıılma ol şafādan

Ayurma nūr-ı pāk-i Muştafā'dan

Mine't-tercî':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

İdüben Ḥāzret'e münācātı

Dileyüp dürlü dürlü ḡacātı

Ya'nî çün sālîk sülükında kāmîl oldı ve mükemmel, elbette tenezzül maḡāmında dutısardur menzil. Ḥalāyıkı da'vet ide bāṭıldan tarīḡ-ı Ḥaḡḡ'a ve hidāyet göstere cemî'-i ḡalka. Gāhî münācāt ide ve gāhî 'arz-ı ḡacāt. 'Acz diyārında mesken duta ve miskînlik ḡarında me'men.

Mine't-tercî':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Künc-i mescidde mu'teḡif oluban

Cān ü dilden idüp 'ibādātı

[133a]

Ḥalvet-i ḥanḳahda diz çöküben**Çeküben şevkile riyāzātı**

Tā vā'iz bi'l-fi'l ola, ne vā'iz bi'l-ḳavl ki *'izzī nefseke fe ini't-te'azte fe 'izi'n-nāse*.¹⁶¹ Eyle kim mäh-ı burc-ı şafā, dürr-i dürc-i ışıfā Muḥammed şalla'llāhu 'aleyhi ve selem seher vaḳtinde ḳarıcalardan ya'nī ağız arıcalardan du'ā *şey'en lillāh*¹⁶² eylerdi ve meni du'āya şerik idüñ söylerdi. Bu ma'nā terbiyyetdür ümmetine ve Ḥalil'üñ milletine. Yoḥsa vücüd-ı âdemden ve icād-ı 'âlemden *maḳşüdün bi'z-zāt* anuñ zātıdır ki âyine-i zāt ü şıfāt ḳalbüñ mir'âtıdır. Pes seccāde-nişin olana ve ḳurb-ı Ḥaḳḳ'a ḳarın olana lâzımdur ki 'ibādetde ve ḫā'tde mülāzemet ide tā ḫalāyık anı görüp ol nehçile yola gide.

Mine't-tercī':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ḥamd-i bī-ḫad Ḥudā-yı yektāya**K'eyledük özümüz ḫarābātı**

Ya'nī ḫamd bī-ḫad olanda mīm ḳalur ve ḫamdüñ ḫaddini elden salur ve mīm işāretdür dehān-ı maḫbūba ki ḫabīb Ḥudā-yı yektādur ve zāt-ı pākinde bī-hemtādur. Zīrā ki lisān-ı insānuñ ne ḫaddi var ki *kemā yenbegī*¹⁶³ ḫamd ü şükürin ide tekrar. Çün Aḫmed-i Maḫmūd-laḳab, *Muḥammedün Seyyidü'l-'Acem ve'l-'Arab* [133b] 'aciz maḳāmında *lā uhşī 'aleyk*¹⁶⁴ didi ve *mā şekernāke ḫaḳḳa şükrike*¹⁶⁵ şekerinden yidi. *El-ḫamdülillāhi* bu ma'nādur ey ḫamīd, fehm it varise sende sırr-ı *ḫamīdün mecīd*.

Nazm:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Ḥamd-i bī-ḫadden ki mīm oldı murād

¹⁶¹ “Önce kendine öğüt ver, öğüt alırsan işte o zaman insanlara öğüt vermeye başla”.

¹⁶² “Allah rızası için [olan şey]”.

¹⁶³ “Lâyıkı vechile, yakışır şekilde”

¹⁶⁴ Vr. 131'de de geçen hadisin burada sadece ilk kelimeleri (*senâ'en hariç*) alınmış. Anlamı: “Ben seni övemem, sen kendini övdüğün gibisin” (bkz. Güler, 2007: 53; Yılmaz, 2013: 431; Seyyid Yahya Şirvânî, 2015: 291).

¹⁶⁵ “Biz sana hakkıyla şükredemedik” (bkz. Güler, 2007: 53; Seyyid Yahya Şirvânî, 2015: 291).

Mîm Aḥmed'dür eyā şāhib-reşād

Mîm-i Aḥmed'dür çihil esmā-yı Ḥaḳ
Kim durur ol mîme Ḥaḳ'dan müsteḥaḳ

Ol durur müstecmi'-i esmā-yı zāt
Anda müstedrec durur sırr-ı şifāt

'Ālemi kılmış ihāta uşbu mîm¹⁶⁶
'İlmile ey 'ālim-i 'ilm-i 'alîm

Mü'min'ün mîmi daḥı bu mîmdür
Uşbu 'ilm andan baña ta'lîmdür

Neşr: Ya'nî çün kim mü'min cidd ü cehdile ol ezeli 'ahdile kendüzin müstecmi'-i cemî'-i 'ulûm-ı İlāhî ṭapdı ve ḳalbinde beytu'llāhı ṭapdı. Ḥamd itse maḥmūdına ve 'abd olsa ma'būdına, maḳbûl düşer *eyyün min-ḳavlin*¹⁶⁷ aña kim bu menḳûl ma'ḳûl düşer. Daḥı murād ḥarābātî olmağdan ve bu şifātı bulmağdan fenā maḳāmında iḳāmetdür ve ol yohluğda istiḳāmet ki genc-i ḥarāb içindedür egerçi türāb içindedür. Pes beḳā fānî

¹⁶⁶ Mîm harfî ebced hesabıyla, tasavvuftaki önemi ve çağrışımları bakımından kült bir sayı olan, 40'a tekabül eder. Kur'an'da Hz. Musa'nın Tûr dağında -bir nevi *halvet* gibi- 40 gece kaldığı söylenir (Bakara 2/51, A'râf 7/142) ve bu ayetlerde 40 gece için, 'kararlaştırılmış, belirlenmiş, muayyen zaman' anlamlarına gelen مِقات (mîkât) kelimesi kullanılır. Ayrıca; bir tasavvuf terimi olarak halvetle yakın anlamlı çile kelimesi, Farsça'da *ḳırk* anlamına gelen çihil'den gelir. Yine Kur'an'da, Allah'ın gazabına uğrayan İsrailoğulları'nın 40 yıl boyunca Tih Çölü'nde şaşkın şaşkın dolaşıp durdukları söylenir (Mâide 5/26) ve Ahkâf Sûresi'nin 15. ayetinde 40 yaşa vurgu söz konusudur. Yani; gece, sene ve yaş belirtmek üzere, Kur'an'da dört yerde bu sayı geçmektedir. Halvetliğin pîr-i sânisî addedilen Yahya Şîrvânî (v. 868/1463), Çihil Menâzil de denilen *Menâzilü'l-Âşıkîn* eserinde, ârifin Hakk'a doğru rûhî seyrinde 40 menzilin mevcut olduğunu söyler. Yine aynı eserde, mîm harfiyle ilgili olarak Farsça bir beyitte şöyle der:

همه اسرار و رمز آفرینش / Yaratılışın tüm sırları, remizleri

درون حلقه ميمست بينش / Ve tecellileri 'mîm' halkasının içindedir (Şihyeva, 2013: 350).

Ebced sistemindeki değeri 40 olan *mîm*, Muhammed kelimesinin ilk harfidir ve birçok peygamber gibi Hz. Muhammed'e de risâlet ve nübüvvet vazifesi -Ahkâf Sûresi'nin 15. ayetinin de tesiriyle İslâm kültür ve literatüründe 'sinn-i kemâl' olarak bilinen- 40 yaşında tevdi edilmiştir. Mîm'in Hz. Muhammed'e işaret ettiği halk diline yerleşmiş 'Elif Allah, mim Muhammed, tiz selamet' (Karaköse, 2013: 200) gibi dua ve temenni cümlelerinde de görülebilir.

İşaret ettiğimiz tüm bu hususları bir de 'Levlâke' hadisi ve 'Nûr-ı Muhammedî' rivâyetleri çerçevesinde düşündüğümüz zaman şârihimizin niçin mîm harfî ile Hz. Peygamber'i özdeşleştirdiği ve mîm harfinin/Hz. Peygamber'in niçin "âlemi ihâta kıldığı" daha anlaşılır hâle gelecektir.

¹⁶⁷ "Herhangi bir söz"

olandadır [134a] ve ol fenāyı bulandadır. Eyle kim meczüb-ı allāb-ı maabbet, mabūb-ı ahāb-ı meveddet; Őems-i haııiden rūŐenāyı apan, bīgānesüz āŐināyı apan; ‘ilm-i ledūnniden olan ma‘lūmı Mevlānā Celāleddīn Rūmī addessa‘llāhu rūahu‘l-‘azīz iŐaret idūpdūr ol fenā maāmına ve andaı beā cāmına.

Beyt:

[mūstef‘ilūn mūstef‘ilūn mūstef‘ilūn mūstef‘ilūn]

Būlbūl niyem k‘ez Őev-i gūl ender-emen gūlul kunem

*Men kūngūr-i vīrāne-em ber-aŐr-ı aŐer ū zenem*¹⁶⁸

Kūngūr-i vīrāne-em didi ol genc-i ma‘nā, sālīk-i fānīyem bī-da‘vā. Būlbūl degūlem ki reng ũ būya alam zāhidler kimi ve cennetdeki hūr u uŐūra iltifāt idem ‘ābidler kimi. aŐr-ı aŐere basam uŐurum ola, Hāzret‘den gāyib olsam açan hūzūrum ola. Māsiva‘llāhda alan tekebbūrdūr, aŐr-ı aŐeri vīrān bilen kūngūrdūr.

Nazm:

[fe‘ilātūn mefā‘ilūn fe‘ilūn]

Yine diñle bu urfe esrārı

Ey ki cāndan süresin ebrārı

Ol hārābātīyem didi ya‘nī

Ol hārābātdan budur ma‘nā

Sekizinci cennete dirlermiş

Cennetūñ meyvesini yirlermiŐ

Anda hūr u uŐūr u gīlmān yo

Hāzin-i cennet ise Rıdvan yo

[134b]

Zinde diller yiridūr ol menzil

Seyr ile yetmez aña her bī-dil

¹⁶⁸ “Būlbūl deilim ki imende gūlūn Őevkiyle Őakiyıp Őteyim / Ben harabeler baykuŐuyum, Kayser‘in sarayında Őterim/āh u feryād ederim”.

BaykuŐ anlamına gelen kūngūr kelimesinin anlamlarından biri de Őerefe‘dir (Mütercim Āsım Efendi, 2000: 467). Bu anlamıyla kūngūr ile kasr/saray kelimesi arasında ihām-ı tenasūp sōz konusudur.

Zühdile t̄ā‘at anda ber-vehdür
 Hürile cennet anda ber-vehdür

Yoğdur anda liķādan özge dağı
 Şürb-i cām-ı beķādan özge dağı

Her tarafda nevā-yı nağme-i ‘ūd
 Her yañadan edā-yı rūd ü sürūd

Sāķī anda ḥabīb-i raḥmānī
 İçen andan beķā ṭapar cānı

Ol zamān kim bu ḥāş şoḥbet ola
 ‘Āşıķa dūzaḥise cennet ola

Ger ṭapılmasa cennet içre bu ḥāl
 Damudur vāy aña ki dinile ḳal

Işķ u ma‘şūķ u ‘āşıķ ey ādem
 Bir olur ikilikde ḳalmaz o dem

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Müdmīn-i ḥamr olup müdām içerüz
İdüben ḥoş ḳazā-i mā-fātı

Terk idüp şürb-i şerbet-i şekeri
İçenüz ‘ışķile şarābatı

Nesr: Diñle yine ey mest-i şarāb-ı ḥayret olan ve müdām-ı ḥamr-ı ḥikmetden ḳuvvet bulan, müdmīn-i ḥamr oldur ki her zarf içinde mey görse tanıya ve müdām anı gözedüp mültefit olmaya zarf-ı fāniye. Ya‘nī sülūk ehli her şeye ki nazār ḳılsa ve māsiva’llāhdan

keder [135a] kılsa *mā ra'eytü şey'en illā ve ra'eytu'llāhe fihi*¹⁶⁹ anuñ dīdesinüñ rüşenāsı
ola tā *mā ra'eytü şey'en ma'allāhi*¹⁷⁰ anuñ āşināsı ola.

Nazm:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Humre-i ma'nādan içe hamr-ı 'ışk
Ola *nahvi mahv*¹⁷¹ *Zeyd ü 'Amr*¹⁷² 'ışk

Bî-ğod olup bā-Hudā ola müdām
Müdmin-i hamr oldur ey 'ālī-mağām

Her neye baksa haķikāt gözleye
Kesret-i eşyāda vahdet gözleye

Nesr: *Kemā ķāle'n-nebī 'aleyhi's-selām Allāhümme erini'l-eşyā'e kemā hiye ey
haķā'ıķu'l-eşyā.*¹⁷³ Haķikāt-ı eşyā haķdur,¹⁷⁴ ne mecāz; *el-mecāzū ķanṭaratü'l-*

¹⁶⁹ “Kendisinde Allah'ı görmediğim hiçbir şey görmüyorum” ya da “Gördüğüm her şeyde Allah'ı gördüm”.

¹⁷⁰ “Mā ra'eytü şey'en illā ma'allāhi” veya “mā ra'eytü şey'en illā ma'ahū” şeklinde de geçer. Anlamı: “Hiçbir şey yok ki onu Allah'la beraber görmüş olmayayım” ya da “Gördüğüm her şeyi Allah'la gördüm”.

¹⁷¹ Nahvi mahv olmak/etmek; lafızdan manaya, zâhirden bâtına, kıl ü kâlden hâle geçmektir (bkz. Fahrüddin Irakî, 2012: 24).

¹⁷² Zeyd ü Amr; fıkıh, ilmihal veya gramer kitaplarında bir hükümle ilgili soru-cevap veya açıklamalarda geçen temsilî isimlerdir. ‘Fılan kes’ gibi ifadeler yerine meseleyi daha somut bir biçimde belirtmeye yarar. Mesela: “Ebu Hanife'den لا يكلم زيداً دهرأ / *Lâ yūkellimü Zeyden dehren* diyen yani ‘Zeyd ile zaman içinde konuşmayacağım’ deyip de bir zaman sınırı tayin etmeyen kimsenin durumu sorulduğunda Ebu Hanife, hüküm vermekte ve müddetini tayin etmekte tevakkuf ederek cevâben ‘bilmiyorum’ demiştir” (El-Kâfiyeci, 1974: 61). Bkz. vr. 151a ve devamı.

¹⁷³ “Nebî aleyhisselâm'ın dediği gibi: Allah'ım bana şeyleri/eşyâyı olduğu gibi göster yani şeylerin hakikatlerini göster”.

¹⁷⁴ Şârih burada ehl-i sünnetin temel akâid kitabı olan Ömer Neseî Akâidi'nin giriş cümlesi olan ve âlemin vehm, gölge veya ma'dûm olduğu düşüncesine karşı söylenen “hakâiku'l-eşyâ'i sâbitetün” (حقائق الاشياء ثابتة) ibaresine/ilkesine atıf yapıyor, denilebilir. Ömer Neseî (v. 537/1142) şöyle der: *Hak ehli “eşyânın hakikatleri sabittir” der. İlim, bu sübûtiyetle tahakkuk eder. Bu, sofestaiyyenin (kainatın yaratıcısını, Cenab-ı Hakk'ı kabul etmemek için her şeyi inkar eden veya müspet ve menfî hiçbir hükme varmayan, daima şüphe içinde kalmayı esas alan felsefî düşüncenin) hilafıdır* (Ömer Neseî, 2010: 5). Aynı minvaldeki bir beyti Fuzûlî Divanı'nda, ‘Kasîde der-tevhîd-i Hazret-i Bârî’ başlıklı ilk kasidede (43. beyitte) görüyoruz: “Hayâl-i mahz sanıp kâ'inâtı nergis-i mest / Kıldardı cehl ile nefy-i hakâyik-i eşyâ” (Fuzûlî, 2000: 25).

Burada ve birkaç yerde daha Ömer Neseî'ye atıf yapmamız, gelişigüzel veya sadece çağrışım yoluyla olmuş değildir. Günümüzde dahi, kabir azabı ve Hz. Peygamber'in şefaati gibi ihtilafli konularda, bunların sübütietinden taraf olanların en önemli dayanaklarından olan Akâid-i Neseîyye, kendisinden

*ḥaḳīḳatī*¹⁷⁵ budur ey ehl-i rāz. Anuñçün dimişdür ol ṭarīḳat ehli, doğru disem oldur ḥaḳīḳat ehli.

Şi‘r:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

‘Işk meşşâta-îst reng-âmîz

Ki ḥaḳīḳat kuned be-reng-i mecâz

Tâ be-dest âvered dil-i Maḥmûd

*Be-ṭırâzed be-şâne zülf-i Ayâz*¹⁷⁶

[Mine‘t-tercî‘:]

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

İdüben hoş ḳazâ-i mâ-fâtı

Neşr: Ya‘nî çün müntehî oldı sâlik-i rāh-ı ma‘nâ ve bildi ḥaḳīḳat-ı eşyâyı bî-da‘vâ.¹⁷⁷
Mertebeden peşimân olur ki çay iken cāyı bahr-ı ‘ummân olur. İster ki ḳazâ-i mâ-fât ide ve aña ḳarşu mükâfât ide. [135b] Pes terk idüp şeker şerbetini ve anuñ şîrîn lezzetini ‘ışk elinden şarâbât içe ve mülk-i ḥarâbâta ḳadem başup geçe.

önceki sünnî paradigmayı yazıya geçirmiş, sistemleştirmiş ve asırlarca bu çizginin mihenk taşı olmuş; Sadeddin Taftazani (v. 1390) tarafından yapılan şerhi ile birlikte yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Osmanlı ilim ve kültür hayatı söz konusu olduğunda, aralarındaki bütün ihtilaflara rağmen, en nihayet geleneksel ehl-i sünnet çatısı altında addedilen bütün mekteplerde (kelam, fıkıh, tasavvuf vs.) onun tesirini görmekteyiz. Ayrıca Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye müellifi Sâdık Vîcdâni’nin (v. 1939), Halvetiyye-Şabaniyye tarikatının Karabaşîyye kolunun kurucusu olan Karabaş-ı Veli (v. 1686) hakkındaki şu satırları, Akâid-i Nesefiyye’nin Halvetî çevrelerinde de makbul ve muteber olduğunun bir delilidir: “...Özellikle ulema arasında kaynak olarak kabul edilmiş olan Şerh-i Akâid-i Nesefiyye’yi şerhlere başvurmaksızın yazmak gücünü ortaya koymuş, faziletli bir âlim idi” (Sâdık Vîcdâni, 1995: 214).

¹⁷⁵ “Mecâz hakîkâtin köprüsüdür” anlamına gelen bu söz birçok klâsik metinde karşımıza çıkmaktadır. Edebî anlamının yanında ‘mecâz’ kelimesinin ‘yol, geçecek yer’ (Devellioğlu, 2007: 593) ve ‘geçit, dehliz’ (Güneş, 2011: 593) gibi anlamları karşılması da ‘köprü’ye benzetilmesine yol açmış olabilir.

İbnü’l-Fâriz’in (v. 403/1013) Kasîde-i Hamriyyesi’ni tercüme ve şerh eden Abdullah Salâhî-i Uşşâkî de (v. 1197/1782) eserinde bu sözü şöyle anlamlandırır: *El-mecâzî kantarâtü’l-hakîka hükmünce mecâz hakîkatin husûlü ve vesîle-i vusûlüdür* (Saraç, 2003: 462).

¹⁷⁶ “Aşk, reng-âmîz bir meşşâta, ya’nî gelinin yüzünü tezyin edendir ki reng ile mecâzı hakîkat kılar. İşte o aşk, Sultan Maḥmûd Gaznevî’nin gönlünü dâma [:tuzağa] düşürmek/ele geçirmek için onun bendesi olan Ayaz’ın zülfünü şâne [:tarak] ile tezyin eder” (Fahrüddin Irakî, 2011: 62).

Ahmed Avni Konuk, Saffet Yetkin ve Ercan Alkan tercümelerinde üçüncü mısra ‘Tâ be-dâm âvered’ şeklindedir.

¹⁷⁷ Bu satırda “bî-da‘vâ” kelimesinden hemen sonra “sahh kaydı” konulmuş, “ve mübtedî olduğu” ibaresi yazılmış/eklenmiştir.

Bend-i terci':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Bizüz ol dil-ber-i ħarābātī**Ortadan götüren izāfātı**

Neşr: Pes çün ħarābāt-ı muġān içre ki fenā maġāmıdır nāzil olsa ve bu ma'nā ki ehl-i beķā kelāmıdır aña ħāşıl olsa.

Nazm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Yiridür dise bu 'ibārātı

Bizüz ol dil-ber-i ħarābātī

Dil-ber olduġı budur anlaruñ

Sırrın aña bu turfe güftāruñ

Ya'nī maġbūb-ı Ĥaķ u dil-ber-i ħalk

Uş bulardur derūn-ı cūbbe vü dalk

Her kime kim teveccūh itse bular

Kendüyi itürüp buları bular

Bir kirişme kılursa dil-ber olan

Ya'nī ehl-i tarīķa rehber olan

Çoġlaruñ gönlini alup gide ol

Bī-başarise 'aşā virüp yede ol

Neşr: *Kemā cā'e fi'l-ħadīsi men eblaġa erba'inen ve lem ye'ħuzü'l-'aşā feķad 'aşā*¹⁷⁸
ya'nī her kim cehl 'āleminden bülūġa yetse çihil sālından ħūrşid-i 'ömri fūrūġa yetse ve mürşid-i kāmilden [136a] 'aşā-yı himmet almasa ve anuñ irşādından hidāyet bulmasa 'āşidür ve ma'şiyet ehl-i ve ġālibdür anuñ cehli. Pes ey tālīb-i rāġīb ve ey bu şoġbet ehline muşāhib, cehd eyle tā tāt-ı hidāyete sezāvār olasın ve kemer-i 'ināyeti kuşanup

¹⁷⁸ "Hadiste geldiġi gibi: Kim kırk yaşına ulaşır da eline âsa almazsa âsi olur".

Hağ ehline hıdmetkār olasın. ‘Aşā-yı himmet ele alup *vādī-i eymen*’e¹⁷⁹ Mūsā kimi gelüp görüp Hağğ’uñ ferr ü ‘avnin öldürüp nefsuñ fir‘avnın *ānestü nār*’a¹⁸⁰ ya‘nī tecelli-yi dīdāra lāyık olasın ve terk-i ‘alāyık u ‘avāyık kılasın.

Nazm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Pes bu da‘vā degül dise kāmīl

Ol ki Hağ Hağretine’dür vāşıl

Bunı kim bizüz ol harābātī

Ortadan götüren izāfātı

Nesr: Ya‘nī ey ehl-i dīd, terk-i izāfetdür tevḥīd. Eyle kim sālīk-i müntehī olana ve kendü vücūdında yol bulana terk-i izāfetdür şart-ı rāh kim enāniyyetden gelendür ‘ayn-ı günāh.

Nazm:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Anuñçün dimiş ol mīr-i harābāt

Ki *et-tevhīdū iskātu’l-izāfāt*¹⁸¹

¹⁷⁹ “Vadinin sağ tarafı”. Kasas, 28/30’da geçmektedir: “Fakat oraya yaklaşınca, o kutlu yerde, vadinin sağ yamacındaki [yanan] ağaç yönünden kendisine: ‘Ey Musa, Benim Ben, Allah: Âlemlerin Rabbi!’ diye seslendi” (Ayrıca bkz. Kur’an, 20/10-14).

“Sağ yamaç” tabiri 19:52 ve 20:80 ayetlerde olduğu gibi “kutluluk, güven ve bereket” çağrışımı vermektedir. “Kutlu yer” tabirine gelince, bkz. 20:12’deki “iki kere kutlu kılınmış vadi” ifadesi. Yukarıdaki ayette atıfta bulunulan “ağaç”, şüphesiz, Tevrat’ta sözü geçen (Çıkış iii, 2) “yanan çalılık”la aynı şeydir (Muhammed Esed, 2002).

¹⁸⁰ “Bir ateş gördüm”.

“Ve Musa, sonunda, bu süreyi doldurup da ailesiyle birlikte [çölde] yola çıktığında Sina (Tûr) Dağı’nın yamacında bir ateş gördü; [ve] yanındakilere: “Siz durun” dedi, “ben [orada] bir ateş gördüm; size oradan belki bir haber yahut [en azından] ısınmanız için (bir tutam) tutuşmuş odun getiririm” (Kasas, 28/29). Aynı ifade (ānestü nār) için bkz. Kur’an, Tâ-hâ, 20/10; Neml, 27/7.

¹⁸¹ “Tevhid bütün bağları kaldırmaktır”.

‘Ol mīr-i harābāt’ dediği büyük ihtimalle Ahmedî’dir (v. 1412/13). Eski Anadolu Türkçesi’nin güçlü kalemlerinden ve Klasik Türk edebiyatının kurucularından olan Ahmedî’nin ‘-ât’ redifli bir gazelinin yedinci beyti şöyledir: “Seni terk eyle kim anı bulasın / Ki *et-tevhīdū iskātu’l-izāfāt*” (Şentürk, 2011: 11). Şârihimizin Ahmedî’den ‘mīr-i harābāt’ diye bahsetmesinin sebebi ise yine aynı gazelin matla beytinin ikinci mısrasının ‘Zî-muhlisler yiri durur harābāt’ şeklinde gelmesi olmalıdır.

İzāfet sākıt olsa kıala tevḥīd
Bu tevḥīdi bilendür ehl-i tecrīd

[136b]

İzāfet ‘indī ve minnī dimekdür
Enāniyyetden ol *innī*¹⁸² dimekdür

Enāniyyet gerekmez ehl-i ḥāle
Enāniyyetlü bir kıil isne¹⁸³ kıala

Ƙala bir kıilūñ issi kıālūñ ehli
Dolmuşuz kıil ü kıāle ḥālūñ ehli

İkilikden geĉen tevḥīdi buldı
Mücerred oldı vü tecrīdi buldı

Bilüp tecrīd ü tevḥīdi muḥaĉĉaĉ
Ƙapar vahdetdeki tefrīdi el-ḥaĉ¹⁸⁴

Daḥı taĉlīd ilen olmaz muĉayyed
Küşād olup Ƙapar mülk-i muḥalled

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Eydeyüm yine diñle bir ma‘nā¹⁸⁵
‘Ayn-ı ma‘nā durur degül da‘vā

Biz hemān bir elif diyüp duranız

Dimeyüp ‘ömrümüzde bir kez bā¹⁸⁶

¹⁸² İnnī: Şüphesiz/tabii ki ben.

¹⁸³ İs: Sahip, malik demek. ‘Sahibine’ şeklinde anlam verebileceğimiz ‘issine’yi vezin icabı ‘isne’ şeklinde okuduk.

¹⁸⁴ Metinde “el-hak” ibaresinin hemen altında “mutlak” kelimesi yazılıdır. Vezni de bozmayacağından şârih yahut müstensih “her iki şekilde de okuyabilirsiniz” demek istiyor olabilir.

¹⁸⁵ Mûsâbeyli, Aydemir ve Tavukçu neşirlerinde bu kelime ‘da‘vā’ şeklindedir. Ömer Rûşenî ikinci mısradaki -rücû sanatıyla- zaten söylediklerinin ‘da‘vā’ olmadığını belirtmiştir. Ama şârihin bunu, pîrine saygısından dolayı, yazmaktan imtina edip onun yerine tekrar ‘ma‘nā’ kelimesini kullandığını düşünüyoruz. Zira tasavvufî şiirlerde ‘mana’; pejoratif bir anlam yüklenen ve olumsuz çağrışımlarıyla kullanılan ‘dava’nın zıddıdır. Bunun örnekleri Yunus’un şiirlerinde çokça görülür. Her iki kavram için çalışmamızın sonundaki ‘tasavvufî kavramlar sözlüğü’ne müracaat edilmelidir.

Neşr: Ya'nî vahdet-i 'ışka kadem başduğ yâ düvilmiş¹⁸⁷ peyvendin kesdüğ.¹⁸⁸ Tahta-i¹⁸⁹ vücūd içre üstād-ı ezelden, mekteb-i hurūf içre mu'allim-i lem-yezelden; dersümüz bir elifdür hemān, tekrārumuz oldur her zamān. Ref'-i işneyniyet kılup enāniyeti ma'shiyyet bilüp tarīk-i Hakk'a doğrılmışuz, çün birlik toprağundan yoğrılmışuz. Eyle kim [137a] ol tevhid ehli ve ol tecridile tefrid ehli bu birlik maqāmından haber virdi, anuñ haberi vahdet ehline irdi.

Beyt:

Nîst der-levh-i dilem cüz-elif-kāmet-i dūst
*Çi kunem harf-i dige yād ne-dād üstādem*¹⁹⁰

Neşr: Çün elifden ülfet tapduğ ve ülfetinden vahdet. 'Ömrümüzde bâ disek günāhdur ikilikde kalan bî-rāhdur.

Nazm:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Bir elifdür hemişe tekrārum

Bir elifden durur bu güftārum

Elif-kāmet nigārı görüp

¹⁸⁶ Yunus'un da buna benzer bir beyti şöyledir: "Dört kitabın ma'nisi tamamdu bir elifde / Bâ didürmen siz bana bâ diyicek azaram" (Karaköse, 2013: 201).

Ebcet değeri bir olan, harflerin ilki ve Allah lafza-i Celali'nin ilk harfi olan elif, vahdete/birliğe; ebcet değeri iki olan ve harflerin -alfabe sırasına göre- ikincisi olan bâ ise ikiliğe/kesrete delalet eder (Çelebioğlu, 1998: 600).

¹⁸⁷ Dügüm kelimesinin kökü düğ-/düg-'den g-v değişimiyle düv-.

¹⁸⁸ 'Çayn' harfiyle yazılmış.

¹⁸⁹ Tahta'nın, Redhouse'un Lexiconu'nda 'levh-i mahfûz' anlamı da vardır (2011).

¹⁹⁰ "Gönül levhamda dostun elife benzeyen boyundan başka bir şey yoktur / Ne edeyim, üstādım bana bundan başka bir harf öğretmedi".

Hâfız-ı Şirazi'nin Dîvânı'nda, 317. gazelde yer almaktadır (2015). İslam'ın Mistik Boyutları isimli kitabında, 'Tasavvuf Edebiyatında Harf Simgeliği' başlığı altında Hâfız'ın bu beytine yer veren Annemarie Schimmel, ardından şöyle der: "Sayısal değeri bir olan, yalnız ama etkin elif, mükemmel bir ilahî harf durumundadır. Sufilere göre elifi bilmek ilahî ahadiyeti bilmek demektir. Elif, tüm yaratılışı içine almıştır. O, Sehl Et-Tüsterî'nin dediği gibi Âlif'e yani her şeyi birbirine bağlayan (ellefe) ancak bu şeylerden ayrı duran Allah'a işaret eder (2012: 435).

Ahmed Paşa'nın Hâfız'ın bu beytine naziresi şöyledir: "Gönülümün levhinde okurdum elif kaddin revân / Ben dahî bir doğru harf öğrenmedim üstāddan" (Karaköse, 2013: 203).

Rūz u şeb hıdmetinde doğru durup

Muşhaf-ı vechin açsa kudretten

Ḳalamazdur elif bu şüretten

Elif elf oldu keşret ehline ¹⁹¹

Vāhid oldu bu vahdet ehline

Çünkü müstecmi‘-i cemī‘-i hurūf ¹⁹²

Elif oldu vü tapduğ aña vuḳūf

Bā demek ḳalmadı elifden ötüp ¹⁹³

Birligi şalup ikilige bitüp

‘Ömrümüz oldu gonca cehd iderüz

Dimeyüp bā elifle ‘ahd iderüz

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Ġusl idenüz gelende göñlümüze

Bāğ-ı firdevs ü cennet-i a‘lā¹⁹⁴

[137b]

Neşr: Ya‘nī cennetüñ zīnetidür ḥūr u ḳuşūr ve Ḥaḳ ehline andan ḥadş irişür bī-ḳuşūr ve ‘aşıḳ olan fāriğ olur cennetden ve andağı nāz ü ni‘metden. Nā-gāh eger ḳalbine ḥuṫūr itse hevā-yı cennet ve gelse anuñ fikrine şafā-yı cennet, eşk-i nedāmetden ḡusl itmese

¹⁹¹ Hz Ali’ye atfedilen “İlim bir nokta idi onu cahiller çoğalttı” sözünü çağrıştırmaktadır.

¹⁹² Feridüddin Attar’ın dediği gibi, çeşitli biçimler içinde yaratılmış her türlü varlığın ilahî birlikten türemesi misali diğer bütün harfler eliften türer. Elif bükülmüş, dal (ﺩ) meydana gelmişti; daha sonra başka bir bükülmeye râ (ﺭ) oluşmuştu. İki ucu bükülünce bâ (ﺏ) haline gelmişti, at nalı biçimini alınca da nûn (ﻥ) olmuştu...” (Schimmel, 2012: 435). Nesîmî de “Sûret-i kesretle olmuş muhtelif / Cümlesinden zâtu birdir çün elif” (Karaköse, 2013: 201) mısralarıyla elifin bu hususiyetine işaret eder.

¹⁹³ Öt- veya üt-: geç- (Dilçin, 1983).

¹⁹⁴ Müstensih yahut şârih, “cennet-i a‘lā” terkinin üstünü hafifçe çizmiş ve onun hemen altına “ravza-i ‘ukbâ” terkinini yazmıştır. Orhan Kemal Tavukçu ve Semra Aydemir’in çalışmalarında da “ravza-i ‘ukbâ” terkihi yer almaktadır.

ṭāhir olmaz ve sırr-ı *inne'llāhe yuḥibbu'l-müteṭahhirin*¹⁹⁵ aña zāhir olmaz. Anuñçün didi ol ṭālib-i dil-dār u rāğıb-ı dīdār.

Şi'r:

[mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]

Eger der-ravza ne-nümāyī be-mā nūr-ı tecellī-rā
Zi-dūzah bāz ne-şināsed kesī Firdevs-i a'lā-rā
Eger dīdār ne-nümāyī vü cennet-rā neyārāyī
*Berāy-ı hīme-i dūzah keşend ez-ravza Ṭūba-rā*¹⁹⁶

Neşr: Cennette dīdār olmasa ḥadeş-i ekberdür ve anuñ nāz ü ni'meti dūzahdan beter.

Nażm:

[mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]

Eger cennette görsetmez baña dil-dār dīdārın
 Geçem Firdevs-i a'lādan yaḥam qaşr ile dīvārın

[138a]

Eger nūr-ı tecellīden bezenmese behişt ol dem
 Cehennem nārına şayam anuñ pür-meyve eşcārın

Mine't-tercī':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Hoş vuzū dutanız geçende müdām

Fikrümüzden bizüm ğam-ı dünyā

¹⁹⁵ “Ve Allah özlerini temiz tutanları sever” (Bakara, 2/222).

Lafzen ‘Allah temizlenenleri sever’. Fakat şârihin ‘sırr-ı inne'llāhe...’ şeklindeki bir terkiplerle, yani ‘sır’ kelmesi ile bu ayeti anması da Muhammed Esed’in bu çevirisine mutabıktır.

¹⁹⁶ “Eğer cennet bahçesinde bize cemâlini göstermezsen / O yüce Firdevs cennetiyle cehennem ne farkı kalır? / Eğer cemâlini gösterip de cenneti süslemezsen / Ordaki Tübâ ağacını da cehenneme odun diye versinler!”.

Cennette, Sidre'de bulunduğuna inanılan, kökü yukarıda ve dalları aşağıda olacak şekilde cenneti gölgeleyen ve edebî metinlerde daha çok bu anlamı söz konusu olan Tûba; Kur'an'da “ne güzel, ne mutlu, ne hoş, ne a'lâ” gibi anlamlara gelir (Yılmaz, 1992: 154). Bu anlamıyla düşündüğümüzde -belki uzak bir çağrışım olarak- cennette Allah'ın cemâli olmayacaksa orada güzellikten, mutluluktan eser kalmayacağı da söyleniyor olabilir. Nitekim şârih vr. 134b'de, O'nsuz cennete damu (tamu, cehennem) denilse uygundur, der: “Ol zamân kim bu hâs sohbet ola / Âşıkâ dūzahise cennet ola / Ger tapılmasa cennet içre bu hâl / Damudur vây ana ki dinile kal”.

Neşr: Ya'nî dünyâ gamından fikrümüz yoĥdur, zîrâ ki zevĥ u şafâmuz çoĥdur. Nâdiren eger zârûretten fikrümüze gelse, yâ bir maşlahat için zikrümüze gelse âb-ı ĥasretten ĥoş vuzû dutaruz ve ol ĥadeş-i aşĥardan revân üterüz.¹⁹⁷ Tahâret ikidür ey tâhir, biri bâtındur ve biri zâhir. Tahâret-i bâtın ehlu'llâhuñdur ve ĥalbi âĥahuñdur. Tahâret-i zâhiriyye 'avâmuñdur, ne ĥavâşşuñ; yaĥîn bil varise sıdĥ u iĥlâşuñ. Tahâret-i zâhir cismi pâk ider ve arı, tahâret-i bâtın ĥalbi şâf ider ârî.

Nazm:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Ey dil arıngil¹⁹⁸ ĥamudan pâk olup

Tâ ki ĥadeşden daĥı bî-bâk olup

Tâhir olup ĥalbüñ ola maĥz-ı rûĥ

Cismüñ ola keştî vü rûĥuñ çü Nûĥ

[138b]

Zâhirüñi şer'ile pâk eylegil

Bâtınuñı 'ışķile ey ehl-i dil

Zâhir ü bâtın ikisi olsa şâf

Müttefik olup ĥamu dem bî-ĥilâf

Aña kim oldı bu ikiden şıfat

Bir olur aña dimişem şeş cihet

Neşr: *Ez-zâhiru 'unvânu'l-bâtin*¹⁹⁹ anda olur, mü'min emniyyet meskeninde sâkin anda olur. *Levnü'l-mâ'i levni inâ'ihî*²⁰⁰ bu ma'nâdur ve bu ma'nâ dime mâ-lâ-ya'nîdür.

¹⁹⁷ Öt- veya üt-: geç- (Dilçin, 1983).

¹⁹⁸ '-gil, -gil' emir kuvvetlendirme eki kef ile yazıldığı için arıngil değil *arıngil* olarak okuduk.

¹⁹⁹ "Zâhir, bâtının işareti/alameti/simgesidir".

²⁰⁰ "Kabın rengi neyse içindeki suyun rengi de odur".

Bu söz Cüneyd-i Bağdâdî'ye (v. 298/910) aittir (Fahrüddin Irakî, 1992: 26, 41; Necmüddin Kübrâ, 2010: 191). Sadreddin-i Konevî de (v. 673/1274) bu sözü, Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbetle, 'Ben, Kulumun zannı üzereyim' kudsî hadisini açıklarken kullanır (1998: 58). Lemaât kitabının 5. Leması'nda bu sözün, "لون المحب لون محبوبه" (Muhibbin rengi mahbûbun rengidir) şeklinde anlaşılması gerektiğini söyleyen Fahrüddin Irakî, ardından Muhyiddin İbn Arabî'nin (v. 638/1239) şu dörtlüğünü kaydeder:

Mine't-tercî':

[fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün]

Erile tıutup öldüren anasın²⁰¹**Şer'-i 'ışkile virenüz fetvâ**

Er didügi hevâ vü hevesdür ki nefis anasına²⁰² er ol besdür. Ya'nî çün nefis-i muhtâla mekkâre ârzüdan er tapdı ve vara vara 'arūs kimi ziver istedi ve sîm [ü] zer istedi. Fi'l-meşel mâder rûh iken ol bive-zen, diledi mühr-i mihrile şevher ide def'aten. Sâlik ki ferzend-i rûhdur ve sînesi meşrûhdur, qatlı kıldı mâderini ve pür-şiven itdi h'âherini ve anı öldürmekdür rûhı güldürmek. [139a] Ya'nî her hevâya ki meyl itdi 'aks itdiler ve her ârzüya ki mâ'il oldı terkin itdürdiler. Pes şer'-i 'ışkile ey ehl-i taqvâ, virenüz fetvâ.

Nazm:

[fe'ilatün mefâ'ilün fe'ilün]

Şer'-i 'ışkile nefsi öldürenüz**Öldürüp nefsi rûhı güldürenüz**

رق الزجاج و رقت الخمر / Kadeh de şarap da pek fazla saflaştı

فتشابها و تشاكل الامر / Öyle birbirine benzeştiler ki iş tümünden karıştı

فكانما خمر و لا قدح / Sanki şarap vardır da kadeh yoktur

و كأنما قدح و لا خمر / Ya da kadeh vardır da şarap yoktur (1992: 27; 2011: 59; 2012: 108).

İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1725) ise bu sözün tasavvufî mazmununu şöyle açıklar: “Cüneyd-i Bağdâdî'den kuddise sırruhû suâl olunup ‘ârif kimdir?’ denildikte, لون الماء لون انائه diye cevâb verdi. Yani su ile zarfın rengi birdir. Meselâ bir kızıl renk şişede su kızıl renk olur. Ve sâir elvân dahî kıyâs oluna. Ve şu'â-i şems camdan aks etse, camın levni ile mütelevvin olur. Yani cam yeşil ise aks eden nûr dahî yeşil olur. Ma'a-hâza nûrun ve suyun aslında levni yoktur. İmdi tecellî hâlini dahî buna kıyâs eyle ve bil ki Hak sana senin levninde görünür; zîrâ O'nun başka levni olmaz (Necmüddin Kübrâ, 2010: 191-192).

²⁰¹ Şaraba ‘üzüm kızı’ (rez kızı, duhter-i rez, bint-i ineb) denilir (bkz. vr 145b). Bu durumda şarabın anası üzüm olmaktadır. Onu öldürmek ise pişirmektir: “İçkinin öldürülmesi (imâtetü'l-hamr), onun pişirilmesinden kinayedir” (Râğıb El-İsfahânî, 2012: 1021).

Harîrî'nin Makamatı'nda ise -otuz ikinci Makame'nin bütününde olduğu gibi nükteli bir şekilde ve kelimelerin çeşitli anlamlarına gönderme yapılarak- şarabı öldürmekten maksadın ona su karıştırmak olduğu ve bunun “caiz” olduğu söylenir. Rûşenî'nin Şer'-i 'ışkile virenüz “fetvâ” demesi de yine Makamat'a telmih yaptığını düşündürmektedir: “Sual: Zımmî, acûz [:kocakarı] öldürmek hususunda kişi men olunur mu? Cevap: Acûz öldürmek hususunda itiraz caiz olmaz. (Acûz bir manaya göre ‘şarap’ demektir ki onu öldürmekten maksat ona su karıştırmaktır)” (Harîrî, 2012: 207).

²⁰² ‘Nefs anası’ denilmesinin bir sebebi de nefis kelimesinin Arapça'da müennes (dişil) addedilmesi olsa gerek.

Her kim öldürmez anasını yaķın
Olamaz²⁰³ merd-i rāh ü Hāķķ'a yaķın

Er aña dirler anasını revān
Erile dutsa öldüre ey cān

Ŧıfliken sen ŧufeyl-i rāh olagör
Faķır içinde gedā-yı ŧāh olagör

Ümmehātı koyup çık ābāya
Esfeli terk idüp git a'lāya

Anuñiçün didi Mesih nebī
Bunı *innī le-zāhibün li-ebī*²⁰⁴

Ya'nī bu ümmehātı terk iderem
Doğru ābāya yüz ŧutup giderem

Pes revādur dirise ol sācid
Bege paşaya uğrayanda becid

Mine't-tercī':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ḥācenüñ ḥācesiyüz ey ḥāce
Ŧulumuz ŧulısın bizüm ya'nī

[139b]

Ya'nī dünyā ehl-i nefsuñ ŧulıdır ve anuñ emrinüñ meşğulüdür. Zāhirde eger ḥācedür ve ğanī ve aña yüz gösterüpdür dünyā-yı denī; bāḡında bendedür, doğru disem dermendedür. Çün Hāķ ehli nefsi ŧul itdiler ve ŧer' teklifātından boynında ğul itdiler tā muḡī' oldı anlaruñ fermānına ve girdi ŧullaruñ ŧānına. Pes bende-i bendedür ehl-i hevā vü heves ve ḥāceler ḥācesidür Hāķ ehli ve bes.

²⁰³ Okunmasında tereddüt yaşadığımız, yeterlilik kipinin olumsuzuyla çekimlenen bu ve benzeri fiilleri, üstün/zamme hareketinden dolayı 'olmaz' şeklinde değil, 'olamaz' şeklinde okuduk ve diğer fiillerde de aynı yolu takip ettik.

²⁰⁴ "Ben babam için/babama gidiyorum".

Kur'an'da Hz. İbrahim'in dilinden söylenen *İnnī le-zāhibün ilā-Rabbī* (Ben Rabbime gidiyorum) ifadesine benzemektedir (Saffāt, 37/99).

Nazm:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Nedür begler begi merd-i Hudā’dur

Egerçi zāhirinden bir gedādur

Ḳul itmiş kendüye nefsüñ hevāsın

Ġulām itmişdür anuñ pādişāsın

Hevā-yı nefsi her kim bende kıldı

Ḥayāt-ı rūhile dil-zinde kıldı

Hevesdür ehl-i dünyā pādişāhı

Hevādandur anuñ ol ‘izz ü cāhı

Ḳalan bu ‘izz ü cāha çāha uğrar

Gedā-yı ‘ışķ olanlar şāha uğrar

Gedā-yı ‘ışķ olan dünyāya ḳalmaz

Ne dünyā cennetü’l-me’vāya ḳalmaz

Neşr: Bu ḥadīş-i ḳudsīdür diñle ey bende-i ğanī ki *yā dünyā uḫdumī men ḥademenī*.²⁰⁵

[140a] Pes ḥıdmet Allāh’a gerek ve ol ulu dergāha gerek tā dünyā ḥıdmetkāruñ ola ve evdeki perestāruñ ola.

Nazm:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Revādur dise ḳılma ta‘ne ey dil

Bu ṫurfe sözleri ol merd-i kāmil

Degül da‘vā ḥaḳīḳatdür bu ma‘nā

Semā‘ it istimā‘ itdikçe ya‘nī

Neşr: Şüretā egerçi faḳirüz mülk ü māl ü cāhdan, ma‘nāda ziyādeyüz yüz pādişāhdan. Dünyā beglerinüñ mülki fānīdür bizüm mülkümüz cāvidānīdür. Dünyā begleri eger uludurlar, doĝru disem ölüdürler. Dünyā begleri bendedür şehvet ü şöhrete, biz lāyıkuz

²⁰⁵ “Ey dünya, bana hizmet edene hizmet et”.

ķurbet-i Ĥazret'e. Dũnyā begleri zālīm olup olmasa 'ādil, bāṭıldur beglikleri eyle bil. Fe emmā dũnyāları variken ahiret ķazansa ve zāhir ü bāṭınları Şer'ile bezense; dũnyāları dīn ola, me'vāları ḥuld-ı berīn ola. *Ed-dũnyā mezra'atũ'l-āḫire*²⁰⁶ ma'lũmdur ve anuñ ḥāşılı mefhũmdur.

Mine't-tercī':

[fe'ilātũn mefā'ilũn fe'ilũn]

Oldur olduğ[1] sũzũmũzde rumũz

Ki meşāyih kelāmıdur mermũz

[140b]

Ya'nī ehl-i 'irfān olan ve 'arīf-i esrār-ı nihān meşāyih, gāh olur sũzi mermũz sũyleller ve maḥrem olana Őerḫin eyleller tā dime ki ol esrāra ıṭlā'ı olmaya ve ol genc-i maḥfiye yol bulmaya. Meşelā *Ĥazret-i Őeyḫũ'l-islām ve hādiyũ'l-ḫalk ilā-dāri's-selām; ķuṭbũ'l-vāşılīn ve meḫaru'l-kāmilīn; iftiḫāru ehli't-tevhīd, es-sultān Ebũ Sa'īd; nevvera'llāhu merķadehũ ve bi-nevmeti'l-'arũsi erķadehũ*²⁰⁷ bu rubā'iyi mermũz sũyleyũpdũr.

Rubā'iyye:

Ĥavrā be-nezāre-i nigārem Şaf zed

²⁰⁶ "Dũnya ahiretin tarlasıdır".

Hadis ālimi Sehavī bu sũzũn aslını bulamadığını sũyler. Bir başka hadis ālimi Aliyyũ'l-Kāri ise Őũrā suresinin 20. ayetine istinaden manasının doğru olduğunu belirtir (Yılmaz, 2013: 92; Aliyyũ'l-Kāri, 2014: 140).

²⁰⁷ "Őeyḫũ'l-İslām ve halkı selamet yurduna gũtũren, Allah'a vāsıl olanların kutbu, kāmil insanların øvũnç kaynağı ve tevhid ehlinin iftiḫarı, sultan Ebu Said ki Allah onun kabrini nurlandırsın ve onu 'dũđũn gecesi/gelin-gũvey' uykusuyla -rahatça- uyutsun".

Uyku, hafif bir ølũm; ølũm ise ağır bir uykũ gibi telakki edilir. Kur'an'da hem uyku hem ølũm iēin *تَوَفَّى* tabirinin kullanıldığını gũrũrũz: *و هو الذي يتوفاكم بالليل* "Geceleyin sizi vefat ettiren (uyutan) O'dur" (En'ām, 6/60). Aynı ayetin devamında ve Keḫf sũresi 12. ayette 'uyandırmak' fiili yerine 'diriltmek' fiili (*بعث*) kullanılır. Geniş bilgi iēin İsfāhanī'nin Mũfredātı'ndan "mevt", "ba's" ve "nevm" maddelerine bakılabilir.

Metinde geēen, 'Allah onun kabrini nurlandırsın' ve 'Allah onu dũđũn gecesi/gelin-gũvey uykusuyla -rahatça- uyutsun' Şeklinde ēevirebileceđimiz dua ve temenni cũmlelerinin daha iyi anlaŐılabilmesi iēin Ömer Nesefī Akāidi'nin yirmi ikinci başlığı/konusu olan 'Kabir ahvāli' bũlũmũnde yer alan ve Mũslim, Cennet: 17; Nesāi, Cenāiz: 115; Ahmed b. Hanbel, Mũsned: III/3-4 ve Tirmizī, Cenāiz: 70'te geēen hadislerden istihraē edilen Şu bilgileri vermekte fayda gũrũyoruz: "Ølũ, kabre konulduğunda ona Mũnker ve Nekir denilen iki melek gelir. O, Hz. Peygamber hakkında sorulan suale 'O, Allah'ın kulu ve resulũdũr. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve resulũ olduğuna Őehadet ederim' diye cevap verir. Sonra kabri yetmiş arŐın geniŐletilir ve ıŐıklandırılır, aydınlatılır. Melekler daha sonra ona '*yat ve uyu*' derler. O, 'Aileme gidip de durumumu haber vereyim mi?' diye sorar. Melekler ise ona '*Gelin-gũvey uykusu gibi uyu ki onu (gelin veya gũveyi) elbette ailesinden en ēok sevdiği kişi uyandırır*' derler ve o kişi, Allah onu o yattığı yerden maŐere kaldırıncaya kadar (rahat rahat) uyur" (Ömer Nesefī, 2010: 68).

Rıdvân zi-ta‘accüb kef-i ĥod ber-kef zed

Ān ĥâl-i siyeh ber-ân ruĥân miĥraf zed

*Abdâl zi-bîm çeng ber-muĥaf zed*²⁰⁸

²⁰⁸ “Hûri(ler) güzel sevgilimi seyretmek için sıraya girdi. Rıdvân hayretten elini eline vurdu. Sevgilinin aydınlık yanağında bir ben belirdi, örtü gerdi. Abdâl, korkudan elini mushafa vurdu (mushafa sarıldı)”.

Şârihin övgü ve dualarla andığı ve rubaisini iktibas ettiği Horasan’ın büyük sufisi Ebu Said Ebu’l-Hayr (v. 440/951) Makâmât-ı Erba’în isimli eserinde kırk makamdan bahseder ki bunlar Yahya Şîrvânî’nin Çihil Menâzil de denilen Menâzilü’l-Âşıkîn eserinde ele aldığı makamlarla, birkaçı dışında, aynıdır. Azerbaycan tasavvufu üzerinde de büyük tesirleri görülen, Pir Hüseyin ve Ebu Abdullah Bakuvî gibi devrinin meşhur sufilerini yetiştiren Ebu Said, Makâmât-ı Erba’în eseriyle, Yahya Şîrvânî vasıtasıyla Halvetiyye tarikatına da tesir etmiştir (Seyyid Yahya Şîrvânî, 2014: 32).

Fars şiirinde tasavvuf tesirinin hissedilmeye başlanması ve bu tesirin zamanla kuvvetini arttırması milâdî 10 ve 11. asırlarda olmuştur. 12. asırda ise bu durum, yerini daha sembolik ve remzî bir dile bırakmıştır. Bu asırda sufiler/şairler, 10 ve 11. asırdaki mutasavvıfların kullandıkları kelime ve istihlâhları kinaye ve istiare yolu ile tekrar kullanmışlardır. Onlara göre *habîb*, *maĥbûb* ve *maĥûk* Allah demektir. Nurlu çehre O’nun zâhirî, simsiyah kâkül ise O’nun bâtnî şe’n ve tecellîleri manasında -istiare ve rumuz yoluyla kullanılıyordu. Her ne kadar sonraki asırlarda, Farsça yazan şairler arasında Senâî, Attâr ve Mevlânâ gibi büyük sufi şairler yetişmişse de bu şekildeki remizli lisânı ilk defa kullanan ve bu yolda öncü olan şahıs Ebu Said Ebu’l-Hayr’dır. Tasavvuf şiirini ilk defa ortaya koyanın da O olduğu söylenir (Hücvirî, 2014: 24). Nitekim şiirlerindeki remizleri çözmek için birçok şerh yazılmıştır. Yukarıdaki rubai bağlamında biz bunlardan iki tanesine değineceğiz:

Müstakimzâde Süleyman Efendi (v. 1788), Ebu Sa’îd Fazlullah İbn Ebi’l-Hayr’a (v. 440/951) ait bu meşhur rubaide geçen ‘nigâr’dan maksadın ‘Âdem’ olduğunu söyler. Yine Müstakimzâde’ye göre ‘hâl-i siyah’tan murâd “*Âdem’in rûy-ı ismetinde nümâyân olan عصى آدم ربه و (Âdem Rabbi’ne âsi oldu; Kur’ân, 20/21) meĥmûmunun zuhûrudur.*” ‘Ruhân’dan (aydınlık yanaklardan) maksat ise Âdem’in “vech-i rûh u dilidir.” Yani latîf olan ruh ve gönülünün üstünde kesîf olan bedeni yahut güzel yaratılmışlığının üstünde bir kara leke (hâl/ben, Allah’a karşı işlediği cürüm) vardır. Müstakimzâde, ‘abdâl’in şerhinde ise kelimenin kökü olan ‘bedel’ ve ‘beddele’ye (değiştirmek) atfen, cürüm işleyen Âdem’in قلنا اهبطوا منها جميعا (Hepiniz inin cennetten! Kur’ân, 2/38) hitâbını duyunca akıl, ilim ve fikrinin; hayret, incimâd ve dehşete *tebeddül* ettiğini söyler: “...ve abdâl oldu. Ya’nî akli hayrete *mübeddel* ve fikri incimâda *muhavvel* oldu”, “...Âdem abdâl idi ki hûş dehşete *mütehavvel* ve akl hayrete *mütebeddel* idi” (Müstakimzâde Süleyman Efendi, 1778: 197b-198a).

Bir Nakşibendi şeyhi Ubeydullah İbn Mahmud Ahrâr’ın (v. 895/1490) bu rubaiye yaptığı Farsça şerh de temelde aynı minvaldedir. O da ‘nigâr’dan maksadın Âdem veya daha geniş manada insan ruhu olduğunu ve ‘hâl-i siyah’tan maksadın leke, züll, cürüm olduğunu söyler: “*Ve murâd ez-nigâr, rûh-ı insânîst*” (Ubayd Allah ibn Mahmud, ? : 6a). “*Ve murâd ez-hâl-i siyâh mezellet ve inkisârest*” (7a).

Çengin mushafa vurulması ise Müstakimzâde Süleyman efendi tarafından şöyle yorumlanır: “...*lâkin Âdem mest-i hayret idi ve çün akl ile hayret meyânında ol kadar fırsat-ı mecâl bulup çeng-i i’tirâf ve isti’fâ ile mushaf-ı ربنا ظلمنا انفسنا*’ya (*Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik; Kur’ân 7/23*) ta’alluk ve teşebbüs idüp sümme عليه قتال (Sonra Âdem, Rabbi’nden -tevbe etmek, af dilemek için- birtakım kelimeler aldı ve -onlarla- Allah’a tevbe etti; Kur’ân, 2/37) menşûrünün zuhûri zamânına dek bu hâlet üzre kaldı (Müstakimzâde, 1778: 197b). Yani Müstakimzâde’ye göre çeng tevbe, yakarış ve niyâza karşılık gelmektedir. Çalıştığımız eserin şârihi ise çengin ‘el’ anlamını da (bkz. Mütercim Âsım Efendi, 2000: 136) göz önünde bulundurmuş ve buna bağlı olarak pişmanlık, tevbe anlamının yanında el açıp yakarma ve af dileme motiflerini de çağrıştıracak şekilde ‘dest-i ümîd’ ibaresini kullanmıştır: “*Fi’l-hâl çengini ya’ni dest-i ümîdi mushaf-ı İlâhî’ye vasl ide ve vaslını bî-fasl ide tâ hitâb-ı müstetâb-ı ve lâ yey’esu min-ravhi’llâhi ille’l-kavmü’l-kâfirün nâzil ola ve inâyet-i ezeli hâsil ola*” (bkz. vr. 142a). Salâhî de (v. 1782) çeng’i el anlamıyla alarak “*Abdâl zi-bîm çeng ber-mushaf zed*” mısrasını -bizce isabetli bir şekilde- şöyle tercüme etmiştir: ‘*Abdâle çü havf erdi elin mushafa urdu* (Arıcı, 2006: 225).

Ya'nî müte'atış olanlar zülâl-i vişâl-i Hâzret-i 'İzzet'e *te'âlet esmâ'uhû*²⁰⁹ ve müştâk olanlar tecelliyât-ı zât ü şifât-ı [141a] şamediyete *tevâlet ni'âmuhû ba'de kat'î feyâ fi-kuvveti 'ameliyye*²¹⁰ ki 'ibâretdür tertîb-i zâhirden ki mu'tâbîk ola şerâyi'-i nâmüsiyyeye ve tehzîb-i bâtındur melekât-ı reddiyeden ve ittîşâldur 'âlem-i ğayba ve ittîşâfdur şuver-i kıuddüsiyyeye *'akîbü'l-infişâli 'ani's-şevâgîli'l-bedeniyye*²¹¹ tâ sırr-ı çeşme-i mülâhaza-i celâl ü cemâle mülhâk olalar ve ol zülâl-i vişâle müstağrak. Pes cemî'-i mevcûdât, cüz'iyât ü külliyyât tecellî-yi zât katında izmihlâl tapar ve mütelâşî olur ve ma'nâ-yi *leyse fi'l-vücûdi illâ Hû*²¹² vazîh ü âşkârâ bulur.

Beyt:

[fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül]

Kucâ ğayr u ku ğayr u ku naqş-i ğayr

*Siva'llâhi v'allâhi mâ fi'l-vücûd*²¹³

Nesr: Ve mertebe-i fenâ fi'llâh 'ibâret bu ma'nâdandır ve işâret bu da'vâdan fi'l-cümle şuffe-i şafâda şûfî olanlar ve kıubbe-i vefâda müfî olanlar²¹⁴ ki havrâ dimekden murâd [141b] anlar ola, bahma şağa şola.

²⁰⁹ "İsimleri yüce olan"

²¹⁰ "Kulun kuvve-i ameliyesi kesildikten sonra bile nimetleri devam eden"

²¹¹ "Bedenî meşguliyetlerden uzaklaştıktan sonra"

²¹² "Varlık âleminde O'ndan başkası yoktur".

Fahrüddin Irakî'de *Keyfe yünkeru'l-'ışk? Ve mâ fi'l-vücûdi illâ hû*: "Varlık âleminde mevcut olan yalnız aşk iken nasıl olur da inkar edilir?" şeklindedir.

İmam Gazâlî de bu sözü Mişkâtü'l-Envâr isimli eserinde *Leyse fi'l-vücûdi illallâh* şeklinde kullanır ve bu bağlamda şöyle der: "Ârifler mecaz çukurundan hakikate yükseldikten ve manevî miraçlarını tamamladıktan sonra müşâhede gözüyle gördüler ki varlık (vücûd)'ta Allah'tan başka hiçbir şey yoktur (leyse fi'l-vücûdi illallâh) ve 'O'nun varlığından (vechinden) başka her şey helak olucudur' (Kur'ân, Kasas 28/88). Buradaki 'helak oluculuk'la belli bir zaman dilimi kastedilmeyip ebedîlik ve ebedî yokluk söz konusudur. Zaten bundan başka bir şey de düşünülemez. Ârifler şu nidayı duymak için kıyametin kopmasını beklemeye ihtiyaç duymazlar: '...Bugün mülk kimindir? Vâhid ve Kahrâr olan Allah'ın' (Kur'ân, Fâtır 40/16). Aksine, bu sesi duymadıkları hiçbir an yoktur" (Kara, 1985: 321).

²¹³ "Hani başkası, nerede? Nerede başkasının nakşı? / Vallahi varlık âleminde Allah'tan başkası yoktur".

Gerçek Varlık olan Allah, Davud El-Kayserî'ye göre iki isimle kendisini varlıklardan ayırır. Bu isimler el-Ġayr ve es-Sivâ'dır. Ġayr (başkası) ismiyle Allah kendisini varlıklardan ayırırken es-Sivâ (öteki) ismiyle varlıkları kendisinden ayırır. Bu iki isim arasında anlam ve delâlet açısından ince bir fark vardır. Ġayr ismiyle Allah'ın rubûbiyetine; Sivâ ismiyle varlıkların ubûdiyetine işaret edilmiştir (Bayrakdar, 2009: 50).

Nazm:

[mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün]

Durup nezâre-i maḥbûb olardur

Görüp ḥüsn ü cemâl-i ḥüb olardur

Tecellî nûrına müstağraḳ anlar

İçüp ḥayret şarâbın el-ḥaḳ anlar

Nedür ḥavrâ diseñ anlar direm men

Ḥaḳîḳat gülşeninde gül direm men

Siyeh çeşmânimiş ḥavrâ lügatde

Ḳara gözlü dimekdür bu şıfatda

Nesr: Çün maḥbûb-ı ebed ü ezele ve nigâr-ı lem-yezele ḳarşu şaf urdılar ve bu evşâf ile şaf şaf durdılar. *Vücûhün yevme izin nâdireh, ilâ-Rabbihâ nâzireh*²¹⁵ muḳarreb-i dergâh ve maḥrem-i ḥalvetgeh-i şâh oldılar. Rıdvân-ı melâike isti‘câb idüp ve istiğrâb ideler *inne hâzâ le-şey’ün ‘ucâb.*²¹⁶ Pes ta‘accübden kef kefe çalalar ve ol taḳarrûbe ḥayrân ḳalalar; vâziḥ ola esrâr-ı *ve leḳad kerremnâ benî âdem*²¹⁷ ve âşkârâ ola bu ma‘nâ ol dem. Nâ-gâh ḥâl-i siyâh ki istiğnâdan ‘ibâretdür, *v’allâhu ğaniyyün ‘ani’l-‘âlemîn*’e²¹⁸ işâretdür. Ye’s ü ḳunûṭ [142a] ‘alemin ḳaldura ve bu kemâlün zevâlin bildüre ki *miṭraf* be-kesr-i mîm ve fetḥ-i mîm ‘ibâretdür ‘alemden ey şâh-ı ‘âlem ve bir kisvete dirler ki eṭrâfında ola ‘alem *v’allâhu a’lem*. Pes çün anlaruñ şafâyiḥ-i şahâyifinde ol ḥâl-i istiğnâ ‘alem ve ol beyâz üstinde *sevâdü’l-vech*²¹⁹ kimi raḳam urşa²²⁰ nâ-çâr abdâl-ı sâlik bîm

²¹⁴ İlâhî, ‘sûfi’ kelimesini her kullandığında devamında sufilerde bulunması gereken bazı vasıfları da sayar ki bu vasıfları Seyyid Yahya Şirvânî, صوفى kelimesini oluşturan harflerden yola çıkarak şöyle belirlemiştir: “Sufiye, adını dört nesneden aldılar: *safa*’dan, *vefa*’dan, *fena*’dan ve *yakin*’den. Şeriatin zıddı olan işlerden *safi* olmalıdır. Ameli içinde *vefa* etmelidir. İlmi ve ameli özünden görmeyip şeyh terbiyesi deyip *fakr u fena* yerinde durmalıdır. Ta ki *yakin* hasıl olup *sufi* adını almaya layık olsun (2014: 85-86).

²¹⁵ “Bazı yüzler o gün mutlulukla parlayacak, Rablerine bakarken” (Kıyâme, 75/22-23).

²¹⁶ “Doğrusu, bu çok tuhaf bir şeydir!” (Sad, 38/5).

²¹⁷ “Gerçek şu ki Biz Âdemoğullarını üstün ve onurlu [:mükerrem] kıldık” (İsrâ, 17/70).

²¹⁸ “Allah, yarattığı âlemlerden bağımsızdır, her bakımdan Kendine yeterlidir; her türlü ihtiyaçtan uzaktır! Müstağnîdir” (Âl-i İmrân, 2/97; Ankebût, 29/6).

²¹⁹ Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü kısmında açıklaması mevcuttur.

²²⁰ “Ve ol beyâz üstinde sevâdü’l-vech kimi rakam urşa” ibaresi metne der-kenâr olarak ilave edilmiştir.

eyler ol demde ve ol maḳām-ı nedemde. Fi'l-hāl çengini ya'nî dest-i ümîdi muşhaf-ı İlähî'ye vaşl ide ve vaşlını bî-faşl ide tā hitâb-ı müstetâb-ı ve *lâ yey'esü min-ravḫi'llâhi ille'l-ḳavmü'l-kâfirün*²²¹ nâzil ola ve 'inâyet-i ezeli ḫâşıl ola. Pes ma'lûm oldu ki kelâm-ı meşâyih mermûzdur ve hırzu'llâhile maḫrûz. Degmeye düşmez ki ol kelâma tâ'in ola, ma'nâsını bilmese n'ola ve *el-mer'ü 'adüvvün limâ cehile*²²² kıbelinden olmaya ve cehl-i mürekkebden dolmaya.

Mine't-tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Meyte-i kâfiri dutup yudaruz

İçürüp ḳonşumuza bevl-i 'acûz

[142b]

*El-meytetü's-semeki, el-kâfirü'l-baḫrı, bevlü'l-'acûzi lebeni'l-ibli.*²²³ Çün bildüñ ki meyteden murâd semekdür²²⁴ ya'nî balıg. Kâfir didügi baḫrdür ey 'âḳıl-i bâliğ. Pes

²²¹ "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; bilin ki, hakkı inkar eden insanlardan başkası Allah'ın hayat bahşedici rahmetinden ümit kesmez" (Yûsuf, 12/87).

Müfessirlerin çoğuna ve bilhassa (Taberî'nin ve ötekilerin kaydettiği gibi:) İbni Abbâs'a göre 'ravḫ' terimi burada rahmet sözcüğüyle eş anlamlıdır. Sözcük, dilbilimsel açıdan rûḫ ("hayat soluğu" ya da günlük dildeki "ruh") sözcüğüyle akraba olduğuna ve ayrıca dolaylı ya da mecazî olarak, keder ve üzüntüden "uzak yahut azade olmak" [râha(t)] anlamını taşıdığına göre (Tâcu'l-'Arûs), en uygun çevirinin "hayat bahşedici rahmet" olacağı söylenebilir (Muhammed Esed, 2002).

²²² "İnsan, bilmediği şeyin düşmanıdır".

Nevî'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya yazdığı mektupta da kullanılan bu sözle aynı minvalde bir ayet şöyledir: "Onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu da kendilerine bildirilmemiş olan şeyi yalanladılar (Yunus, 10/38)" (Kortantamer, 1991: 218). Rifâi şeyherinden Kabûlî Mustafa Efendi (v. 1244/1829), 'Risâle-i Tasavvuf' eserinde bu sözü Hz. Ali'ye atfen kullanır (Şimşek, 2006: 251).

²²³ "Ölü, balıktır; kâfir, denizdir; kocakarı sidiği (bevlü'l-acûz), deve sütüdür".

"Sual: Kâfirin ölüsü hakkında ne dersin? Cevap: Yurdunda oturan için olsun, misafir için olsun helaldir. (Kâfir bir manaya göre 'deniz' demek olduğundan ölüsü de [meyte] 'balık' demektir)" (Harîrî, 2012: 206).

"Bevlü'l-acûz 'deve sütü' manasına geldiği gibi 'acûz' da şarap isimlerinden biridir" (Harîrî, 2012: 290 ve bkz. 207).

²²⁴ "Meyte kesilmeden canı çıkan hayvan [veya leş] demektir. Allah buyurur ki *hurrimet aleykümü'l-meyte* 'kesilmeden kendi kendine ölen hayvanın eti size haram kılındı' (Mâide, 5/3); *İllâ en-yekûne meyte* 'kesilmeden kendi kendine ölen bir hayvan [msl. balık] olması hariç' (En'âm, 6/145)" (Râğıb El-İsfahânî, 2012: 1021).

Bir defasında Hz. Peygamber'e deniz suyunun hükmü sorulmuş, O da şöyle cevap vermiştir: "Denizin suyu temiz; meytesi de helâldir" (Muvatta, Tahâret: 12, Sayd: 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned: 2/237, 361, 378, 393; İbn Mâce, Tahâret: 38; Ebû Dâvûd, Tahâret: 41; Tirmizî, Tahâret: 52; Nesâî, Tahâret: 46, Miyâh: 4, Sayd: 35'ten akt. Bergen 2015).

murād bahrden deryā-yı ‘ilm-i İlāhî’dür ki nā-mütenāhîdür ve semek didügi ma‘rifetdür ki ol deryādandur hayâtı andan çıksa lâ-büd ola memâtı ve ol deryā-yı ‘ilmüñ şayyadı ve ğavvāşı sālîküñ qalbidür ey h̄aş olanuñ h̄āşı. Zîrā anuñ gevher-i kelāmı ol deryādandur, bu silk içinde nizāmı ol lü’lü-i lālādandur. Her ne dise ya‘nî H̄aḡ’dur anuñ mu‘allimi, kıymete gelse ol ma‘nā H̄aḡ’dur muḡavvimi. Bād-ı hevādan degül söyledügi, kendüden degül eyledügi. *Ve mā yanṭıku ‘ani’l-hevā*²²⁵ budur, *İn hüve illā vahyün yūḡā*²²⁶ budur. Daḡı konşı didügi ol cār-ı H̄aḡḡ’uñ ve ol deryāda müstaḡraḡuñ, qarîb olana dir ve anlaruñ qurbüne yol bulana dir. Pes her kim yād ü bilişden ba‘id olup anlara qarîb oldu ve anlaruñ ḡarîm-i ḡaramlarında [143a] maḡrem kimi yol buldı, lâzımdur anlara daḡı hem-sāye ḡaḡḡın yirine yetüreler ve her ne murād olsa bitüreler. Ya‘nî ol deryā semekinden ki ma‘rifetu’llāhdur anları maḡrüm itmeye, tā bî-naşîb olup gitmeye. Eyle kim semekden simāke anlaruñ seyri var ve bu cenāḡ-ı necāḡıle ṡayrı var. İsterler konşılarnın hem esfelden a‘lāya ‘urüc itdüreler ve ol ‘ālem-i ‘ulvîye yetüreler.

Naẓm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fa‘lün]

Ey İlāhî yüri revān cehd it
Bulara konşı olmaḡa ‘ahd it

Her ki hem-sāyedür bu ḡavme müdām
Dutasıdur yidinci gökde maḡām

Cār-ı H̄aḡ’dur bulara konşı olan
Maḡrem-i şāhdur buları bulan

Gün kimi ucadur çü pāyeleri
Beşden eksilmesün bu sāyeleri

Kime bu sāye oldu hem-sāye
Gün kimi seyri oldu bālāya

²²⁵ “Ve ne de kendi arzu ve heveslerine göre konuşmaktadır” (Necm, 53/3).

²²⁶ “Bu [size iletteği], kendisine indirilen [ilahî] vahiyden başka bir şey değildir” (Necm, 53/4).

Neşr: Bevl-i ‘acüz ki şîr-i şütürdür²²⁷ ey şadef-i pür-dür ve murād ol şîr-i şütürden ‘ilm ü hilmdür ey hālīm, zîrā ki anlara qonşı olan olur selīm. Ya‘nî qahr u gāzab kisvesinden ‘ārî olur [143b] ve ahlāq-ı zemīmeden ārî. Eyle kim hikāyetde var ki Hāzret-i Aḥmed-i Muḥtār *şalla’llāhu ‘aleyhi ve ‘alā ālihi’l-aḥyār*²²⁸ bu beşeriyet ‘āleminden ḥurūc idende ve a‘lā-yı ‘illiyiye ‘urūc idende; ḥāmil-i vaḥy-i ḥayy-i mübîn, peyk-i Hāzret-i Cebre’il- i emîn; cānib-i ‘izzetinden yetdi, i‘zāzile selām itdi. Kemer-i ḥıdmet belinde, iki qadeḥ alanda; biri şarāb ve biri şîr, iç didi birisin ey beşîr.²²⁹ Ol faḥr-i dü ‘ālem, seyyid-i evlād- ı Ādem; aldı kāse-i şîri nūş itdi, ḥāṭır-ı feyyāzında deryā-yı ‘ilm cūş itdi. Ya‘nî ‘ilm ü hılme işāret idi ol kāse-i şîr ve bu ma‘nādur ol şūrete müşîr. Ve şarāb içmedügi ol ḥabīb-i maḥbūbuñ ve ol ṭabīb-i ḳulūbuñ bu ma‘nādandur ki şarābuñ ḥāşşasıdur cūş u ḥurūş ve lāf ü lūf itmekden olmaz ḥamūş. Egerçi şarāb mazḥar-ı ‘ışḳdur ey mest-i ḥarāb, ‘ışḳ-ı müfrit²³⁰ māni‘-i rāh-ı Ḥaḳ’dur bilā-irtiyāb. *Allāḥümme ḥyini miskīnen* [144a] *ve emtini miskīnen ve ḥşurni fi-zümreti’l-mesākīn*²³¹ bu ma‘nā[yı] perveriş eyler ey ehl-i dīn, *Rabbi zidni ‘ilmen*²³² ol şūreti münteḳiş eyler ey naḳḳāş-ı Çin. Pes qonşı olan ehl-i ‘irfāna, şîr-i ‘ilm ü ma‘rifet içer qana qana; tā ‘ilme’l-yaḳīni ‘ayne’l-yaḳīne döne ve ‘ayne’l-yaḳīni ḥaḳḳa’l-yaḳīne qona. Kim şîr üç nesneden mürekkebdür eydeyüm bir bir, biri āb ve biri şîr ve biri rūgandır ey pîr. Āb mazḥar-ı ‘ilmdür ki şerī‘atdur üstüvār, şerī‘atile pāk olur her ne ki var. Ve şîr mazḥar-ı ‘ayndur ki ṭarīḳatdur ve rūgān ki zübdedür ve ḥülāşa mazḥar-ı ḥaḳīḳatdur ve anı beyān eyler bu beyt-i Fārisi ki ḳāyilidür meydān-ı ‘ışḳuñ fārisi.

Beyt:

[mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün]

²²⁷ “Bevlü’l-acüz ‘deve sütü’ manasına geldiği gibi ‘acüz’ da şarap isimlerinden biridir” (Harîfî, 2012: 290 ve bkz. 207).

²²⁸ “Allah O’na ve hayırlı âl ve ashâbına salat ü selam etsin”.

²²⁹ Hz. Peygamber için ‘müjde getiren, muştulayan, müjdeci’ anlamındaki *beşîr* kelimesinin kullanılması Kuran’da geçen “Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı (mübeşşiren ve nezîrâ) olarak gönderdik” ayetiyle ilgilidir (Furkan, 25/56; Ahzab, 33/45; Sebe, 34/28; Fetih, 48/8).

²³⁰ Mefrat ve müfrit aynı kökten (fart) türeyen ve yazılışları aynı olan (مفراط) kelimelerdir. İsm-i mekan olan mefrat ‘üst sınır, son’ ve ism-i fail olan müfrit ‘aşırı, haddinden fazla; normal sınırları aşan şey veya kimse’ anlamındadır (Güneş, 2011: 645; Redhouse, 2011: 1930). Metinde ‘müfrit’ şeklinde okuduk fakat her iki okuyuş da bizce doğrudur.

²³¹ “Allah’ım beni miskin olarak yaşat, miskin olarak vefat ettir ve miskinler zümresiyle beraber haşret” (El-Leâlî, II/325’den akt. Kara, 1985: 86).

²³² “Ey Rabbim, benim ilmimi artır!” (Tâ-hâ, 20/114).

Şerī‘at rev tarīkat cū ḥaḳīkat verz mī-bāyed

Ki kand ü rügan ü gendüm zi-cem ‘iyyet şevved ḥelvā²³³

Mine‘t-tercī‘:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

İtmezüz biz ḥilāf üzere sücūd

Bizde yoḥ dime lā-yecüz [u] yecüz²³⁴

[144b]

Neşr: *El-ḥilāfū‘l-kümmün²³⁵* ya‘nī ḥilāf üzere sücūd itmek revā degül, bu söze ittifāk itmeyen ehl-i şafā degül. Zirā ki bizde lā-yecüz yecüz olmaz, bu cevāza fetvā viren uz olmaz. Çün za‘if ḳavlıle ‘amel ḳılmazuz ve ol ḳavli cāyiz bilmezüz. Yā ḥilāfdan murād dıraḥt-ı bīd ola ey serv-ḳad, v‘ey gülşen-i ḥüsn içinde lāle-ḥad. Eyle kim söğüt ağacı meyveden ‘ārīdür ve bārı yoḥ, özge ağacūñ bārı olsa anuñ bārı yoḥ. Pes her kimüñ sücūdından ve bā-vücūd cūdından bār-ı²³⁶ menfa‘at yā meyve-i ma‘rifet türemese sücūdı ḥilāf üzredür ya‘nī bī-ḥāşıl ve bī-ḥāşıl olan Ḥaḳḳ’a olmaz vāşıl. Bizüm sücūdumuzdan terk-i enāniyyet türer ve nefy-i vücūd ve bāğ-ı ma‘nāda meyve-i lezīz budur ey ehl-i cūd.

Mısrā‘:

[mef‘ülü mefā‘ilün mef‘ülü mefā‘ilün]

²³³ “Helvanın ancak şeker, yağ ve un varsa yapılabilmesi gibi şeriaten yürüyüp tarikatı arayıp hakikati hâsıl etmelisin”.

Gendümün ‘un’ anlamı yanında ‘buğday’; verz’in ‘sonuç, hasılat’ gibi anlamlarına yakın olarak ‘hasat edilmiş ekin, ürün’ anlamları vardır. Cû kelimesini ise cev olarak okursak ‘arpa’ anlamına gelir (Şükun, 1984; Steingass, 2005; Redhouse, 2011). Bu anlamlarını göz önünde bulundurursak beyitte îhâm-ı tenasüp sanatının olduğunu söyleyebiliriz.

²³⁴ Lâ yecüz: cāiz değil. Yecüz: cāiz. Bugün kullandığımız ‘lamı cimi yok’ tabiri de bununla ilgilidir: “لام: جيم Lâ-yecüz tabirinden kinâye olarak ‘tariz, bahane, vesile’ anlamlarına gelir. Mesela ‘lâm cîm istemez’ demek ‘illaki böyle olacak’ demektir” (Bağdemir, 2012: 46).

²³⁵ “Hilâf ‘elbisenin yeni’ demektir”.

“Sual: [Peki o teyemmümü boşa giden kişinin] hilâf [:söğüt, elbise yeni] üzerine secde etmesi caiz midir? Cevap: Ne söğüt [metnimizde: dıraht-ı bīd] üzerine ne de elbisenin diğer taraflarına secde etmesi caiz idi. (Hilâf bir manaya göre ‘elbisenin yeni’ demektir)” (Harîrî, 2012: 200).

²³⁶ Bâr kelimesinin sonundaki ‘y’ (ى) harfini, Eski Anadolu Türkçesi’nde örneklerine çokça rastladığımız üzere, izafe olarak okuduk.

*Vücūduke zenbūn lā yuḳāsū bihī zenbūn*²³⁷

Kendüye vücūd virmek huşuşā sücūd atında günāhdur, *v'escūd v'eḳterib* bu urbete güvāhdur. Eyle kim didi ol ma'nā eri [145a] ki 'ilm-i ledünnīdendür defteri.

Şi'r:

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Iş-rā Bū Hanīfe ders ne-güft

Şāfi'ī-rā der-ū rivāyet nīst

Lā-yecūz u yecūz tā ecel-est

*'İlm-i 'uşşā-rā nihāyet nīst*²³⁸

Neşr: Pes lā-yecūz u yecūz bu 'ālem-i mā vü menīdür ki ceng ü cedel ma'denidür. 'İlm-i il ü āl, fikr ü ḫayāldür; *ḫuzi'l-'ilme min-efvāhi'r-ricāl*²³⁹ lisān-ı ḫāldür. 'İlm-i 'uşşā

²³⁷ "Senin varlığın, başka bir günahla kıyaslanamayacak derecede bir günahdır" (bkz. Hücvirî, 2014: 329).

Aynı sözü Usûlü'l-Aşeresi'nde Necmüddîn Kübrâ da (v. 618/1221) kullanır. Risāle Der-Beyân-ı Tarikat-ı Şuttâr ismiyle Usûlü'l-Aşere'ye şerh yazan Abdulgafur El-Lârî (v. 912/1506) ise bu söz hakkında şunları söyler: "Bir kısım günahlar, Allah'a doğru seyredenleri, O'nun huzurundan veya yüce bir mertebeden alıkoyan işlerdir. Kendinde bir varlık görmek bu nevi günahlardandır; belki bütün günahların başıdır. Çünkü diğer günahların kaynağı budur. Zira insan ne isterse kendisi için ister, o/varlık/vücūd ortadan kalktığında bütün diğer günahlar da kalkar. Vahdet-i vücūdu savunanlar, 'senin varlığın, hiçbir günahla kıyas edilemeyecek bir günahdır' ifadesinin, 'Hakk'ın vücūdunu, kendi varlığının karşıtı gibi görmen büyük bir günahdır. Çünkü her şey Hakk'ın vücūduyla vardır, O'nun vücūdundan başka bir vücūd da yoktur' anlamına geldiğini söylerler. 'Karşıt/başka bir vücūd' sözü 'vücūdda ortaklık' demektir. O'nun ulūhiyette ortağı olmadığı gibi vücūdda da yoktur. Bu ifadenin diğer bir anlamı da şu olabilir: 'Hakk'ın huzūrunda kendi varlığına nazar etmen, kendinde bir varlık görmen büyük bir günahdır" (Necmüddin Kübrâ, 2010: 94-95).

²³⁸ "Aşk hakkında Ebu Hanife ders vermedi / Şāfi'nin o konuda rivayeti yoktur / 'Caizdir, caiz değildir' [fıkıh ilmi] ecel gelinceye kadardır / Ama âşıkların ilmine nihayet yoktur".

Bu beyitler Dīvân-ı Şems'in 439. gazelinde yer alır (Mevlânâ, 2015). İlk beyitte Ebu Hanife'ye 'ders verme' ve İmam Şāfi'ye 'rivāyet etme' gibi hususiyetler atfedilmesinin sebebi; -muhtemelen- Ebu Hanife'nin kelama yakın duruşu ve ehl-i re'y olması, İmam Şāfi'nin ise selefeye yakın duruşu ve ehl-i hadıs olmasıdır. Fakat bu iki isim üzerinden bütün fıkıhılara tariz vardır.

İlk beyitteki 'ne-güft' fiili Dīvân-ı Şems'te 'ne-kerd' şeklindedir. İlk beytin iktibas edildiğini gördüğümüz Şeyh Gālib'in Şerh-i Cezîre-i Mesnevî isimli eserinde de 'ne-kerd' kullanımıyla karşılaşıyoruz. Şeyh Gālib, söz konusu beyit etrafında şunları söyler: "İmâm Ebū Hanīfe ve İmâm Şāfi'î bir ders etmedi. Ya'nî mesele-i aşı eimme-i mezāhib beyân edip tafsil etmemişlerdir. Mesâil-i aş u mahabbeti çār mezheb imamları beyân ve gavâmız-ı esrâr-ı hakikati ulemâ-yı usûl ayân etmeyip usûl-i usûl-i dîn olan tasavvufa havāle etmişlerdir" (2007: 222).

²³⁹ "İlmi, âlimlerin ağızlarından al (ilmi, âlimlerden öğren)".

Buna benzer, meşhur iki söz de şöyledir: "İlmi, onu bildiğini gördüğün kişiden al; ilmi ilim sahibinden öğren (huzi'l-ilme 'ammen terāhu ya'lemu bihî)". "Bir ilmi; o ilimde meşhur olmuş, seçkinleşmiş kimselerden alın (huzi'l-ilme mine'l-müsteşhîrîn)" (Yılmaz, 2013: 228, 229).

der-sīnedür, degme ne bilsün bu dersi nedür. Özüne ‘ilm alır bī-‘amel, ün iriş[s]e vaqt-i ecel. ‘İlm-i ‘uşşa nihāyetsüzdür ve encām ü gāyetsüzdür.

Nazm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Anda yo *lā vü len-yecūz*²⁴⁰ daı

Anda var sāz-ı ‘ış ü söz daı

Söz ü sāz olsa *lā-yecūz ü yecūz*

Ola ol sev-i şev iinde ucuz

‘Iş dersi ne sīnede ki şıar

Sīne k’ol sīne oldu şadr-ı kibār

Ders-i ‘uřřadur serv-i dile rūd

řāhid ü řem‘ ü hem řarābile ‘ūd

Mest olup bu terāne-i enge

Rāst idüp nevāsın āhenge

Dimiřüz diñle gūř-ı hūřile sen

Nice kim cūř idüp ĥurūřile sen

[145b]

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Bī-zer u zūr rez ızın alanuz

‘Iş bāzārnuñ iinde ucuz

Neřr: Ya‘nī zer u zūrumuz²⁴¹ yodur, zīrā ki faırüz; āh ü zārumuz odur, ün ‘ıřile esīrüz. Rez ızı²⁴² ki řarābdur ve menkūa-i ulü’l-elbābdur²⁴³ ki murād andan feyz-i

²⁴⁰ “Caiz değıldir ve asla da caiz olmaz”.

²⁴¹ Zer: Altın; tas. “Riyāzet ve mücāhede” (Fahrüddin Irakī, 1985: 360).

²⁴² Üzüm kızı terkibi iin bkz. Harīrī, 2012: 231.

²⁴³ Ulü’l-elbāb: akıl sahipleri. Kur’an’daki kullanımı iin bkz. Bakara, 2/269 ve elbāb iin bkz. Rāğīb El-İsfahānī, لب (l-b-b) maddesi (2012: 949).

İlâhî'dür ve esrâr-ı pâdişâhîdür ve bu feyz zer ü zür ile olmaz, zârı gerekdür ve bu bey' 'iş ü sürür ile olmaz, 'ışk bāzârı gerekdür kim 'ināyet-i ezeli ve hidāyet-i lem-yezeli olmasa cidd ü cehdūñ ne faydası var, *Allāhümme lā māni'a limā a'tayte ve lā mu'tiye limā menā'te* ²⁴⁴ hadīsidür üstüvār. *Et-taşavvuf vürūdun bilā-virdin* ²⁴⁵ vāriddür bu ma'nāya ve aşhāb-ı şuffe şāhiddür bu da'vāya. Eger kâbil-i feyz-i İlâhî olmağ ve maḥrem olup esrâr-ı pâdişāhı bulmağ kıymet ü bahāya gelse idi, [146a] bī-riyāzat ve bī-'ibādet hāl-i dünyāya gelse idi; ehl-i 'ālem bahāsından 'āciz kalayidi ve anuñ bey' ü şirāsından kâşır olayidi. Pes çün 'aṭā-yı Rabbānî'dür kullarına ve Ḥāzret'ün maḥbūllarına. Mühr-i mihriye duḡter-i rez 'aḡd oldu bunlara bī-zer ü zür ve ḥacle-i dilde 'arūs oldu zihī zevk u ḥuzūr. Pes bu nikāḥ mübāhdur ve gāyetde ucuz, feḳāhetūñ olsa dime *lā-yecūz*.²⁴⁶

Mine't-tercī':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Ḥırzumuzdur tehevved ey zāhid

Bizüz anuñla her nefes maḥrūz

Et-tehevvedü't-tevbetün ²⁴⁷ ya'nî tevbedür ḥırzumuz Ḥāḳ'dan ve biz anuñ maḥrūziyuz bu nesaḳdan. 'Avāmuñ tevbesi günāhdandır ve ḥavāşsuñ tevbesi mā-siva'llāhdan. Nā-gāh eger 'ālem-i vahdetden keşrete gelse sālik-i rāh-ı Ḥāḳ, bu mertebe aña günāhdur muṭlaḳ; meger ki da'vet-i ḥalkiçün ola ol canibe [146b] ve ol da'veti kâbül itmekdür vācib her ṭālibe. Nice kim 'ibādet ise bu da'vet, günāhdur evvelki maḳāma nisbet. Ya'nî tevbe itdüğü oldur anuñ ol 'āleme 'urūc ister ve bu 'ālem-i beşeriyetden ḥurūc ister. Ḥadīş: *Eriḥnî yā Bilāl*,²⁴⁸ bu riḥ-i rūḥ-efzāyadur dāl. Tevbe ma'nāsıdır nedem²⁴⁹ ve

²⁴⁴ "Allah'ım, senin verdiklerine mani olabilecek, mani olduklarını da verebilecek kimse yoktur" (bkz. Güler, 2007: 59).

²⁴⁵ "Tasavvuf viridsiz, zikirsiz gelen [bağlama göre: sebepsiz/vasitasız; doğrudan Allah'tan gelen] İlâhî feyizlerdir".

²⁴⁶ "Caiz değil".

²⁴⁷ "Tehevved tevbedir".

"Sual: Yahudi olmak [:tehevved] hakkında ne dersin? Cevap: Tehevved zāhidliğin başlangıcıdır. (Tehevved bir manaya göre 'tevbe etmek' demektir)" (Harîrî, 2012: 207). Ayrıca bkz. Steingass, 2005: 339.

²⁴⁸ "Beni ferahlandır ey Bilal".

Namaz vakti geldiğinde Hz. Peygamber ezan okuması için Bilal-i Habeşî'ye böyle seslenirmiş.

nedāmet menziline başmağ kadem. *İnnehū leyuğāni ‘alā-ḳalbī en estağfiru’ llāhe fī-küllī yevmin seb‘īne merre ev mi’ete merre*²⁵⁰ ve bu tevbe eḥaşş-ı ḥavāşşa mensūbdur ey yār-i zū-mirre.²⁵¹ Ve her nefes didüğü budur ol nefes ehlinüñ ve mürşidi olan hevā vü heves ehlinüñ. Zīrā her nefesde bir yol var, egerçi yolda sağ u sol var; ki *eṭ-turuḳu ila’ llāhi bi-‘adedi enfāsi’l-ḥalāyık*²⁵² rüşendür ve bu sırruñ maḥremi şāhib-i güleşdür. Nefes ikidür el-ḥāşıl, biri ḥaḳdur biri bāṭıl; biri *aşḥābü’l-yemīn*’dür ve biri *aşḥābü’ş-şimāl*,²⁵³ diñle yidüñse ‘ışık elinden güş-māl. *İnnī le ecidü nefese’r-raḥmāni min-canibi’l-Yemen*²⁵⁴ aşḥāb-ı yemīnüñdür, *fī-hi rīḥun ‘āşifün*²⁵⁵ aşḥāb-ı [147a] şimāl-i bī-

²⁴⁹ “En-nedemü tevbetün” (Pişmanlık tevbedir) hadisine atıf var (bkz. Yılmaz, 2013: 568).

²⁵⁰ “Bazen kalbimi bir örtü bürür de ben her gün Allah’tan yetmiş kere veya yüz kere mağfiret dilerim” (Buhārî, Daavât: 3; Tirmizî, Tefsîru Sûre: 47; İbni Mâce, Edeb: 57’den akt. Kara, 1985: 71).

Abdulgafur El-Lârî (v. 912/1506) bu hadis hakkında şöyle der: “Bazıları, Hz. Peygamber’in (a.s.) bu sözündeki gibi bir tövbeye işaret etmişlerdir. Buradaki ‘yetmiş’ten murâd, bu rakamın özelliği değil, kesretten kinâyedir. Çünkü Hz. Risâlet (s.a.v.) her zaman, içinde bulunduğu daha yüksek bir mertebeye yükseliyordu ve bundan dolayı istiğfar ediyordu” (Necmüddin Kübrâ, 2010: 94).

²⁵¹ “Fevkalade bir güçle donatılmış”. Necm, 53/6’da geçmektedir.

Emrertü’l-hable cümlesi ‘ipi eğirdim/büktüm’ demektir. Aynı kökten (m-r-r) *merîr* ve *mümer* kelimeleri de kuvvetli, dayanıklı ve sağlam anlamlarına gelir. *Fülânün zū-mirre* deyiimi mecazen ‘örgüsü sağlam [atılmış]’ demektir (Râğıb El-İsfahânî, 2012: 994).

²⁵² Tamamı; *Et-Turuku’l-vâsiletü ila’ llāhi bi-‘adedi enfāsi’l-ḥalāyık*: “Allah’a ulaşan yollar mahlukatın nefes sayıları adedince” (bkz. Yılmaz, 2013: 647-650).

Kur’an’da da benzer şekil ve muhtevayla ‘yol’ kelimesinin çoğulu [yollar(ımız) / (bize varan) yollar’ (:sübülenâ)] kullanılır: “Ama uğrumuzda üstün gayret gösterenleri (mücâhede edenleri), bize varan yollara mutlaka yöneltiriz; Allah, kuşkusuz, iyilik yapanlarla (muhsinlerle) beraberdir” (Ankebût, 29/69). “Burada çoğul halin kullanılması, -Kur’an’da sıkça ifade edildiği gibi- Allah’ı bilmeye/tanımaya (ma’rifet) götüren birçok yol bulunduğu gerçeğine işaret eder” (Muhammed Esed, 2002).

Yer yer kendisine atıfta bulunduğumuz Necmüddin Kübrâ (v. 618/1221) Usûlü’l-Aşere Risâlesi’nde bu yolları temel olarak üç başlık altında toplar: İbadet ve amel-i salih sahiplerinin yolu olan *tarik-i ahyâr*, mücahede ve riyazet sahiplerinin yolu olan *tarik-i ebrâr* ve aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yolu olan *tarik-i şuttâr*. Bu son yola ancak “ölmeden evvel ölünüz” hadisinde işaret edilen ‘mevt-i irâdi’yi göze alanların girebileceğini söyleyen Necmüddin Kübrâ, bu tariki on esas üzerine bina etmiştir. Bunlar; tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikr-i dâim, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâdır (Necmüddin Kübrâ, 2010: 24). Kübrâ, bu yolları ve müntesiplerinin özelliklerini tasvir ettikten sonra ‘en doğru yol’un *tarik-i şuttâr* olduğunu söylediği için Usûlü’l-Aşere şârihlerinden olan Abdulgafur El-Lârî (v. 912/1506), yazdığı şerhi *Risâle Der-Beyân-ı Tarikat-i Şuttâr* diye isimlendirmiştir. (Şerh metninin Arapça’sı ve Türkçe çevirisi için bkz. Necmüddin Kübrâ, 2010: 87-118).

²⁵³ Vâkıa suresinde (8-11, 27 ve 41. ayetler) bildirildiğine göre kıyamet günü insanlar; ashâb-ı meymene (veya ashâb-ı yemîn), ashâb-ı meş’eme (ashâb-ı meysere veya ashâb-ı şimâl) ve sâbikûn olmak üzere üç gruba ayrılacaktır. Sufilere göre ashâb-ı şimâl, mutî ve mutmainne olmayacak nefis-i emmâreye sahiptir (Usluer, 2009: 134).

²⁵⁴ “Rahmân’ın nefesini Yemen yönünde buluyorum”.

dinüündür. *Allāhümme ec‘alnā min-aşhābil-yemīn ve lā tec‘alnā min-aşhābi’ş-şimāl, bi-fazlike yā ze‘l-cūdi ve ‘l-efzāl.*²⁵⁶

Mine’t-tercī’:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Rāstī rāstuz elif kimi biz

Şanma kej mişl-i hemze-i mehmūz

Rāstuz elif nisbet ʔarīḳ-i istiḳāmetde ve dođrular şafında ʔopacađuz yarın ʔıyāmetde. *Taḥallaḳū bi-aḥlāḳi’llāh*²⁵⁷ ile muttaşıfuz, pes ḥurūf içinde dođruluđda elifüz.

Nazm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Elifüz rāstī ʔarīḳatde

Vāhidüz ‘ālem-i ḥaḳīḳatde

Mülk-i tecrīd içinde bir elifüz²⁵⁸

Tā ki tefrīde doğru muttaşıfuz

Neşr: Hemzede ḥareket var, elif sākindür; anda menīlik var, bu eymindür.²⁵⁹ Elif meskenet maḳāmında sükūnetdedür [147b] ve hemze taḥarrük menziline ḥareketdedür.

Hız. Peygamber’in, bu sözü Veysel Karanî (v. 37/657) için söylediği rivayet edilir (Feridüddin Attar, 2012: 57).

²⁵⁵ ‘Şiddetli fırtına’ diyebileceğimiz *rīhun ‘āsifün* Yūnus, 10/22’de geçmektedir; ancak ayette *fī-hi* ibaresi yoktur. *Fī-hi*, ayette geçen *fī’l-berri ve ‘l-bahri*’den kısaltılmış olabilir.

²⁵⁶ “Ey cömertlik ve faziletlerin sahibi olan Allah’ım! Bizi, kıyamet günü amel defteri sağından verilecek kimselerden eyle, solundan verileceklerden değil”.

²⁵⁷ “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanınız” (bkz. Yılmaz, 2013: 640).

²⁵⁸ Kelâbâzî (v. 385/995) *tecrīd* için mâlik olmamak, *tefrīd* içinse mülk (memlûk) olmamaktır, der (2014: 170). Elif, ilk harftir ve kendisinden sonraki harfle birleşmez; başta, ortada ve sonda yazılışı aynıdır. *Mücerred, müfred* ve müstağnî bir tavrı ve değişmeyen bir görüntüsü vardır.

Halvetiyye silsilesinde dördüncü sırada yer alan ancak başta Ömer Rūşenî olmak üzere yetiştirdiği halifeleriyle ve telif ettiği eserleriyle tarikatın yayılmasına ve kurumsallaşmasına katkıda bulunduğundan dolayı pīr-i sāni olarak anılan Seyyid Yahya Şirvānî (v. 868/1464) elif harfi için şöyle der: “Hak Teala heybetile nazar kıldı. Kalem korkdı, secdeye vardı. Ucından nur belürdü. Akdı, elif oldu. Elife dörd keramet virdi: Birisi toğruluk, ikinci yalguzluk, üçüncü hacetsizlik, yani hiçbir harfe evvelinden üleşmedi. Dördüncü yükseklik” (2014: 52).

²⁵⁹ Bu kelime “eymen” (uğurlu) ve “eymin” (emīn) şeklinde okunabilir. Biz, şārihin seciye düşkünlüğünden dolayı ve ‘sākin’ kelimesi ile daha görünür bir seci oluşturması sebebiyle “eymin”i

Hemze ğamze kılsa ğammâzdur, elif ol şîvelerden bî-niyâzdur. Hemzede egrilik nişanı var, zâhid-i ğod-bîn kimi; elifdür doğruluĝda üstüvâr, ‘âşık-ı Ğudâ-bîn kimi. ‘Ālem-i telvînde olan hemze-i mehmûzdur, maĝâm-ı temkînde olan elif-i dil-efrûzdur.²⁶⁰ ‘Ālem-i telvînde yem didüĝüdür ol ‘ârif ve ol ma‘ârifden olan vâkıf.

Mısrâ‘:

[mef‘ülü mefâ‘ilün mef‘ülü mefâ‘ilün]

*Kec kün ser ü dünbem-râ men hemze-i mehmûzem*²⁶¹

tercih ettik. Hemze harfine hareket, eğrilik, makâm-ı telvinde olmak ve elif harfine sükûnet, doğruluk, makâm-ı temkînde olmak gibi hususiyetler atfedilmesi de kelimenin ‘eymin’ şeklinde okunmasını gerektirmektedir. Aynı kelimeyi, bu defa kesinlikle ‘emîn’ anlamına gelecek şekilde yani ‘eymin’ olarak vr. 149a’da da göreceĝiz.

²⁶⁰ Telvîn, bir hâlden bir hâle veya bir makamdan bir makâma devamlı olarak dönmek ve deĝişmektir. İbn Arabî’ye göre ‘makamların en kâmilî’ olan telvîn makamı, bazılarında göre eksik addedilirken bazılarında göre mertebesi gayet yüksek bir makamdır (İsmail Rusûhî Ankaravî, 2008: 46). Telvine karşı oluşan bu iki farklı anlayışın sebebini bizce Kuşeyrî (v. 465/1072) söylemiştir: “Bil ki kalbe gelen manevî halle kulan durumunun deĝişmesi iki sebepten biriyle olmaktadır: Ya gelen hal kuvvetlidir ya da bu hali yaşayan kimse zayıftır. Hal sahibinin sakin olup bir deĝişme göstermemesi de iki sebepten biriyle olmaktadır: Ya hali yaşayan kimse kuvvetlidir ya da gelen hal zayıftır” (2009: 133). Bu sözler doğrultusunda telvin için iki zıt anlayışın oluşmasını; tarafların bir kısmının meseleye hali yaşayanın zayıflığı veya dirayeti açısından, diĝer kısmının ise gelen halin zayıflığı veya kudreti açısından yaklaşmasına bağlayabiliriz. İlâhî’nin elif ve hemze harflerine benzettiĝi temkin ve telvin makamlarından hangisini daha yüksek gördüĝü, vr. 147a’nın sonundan başlayarak 148b’ye kadarki kısımdan anlaşılabilir. Bu satırlarda temkin makamının müşebbehün-bih’i olan elif’e sükûnet, doğruluk, makâm-ı temkînde olmak gibi hususiyetler atfedilirken telvin makamının müşebbehün-bih’i olan hemze’ye hareket (kararsızlık), eğrilik, makâm-ı telvinde olmak gibi nitelikler yüklenir. Aslında İlâhî hemzeyi eliften üstün tutarken hemzenin şekli ve gramatik özelliklerinin yanında aynı kökten (h-m-z) türeyen bazı kelimelerin anlamlarındaki kötü çağrışımlardan da beslenmektedir. Zira he-me-ze fiili ‘hayvanı mahmuzlamak’ dışında ‘kırgınlıkla homurdanmak’ demektir. Yine ‘hemzün’ iftira ve karalama demektir. Kur’an’da geçtiĝi yerlerde de bu anlamları söz konusudur (bkz. Güneş, 2011: 723; Râĝıb El-İsfahânî, 2012: 1121-1122). Az sonra da, vr. 148a’da, “Bu hemze hemze-i hemmâza benzer” mısrasıyla karşılaçaĝız ki hemmâz; iftiracı, karalamacı demektir.

Büyük şair Fuzûlî’nin de aşıĝıdaki beyitte ehl-i temkin ibaresini hem kelime anlamıyla (temkinli, tedbirli, sakin, vakur olma) hem de -derde sabr edememek ve her lahza bin feryad etmek karînelerinden yola çıkarak- tasavvuf ıstılahı olarak kullandığını söyleyebiliriz: “Ehl-i temkînem beni benzetme ey gül bülbüle / Derde yoh sabrı anuñ her lâhza biñ feryâdı var” (İz, 1995: 256).

Hem tasavvuf hem divan edebiyatı bağlamında birçok mısraya konu olan telvin ve temkine dair ayrıntılı bilgi için tasavvuf sözlükleri dışında şu kaynaklara bakılabilir: Kuşeyrî, 2009: 133-135; Hücvirî, 2014: 430-432.

²⁶¹ “Benim kuyruĝumun ucunu eğ ki ben mahmuzlanmış hemzeyim”.

همزة مهموزم / كز كن سر و دنيم را من همزة مهموزم Mısranın tamamı bu şekilde olup Mevlana’nın Dîvân-ı Şems de denilen Dîvân-ı Kebîrî’nde, 1463. gazel olarak yer almaktadır (2015). İlk mısradaki geçen راندن (şürmek) fiili ile ikinci mısradaki geçen mehmûz kelimesi arasında tenasüp söz konusudur ya da mehmûz’u hem hemzelenmiş hem de mahmuzlanmış anlamlarında alırsak ihâm-ı tenasüp söz konusudur.

Ya'nî temkînden telvîne geldüm da'vetiçün ve bu renge girdüm bir hikmetiçün. Kec olsam hemze kimi, doğruluğda elifüm Hamza²⁶² kimi. Bu hareket ki mende var, menden degül; cismüñ taħarrüki cāndandır, tenden degül.

Nazm:

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Elifdür hemzeden gitse taħarrük
Teberrük söz durur bu söz teberrük

Sükūnet hemzeye gelse elifdür
Dime bu emre emr-i muhtelifdür

Egerçi hemze-i mehmūzem ey yār
Elif tek doğruluğda hem elüm var

[148a]

Egilsen hemze tek telvîn yirümdür
Elif tek doğrusam temkîn yirümdür

Kec olsam rāstidür dilde zıkrüm
Disem doğru elifdür zıkr ü fikrüm

Velî sen şanma kejmej²⁶³ mişl-i hemze
O hemze k'ola anda dürlü ğamze

Bu hemze hemze-i hemmāza beñzer
Bu ğamze ğamze-i ğammāza beñzer

Bu hemze zāhid-i ħod-bîne oħşar
Ĥudā-bîn olmayan bî-dîne oħşar

Bu hemze egridür ger doğru dirsem
Sözi budur kamu doğruya irsem

²⁶² Hz. Hamza, Hz. Peygamber'in amcası ve aynı zamanda süt kardeşidir. İlk Müslümanlardandır ve tebliğın Mekke sürecinin zor zamanlarından beri Hz. Peygamber'in en büyük destekçisi ve hāmisi olmuştur. Avcılığı, ustaca kılıç kullanması ve yiğitliği sebebiyle -Hz. Ali gibi- Esedullah (Allah'ın arslanı) lakabıyla anılmıştır.

²⁶³ Kejmej: 1. Eğri, çarpık, 2. Onursuz, dolandırıcı (Steingass, 2005: 1028).

Ala egriligüm doğrulda yola
Elif tek doğru olsam yolda n'ola

İlāhī hemzemi doğrult elifvār
Ol ismüñ hakkıçün k'anda elif var

Menüm egriligüm çoğdur yoluñda
Yine doğruluğum yoğdur yoluñda

Elifde ülfet iden enbiyāçün
Elif tek doğru giden evliyāçün

İlāhī'dür günāha mu'terif tek
Kec ise rāstī virgil elif tek

Anuñ egriligine baqma yā Rab
Elif tek doğru it k'olasun muqarreb

Mine't-tercī':

[fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

'Aks-i zülf ü ruḥı durur yārüñ

Zulmet ü nūr-ı Rūşenī şeb ü rüz

[148b]

Şu'arā tarīkinde bu şan'ata leff ü neşr-i müretteb dirler, anuñçün ki sevād-ı zülfe zulmet-i şeb dirler. Ve maḥbūbuñ bu vechile ki ḥüsn-i rüyıdur dil-efrüz, rüşendür aña diseler nev-rüz. Rūşenī didüğü bu maḥlaşda ey muḥliş ve ey iḥlāş içinde yār-i müteḥaşşıs, ya'nī 'aks-i zülf ki şıfat-ı celāldür ve 'aks-i ruḥ ki şıfat-ı cemāldür. Sālik-i rüşen-dile zulmet ü nürdur, ḥaḳıḳatde egerçi cennet ü ḥürdur. Zulmetinde nūr var ki *en-nūr fi's-sevād*²⁶⁴ cennetinde ḥür var. *Ḳul yā 'ibādi*²⁶⁵ tecellī-yi celāl-i cemālinden ḥālī degül ve tecellī-yi cemāl-i celālinden. Nişinde nüşı var ve nüşında niş, kışında yazı var ve yazında kış. Luḫfi ḳahrındadır, tiryāḳi zehrindedür. Zulmet gösterse zülfinden, delīl-i rüşendür nūr-ı cemālīne veyā bir pertev-i lāyih olsa mihr-i ruḥından, işāretdür **[149a]**

²⁶⁴ "Nur karanlıktadır".

²⁶⁵ "Ey kullarım" (Zümer, 39/10). Ayetin (meal) tamamı: "De ki: [Allah şöyle buyuruyor:] 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Bu dünyada iyi şeyler için gayret edenleri güzel bir son beklemektedir. [Unutmayın ki] Allah'ın arzı geniştir [ve] elbette sıkıntılara göğüs genlere mükafatları hesapsız verilecektir!'"

şıfat-ı celâline. Pes sâlik bu maqâma irse *beyne'l-havfî ve'r-recâ*²⁶⁶ gerek ve seyr ü sülûkı melekten uca gerek. Emn gerekmez ey mü'min, mekrinden kim oldı eymin.²⁶⁷

Naẓm:

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Olma mekr-i Hâk' dan eymin ey gönül

Mü'min olan mekrden eymin degül

Ger cemâlınden tecellî göstere

Yâ celâlinden ta'addî göstere

Bu iki hâletde tağayyür olma kim

Biri ümmîd ü birisi oldı bîm

Bîmile ümmîd imiş havf ü recâ

Bu ikiden bir dem uşanma kıoca

Neşr: *El-muḥliş üne 'alâ-ḥaṭarin 'azîm*²⁶⁸ bu mekri bildürür ve sâlik *beyne'l-havfî ve'r-recâ* olmağı beyân kıldurur. *Lâ ye'menü mekra'llâhi*²⁶⁹ âyetdür ve güm-râh olanlara

²⁶⁶ “Korku ile ümit arasında”.

Korku-ümit ve aldanarak (mağrûren) Allah'ın azabından veya rahmetinden emin olmak ile alakalı ayetler için bkz. Lukmân, 31/33; Fâtır, 35/5; Zümer, 39/53 ve Hadîd, 57/14.

Ömer Nesefî (v. 537/1142) havf ve recâ arasında olmanın gerektiğinden ve 'emn'in âfetinden bahisle şöyle der: “Allahu Teâlâ'dan [rahmetinden] ye's de [ümidi kesmek] O'nun azabından emn de [emîn/korkusuz/kaygısız olmak] küfürdür” (2010: 196).

“Bir kimsenin havf tarafı recâ tarafına ağır basarsa karakış gibi soğuk fikirlere düşer. Aksine, recâ havfa nazaran ağır basarsa müstakîmden yuvarlanarak aldanma cehennemine düşer” diyen Necmüddin Kübrâ ise Mü'min suresinin 3. ayetinde Allah için kullanılan 'azabı şiddetli' ve 'lutfu, keremi bol' nitelemelerine atfen 'azab'ın, sâlikin havf kanadına; 'lutf'un ise recâ kanadına sahip olmasını gerektirdiğini söyler (1980: 122).

Yine Kur'an'da umut ve korku ile yakarışa örnek olarak Enbiyâ sûresinin 90. ayetinde Hz. Zekeriyâ, hanımı ve oğulları Hz. Yahya için söylenen şu ayet zikredilebilir: “...Doğrusu bu üç kişi iyi ve yararlı [hayırlı] işlerde yarışır ve bize korku [rağaben] ve umutla [reheben] yakarırlar...” (Muhammed Esed, 2002: 557).

²⁶⁷ Mekr, birinin bir hüner veya hile ile neyi kastettiğini başkasından saklamasıdır. Bazıları; Yüce Allah'ın kuluna mühlet vermesi ve ona dünya nimetleri sunması da O'nun mekrlerinden/tuzaklarından biridir, derler. Bundan dolayı müminlerin emîri Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: Her kimin dünya imkanları genişler ve o da bunun kendisi için bir mekr/tuzak olduğunu bilmemiş, anlamamışsa, o, akli çelinmiş biridir (Râğıb El-İsfahânî, 2007: 1386; 2012: 1007). Cüneyd-i Bağdâdî (v. 298/910) ise mekrin Allah'a giden yolun şakîlerinden olduğunu söyler: “Bu yolda yol kesenler pek çoktur. Ama bu yolda kurulan başlıca tuzaklar üçtür: mekr ve istidrâc, kahr ve lütuf tuzakları” (Feridüddin Attar, 2012: 402). Mekrin tasavvufî içeriği hakkında, çalışmamızın sonundaki sözlük kısmında daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

hidâyetdür. Ve bu ma'nâ sülûk maqâmında muq'im olana lâzımdır, çün hıdmetde rûz u şeb mülâzımdır. Fe emmâ anlar ki ehl-i dîd ü dîdedür ve mâ-siva'llâhdan rehîde; [149b] üns ü heybetden, nûr u zûlmetden âzâdedür ve havf ü recâ kaydından küşâde.²⁷⁰ Fânî olan ne bilür luţf u kahrı, fâriğ olan ne bilsün tiryâk ü zehri. Fenâ fi'llâh anlaruñ maqâmıdır, *sübhânî mâ a'zame şânî*²⁷¹ anlaruñ kelâmıdır. Manşuruñ ene'l-Hağ didüğü da'vâ degül bu ma'nâdur, egerçi ehl-i şüret kıatında 'ayn-ı da'vâdur.

²⁶⁸ "Samimi, ihlâşlı insanlar büyük bir tehlike üzeredirler" (bkz. Yılmaz, 2013: 550).

Şerh metnimizde de geçen ve tasavvufî eserlerde çokça gördüğümüz "seyyiâtü'l-ebrâr hasenâtü'l-mukarrebîn" sözü de, burada olduğı gibi, ihlas ve birr (takva) sahibi insanların sorumluluklarının ve imtihanlarının daha çetin olacağına işaret ediyor.

²⁶⁹ "Allah'ın mekrine karşı emin olamaz" (A'râf, 7/99). (Mealen) tamamı: "Kim güvenlik (emn) içinde görebilir kendini, Allah'ın önceden kestirilemeyen ince tertibine (mekr) karşı? Hayır, zaten tükenip gitmiş insanlardan başka kimse Allah'ın ince tertibine (mekr) karşı güvenlik (emn) içinde göremez kendini!"

²⁷⁰ Biraz önce 'havf ü recâdan bir dem usanma' diyen şârih bu defa 'ehl-i dîd ü dîde' olanların, başka bir deyişle müşâhede ehli olanların ve 'mâsivâdan geçmeyi başaranlar'ın havf ü recâ kaydından kurtulmuş olduğunu söyler. İşte burada, çelişki aramak yerine tasavvufî kavram ve ıstıhlâhara yönelik 'hangi hal ve makamda' sorusu yöneltilmelidir. Sıradan bir kelimenin dahi birkaç temel anlamı, yan ve mecaz anlamları olduğı düşünülürken yıllarca işlenen, kavranan/kavramsallaştırılan ve ıslah edilip ıstılah haline getirilen tasavvufî kelimelerin de birkaç anlamı olabileceğı ve hatta bir sâlikin manevî yolculuğunun (seyr ü sülûkunun) değışik mertebelerinde ve içinde bulunduğı hal, makam değıştikçe bu kelimelerin anlamlarının ve mefhumlarının da değışeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Eser boyunca bu farklı hatta tezat arz eden durumlara rastlayışımızı da böyle açıklayabiliriz. Nitekim şârih bazen en coşkun haliyle tıpkı İbn Arabî gibi tam bir vahdet-i vücûd savunucusu, bazen İmam Rabbânî gibi vahdet-i şühûd çizgisinde olabiliyor ve bazen bir ehl-i sünnet âlimi -mesela, yukarıdaki dipnotlarda eserinden alıntı yaptığımız Ömer Nesefî gibi- konuşabiliyor; yine bir yerde 'sivallâhi vallâhi mâ fi'l-vücûd' derken başka bir yerde 'hakikat-i eşyâ hakdur' diyebilmektedir. Dipnotumuza konu olan bağlamıyla havf ü recânın daha iyi anlaşılması için Necmüddin Kübrâ'dan şu kısa alıntıyı buraya dercetmeyi faydalı görüyoruz. Necmüddin Kübrâ burada 'yavru, orta yaşlı, ihtiyar' ve 'onlardan sonra'sı ile sâlikin seyr ü sülûk yolundaki mertebelerini kastederek şöyle der: "Yavrunun kanatları havf-recâ, orta yaşlının kanatları kabz-bast, ihtiyarın kanatları ise üns ve heybettir. Onlardan sonra marifet, mahabbet, fenâ-bekâ, vasl-fasl, sahv-sekr, mahv-isbat kanatlarına yükselir ve bunlarla uçar" (Necmüddin Kübrâ, 1980: 123). Fahrüddin Irakî (v. 688/1289) ise Lemaât kitabında, Onuncu Lema'da -Ahmed Avni Konuk'un tercümesiyle- şöyle der: "Muhibbe sûret âyinesinde cemâl-i mahbûbun şühûdu yüz gösterdikçe lezzet ve elem sûret bağlar ve gam ve şâdî zâhir olur ve havf ve recâ ve kabz ve bast eteğıne yapışır. Lâkin vaktâ ki muhib, kendinden sûret libâsını çıkarıp muhit-i ahadiyyete dalar; onun ne azâbdan ve ne naîmden haberi olur. Ne ümîde düşer ve ne havf ve ne de recâ tanır. Çünkü havf ve recânın mâzî ve müstakbele taalluku vardır. O ise bahr-i azîmde müstağraktır ki orada ne mâzî ve ne de müstakbel vardır; belki, hâlde hâl mevcuttur (Fahrüddin Irakî, 2011: 81). Erzurumlu İbrahim Hakkı da (v. 1780) Mârifetnâmesi'nde havf ve recânın birinci ve ikinci makamlara ait olduğunu, makamlar değıştikçe hâllerin de değışeceğini bildirir: "...Bunlar birbirinden ayrı hâller olup kişilere ve makamlara göre adları değışmektedir. Bunlar nefsi-emmâre ve nefsi-levvâme makamında *havf ve recâ*, nefsi-mülhime makamında *kabz ve bast*, nefsi-mutmainne, nefsi-râziye ve nefsi-marziye makamlarında *heybet ve üns*, nefsi-kâmile makamında ise *celâl ve cemâl* olarak adlandırılmaktadır. O halde havf ve recâ müptedînin, kabz ve bast sâlik-i mutavassıtın, heybet ve üns kâmil insanın, celâl ve cemâl ise halifenindir" (akt. Altıntaş, 1981: 145).

²⁷¹ "Kendimi tesbih ederim, şanımlı ne yücedir".

Bu söz Bâyezid-i Bistamî'ye (v. 263/876) atfedilir. Tasavvufun tedvîn döneminde eser yazmış olan ilk sufilerden Hücvirî (v. 410/1077); Müsned-i Ahmed, Tirmizî, Ebu Davud ve Câmiü's-Sağır'da geçen

Nazm:

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Uş bu sözdür işāret ol hāle

Ol geçen dārū-gīr ü aḥvāle

Şūfī olan bilür bu dār nedür

Dār içinde kılan medār nedür

Çün bilür dār-ı ‘ışk u Mansūr’ı

Bildi ma‘zūr imiş bu me’mūrı

Çün kıla *kul*²⁷² dinildi geldi dile

Dilin anuñ hemān dil ehli bile

Zāhir ekferise sözi lākin

Dime küfr ol söze eyā mü’mīn

Bir mu‘ammā durur ki ḥall ister

Müşkil olduğıçün ḥulel ister

‘Ömer’in dili ile konuşan Hak’tır’ hadisine dayanarak bu sözü söyleyenin de aslında Bâyezid-i Bistamî değil, Hak olduğunu söyler (2014: 317).

18. yy. Osmanlı müelliflerinden Müstakimzâde Süleyman Sa‘deddîn Efendi’ye (v. 1788) baktığımızda Bâyezid-i Bistamî’nin bu sözünü “Ben Sübhânım” şeklinde değil, kelimenin sonundaki -î (ع) ekini birinci teklik şahıs iyelik eki olarak alıp “(Ey benim) Sübhân’ım” şeklinde tevil ettiğini ve sözün geri kalan kısmında da teville müracaatla şöyle dediğini görürüz: “Bir tevcîh dahi ‘Sübhânî, Rabbî ve Rahmânî ve Rahîmî ve Sultânî’ demek gibi olur ki ‘Ey benim Rabbim, Rahmânım, Sultânım, Sübhânım! Beni bu kerâmâtınla tekrîm eyledin, ne ‘aceb ve ne pek a‘zam şânı bana hâs kıldın’ demek ola” (Yılmaz, 2001: 79).

Tevilsiz okunduğunda şatahat ya da şathiyattan addedilecek -nitekim bizim şârihimiz, Müstakimzâde gibi tevil yoluna gitmemiştir- bu nevi sözler söyleyen Bâyezid-i Bistamî’nin Allah’ın emir, nehiy ve hudutlarını muhafaza ve şeriata riayet eden bir sufi olduğunu da biliyoruz (bkz. Kara, 1985: 159). Süleyman Uludağ, Türkçe’ye çevirip yayıma hazırladığı Keşfü’l-Mahcûb’un giriş kısmında, Sünnî tasavvuf çatısı altında yer alan ‘üç tarz-ı tasavvuf’u Hâris Muhâsibî (v. 243/857), Hallâc-ı Mansûr (v. 309/921) ve Bâyezid-i Bistamî’nin (v. 263/876) tasavvufî şahsiyetleri doğrultusunda ortaya koyar. Aynı zamanda kelâmcı olan Muhâsibî’nin akla, mantığa, kıyas ve istidlâle azamî derecede önem ve değer verdiğini, Hallâc’ın ise nas ve akla bağlı kalmadan düşüncelerini ve mistik duygularını son derece serbest bir üslupla dile getirdiğini söyleyen Uludağ, Bâyezid-i Bistamî’nin bu iki sufi arasında bir yer işgal ettiğini; Muhâsibî kadar akla bağlı olmadığını, ekseriya Hallâc kadar da serbest ve pervasız olmadığını bildirir (Hücvirî, 2014: 34). Kara’nın belirttiği gibi (1985: 159), kaynaklarda Bistamî’nin -şatahatı olsa da- şeriata riayet hususunda hassas olduğuna dair rivayetlere ve Uludağ’ın Bâyezid-i Bistamî’yi bu şekilde konumlandırmasına bakarsak Bâyezid-i Bistamî’nin bazı şatahat nevinden sözlerinin -Müstakimzâde’de olduğu gibi- niçin tevil edilerek ‘vasat’a çekilmeye çalışıldığını daha iyi anlayabiliriz.

²⁷² “Söyle” anlamında, Arapça ‘قول’ kök harflerinden oluşan ‘söylemek’ fiilinin ikinci teklik şahıs emir çekimi (emr-i hâzır sigası).

[150a]

Yüri haml it şalâha sözlerini

Dağı ehl-i felâha özlerini

*Lâ nüsellim*²⁷³ diyen selim olmaz

Ya'nî mülk-i selâmeti bulmaz

Kim şafâ şuffesinde şüfi olan

Hoş vefâ cübbesinde müfi olan²⁷⁴

Didi bu türfe sözleri güş it

Ma'rifet cāmını revān nüş it

Mine't-tercî':

[fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Şüfiyüz bizden isteme bāmı

Çaştı zuhrı 'aşrı aḫşāmı

Nesr: Şüfiyüz didi ya'nî küdüret-i cismāniyyeden şafuz ve kalb eger kalb²⁷⁵ olsa 'ayn-ı şarrāfuz. *Lî-ma'allāhi* maḫāmında muḫimüz, *lâ yese'unî fî-hi melekün*²⁷⁶ mülkinde müstaḫimüz. Zîr ü bālādan fāriğüz, bizden isteme bāmı,²⁷⁷ nūr-ı 'ışka ğarḫ olan ne bilür şām ü bāmı. 'Aşrile aḫşām bu 'ālemedür, şubḫ ile şām bu 'ālemedür. Ol 'ālemde ne şubḫ var ve ne mesā, [150b] nūr-ı 'ışk olanda ne ğamdur anlar olmasa; *kemā sü'ile 'an-*

²⁷³ “Teslim olmayız”.

²⁷⁴ İlâhî, 'süfi' kelimesini her kullandığında devamında sufilerde bulunması gereken bazı vasıfları da sayar ki bu vasıfları, Seyyid Yahya Şirvânî, صوفى kelimesini oluşturan harflerden yola çıkarak şöyle belirlemiştir: “Sufiye, adını dört nesneden aldılar: *safa*'dan, *vefa*'dan, *fena*'dan ve *yakin*'den. Şeriatin zıddı olan işlerden *safi* olmalıdır. Ameli içinde *vefa* etmelidir. İlmi ve ameli özünden görmeyip şeyh terbiyesi deyip *fakr u fena* yerinde durmalıdır. Ta ki *yakin* hasıl olup *sufi* adını almaya layık olsun (2014: 85-86).

²⁷⁵ Bu ikinci 'kalb' kelimesi “bir şeyin aslına benzeyeni fakat sahte olanı, simülasyonu” (Redhouse, 2011: 1467) anlamında kullanılmıştır.

²⁷⁶ Tamamı; *Lî-ma'allāhi vaktün, lâ-yese'unî fî-hi melekün mukarrebün ve lâ-nebiyyün mürselün*: “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki o anda ne mukarreb bir melek ne mürsel bir nebî (elçi) bu hâle dâhil olamaz, kalbimle Allah arasına giremez”.

Geniş bilgi ve sözün hadis ilmi muvacehesinde tahlili için bkz. Yılmaz, 1992: 115; Uysal, 2012: 383-384; Yıldırım, 2013: 90; Yılmaz, 2013: 469; Aliyyü'l-Kâri, 2014: 215.

²⁷⁷ Bâm: çatı; tas. “Tecellîlerin zuhûr ettiği yer” (Fahrüddin Irakî, 1985: 347).

*ba‘zî’l-meşâyih keyfe aşbah̄te kâle lâ şabâhun ‘indî velâ mesâ.*²⁷⁸ Şubh ile şâmı, rûz u şeb[i] fark iden fikret ehлідür; nûr u zûlmetden fâriğ olan hayret ehлідür.

Nazm:

[mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün]

Yine diñle çü geldüm söz ü sâza
Taḥayyürden düşüp nâz ü niyâza

Ki didi şüfiyüz ol şafvet ehli
Geçüp keşretten olup vaḥdet ehli

İkilikden geçen bir ḥâle uğrar
Faḳîr olmuşsa genc ü mâle uğrar

Şalât-ı ḥams k’ol bir bir bilinür
Hemîşe nûr u zûlmetde kılnur

[151a]

Anuñ nûrı cemâle mazhar olmuş
Ki zûlmetdür celâle mazhar olmuş

Celâlile cemâli gözleyenler
Ḳamu demde bu ḥâli gözleyenler

Bilürler kim nedür şavm ü şalâti
Şalâti olmayan bulmaz necâti

Velî ol şüfi kim şâf oldu dâyim
Şafâ vü zevkile ḥıdmetde ḳâyim

Taḥayyürden itürmişdür vücūdın
Nice ḫapsun şalâtiyle sücūdın

Şalâtîle sücūdın bilmeyenler

²⁷⁸ “Bazı meşâyih’tan ‘nasıl sabahladın?’ diye sual edildiğinde, ‘Benim indimde sabah ve akşam yoktur’ demiştir”.

Bu cevap Lemaât’ta -daha uzun bir şekilde- Bâyezid Bistamî’ye atfedilir (bkz. Fahrüddin Irakî, 1992: 45; 2011: 83; 2012: 126).

‘Adem bilüp vücūdın bilmeyenler

Ne bilsünler nedür şubḥ ile şāmı

Ne bilsünler ne yirdür Mısr u Şām’ı

Revādur pes dise her rüz u her şeb

Bu türfe sözleri idüp müretteb

Taḥayyürde tamām oldu risālem

Makām-ı ḥayreti ḥāşā ki salam

Fi’l-ḥātıme²⁷⁹

²⁷⁹ Bizce bu pasaj, bir sufının dilinden, İslam düşünce tarihindeki çatışmalara dair önemli anekdotlar içermektedir. Bu pasajda; italik olarak yazacağımız eser, terim-kavram ve müellif isimlerine tevriye yoluyla ince bir tarz var. “Fi’l-ḥātıme” diye başlayan ve vr. 152a’ya kadar olan bu kısımda geçen isimler hakkında bazı açıklamalar, okumaya ve anlam katmanlarının ortaya çıkmasına daha da yardımcı olacaktır:

Kelam, mantık, belağat, lügat, sarf, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe ve hatta tarih, coğrafya gibi ilimler âlet ilimleri/ulûm-ı âliye (الیه) cümlesindedir ve yüce ilimler/ulûm-ı ‘âliye (عالیه) denilen ilm-i Kur’ân, ilm-i hadis ve ilm-i fıkıh için *alet*, vasıta görevindedirler (Uzunçarşılı, 2014: 26).

Bunlardan “ma‘ânî, beyân, bedî, sarf ve nahv” *medreselerde* hiyerarşinin en üstünde yer alan *tefsir ilmi* için tahsil edilmesi gereken 15 ilim dalından beşidir. Ebu Abdullah El-Kâfiyeci’den (v. 879/1474) aktaracağımız bu on beş ilim dalı sırasıyla şöyledir:

“**Birincisi:** Müfred lafızların korigüldükleri manaya asıl itibariyle delâletlerini bilmektir. Bu da *lugât* ilmidir. **İkincisi:** Bazı müfred lafızların diğerleriyle olan münasebetlerini bilmektir ki bu da *ıştikak* ilmidir. **Üçüncüsü:** Yapısı ve tasrihi bakımından müfred lafızlara ârız olan hükümleri bilmektir ki bu da *sarf* ilmidir. **Dördüncüsü:** Mananın aslına delâleti bakımından terkiib itibariyle lafızlara ârız olan irab hükümlerini bilmektir ki bu da *nahiv* ilmidir. **Beşincisi:** Kelime anlamı olarak ‘manalar’ demek olan, mananın manası diye tabir olunan, mananın aslı için lazım olanı ifade etme yönünden kelâmın terkiiblerinin özelliklerini bilmektir ki bu da *maânî* ilmidir. **Altıncısı:** Delâletin açık veya gizli, ziyade veya noksan olmasından meydana gelen ihtilâflar bakımından kelâmın terkiiblerinin hususiyetlerini bilmektir ki bu da *beyân* ilmidir. **Yedincisi:** Manevi ve lafzî güzelliklerle sözü güzelleştirme yönlerini bilmektir ki bu da *bedî* ilmidir. **Sekizincisi:** Kur’ânın zatına taalluk eden şeyi bilmektir ki bu da *kıraat* ilmidir. **Dokuzuncusu:** *Esbâb-ı nüzül* ilmidir. Kur’ân âyetlerinin nüzül sebeplerine taalluk eden şeyleri bilmektir. Bu bilgi, nüzül sebepleri hakkında tedvin edilmiş kitabları mütalaa ile mümkün olur. **Onuncusu:** Peygamberlere ve geçmiş zamanlara ait, Kur’ân sûrelerinin ihtiva ettiği kıssaları şerhetmektir ki bu da *âsâr ve haberler* ilmidir. **On birincisi:** Hz. Peygamber’den (s.a.s.) ve vahye şâhid olan sahabeden, ittifak ve ihtilâflı olarak nakledilen, mücmeli beyân veya müphemî tefsir eden hadislerin zikridir ki bu da *hadis* ilmidir. **On ikincisi:** Nâsîh ve mensûhu, umûm ve hususu, mücmel ve mübeyyeni, muhkem ve müteşâbihi, zâhir ve müevveli, mantûk ve mefhûmu, iktizâ, işaret ve delâleti, icmâi ve ş er’î kıyası, kıyasın nerelerde sahîh olup olmadığını bilmektir ki bu da *usûlü fıkıh* ilmidir. **On üçüncüsü:** Dinin ahkâm ve âdâbı ile nefse, akrabaya ve reayaya ait olan üç siyaset âdâbını bilmektir ki bu da *fıkıh ve ahlâk* ilmidir. **On dördüncüsü:** Aklî delilleri, hakikî burhanları, taksim ve tahdidi, aklî olanlarla zarûrî olanlar arasındaki farkı ve bunlar gibi olan diğer şeyleri bilmektir ki bu da *nazar ve kelâm* ilmidir. **On beşincisi:** *Mevhibe* ilmidir. Bu öyle bir ilimdir ki Allah Teâla ilmiyle amel edenleri ve Allah’tan sakınıp ihsanda bulunanları ona vâris kılar” (El-Kâfiyeci, 1974: 52-53).

Medreselerdeki ilimler hiyerarşisine, okutulan ders ve ders kitaplarına dair geniş bilgi için bkz. Cündioğlu, 2011: 102-115; Uzunçarşılı, 2014: 25-51.

Çün tevfiķ refiķ olup tamām oldı bu te’vīlüm, ‘ilm-i hāle ulaşıp kesildi ķāl ü ķīlüm. Bu *ma‘ānī*’den *beyān* olan *ma‘nā*, *bedī*‘ olmaz *Keşşāf*’a²⁸⁰ ķalsa. *Da‘vā*²⁸¹ *Muhtasar*²⁸² [151b] *Müfīd*’dür, *Mutavvel*²⁸³ degül; kelām ehlinüñ *Mantıķ*’ına²⁸⁴ *Mu‘avvel*²⁸⁵ degül. *Mufaşşal*²⁸⁶ disem *Mişbāh*’dur,²⁸⁷ vāzıh disem *İzāh*’dur.²⁸⁸ *Miftāh*’ı²⁸⁹ feth āyetidür,²⁹⁰ *Hidāye*²⁹¹ *Kifāyeti*’dür.²⁹² Hüküm-i *Ķādī Hān*’dan²⁹³ degül nefāzı, hākim-i ķazādur anuñ melāzı. *Mevākıf*’dan vākıf degül ve mevķūf-ı *Mevākıf*²⁹⁴ degül. *Naħv*’e *şarf* olmamış ‘ömrinde *Zeyd* ü ‘*Amr*’ı,²⁹⁵ ‘Ömer Rūşeniden’dür hāliyā emri.²⁹⁶

²⁸⁰ Keşşāf: Meşhur ālim ve dilbilimci Zemahşerī’nin (v. 538/1143) tefsiri.

Keşşāf, sufilerin veya rind-meşrep şāirlerin dilinde pejoratif bir deyme de konu olmuştur: “Şerh-i Keşşāf, bir şeyden uzun uzadıya bahisten kinayedir: *Ber-mushaf-ı rûy-ı û nazar kün ey zâhid / Bisyâr me-gûy u şerh-i Keşşāf me-h‘ân*: Ey zâhid! Sevgilinin yüzü mushafına bak yeter / Lafı uzatma, bize Keşşāf şerhi okuma!” (Şükun, 1984: 1298; beytin çevirisinde bazı tasarruflarda bulunduk).

²⁸¹ Bugün ‘önerme’ dediğimiz, hüküm bildiren cümleler için kullanılan mantık terimi.

²⁸² Genellikle tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi alanlara dair yazılmış eserlerin özet halinde kaleme alınması şeklindeki telif türü. Genel isim olmakla birlikte özel isim olarak da kullanılır. Msl. El-Muhtasar: Kudûrî’nin (v. 428/1037) Hanefî fikhına dair eseri veya El-Muhtasar: İbnü’l-Hacîb’in (v. 646/1249) fıkıh usulüne dair eseri.

²⁸³ Sekkâkî’nin ‘Miftāhu’l-Ulûm’unun belağatla ilgili bölümü için Hatîb El-Kazvîni’nin kaleme aldığı Telhîsü’l-Miftāh üzerine Taftazânî (v. 792/1390) tarafından yazılan şerh.

²⁸⁴ Mantık: Düşünme faaliyetinde zihni hatalardan koruyan, doğru düşünmenin kurallarını, ölçülerini ve yöntemlerini gösteren ilim.

²⁸⁵ Mutavvel’in şerhi.

²⁸⁶ Zemahşerî’nin (v. 538/1144) Arap gramerine dair eseri.

²⁸⁷ El-Mutarrizî El-Hârizmî’nin (v. 610/1213) Arap gramerine dair eseri.

²⁸⁸ El-İzāh: 1) Sekkâkî’nin ‘Miftāhu’l-Ulûm’unun belağatla ilgili bölümünün ihtisarı olarak Arap belağatı teorisyeni Hatîb El-Kazvîni (v. 739/1338) tarafından kaleme alınan ‘Et-Telhîs’ üzerine yine Kazvîni’nin kendisinin yazdığı şerh mahiyetindeki eseri veya 2) Enderâbî’nin (v. 470/1077) Kur’an ilimlerine ve kıraate dair eseri.

²⁸⁹ Miftāh/Miftāhu’l-Ulûm: Ebû Ya’kûb Es-Sekkâkî’nin (v. 626/1229) Arap grameri ve belağatına dair eseri.

²⁹⁰ Fetih suresinin ilk ayeti: انا فتحنا لك فتحا مبينا

²⁹¹ Burhāneddin El-Merginānî’nin (v. 593/1197) Hanefî fikhına dair eseri.

²⁹² Mâtürîdiyye ālimlerinden Nureddin Es-Sābûnî’nin (v. 580/1184) kelāma dair eseri.

²⁹³ Asıl adı Ebû’l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî El-Fergānî (ö. 592/1196) olup Kādî Hān onun lakabıdır. Meşhur Hanefî fakihidir, ‘Fetāvā’ısıyla bilinir.

²⁹⁴ Kadı Adudüddin-i İcî’nin (v. 756/1355) kelāma dair eseri. Seyyid Şerif Cürçânî (v. 816/1413) bu esere ‘vākıfâne’ bir şerh yazmıştır. Fatih Sultan Mehmed, Sahn-ı Seman medreselerini yaptırdıktan sonra müfredat programına Cürçânî’nin tecrid haşiyesini koydurduğu gibi Mevākıf şerhinin de okutulmasını

Nazm:

[fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

şart koymuştur (Uzunçarşılı, 2014: 30). Osmanlı ilim hayatında önemli bir yeri olan Cürcânî'nin yukarıda adı geçen kitaplardan Mutavvel, Misbâh, Miftâh, Hidâye gibi kitaplara da şerhleri yahut bu kitapların şerhlerine yazmış olduğu haşiyeleri, telhisleri vardır. Geniş bilgi için bkz. Gümüş, 1993.

Keşşâf ve Mevâkîf kitapları için Hayretî'nin de küçümseyici bir beyti vardır: “Keşşâf’a bakup okusa yıllarla Mevâkîf / Olmaz kişi esrâr-ı kitâb-ı gama vâkîf” (Hayretî, 1981: 241).

(Yukarıda ismi geçen kitaplardan bazılarının ve başka kült kitap isimlerinin divan şiirindeki kullanımı için bkz. Kurnaz, 1990: 125-137).

Hemedan’da tahsili sırasında karşılaştığı gezgin derviş yahut Kalenderî bir gruptan oldukça etkilenen ve bir müddet sonra kitaplarını tek tek atarak onları aramaya başlayan Fahrüddin Irakî de bazı kitap isimlerini ve terimleri -tevirye yoluyla, tarizâne bir şekilde- kullanır: “*Nahv*’i mahv etti; *İşârât*, feşârât doğurdu; *Meâlimü’-t-Tenzil*, esrârü’t-te’vile dönüştü...” (2012: 24).

²⁹⁵ Zeyd ü Amr; fıkıh, ilmihal veya gramer kitaplarında bir hükümle ilgili soru-cevap veya açıklamalarda geçen temsilî isimlerdir. ‘Filan kes’ gibi ifadeler yerine meseleyi daha somut bir biçimde belirtmeye yarar. Mesela: “Ebu Hanife’den لا يكلم زيدا دهرأ / *Lâ yûkellimü Zeyden dehren* diyen yani ‘Zeyd ile zaman içinde konuşmayacağım’ deyip de bir zaman sınırı tayin etmeyen kimsenin durumu sorulduğunda Ebu Hanife, hüküm vermek ve müddetini tayin etmekte tevakkuf ederek cevâben ‘bilmiyorum’ demiştir” (El-Kâfiyeci, 1974: 61).

²⁹⁶ Yukarıda kısaca açıklamalarını verdiğimiz terimler, eser isimleri ve müellif isimlerine Tdv İslam Ansiklopedisi’nden madde başı olarak bakılıp daha ayrıntılı bilgi edinilebilir.

Bunlar üzerinden aslında bu terim, isim ve şahısların ait veya mensup oldukları ekollerin eleştirildiğini söylemiştik. İslam tarihinde üç farklı ekolün varlığından bahsedebiliriz: Selefiyye, kelâmîyye, sûfiyye. Bu tasnifi ‘beyan, burhan, irfan’, -divan edebiyatı terimleriyle- ‘âşık/rind ve zâhid’ veya -hal-mahal münasebetiyle- kısaca ‘medrese ve tekke’ olarak da okuyabiliriz.

Selefiyye daha çok nassa, nakle ve rivayete; kelâmîcılar akıl (pratik akıl değil, metafizik akıl), istidlâl ve muhakemeye; sûfilere ise keşfe, feyze ve ilhâma önem verir (Uludağ, 1979: 15). İlmî ve uzlaştırmacı şahsiyetler dışında bu üç ekol tarih boyunca birbirini tam olarak kabullenmemiş ve aralarında -etkileri günümüze de yansıyan- tartışmalar, cedeller vuku bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Süleyman Uludağ’ın zikrettiğimiz eseri tetkik edilebilir. Yine Uludağ’ın Türkçe’ye tercüme edip yayıma hazırladığı Keşfü’l-Mahcûb isimli eserine yazdığı giriş kısmı; bilhassa fıkıh ve tasavvuf mektepleri arasındaki nifak ve tartışmaların nasıl ortaya çıktığı, sufilere yöneltilen ithamlar ve baskılar, bu itham ve baskıların ilk sufiler üzerindeki tesirleri ve tepki olarak tasavvufun müdevven ve muntazam bir ilim haline gelmesine yaptığı müsbet katkılar ve zaman zaman bu ithamların haklılığına sebep olan müteşeyyih ve mustasvifinin (sahte şeyh ve sofuların) sufiler içine nasıl sızdığını anlamak için okunmalıdır (Hücvirî, 2014: 18-25).

Denilebilir ki tasavvufî hayat Abbasiler döneminde oluşmuş, Selçuklu asırlarında kurumsallaşmış, Osmanlılarda ise yaygınlaşıp halka mal olmuş ve devletin himayesini görmüştür (Kara, 2005: 60). Hatta devlet, tarihinde ilk defa 16. yy.’da, Mevlana ve İbn Arabî’ye dil uzatıyor diye bir şeyhülislamını, Çivizâde Mehmet Efendi’yi azletti. Fakat zamanla bu denge bozuldu. Özellikle Melamîlerin vahdet-i vücûd konusunda daha açık ve net bir tavır almaları bazı âlimleri harekete geçirdi. Bunlar, karşı fikir üreterek dinî hayat için bir afet olarak kabul ettikleri bu düşüncelerle savaşmak için ilmî ve siyasî otoriteleri tesir altına almaya başladılar. Genelde tasavvufu reddetmemekle birlikte vahdet-i vücûd gibi bir düşünce tarzının, tekkelerde icra edildiği şekliyle bir zikir geleneğinin İslam’da olmadığını, bidat olduğunu, dolayısıyla bu fikir ve hareketlerle mücadele edilmesi gerektiğini savunan cemaatin fikrî önderi olarak İmam Birgivi’yi (v. 1573) zikretmek mümkündür. Ancak bu fikirleri daha sert bir şekilde tartışan ve bir ‘karşı grup’ oluşturan şahıs Kadızâde Mehmet Efendi’dir (v. 1635). Bu yıllarda tasavvufu savunan ve İstanbul dervişlerinin adeta temsilcisi olan sufi ise Halvetî olan Abdülmecid Sivasî’dir (v. 1639) (Kara, 2005: 122). Bunun günümüze kadar süren etkileri ve sosyal-siyasal izdüşümleri için ayrıntılı bilgiler ve tahliller için de Kara’nın zikrettiğimiz eserine bakılmalıdır.

Ey İlahî bu neşri itme nişâr
Nazm idüp neşri söyle gevhervâr

Ya'nî çün tapdı hâtıme bu şehun²⁹⁷
Didi Hâfız *hıtâmuḥū miskün*²⁹⁸

Ehl-i hâle hemîşe mûnis ola
Anda kim 'ışk mîr-i meclis ola

Bu mesâlikde sâlik olanlar
Bu memâlikde mâlik olanlar

Sebak ala bu turfe defterden
Genc-i ma'nâ tupa bu gevherden

Sürseler ismini bu mecma'da
Söz budur matla'ile maқта'da

[152a]

Adı Müşkil-Küşâ durur dimişem
Gül-i bâğ-ı beḳâ durur dimişem

Rüşenî mihrinüñ şu'â'idur
Ne kıyâsî ne ḥod semâ'idür²⁹⁹

Dürr-i deryâ-yı ḥikmet-i ezeli

²⁹⁷ Divan şiirinde kelime seçiminde rol oynayan etkenlerin başında vezin ve kafiye gelir (Solmaz, 43). Yukarıda birkaç yerde vezin icabı bazı kelimelerin değişik okunuşlarına değindik (msl. 'sahibine' anlamındaki 'issine'yi *isne* şeklinde okuduk; bkz. vr. 136b). Fakat burada daha değişik bir tasarruf var: Farsça 'söz, kelâm' anlamına gelen 'suhen' sözcüğü, şerh metninde hareke kullanılarak kâfiye icabı 'sehun' şeklinde yazılmıştır.

²⁹⁸ "Misk kokusu saçarak akan" (Mutaffifin, 83/26).

"Lafzen, 'ki sonu misk olacaktır'. Benim yukarıdaki ifadeyi çeviri şeklim, ona ikinci kuşak otoritelerden birçoğunun ve Ebû 'Ubeyde b. Musennâ'nın verdiği anlamı (ki tümünü Râzî nakletmektedir) yansıtmaktadır. Öteki dünyanın 'halis içki'si (rahîk) -ki bu dünyadaki içkinin tersine Allah'ın 'mührü'nü (yani damgasını) taşıyacaktır. Çünkü 'onda ne çarpma/sersemletme vardır, ne de onunla sarhoş olurlar' (37/47)- cennetin başka bir sembolüdür ve insanın bu dünyada yaşadığı duygularla karşılaştırmak suretiyle, öteki dünyada dürüst ve erdemlileri bekleyen, insan tasavvurunun kavrayamayacağı bir biçimde yoğunlaşmış öte dünya zevklerine işaret etmektedir. Bazı büyük Müslüman sûfiler (mesela, Celâleddin Rûmî) bu 'halis içki'de Allah'ın rûhen (keyfiyetsiz) görü(lü/nü)şüne (spiritual vision) bir atıf görürler ki bence surenin devamının da teyid ettiği bir yorumdur bu" (Muhammed Esed, 2002: 1007-1008).

²⁹⁹ "Kıyâsî" ibaresiyle akıl, kıyas ve muhakemeye önem veren kelâmcılara; "semâ'î" ibaresiyle de nassa, nakle ve rivayete önem veren selefilere tariz var.

Gevher-i h̄aş baħr-ı lem-yezelī

Disem aña ‘aceb mi ta‘rīfüm
Çünkü H̄aħ’ dan durur bu teşrīfüm

Selħe yetmişdi şehr-i zi’l-kā‘de
Tā el urdum bu ‘aħd-i mün‘aħide

‘īd-i eđhāda vazīh oldu bu rāz
Ve’đ-Duħā sūresi kimi dut yaz

Çünkü var anda şevķ-i ‘ilm ey yār
Oldı tārīhi *zevķ-i ħilm* ey yār

Yā İlāhī tarīķat ehliyiçün
Vaħdetinde ħaķīķat ehliyiçün

Şūfī olup şafā bulanlariçün
Ümmet-i Muştafā olanlariçün

Sözde kıldumsa sehv dutma baña
Çünkü yüz dutmuşam bu sözde saña

Қalem-i ‘afv çek günāhuma sen
Çün muķarrer olmuşam günāhuma men

Anda kim tende bir nefes қala bes
Ya‘nī pervāz idende murğ-ı қafes

Bāz-i rūħum çü āşiyānın aña
*İrci’i*³⁰⁰den³⁰⁰ şafir³⁰¹ olanda aña

[152b]

Ol nefesde sa‘ādetile meni
Ĥatm it ey pādīşāh ü Rabb-i ġanī

³⁰⁰ İrci’i: “dön” (Fecr, 89/28). (Mealen) tamamı: “Rabbine O’ndan hoşnut kalmış ve [O’nu] hoşnut etmiş olarak dön”.

³⁰¹ Safir: Islık; İnce, güzel ses.

Mevtümüñ müşkilin kıl āsān sen
K'eydeler baña kāmīl insānsın³⁰²

Kāmīl olup gidende vāşıl olam
Pādişeh hāzretine kābil olam

Temme.

*Velehū:*³⁰³

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

*Men eger 'āmī vü nā-ehlem der-i nezd-i havās
Nīst nevmīdīm ez-hāşıyyet-i rahmet-i hās*

*Be-küşā muşhaf-i ān rūy ki bismillāh-i men
Sūre-i fātīha h'ānem be-dehem bā-ihlās*

*Her küşādī ki tu bestī ne-küşāyed digeri
Ne-tüvān best kesī-rā ki zi-tust istihlās*

*Sīm-i eşk³⁰⁴ ez-ruḥ çün zer revedem z'ān ki³⁰⁵ resül
Güft merdüm çü ma'ādīn buved ez-sīm ü reşās*

*Güftem ez-şūr u şer-i çeşm-i tu key dil be-rehed
Güft cān mī-deh İlāhī be-rev ü hayr ü ḥalās³⁰⁶*

Mīm [Temme].

³⁰² Bu iki beytin kafiye (revi) harfleri sin ve nûn'dur. Ancak zamir olan ilkini *sen*, ek olan ikincisini ise *-sın* şeklinde okuduk. Dolayısıyla göz için kâfiye söz konusudur, denilebilir. Divan şiirinde genelde kelimenin son sesi önemlidir; dolayısıyla kafiye daha çok göze hitap eder (Solmaz, 2004: 45).

³⁰³ "Bu da onun [İlâhî'nin] şiiridir".

³⁰⁴ "Sîm: Zâhirî ve bâtinî tasfiye" (Fahrüddin Irakî, 1985: 360).

³⁰⁵ "Zi-ân ki" ibaresi vezin icabı böyle yazılmıştır.

³⁰⁶ "Havas nezdinde cahil ve ehliyesiz isem de / Allah'ın hususî rahmetinden ümitsiz değilim / Aç o yüzün mushafını ki benim besmelemdir / O mushaftan Fatıha suresini okuyup 'ihlas' ile üflerim / Senin bağladığın düğümü bir başkası çözemez / Senin kurtardığını ise kimse bağlayamaz / Yanağımdan akan gözyaşı cevheri (gümüşü) benim için altın değerindedir; şu sebeple ki: / Resul şöyle dedi: Gözbebeği kurşun ve gümüşten oluşan madene benzer / Senin gözünün fitne ve fesadından bu gönül ne zaman kurtulacak, dedim / Ey İlâhî! Sen can vermeye bak ve git, hayır ve kurtuluşun bundadır, dedi".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

ÂB: Farsça su demektir. Tasavvuf istilâhı olarak çeşitli manaları ihtiva eder: Marifet, İlâhî feyz, zât, varlık, kâmil nefis, ruh-ı âzam, tümel akıl.

Âb mazhar-ı 'ilmdür ki şerî'atdur üstüvâr, şerî'atile pâk olur her ne ki var. Ve şîr mazhar-ı 'ayndur ki tarîkatdur ve rûgan ki zübdedür ve hülâşa mazhar-ı hakikatdur ve anı beyân eyler bu beyt-i Fârisî ki kâyilidür meydân-ı 'ışkun fârisi. Beyt:

Şerî'at rev tarikat cû hakikat verz mî-bâyed / Ki kand ü rûgan ü gendüm zi-cem 'iyyet şevved helvâ [144a] Bkz. Su

***AKS-İ RÛY-I NİGÂR:** *'Aks-i rûy-ı nigârdan ey refik-i şefik, tecellî-yi esmâ vü sıfâtdur tahkik. [119b]*

ÂLEM: Arapça, kainat, güneş sistemi ve çevresindeki dönen gezegenler topluluğu, cihan, dünya, bütün varlıklar, mahlukat, insanlar, halk, cemaat, cemiyet çevre vs. gibi kelime anlamları vardır. Tasavvufta ise, Allah'tan gayri herşeye âlem denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi onunla Allah'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir. Zira âlem kelimesi bilmek masdarından türemiştir. [117a, 117b, 120b, 121a, 122a, 123a, 124b, 129b, 130b, 133a, 133b, 143b, 146a, 146b, 150a]

ANKA: Halk arasında, ismi olup, cismi bulunmayan mitolojik bir kuşa verilen isimdir. Misli az bulunan şeyler hakkında da kullanılır. Mutasavvıflar bunu, vücutta taayyünü olmayan, yalnız zihinde suret bulan heyula diye tarif ederler. Eski edebiyatta da kanaat sahiplerine kinaye olarak "anka-meşreb", "anka-tabiat" denilirdi. [116b, 124b]

ARŞ: Arapça bir kelime olan "arş"ın kelime anlamı, taht, çardak tavan ve kubbe demektir, islamî olarak; terim, Allah (c.c)'ın kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan taht'dır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kainattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah (c.c) önce Arş'ı yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette Allah (c.c) Arş'ı istila etti yani

Arş'a hükmetti şeklinde geçmektedir. Bkz. msl: Tâha/5. Tasavvufta ise Arş, gönül demektir. [117a]

AŞK-IŞK: Arapça, aşırı derecedeki sevgi. Bu da maddi ve manevi şekillerde olur. Bir kadın göz önünde bulundurularak zevkî ve cinsî cazibe ön planda tutulmak suretiyle oluşan aşk maddidir. Bunun platonik, hayali olanı da vardır. Şairlerin aşkı böyledir. Bu aşk genelde mecazidir. Hakiki aşk ise, Allah aşkıdır. Cenab-ı Hak bir kudsi hadiste, "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım" buyurmaktadır ki ilâhî aşkın kaynağı budur. Çünkü Allah'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir.

Aşk, varlıklarda tezahür eden Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lutfunu ibretle temaşa etmektir. Bu aşka bazen "mecazi aşk"la da ulaşılır. Bundan dolayı "mecazi aşk, gerçek aşkın köprüsüdür" denilmiştir. Gerçek aşka ulaşmak da ilimle olmaz.

Bazı yazarlar aşkı şiddetine göre şu şekilde sıralarlar: 1. İrade 2. Muhabbet 3. Hevâ 4. Sakabe 5. Tebettül 6. Alaka 7. Vüluğ 8. Kelef 9. Şağaf 10. Aşk 11. Ülfet 12. Garava 13. Hullet 14. Teyemmüm 15. Valeh 16. Tedellüh 17. Velâ.

Fahrüddin Irakî ise 'âşık' için "bütün muhabbet ve gayreti ile Hakk'ı arayan"dır, der (Fahrüddin Irakî, 1985: 347). [115b, 116a, 117b, 120b, 122b, 123b, 124a, 124b, 125a, 125b, 126a, 126b, 129b, 134b, 135a, 135b, 136b, 138b, 139a, 139b, 143b, 144a, 145a, 145b, 146b, 149b, 150a, 151b]

'AYN: 1. Arapça, pınar, göz vs. gibi anlamları taşıyan bir kelime. 2. Araz olmayan. Kendi kendine var olan. Varlığı kendinden olan. [120a, 144a]

'AYNE'L-YAKİN: Arapça, yakini görmeyi ifade eder. Gözle görmek yoluyla ulaşılan ilim. [144a]

BAHR: Arapça. Deniz demektir. Bu terimden türemiş "Bahriyyun bilâ Şâti" kıyısı olmayan umman, yahut terim olarak halleri kesintisiz devam eden sâlik demektir. Tasavvufta ise, Allah'ın tecellîlerinin, Rabbanî açılımların, ilâhî hakikatların bütün insanlara ma'rifetler şeklinde, sel gibi devamlı aktığını belirtmek üzere kullanılır. Bir kısım sûfiyye bu kanaati taşıırken, bir kısmı bu görüşe iltifat etmez ve avamın ilminin

mahdud olduğunu ve onlara Allah'tan kesintili olarak geldiğini savunur. Bu durumda tam bir yönelişle Allah'a yönelmeleri, O'nu sürekli hissetmeleri, O'na sevgi ve saygıyla dolu olarak ihlâsla amel etmeleri sebebiyle ariflere gelen ilim açılmalarının sonu yoktur. Ve bu kesintili de değildir. İşte bu şekilde sınır tanımayan şeyler hakkında, "sahili olmayan umman" tabiri kullanılır. Bir sûfî, kendisine gelen bu sürekli fütuhatla, Allah'a yakınlığı muhafaza eder. Özet olarak söylemek gerekirse, Allah'ın arif kuluna gönderdiği ilhâmî bilginin sınırı yoktur. Mutasavvıflar bu görüşlerini şu ayet-i kerime ile pekiştirirler: “De ki Rabbimin kelimelerini yazmak üzere, denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını da katsak, Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi” (Kehf/109). Allahü Teâlâ'nın ilmi kesilmez ve sona ermez. Şu âyet-i kerimelerde tavsîf ettiği gibi, bu ilim, kıyası olmayan bir denizdir: “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa ve yedi misli deniz de yedekte bulunup yazılsa, yine de Allah'ın sözleri bitmezdi. Doğrusu Allah güçlüdür, hakîmdir” (Lokman/27). Yine başka ayetlerde: "Sizin yanınızda olan biter, Allah'ın katındaki bitmez, süreklidir" (Nahl/96) ve "Doğrusu bu verdiğimiz rızıklar tükenecek değildir" (Sâd/54) buyrulur.

Cezbedür bahr-ı a'zam ey gavvâş / Andadur dürlü dürlü gevher-i hâs.

Murâd bahrden deryâ-yı 'ilm-i İlâhî'dür ki nâ-mütenâhîdür. [119b, 121a, 122a, 122b, 128a, 129a, 129b, 131b, 135a, 142b, 152a]

***BEVL-İ ACÛZ:** Bkz. Şîr-i Şütür

***CÂHİLİYYET:** *Ve murâd câhiliyyetden ey 'âkil budur yakîn bil ki ğayy-i sabâ ve itâ 'at-ı heves ü hevâ, hâb-ı gaflet ve şarâb-ı dalâlet[dir]. [125b, 126b]*

CELÂL: Arapça. Ululuk, büyüklük, azamet. Bir şeyin celîl olması, onun büyümesidir. "Merhamet gözünde büyüdü" ifadesi, bu kabildendir.

“Celâl, mâşukun âşıktan müstağnî olması, âşığın gurûrunu yok etmesi ve âşığın bîçâreliğini ispat etmesi yönünden büyüklüğünü izhâr etmesidir” (Fahrüddin Irakî, 1985: 348).

Allah'ın Celâli ise, O'nun ululuğudur. Kuşeyrî'ye göre, Celîl, yücelik ve ululukla ilgili sıfatlara hak kazanan demektir. Celâl, kahr sıfatıdır. Selbî sıfatlara da ıtlak olunur. Meselâ, Allah'ın cism, cismânî, cevher ve araz olmaması gibi. İşte Allah'ın, bunlar ve benzerleri noksan sıfatlardan yüce olması, Celâl'in manaları içinde yer alır. Abdülkerim

Cîlî, Allah'ın sıfat ve isimlerinde ortaya çıkması suretiyle olan zâtından ibarettir, der. Bu icmal (özet) olanıdır. Tafsil üzere olan celâl ise, şeref, azamet, övme ve kibriya sıfatından ibarettir. Cenab-ı Allah'ın lütuf ile tecellisine "Cemal" dendiği gibi, bunun mukabili olarak kahr ile tecellisine de "Celâl" denir. Celâl kelimesi bir insan için kullanıldığında, bir tür öfke manası taşır: "Mehmet celâllî bir zat idi, Allah ona rahmet etsin!". Bu cümledeki celalli kelimesi gazab ve öfkeliği bildirir. Mutasavvıflara göre, "mutlak ve vahdet" olmadıkça, celâline nüfuzunun imkanı yoktur. Vahdet-i Mutlaka'da bütün esma ve sıfat, nisbetler ve itibârlar, "tevhîd, izafetlerin düşürülmesidir" (et-tevhîdü iskâtu'l-izâfât) gereğince mahvolacağı cihetle, "Hakk'ı Hak'tan başkası göremez" denmiştir. Celâl, Allah'ın mânevi kahrına da denir ki, bu şekilde "gayriyyet"i ortadan kaldıracağı için celâl, cemâlin aynıdır.

Celâlin ortaya çıkışı, mahv ve gaybeti gerektirir. Cemalin ortaya çıkışı da, sahv ve kurbü icâb ettirir. Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî, Celâl sahibinin ceberut sıfatlarından biriyle muttasıf olduğu ve Allah'ın da bu sıfat ile sıfatlandığı kanaatindedir. Celâl sahibi, yine ona göre, kahr ve galebe sahibidir. [116a, 141a, 148b, 149a, 151a]

CEMÂL: Arapça. Güzel, güzellik, iç ve dış güzelliğini ifâde eder. İki türlü cemâl olduğu söylenir, birisi halkın bildiği güzellik, ikincisi hakiki güzellik. Bu da her uzvun, olması gerektiği karakter ve hey'etin en faziletlisi üzere bulunmasıdır. Cemâl, Allah'ın müşâhede-i ilmiyye olarak, kendi Zâtında ilk müşâhede ettiği ezeli bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemâlinin aynını görmek üzere âlemi yarattı. Cürcânî'ye göre cemâl, rıza ve lütf taalluk eden sıfatlardandır. Kâşânî'ye göre de, el-Cemâl, Allah'ın lütf ve rahmetinin vasıflarıdır. Kâşânî konuyla ilgili olarak şöyle devam eder: "Cemâl; Allah'ın, Zâtı için vechi ile tecellî etmesidir. Allah'ın mutlak cemâli için bir celal vardır ki, bu da, O'nun vechiyle tecellî ettiği sırada herşeyi kahretmesidir. Bu şekilde O'nu görececek kimse kalmaz. O, cemâli yüce olandır. Cemali için bir yaklaşıma vardır; işte o, bize bununla yaklaşır. O'nun herşeydeki zuhuru, şu beyitte zikrolunduğu gibidir: "Hakikatların hepsinde cemâlin seyredir". Fahrüddin Irakî ise Cemal için şöyle der: "Bir zâtta kemâllerin toplanmasına derler ki bu, Hak'tan başkası olamaz. Cemâl, âşığın istek ve rağbetinin ziyâdeliği bakımından Mâşuk'un kemâllerini izhâr etmesidir" (1985: 348).

Celâlınden gayri yoktur onu setredecek. Cemâl için bir celâl vardır. Bu da kainatın taayyünleri ile cemalin perdelenmesidir. Her celâlin ardında da bir cemâl vardır. Allah celâl ve kahriyle bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır, böylece cemâlini ortaya çıkarır. Bu sebeple, celâl cemâlin aynıdır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Kahrın da hoş, lütfün da hoş" diye terennüm etmesi, hakikatte cemal ve celalin aynılığına işaret etmek içindir. Bu konudaki bazı atasözleri şu şekildedir: "Celâli de hak, Cemâli de hak", "Celâlınden Cemâline sığın", "Cemâlin hakkı için". [115a, 116a, 120a, 120b, 121a, 124a, 130a, 141a, 141b, 148b, 149a, 151a]

***CERV:** *Cervden dahı budur ma'nâ ey ahı ya'nî ba'z-ı umûr-ı nefsânîyyeden ikrâh itmekdür ve anun tarîk-i terkine gitmemekdür mislü killeti'l-ekl ve's-şürb mine'l-helâl lâ mine'l-harâm ve killeti'n-nevm ve'l-keâm 'inde'z-zarûreti li-ecli'n-nizâm. Ve murâd andan günâh-ı sağıredür, ne kebîre.* [118a, 119a]

CEZBE: Arapça kendine çekmek anlamına gelir. Allah'ın kulunu kendi hazretine çekmesi.

Cezbu'l-Ervah: Ruhların çekilişi demektir. Münacat, muhataba, sırların müşahedesi ve kalplerin yücelmesi vs. gibi inayet ve tevfikten ibarettir. Harraz bu konuda şöyle der: "Allah, veli kullarının ruhlarını kendine çeker, kurbünü ve zikrini taddırır, bedenlerine herşeyden lezzet almayı hızlandırır. Velilerin bedenlerinin yaşantısı hayvanlarınkı gibi, ruhlarının yaşantısı da Rabbanîlerinki gibidir. Sufiler cezbeyle dair şu tanımı da getirirler: Kulun beşeri özelliklerden çekilip İlâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellîlerini müşahede etmesi. Cezbe ile ilgili şu açıklamalar da ilgi çekicidir: 1- Cezbe, riyazet ve ibadete devamla hislerin yok olmasıdır. 2- Cezbe, Hakka vusuldür. 3- Cezbede şart, kabiliyete bağlıdır. Bu kabiliyet sonradan kulun çabasıyla oluşmaz, Allah tarafından bahşedilmiş (vehbî)dir. İki türlü cezbe vardır: 1- Gizli (Hafi) cezbe: Kulun Hakk'ı sevmesi 2- Açık (celî) cezbe: Hakk'ın kulu sevmesi. Meczub ile mecnun arasında fark vardır. Cezbe, cinnet değildir. Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı sadeleştirilmiş şekliyle şöyle anlatır: "Hali değişen bir adamın idraki (anlayışı), ya her zamanki normal beşer idrakinden aşağı inerek mânâsız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer, ya da normal beşer anlayışından, hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halkın nazarında her ikisi cünûn (delilik) gibi görülse de, bunların ilki cünûn (delilik), ikincisi ise cezbedir. Cezbe noktasında sâlikler iki durumdadır:

a) Meczûb-ı Sâlik: Derviş önce cezbe tutulur meczub olur, ardından da bir mürşide kavuşur, cezbeyle bağlandığı yolu, yolun hükümlerini, şartlarını öğrenir.

b) Sâlik-i meczûb: Çoğunlukla dervişler, önce bir şeyhe bağlanırlar, yetişir, muhabbetullahı ulaşıp sonunda meczub olurlar, yani cezbe mazhar olurlar. Meczub-ı gayr-i sâlik, kendisi Allah'a ulaştığı halde, başkalarını ulaştıramaz yani irşad ehli değildir. [129a, 129b, 131b, 134a,]

***CÜBBE:** [‘Leyse fi-cübbetî siva’llâhi’ sözünde geçen] *cübbeden murâd cüsse-i insân-ı kâmindür.* [123b, 135b, 150a]

ÇENG: Çeng, harbe benzer bir müzik aletidir. Kavisli ağaca takılı, bağırsaktan yapılmış yirmi üç telden meydana gelir. Bu müzik âletinin kökeni Doğu'dur. Bu âleti çalana çengi denir. Mevlevî mutasavvıflarından bestekâr Yusuf Dede, bu enstrümanı çalmakta üstâd olduğu için "çengi" lakabıyla anılmıştır.

Çeng: dest-i ümîd. [142a]

DÂVÂ-MÂNÂ: Arapça, dâ'vâ kelimesinin, iddia, mesele, problem, ülkü vs. gibi mânâları vardır. Mânâ ise, iç, ruh, bânî, kelime, söz, hareket veya işaretin ifade ettiği, anlattığı şey anlamlarını ihtiva eder. Dâva, bir kulun, kendinde olmayanı ileri sürmesidir ki bu, Allah ile kul arasında bir perdedir. Bir başka deyişle, bir kul tâatlardan herhangi bir şeyi kendine izafe eder de bu tâatların onda hakikati, isbâtı, geçekliği bulunmazsa, onun iddiası asılsız olur. Böyle bir dervişin Allah'la alâkası kesilir. Bir dervişin mübtelâ olduğu en ağır hicâb, işte budur. Bunun zıddı olan, tâatı veya tasavvufî bir hâli kendinde gerçekleştirilmiş kişi, mânâ ehlidir. Mânâ ehlinde de dâva (iddia) olmaz. Davalı kişi de, dâvasına mânâ göstermek, dâvasını mânâ ile doğrulamak zorundadır. Bu nedenle mânâsız dâva bâtıldır.

Şerh metnimizde bazı mantık kitapları ve ‘mantık’ kelimesi ile aynı cümlede zikredilerek medrese ehline laf dokundurulmuştur. Zira ‘dava’ bugün ‘önerme’ dediğimiz mantık teriminin de karşılığıdır:

“Da’vâ Muhtasar Müfîd’dür, Mutavvel degül; kelâm ehlinün Mantık’ına Mu’avvel degül”. [117a, 177b, 123a, 124b, 128b, 133a, 134a, 134b, 135a, 135b, 136b, 138b, 140a, 141a, 141b, 142b, 144b, 145b, 149b, 150a, 151b]

DERVİŞ: Farsça. Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi. Tarikat mensublarının çoğu fakir olduğu için, bu isimle anıldığı ileri sürülür. Ancak, hakikî derviş, kimseden bir şey istemez ve istememesi tarikat kuralıdır. Mevleviyye ve Rıfâiyye tarikatlarından öğrendiğimiz kadarıyla, bir derviş üst üste üç gün açlık, çekmeden, bir başka kimseden yiyecek isteyemez. Derviş kelimesi, kapı eşiği mânâsına da gelir. Dervişin, kapı eşiği gibi başkalarından gelen ezalara tahammülü olması gerekir. Bu espriden dolayıdır ki dervişler, herkesin ayak basıp ezdiği kapı eşiğine basmazlar, hatta tekkeye veya türbeye girerken eşiğe saygı göstermek üzere, onu öper, sonradan üzerine basmadan atlayıp içeri girerler. Bu kelime İran'da ortaya çıkmasına rağmen Arapça'ya geçmiş, "derâviş" şeklinde çoğulu yapılmış hattâ Arapça karşılığı "fakir" ve çoğulu "fukara" kullanılmıştır. Tasavvuftaki manasıyla, bir şeyhin bey'ati ve terbiyesi altında bulunan kişi demektir. Hz. Peygamber (s) için de kullanılan şu tâbir "derviş-i sultan-ı dil", padişah gönüllü fakir anlamına gelir. Alçak gönüllü, arif, kanaatkar kimselere de derviş-meşreb denir. Akşemseddin, dervişini ikiye ayırır 1. Dervişe benzeyen 2. Derviş. Tasavvuf yoluna (sülûk) giren kişi murakabe dersine ulaşana kadar geçirdiği sürede, kendini dervişe benzetmeye çalışan kişi olduğundan, müştebih diye anılır. Murakabeden itibaren o kişi artık derviş olmuştur. Murakabeye kadar ulaşamayan kişinin, hâl olarak tasavvufun iç yüzünden haberdâr olması mümkün değildir, bu yüzden murakabeye ulaşamamış kişiler, hizmetin hakikatini anlayamazlar, gerçek hizmet ehli olamazlar. Tasavvufun esası, hedefi itibarıyla ihsandır, bir başka ifade ile Allah'a vuslattır. Derviş kelimesiyle ilgili olarak ortaya çıkmış bazı atasözleri şu şekildedir:

"Padişah nefsinin, hırslarının kulu iken, derviş nefis ve hırslarının sultanıdır": Bu yüzden, sultan, nefisine uyararak maddeye doymaz iken, nefisini yenen maddenin esaretinden kurtulan kişiler, aza kanaat ederler.

"Sabreden derviş muradına ermiş". Derviş, Allah'a vuslat yolunda büyük cihada girmiştir ve her an o cihâdın mücâhidi olarak sabretmek zorundadır. Bu sabır sayesinde, derviş hedefine ulaşır, muradına erer.

"Deve hacı olmaz Mekke'ye gitmekle, eşek derviş olmaz tekkeye su taşımakla": Dervişlik bir takım şekil ve resmden ibaret bir şey değildir. Bir takım mücahede, çaba ve gayretlerle manevî planda mesafe kat etmekle dervişlik olabileceği bu atasözüyle dile getirilir.

"Dervişin fikri neyse, zikri odur": Dervişe bir halden sual sorulduğunda, onun verdiği cevap kendi yaşadığı halden ibarettir. Yani derviş kendinde olanı anlatır, kendi tahkikini dile getirir. [118b]

DÎDÂR: Farsça, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelime. Tasavvufî anlamı, sevgili, İlâhî güzelliği seyretmedir; İlâhî güzellik, cemâldir. [131b, 132a, 136a, 137b]

DİL: Farsça, gönül. Tasavvufta, nefs-i natıka, sırlar hazinesi, Allah'ın baktığı/teveccüh gösterdiği yer: "Allah şekillerinize değil kalblerinize ve amellerinize bakar" hadis-i şerif'inde bildirildiği gibi. İlâhî kemalin (olgunluğun) ve cemalin (güzelliğin) en güzel tecelli ettiği yer, Rahman'ın arşı. [114b, 117a, 117b, 118a, 118b, 120a, 121a, 124a, 124b, 125b, 128a, 129a, 130a, 132a, 132b, 134b, 135a, 137a, 138a, 138b, 139b, 140a, 148b, 149b, 152b]

***DÂR-I DİL:** *Beytu'llâhdur ve mahzen-i Hazret-i İlâh'dur. Ol dâr içinde deyyâr yohdur Hak'dan özge ve ol mülk içinde görünmez şâh-ı mutlakdan özge.* [121a, 121b]

EHADİYYET: Arapça, birlik demektir. Bir şeye nisbeti olmayan, bir şeyin de kendisine nisbeti bulunmadığı şeye denir. Ehadiyyet makamı, İlâhî sıfattan bir makamdır. Bu makam, akıl ve anlatmakla vasfa gelmez. "Onu ilmen hiçbir şey ihata edemez" (Neml/84) âyeti ile, O'nun bu gayb-ı hüviyyet-i mutlaklığına işaret vardır. [125a]

ELİF: Arapça lisanında ilk harf. Yunanca'da 'alfa'nın karşılığıdır. Tasavvuf ıstılahı olarak, Zât-ı Ehadiyyet'e işaret eder. Zira O, ezellerin ezeline, kadîmdir.

Hemzede hareket var, elif sâkindür; anda menîlik var, bu eymindür. Elif meskenet makâmında sükûnetdedür ve hemze taharrük menziline hareketdedür. Hemze gamze kılssa gammâz dur, elif ol şîvelerden bî-niyâz dur. Hemzede egrilik nişânı var, zâhid-i hod-bîn kimi; elifdür doğruluğda üstüvâr, 'âşık-ı Hudâ-bîn kimi. 'Âlem-i telvînde olan hemze-i mehmûz dur, makâm-ı temkînde olan elif-i dil-efrûz dur. [147a, 147b, 148a]

ENÂNİYYET: Arapça, benlik anlamında bir kelime. Kuldan ortaya çıkan her şeyin, kendisine dayandırıldığı gerçeğe "enâniyye" veya "enîniyye" denir. Bu izafete şu

örnekler verilebilir: Nefsim, elim, ruhum vs. senin hakikatin ve bâtının, Hakk'ın gayrıdır. Enâniyye'nin nefyi, "La ilahe"nin manasının aynıdır. Bundan sonra ikinci olarak, senin bâtında Hakk'ın isbatı söz konusudur ki, bu da "illallah"ın manasının aynıdır. [136a, 136b, 144b]

***ER:** *Er didügi hevâ vü hevesdür.* [138b]

ETVAR-I SEB'A: Arapça, yedi tavır demektir. Yedi tavır şunlardır: Tab', nefis, kalb, ruh, sır, hafi, ahfâ. Nefsin yedi derecesine göre değişen hallere de ETVAR-ı Seb'a denilmiştir. [115b, 116a, 116b, 117a, 117b, 129b]

FAKR: Arapça, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'ta fani olmaktır. Fakr, şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara, fukara adı verilir. Zira onlar, mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakirlerin en belirgin özelliği şudur: Onlar yoklukta feryâd etmez, sızlanmaz, sükûnetlerini korurlar; ellerine birşey geçince de onu başkasına verirler, başkalarını kendi nefislerine tercih ederler. Cüneyd-i Bağdadi, fakirler hakkında şunları söyler: Bir fakire rastladığında, onunla söze, ilimle değil rıfk ile başla (yani önce tanış, arada sevgi hâsıl olsun, ondan sonra ilim ile resmiyetle konuş). Zira ilmin resmiyeti onu korkutur, rıfk ısıdırır.

Fakra ıstılah olarak yüklenen genel mânâ şudur: Fakr, bizim bile geldiğimiz yoksulluk değildir. Bu, manevî ihtiyaçlılık hâlidir. Nazarî olan mevhum varlığını terk eden (ef'âl, sıfat ve zâtını) Hak'ta fânî kılan kimse, hakiki fakra ulaşmış kişidir. Böyle birinin ne kadar malı olursa olsun, hiç birine gönül bağlamaz. Böyle birinin malı cebindedir, gönlünde değildir. Yine buradaki kişiler, malın kölesi değiller bilakis mal onların kölesidir. Bu mânâda, en zengin insanlardan sayılan Hz. Süleyman, onca mal ve servetine rağmen fakirdir.

Fakr yohluğ durur kamudan bil / Varlığı terk it ol Hakk'a kâbil.

Fakr-ı hakîkî oldur ki dünyâ vü âhiretten, na'ım-i cennetden fakîr ola. [115b, 117b, 118a, 128a, 139a]

FENÂ Fİ'LLÂH: Arapça, Allah'da fani olmak demektir. Kulun zât ve sıfatının, Allah'ın zât ve sıfatında fani olmasıdır. Dünya ilgilerini tam anlamıyla ortadan

kaldırarak, Allah'a yönelmek demektir. Bu yönelişte istiğrak hâli meydana gelir. Sûfî bu makama ulaşmak için her şeyi terkeder. Tıpkı bir ölünün dünyayı terkedişi gibi. İşte buna "ölmeden önce ölmek" denir. Ölen kişi nasıl Allah'a rücû ederse, bu makama gelen kişi de Allah'a vâsıl olmuş, O'na rücû etmiştir. Hz. Peygamber (s) bu konuda, "yaşayan ölü görmek isteyen, Hz. Ebû Bekr'e baksın" demiştir. Gerçekten bütün varlığını Allah yolunda sarfetmekte tereddüt göstermeyen Hz. Ebû Bekir, ölmeden önce ölmenin sırrına ermiş bir sahabî-i celîl idi.

Fenâ Fi'llâh şu manadan ibaretdür: Siva'llâhi v'allâhi mâ fi'l-vücûd. [141a, 149b]

FEYZ: Arapça, taşmayı ifade eder. İlâhî tecelli, bu kelime ile anlatılır. Tecelli, tecelli edene göre belirir veya kayıtlanır. Zira tecelli; onun için, vücudu olmayan sabit bir ayndır. Bu tecelli, ona nisbetle vücûdî tecelli olur ve bu, vücûdu ifade eder. Kendisine tecelli gelen de, hâriçte mevcud olur. Bir başka tanıma göre, âlemin Allah'tan, derece derece fakat devamlı bir surette iniş tarzı ile ve başka bir mevcudu meydana getirmek özelliğine sahip olarak tekamülüne ve bunun İlâhî nazar altında devamı, anlamında kullanılan bir terimdir. Feyz her an tecelli etmekte/ortaya çıkmaktadır. Varlıklar, bu feyz vasıtasıyla meydana gelir. Ancak bu varlık, zâtlarındaki imkan sebebiyle yok olmakta, fakat Hakk'ın feyziyle aynı zamanda var olmaktadır. [122b, 145b]

FUÂD: Arapça, kalp demektir. Yedi tavrın (etvar-ı seb'a) üçüncüsü olup, İlâhî tecellileri temaşa (seyr etme) yeridir. Kur'ân'da, fuâd'a işaret eden âyet şudur: "Gözün gördüğünü, fuâd (kalp) yalanlamadı" (Necm/11). [116b, 130b]

GAYB: Arapça, göz önünde olmayan, bilinmeyen, gizli olan, gâib vs. gibi manaları vardır. Senden Hakk'ın gizlediği her şeydir. Allah'ın pek çok âlemleri vardır. Allah'ın insan vasıtasıyla baktığı âleme, vücûdî şehâdet denir. Allah'ın, insan vasıtası olmaksızın baktığı âleme da gayb denir. Gayb da, ikiye ayrılmıştır. Allah gaybın birini, insanın ilminde mufassal kılmıştır. Yine bir gayb vardır ki, onu da insanın kabiliyetinde mücmel olarak yaratmıştır. Birinci gayba vücûdî denir, âlem-i melekût gibi. İkinciye de, gayb-ı ademî âlem denir ki, bu âlemi Allah bilir kullar bilmez. Bu ikinci âlem bize göre, adem mesabesindedir. İşte, ademî gaybın mânâsı budur. Gayb-ı meknûn'a gelince, bu, korunmuş gayb olup, Zatî sırdan ibarettir, mâhiyetini Allah'tan başkası bilemez. Bundan dolayı da mâhiyeti korunmuş, akıllardan ve basiretlerden gizlenmiştir. [114b, 141a]

GAYBET: Arapça, bir şeyin başka bir şeyde kaybolması hâli. Kalbin, maddî âlem ile ilgisini kesmesi. Buna tasavvuf kitaplarındaki örnek, Hz. Yusuf (s.) ve Mısırlı kadınlar olayıdır. Hz. Yusuf (s.)'un güzelliğine hayran kalıp, kendinden geçen Mısırlı kadınlar, ellerinin kesildiğini bilemeyecek durumda idiler. Hz. Yusuf(s.)'un cemâlini görüp de bu derece kendinden geçen insan, acaba, mutlak güzel olan Allah'ın, sıfatlarını, tecellilerini müşahede ederse durum nasıl olur? İşte, gaybet hâlinin sahibi olan kişide meydana gelen durumun izahı, budur. **[116b]**

GÖNÜL: Kalb'in Türkçe karşılığı. Gönül Kabe'si: Allah'a bütün dış yönelişlerin merkezi nasıl Hz. İbrahim (a)'in yaptığı Kabe ise, iç yönelişlerin merkezîleştiği yer de kalptir. Birisi maddî, diğeri, manevî Kabe'dir. Allah'a kulluk için kurulan (vaz'edilen) ev nasıl Kabe ise, Allah'a iman için insanın özünü teşkil eden yönü de kalp olmuştur. Gönül Allah'ı sever; kadın altın, para, şöhret, ev, çocuk, araba, villa gibi putlara itibar etmezse Kabe olur. Bunun tersi durumda, gönül; Kabe (Allah evi) değil, put evi olur.

Çün bahr-i muhîm imiş gönül [115b, 117a, 117b, 118a, 121a, 149a]

HABBETÜ'L-KALB: Arapça, kalbin habbesi, tanesi. Habbetü'l-Hadrâ: Yeşil habbe: Habbetü's-Sevdâ: Siyah habbe. **[116b]**

HAK: Arapça'dır, gerçek anlamına gelir. Allah'ın güzel isimlerindedir (el-Hakk). Bununla ilgili bazı deyimler ve atasözleri şöyledir:

Hak erenler: Allah'a ulaşmış, vuslat ehli kişiler, gerçek erenler.

Hak etmek: Birşeye layık olmak. Veya dervişler arasında, yemeği tamamen bitirmek manasında kullanılan bir ifadedir: "Erenler, şu lokmayı hak et".

Hak ile Hak olmak: Sufinin varlığından, benliğinden sıyrılıp, irâdesini tamamiyle Allah'ın irâdesine bağlaması, demektir.

Hakkından gelmek: Bir işi hakkıyla becermek.

Onun hakkından Allah gelsin: Başedilemeyen kişiler hakkında kullanılır. Beddua.

Hakk'a kavuşmak-Hakk'a yürümek : Ölmek manasına. Haklamak : Birşeyi tümünden yapmak.

Nutuk haklamak, nefes haklamak : Ögüdü tutmak, yerine getirmek.

Haklı hayırlı : Mürşidin duası ve gülbangi.

Haklı-hayırlı dilemek : Yapılan hizmet karşılığı himmet dilemektir. Mesela, mumları uyandıran (yakan) derviş, dâr'da durarak "hizmetimin haklı hayırlısı dilerim, Allah, eyvallah" der, Mürşid de ona haklı-hayırlı bir gülbank çeker. "Gerçeğe Hû" der ve herkesin yerine niyaz eder. Derviş, bu şekilde himmetini almış olur.

Hak'ta Hak olmak, Hak vere, Hak vere olmak : Bir şeyin bittiğini ifâde etmek için kullanılır. Ekmek Hakta, ekmek Hak vere: Bitmiş, yok olmuş demektir. Derviş yanılıp "yok" derse, mürşid "şeytan yok olsun" diyerek, onu edebe çağırır. Yok yerine, hak olmuş demek, dervişlik edebidir.

Hakkullah'a çıkmak : Bektaşî dervişleri, harman zamanı köylere çıkarak, dergâha ekin toplarlar. Verilen buğday, arpa, yulaf ve diğer ürünlere Hakkullah denir. Bu husus, daha ziyade Bektaşî tasavvuf geleneği için geçerlidir. Hasat zamanı, köylere giden dervişler "pîr hakkı", "kazan hakkı", "çelebi hakkı" adı altında tahıl toplarlardı. Dedelerin de "dâde hakkı" vardı.

Uğurun Hakk'a olsun : Uğurlar olsun, diyene verilen karşılıktır.

Hak uğurum hakkı için : Bu bir yemin ifadesidir.

Hak'tan gelen Hak'tır, inanmayan ahmaktır: Yapılan işin manevî cezası veya mükâfatı gelip çatınca söylenir.

Hak deyince akan sular durur : Gerçeğe karşı konulamayacağını ifâde eder.

Hak diyen mahrum kalmaz : Allah'a dayanıp bir işe girişenin mahrum kalmayacağını, başarılı olacağını bildirmek için söylenir:

Tevhîd eden deli olmaz,

Allah diyen mahrum kalmaz.

Her seher açılır solmaz,

Bahara erer gülümüz (Bezcizâde Muhyiddin; v. 1611)

Hak doğrudadır: Gerçeğin gerçek işte olduğunu bildirir.

Hak, doğrunun yardımcısıdır : Allah'ın doğru kişilerin yardımcısı olduğunu ifade eder.

Hakk'ı tanıyan bâtıla boyun eğmez : Gerçek inancın verdiği güveni, direnci, gücü ve kuvveti ifâde eder.

Hak yerini buldu : Adaletin gerçekleşmesini ifâde eder.

Hak yolunda yuvarlanan merdâne olur : Burada iki mana vardır: 1. Merdâne ercesine, erkeğe, 2. Uzun, yuvarlak taşa ve tahta yahut taştan, yuvarlak mermere de merdâne denir. Silindir biçimli loğtaşıyla, toprak evlerin damlan yağmurdan sonra

düzlenir. Hak yolunda olan kişi de önüne çıkan her işi başarır, merdâne (loğtaş) gibi dümdüz eder, düzenler, düzeltir. "Allah apaçık bir Hak'tır" (Nur/25) âyetinin ifâde ettiği gibi, Hak, Allah'ın yüce isimlerinden birisidir. Şarkâvî'nin yaptığı açıklamaya göre, sufiler, hukûk'un zuhur ettiğinde, hazların (huzûz) kaybolduğunu kaydederler. Bu şu şekilde açıklanır: Mürid; irade, kasıt, ma'rifet ve hâli gerçekleştirme bakımından Allah'ın yoluna yöneldiği zaman, hazlar kaybolur. Çünkü mürid, kendini tamamen buna verince, artık nefsinin arzularıyla meşgul olamaz, onları düşünemez. Bu ikisi birbirine zıddır. Birbirine zıt olan hukuk bir araya gelemez. [116b, 129b, 132a, 135a, 136b, 141b, 146b]

HAKKA'L-YAKÎN: Kâşanî; Hakk'ın, hakikatini ayne'l-cem'i'l-ehadiyye makamında müşahede etmesidir, diye tanımlar. Bu durumda kul, Hak'ta fam olur; hal, söz ve şuhudî açıdan Hak ile bakî olur. Yalnız Hak ile ilmen bakî olmak, hakka'l-yakîn olmaz. Meselâ, her akıllı kişinin ölümü bilmesi, ilme'l-yakîndir. Melekleri müşahedeye başlayınca ayne'l-yakîn, ölümü tadınca hakka'l-yakîn olur. Yani bilmek, görmek, tatmak birbirinden farklıdır. Bu konuda bazı âlimler, ilme'l-yakîn, şeriatın dışıdır; ayne'l-yakîn, şeriatta ihlastır; hakka'l-yakîn, şeriatta hakikati, müşahede etmektir, demiştir. [144a]

HAKİKAT: Gerçek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sûfiler şeriat, tarikat, hakikat ve ma'rifet şeklinde, Allah'a ulaşma yolunda dört mertebe kabul ederler. Görüldüğü gibi bunlardan üçüncüsü, "hakikat" olmaktadır. Sufiyye bunlardan ilkinin avam (genel olarak halk), ikincisinin havass (seçkinler), üçüncüsünün havassu'l-havâss ve dördüncüsünün de ehass-ı havassü'l-havass'a ait olduğunu söylerler. Hacı Şaban Veli, şeriatın beden, tarikatın kalp, hakikatin ruh, ma'rifetin de Hak olduğunu söyler. [114b, 116b, 121a, 128b, 129a, 135a, 140a, 144a, 147a, 148b, 152a]

HÂL, HÂL-İ SİYÂH: Farsça. Ben, siyah ben demektir. Hakiki vahdet noktası ki gizli olduğu için bu adla anılmıştır. Gayb âlemi. Hakk'ın mutlak gaybı ve bilinemeyen hüviyeti. Günah karanlığı.

Ben, bir nokta olup Allah'ın sembolüdür.

Hâl-i siyâh ki istiğnâdan 'ibâretdür, v'allâhu ğaniyyün 'ani'l-'âlemîn'e işâretdür.
[120a, 140b, 141b, 142a]

***HARÂBÂTÎ:** *Murâd harâbâtî olmağdan ve bu şifâtı bulmağdan fenâ makâmında ikâmetdür ve ol yohluğda istikâmet ki genc-i harâb içindedür egerçi türâb içindedür. Pes bekâ fânî olandadur ve ol fenâyı bulandadur. [133b, 134a]*

HAYRET (HAYRÂN, EHL-İ HAYRET): Şaşkınlığı ifade eden Arapça bir kelime. Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde; korku ve rıza, tevekkül ve recâ arasında bir duraktır. Hayret, derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve ariflerin kalplerine gelen bir hâldir. Fahrüddin Irakî'ye göre hayret, âzâdî/hürlüktür. Ariflerin bazıları; hayreti, kavuşmanın; kavuşmayı/vaslı iftikârın; iftikârı da tekrar hayretin izlediği kanaatindedirler. Bunun manası: Tahayyürü recâ takip eder, onun peşinden arzulanan kavuşma gelir. Bundan sonra sufî Allah'a olan ihtiyâcı sebebiyle tekrar hayrete düşer. Zira Rabbi, Ganîdir, Samed'dir (her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değil). Kul ise noksanlı ve muhtaç durumdadır. Allah'a kavuşma isteğinin devamlı oluşu sebebiyle, daha önce düştüğü hayrete tekrar düşer. Arif, bu durumda, hayret ve kavuşma ile sürekli iftikâr (muhtaçlılık) halindedir. Marifet, hayret ve sıkıntıyı gerektirir. Arifin üzerinde hüzünler zuhur eder. Allah'a kavuşması arttıkça, bu yakınlıktaki uzaklığı da artar. Özetle ifade etmek gerekirse, hayret, Allah'ın gücüne, sun'una, hikmetine, karşı duyulan aşırı bir arzudur.

Subh ile şâmı, rûz u şeb[i] fark iden fikret ehlidür; nûr u zulmetden fâriğ olan hayret ehlidür. [117b, 120b, 125a, 132b, 134b, 141b, 150b, 151a]

HEMZE: [147a, 147b, 148a] Bkz. Elif

***HIRKA-PÛŞ:** *Hırka-pûşdan murâd ey ehl-i reşâd bu cismün libâsıdur ki rûh-ı pâkün palâsıdur. [123a]*

***HİLÂF:** *El-hilâfî'l-kümmün ya'nî hilâf üzre sücûd itmek revâ degül, bu söze ittifâk itmeyen ehl-i safâ degül. Zirâ ki bizde lâ-yecûz yecûz olmaz; bu cevâza fetvâ viren uz olmaz. Çün za'îf kavlıle 'amel kılmazuz ve ol kavli câyiz bilmezüz. Yâ hilâfdan murâd dıraht-ı bîd ola ey serv-kad, v'ey gülşen-i hüsn içinde lâle-had. Eyle kim söğüt ağacı meyveden 'ârîdür ve bârı yoh, özge ağacın bârı olsa anun bârı yoh. Pes her kimün sücûdından ve bâ-vücûd cûdından bâr-ı menfa'at yâ meyve-i ma'rifet türemese sücûdü hilâf üzredür ya'nî bî-hâsıl ve bî-hâsıl olan Hakk'a olmaz vâsıl. Bizüm*

sücûdumuzdan terk-i enâniyyet türer ve nefy-i vücûd ve bâğ-ı ma'nâda meyve-i lezîz budur ey ehl-i cûd. [144b]

HİMMET: Arapça, azim, enerji, istek, arzu, meyil, şevk gibi anlamları olan bir kelime. Bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi. Allah'ın icabeti sonucu vuku bulur; tesir Allah'tandır, kul ise duacı olarak vasıta. Velilerin bu anlam çerçevesi içerisinde şekillenen gücü, Arapça şu atasözleriyle anlatılır: Himmetü'r-ricâl taklabu'l-cibâl (Allah adamlarının himmeti, dağları yerinden oynatır).

Sülûk ile ilgili derecelerin ilkinde himmetu'l-ifaka, ikincisine de himmetu'l-enefe denir. İlki sâlikî, geçici (fânî) olanları terk edip, sürekli (bâkî) olanı istemeye yönlendirir; ikincisi amele karşı sevap istemeye sevkeder ki bu durumda sâlik, Hakk'a, ihsan üzere ibâdet eder. Yine o, yaklaşmayı talep etmek için Hakk'a teveccühden geri kalmaz: Dem-i Mesih'den etsen recâ-yı himmet der / Bu deyr-i köhnede biz de duaya muhtacız (Koca Ragıp Paşa). [115a, 118a, 130a, 130b, 136b]

HÛ: Arapça "O" anlamında munfasıl zamir olup, İlâhî isimlerdendir, yani Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Allah'ın zâtını ifade eden, mutlak gayb olan hüviyeti. Zikr, önceleri üç veya yedi isimle icra edilirken sonraları on iki isim ile yapılmıştır. Bazı âlimler "Hû, Hû" diye zikir çekmeyi caiz görmemiş ise de Muhakkıklar ve Sufilerin arifleri, Allah lafzının, O'nun ulûhiyyet mertebesine delâlet ettiği gibi, "Hû" lafzının da "gaybet-i zât ve hüviyet-i batnî" ye delâlet edeceğine hükmetmişlerdir.

"Hû" ile ilgili deyişlerden bazıları şunlardır: Bir işin bittiğini belirtmek için, "Ya Hû" veya "artık bu işe yâ Hû dedik" denir. Şeyh Galib'in şu beytinde, "ya Hû" bir işin bitmesi anlamında kullanılır:

Süzülüp o çeşm-i âhû dedi zevk-i vasla ya Hû

Bu değildi neyleyim, bu; yolum intizara düştü

Birisi çağırılırken "Ya Hû" veya "Komşu, Hû" denilir. Dervişlik edeplerinden biri de eşine adıyla hitap etmek yerine "Hûcuğum" veya "Yâ Hûcuğum" inceliğiyle seslenilir.

Bazı gülbanglar, gerçeğin Allah katında makbul olduğunu, onun niyaza layık olduğunu bildirmek üzere, "Gerçeğe Hû" sözüyle biter. Mevlâna çoğu zikrini Allah veya Hû sözleriyle yapmış:

Hû derim,

Her gece kudsiler üzerine gönülden Hû Hû derim (Mevlâna)

Ey safa ehli sûfî, gönülden Allah Hû de

Ey vefalı âşık, candan Allah Hû de (Mevlâna)

Safha-i sadrından dâim âşığım efkârı Hû

Şâkirin şükrü Hû Allah'ı zâkirin ezkârı Hû

Ravza-i Hû'yu makam et ey Cemâl-i Halvetî

Tâ vücûdun mülküne keşfola bu esrar-ı Hû (Cemâl-i Halvetî) [116b 117a, 122b, 123a, 141a]

HUZUR: Arapça, hâzır olmak, gelmek demektir. Huzurun zıddı gâib olmaktır. Halktan gâib olan Hak ile, Hak'dan gâib olan da halk ile huzura erer. Kalbin, Hakk'ın yanında hazır bulunmasına huzûr-ı kalb denir. Mevlevî tabiri olarak huzur, Konya'daki türbe ve merkezî tekkeye denir. Nurî şöyle der: "Ben kaybolunca ortaya O çıkar, ben ortaya çıkınca O kaybolur". [114b, 116b, 134a, 146a]

İRFAN: Arapça, tanımak demektir. Sezgi tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgi. [119a, 123b, 140b, 144a]

İSTİĞNA: Zenginlik, ihtiyaçsızlık anlamında Arapça bir kelime. Allah'a vasıl olanın O'nunla yetinmesi hali. Bu durumda başka şeye ihtiyaç duyulmaz. Allah ile istiğna güzel; fakat Allah'tan istiğna çirkindir, küfürdür. "Allah'a tevekkül et! Zira O vekil olarak kuluna yeter!" (Ahzab/48). [141a, 141b, 142a]

KALB: Arapça, bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Biyolojik ve anatomik olarak insan göğsünün sol tarafında bulunan çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır. Ana rahminde, insan varlığının jinekolojik oluşum sürecinde meydana gelen (gebeliğin üçüncü haftasının sonunda) ilk organdır.

Tasavvufî olarak kalb; insanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal, İlâhî latife gibi çok yönlü manaları ifâde eder. Biyolojik manadaki kalb, insanda olduğu gibi, hayvanlarda da bulunur. İkinci anlamdaki kalb ise sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran özelliktir. Molla Camî, Fusûs Şerhi'nde "kalb; mizacı kuvvetler ve cismanî gerçekler ile ruhanî gerçekler ve nefsanî gerçekler arasını bir araya getiren (cem eden) hakikattir" der.

Mutasavvıflara göre; manevî kalbin maddî kalbe bir nevi taalluku (bağlantısı) vardır. Ve bu kalp, insanın hakikatidir. Bu latîfe, idrâk edicilik ve bilicilik özelliklerine sahiptir. Muhatap, mütâleb ve muâteb olan işte budur. Türkçe'de kalbe, gönül denir. Can tabiri de kullanılır.

"Kalbe bakıcı": Bayramî melamîlerinde, irşada izinli kişilere verilen addır. Kalple ilgili bazı atasözleri şu şekildedir: Kalp bir sırça kadehtir, çabuk kırılır. Kalp kalbe karşıdır. Kalpten kalbe yol vardır. [115b, 116a, 116b, 117a, 118b, 119a, 119b, 123b, 124b, 126b, 133a, 133b, 137b, 138a, 142b, 146b, 150a]

KALLAŞ: Farsça; berduş, keyfince yaşayan, kimseye aldırmandan hayatını sürdüren kişi demektir. Harabâtî. İçinde bulunduğu hâle göre davranan kişi. Hal sahibi, dünya ile ilgisini kesen, rind. [126b, 128a, 128b]

KESRET: Arapça, çokluk demektir. Vahdetin zıddıdır. Varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Mevcutatın varlığını, Allah'tan bilmeye ise vahdet denir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir. [117a, 119b, 122a, 123a, 131b, 135a, 137a, 146a, 150b]

KEŞF: Arapça; açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme gibi anlamları olan bir kelime. Keşf bir şeyi örten perdenin kalkması anlamındadır. Mükâşefe, hakikatleri görmek anlamında maddî değil, manevî gözle olur. Basar gözü ile basiret gözü, aynı anlamda değildir. İlkiyle madde, ikincisiyle mana görülür. Kitap ve sünnetle çelişmeyen keşf, hakıdır. Gerçek mürid, keşf peşinde değil Kur'ân ve Sünnet peşinde koşar. Sûfilere göre, Kitap ve Sünnete uymayan keşifle amel edilmez. Keşf çeşitleri şu şekilde ele alınabilir:

1. Keşf-i Manevî : Riyazet ve tasfiye sonucu, gaybı örten perdenin kalkıp bilgilerin elde edilmesini sağlayan keşif.

2. Keşf-i Hissî : Aklî bilgiler ile değil de bizzat görme ile olan keşiflere, keşf-i hissî denir. Bunun için keşf-i iyanî tabirî de kullanılır. Başkalarının tefekkür dünyasında gezen fikirleri sezme olayına keşf-i zamair, kabirde olanın hâlini sezme de keşf-i ahval-i kubur denir. Bir de rüya türünden hayal ürünü olarak ortaya çıkan ve tabiri gereken keşif vardır ki buna keşf-i muhayyel denir. [116a, 117a, 128a]

***KÎL Ü KÂL (İLM-İ KÎL Ü KÂL)**: Arapça "denildi, dedi" anlamındadır. İlm-i kal: Şer'î ilimler, fıkıh bilimi. İlm-i Hâl: Yaşama ile ilgili, bâtna dair ilim, tasavvuf. Kâl, hâle dönüşmedikçe makbul görülmemiştir. Hâlin de kâl ile olanı daha makbul görülmüştür.

Pes lâ-yecûz u yecûz bu 'âlem-i mâ vü menîdür ki ceng ü cedel ma'denidür. 'İlm-i kîl ü kâl, fikr ü hayâldür; huzi'l-'ilme min-efvâhi'r-ricâl lisân-ı hâldür. 'İlm-i 'uşşâk der-sînedür, degme ne bilsün bu dersi nedür. Özüne 'ilm kalur bî-'amel, çün iriş[s]e vakt-i ecel. 'İlm-i 'uşşâk nihâyetsüzdür ve encâm ü gâyetsüzdür. [135b, 136b, 145a, 151a]

KİRİŞME: Farsça, gamze, naz, işve demektir. Celâl tecellisi. [135b]

***KONŞI**: *Konşı didügi ol câr-ı Hakk'un ve ol deryâda müstağrakun, karîb olana dir ve anlarun kurbüne yol bulana dir. [142a, 142b, 143a, 144a]*

KURB / KURBET: Arapça, yakın olmak demektir. Velinin sıfatları konusunda, Hakk'ın yerleşmesine (temekkün) yakınlık makamına ermesidir. Filan âlimin filana yakın olması ilim ve marifet konusundadır, işte kurbet de bu şekildedir. Kurbet, Hakk'ın zuhurunun yakınlaşmasıyla kulda sıfat ve isimlerin çeşitlenmesidir, denilir. [116a, 116b, 117b, 118a, 133a, 140a, 142b, 144b, 124b]

KÜRSİ: Arapça; kürsü, masa demektir. Fiilî sıfatların cümlesinin tecellisi, İlâhî iktidarın ortaya çıkış yeri, emir, nehiy, icad ve idamın tenfiz mahalli; tafsil ve ibhamın menşei; zarar ve faydanın, fark ve cem'in merkezi, budur. Yine kaza ve kalemin tafsil olduğu mahal, takdir, levh-i mahfuz mahallidir. Tedvin, tasvir yeridir. "Onun kürsi'si gökleri ve yeri kapladı" (Bakara/255). [117a, 130a]

KUTB: Arapça, değirmen taşının miline denir. Büyük değirmen taşı, milin (kutbun) etrafında döndüğü gibi, kainat denen bu kozmos da idare bakımından kutbun etrafında döner. Bu yönüyle kutub, manevî derecesi büyük, veli bir kuldur ve âlemin ruhu olarak değerlendirilir. Allah, emaneti, varlıklar içinde, sadece insana vermiş ve buna bağlı olarak, cümle kainatı da onun emr'ine boyun eğdirmiş/teshir etmiş, müsahhar kılmıştır. Emanet kimdeyse, varlıklar ona boyun eğer. Emaneti tahakkuk ettirebilen, yani onu kuvveden fiile çıkarabilen en mükemmel veli, kendindeki bu özellekle, bütün bir kainatın üzerinde, onun mahkûmu değil hâkimi gibidir. Kutb olabilme özelliği, herkeste bilkuvve vardır. Ama bunu gerçekleştirebilmek çok az kişiye, çok uzun

zamanda nasib olduğu gibi, kısa zaman içinde de nasib olur. Kutb, Allah'ın izniyle hareket eder, kendi kafasına göre değil. Mutlak bağımsız yetki ve güç, sadece Allah'ındır. Kutub da, Hz. Muhammed (s) gibi bir kuldür, Allah değildir. Emr âleminden halk alemine doğru meydana gelen tenezzül olayları, kutb üzerinden cereyan ederek vuku bulur, ilâhî program çerçevesini aşmadan, olaylarda bir tür tedbir (yönetme) ile etkinliğe sahip bulunduğu için, *keyfe ma-yeşâ* (dilediği gibi) davranamaz. Allah'ın dileğinin dışında hareket edemezler. Kutub konusunda, bu "tenezzül-i emr" meselesini kavrayamayanlar, "madem kutublar bu özelliğe sahip, kuvvetli kutuplarımız çok, gitsinler Kıbrıs'ta, Bosna'da savaşsın, oradaki savaşları lehimize çevirsinler" demektedir ve bu sözleriyle, Kutb'un tasavvuf erbabınca "Allah" olarak algılandığını zannetmek hatasına düşmektedirler. Bir şeyh, Muhammed Esâd Erbili Hazretlerine "efendim siz kutub imişsiniz?" deyince aralarında şu konuşma geçer: "Evladım bu ümmetin en büyüğü kim?", "Hz. Ebû Bekir'dir, Efendim", "Söyle bakalım onun son nefeste imanla ölme garantisi var mıydı?", "Hayır efendim yoktu", "Bu ümmetin en büyüğünün son nefes garantisi yok iken bizim gibi kimselerin hâli n'ola? Fakirin derdi, acaba son nefeste imanlı mı gideceğim, imansız mı? Ben bu endişe içindeyim. Kaldı ki bizim kutubluğumuz, sizin hüsn-i zannınızdan başka bir şey değildir". Kısaca kutub, tasarruf sahibidir. Ve o, bu tasarrufu kader-i ilâhî programının dışında, Allah'ın irâdesine rağmen kullanamaz, Kutbü'l-Aktâb, Kutbü'l-Ekber, Kutbü'l-İrşâd en büyük veliye verilen isimler olup, halkı Hakk'a götürmekle görevlidirler.

Cisimler âlemine, Kutb-i Şimalî, melekler âlemine de Kutb-ı Cenubî denir. Kutb-ı vahdet: Maşuk, Allah'ın aşık olduğu veli. İki türlü kutub vardır: 1-Kutbü'l-irşad: Buna, Kutbiyyet-i Kübra denir. Mertebesi, Nübüvvetin bâtınıdır. 2-Kutbü'l-Aktâb ve Kutbü'l-vücûd: Bu hâtemül-evliya olup, derecesi bâtın-ı hâtem-i nübüvvettir. Kutbun varlığı, fakihlerce sabit görülmemiştir. [117b,140b]

*LÂ-YECÛZ U YECÛZ: [144a, 144b, 145a, 145b] Bkz. Kîl ü Kâl

LEDÛN (İLM-İ LEDÛN): Arapça'da zaman veya mekan zarfı olup 'yanında, -de, -da mânâlarını ihtiva eder. Gayb ilmi, sırlara vâkıf olma anlamında kullanılan tâbir. Sufilerce, Kehf suresindeki "...ona katımızdan (min-ledünnâ) bir ilim öğrettik..." (Kehf, 18/65) ayetiyle bu ilme işaret olunduğu söylenir. Tahsil yapmadan, çaba göstermeden, Allah tarafından vasita olmaksızın kula öğretilen bu ilme "İlm-i Ledünnî", İlâhî Bilgi, denir. Elmalı'nın tefsirinde kaydettiği gibi, Hz. Musa'nın bilgisi, Hz. Hızır'a öğretilen

bilgiden tamamen farklı idi. Müfessirler bu bilgiyi "ilmü'l-guyûb ve'l-esrâri'l-hafîyye" şeklinde yorumlamışlardır. Hz. Musa'nın bilgisi, olayların görünüşü ile ilgili hususları bilmek ve o yönde değerlendirmek iken, Hz. Hızır'ın bilgisi, işlerin arka planını bilmek şeklindedir.

Ledün ilmi tabirine kaynaklık eden iki hadis ise şöyledir: “Ebu Hureyre naklediyor: Ben Resulullah’tan iki kap dolusu ilim aldım. Bunlardan birini (hadisleri) size naklettim. Diğerini de nakletseydim boynumu vururdunuz” (Buhârî, İlim: 42’den akt. Kara, 1985: 76). “Her ümmet içinde muhaddesler [konuşturulanlar] vardır. Ömer b. Hattab onlardan biridir” (Buhârî, Fezâil: 16’dan akt. Kara, 1985: 76).

İlk sufilerden Ebu Nasr Serrâc Tûsî (v. 378/9888) ise El-Lüma’ eserinin “Tasavvufun Anlaşılması Zor Yanları” başlığı altındaki bir pasajda “İlim üç çeşittir” der ve bunları şöyle tasnif eder: “Avam ve havas, herkese açıklanan emir ve nehyi bildiren ilim; sadece sahabenin bir grubuna açıklanan ilim ki Hz. Ali’den rivayet edilen *Allah Resulü bana, benden başka kimsenin bilmediği yetmiş bab ilim öğretti* sözü bu kabildendir; Allah Resulü’ne has ve sahabeden [bile] hiç kimsenin bilmediği ilim ki *Siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız az güler çok ağlardınız* hadisinde anlatılan ilim budur (Ebu Nasr Serrâc Tûsî, 2012: 446).

Özet olarak İlm-i ledünnî; tefekkür çabasıyla elde edilmeyip Allah tarafından mevhibe (bağış) olarak verilen bir kuvve-i kudsiyyenin (kutsal gücün) tecellîsidir. Eserden müessire, vicdandan vücûda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere vücûddan vicdana gelen bir ilimdir. Nefsin vâki olana geçişi değil, vakiin nefiste taayyüdüdür. Doğrudan doğruya (vasitasız) bir keşiftir. Ancak Ledünnî terimi, bilhassa Hakk'a ait sırlara mahsus bir ıstılah olmuştur. Bir işin ledünniyyâtı demek, bir şeyin içinde yatan, sırlar, incelikler demektir. **[117a, 134a, 145a]**

MAHABBET: Arapça; sevgi, aşk demektir. Tasavvufta mahabbetin hakikati, herşeyini sevdiğine bağışlayan, kendine de sende olan hiçbirşeyi bırakmamandır. Mahabbet ehli üç haldedir: Âmmenin mahabbeti: Bu fiilî bir sevgidir ve Allah'ın kendilerine ihsan etmesinden kaynaklanır. Hz. Peygamber (s) bu konuda şöyle der: "Kalplerin, kendilerine ihsan edeni sevme özelliği vardır". İkincisi; sıfatî aşkın hâlidir. Kalbin Allah'ın gınasına, celaline, azametine, kudretine ve ilmine bakmasından kaynaklanır. Bu; havassın, sadıkların veya tahkik ehlinin mahabbetidir. Bu konuda Hüseyin en-Nurî şöyle der: "Mahabbet, perdelerin yırtılması, sırların ortaya çıkmasıdır".

Üçüncüsü; zatî mahabbetin hâlidir. Bu, illetsiz olarak, Allah'ı sevmenin kadîm olduğunu bilmekten ve anlamaktan doğar, işte bu şekilde Allah'ı bir sebebe bağlı olmaksızın, seviniz. Bu şekildeki sevgi siddîkler ve âriflerinkidir".

Mahabbetin, başlangıçları ve gayeleri itibariyle on kısma ayrıldığı söylenir. Bunlardan beşi, sâlik ve muhiblerin makamlarıdır. Bunlar sırayla; ülfet, hevâ, hülle, şağf ve vecddir. Aşıkların makamlarına gelince, onlar da şunlardır: Garaim, iftitân, veleh, dehş ve fenadır.

Pir Sultan Abdal'ın, mahabbet konusundaki bir dörtlüğü şu şekildedir:

Dîdâr ile mahabbete doyulmaz,
Mahabbetten kaçan insan sayılmaz.
Münkir üflemele çerağ söyünmez.
Tutuşunca yanar aşkın çırası

Konu ile ilgili bazı sözler ise şunlardır:

Mahabbet şirket (ortak) kabul etmez: Allah'tan başka hiçbir şeyi sevmemeyi ifade eder. Casiye/23'te diğer istekler yerilerek "nefsinin hevasını kendisine ilah edineni görmedin mi?" denir. Bu ayet Furkan/43'te de aynen geçmektedir.

Kuru muhabbet: Sevmenin karşılıksız olduğunu ifade etmek için kullanılan bir sözdür. Son devir ünlü Halvetî şeyhlerinden Fatih türbedârı Hacı Ahmed Amiş Efendi (ö. 1920) "bu yolun sermayesi kuru mahabbet" sözünü söyledikten sonra, bunu şöyle açıklarmış: "Mahabbetin yaşı olur mu? Olur ya! Görmüyor musun, babam ölse de, yerine geçsem, diyen şeyh oğullarını".

Mahabbet meclisi: Sohbet meclisine bu isim verilir. Bu meclis, irfan ve edeb meclisi olduğu için, katılanların bilgisi artar.

Mahabbetten kaçan insan sayılmaz: Sevginin insan için kaçınılmaz ruhî bir öge olduğunu anlatmak için kullanılır. [116a, 116b, 117b, 124b, 129b, 134a]

MAKAM: Mukam şekliyle okunursa oturulan, ikamet edilen yer; makam olarak okunursa ayağın bastığı yer, topluluk, oturulan yer gibi anlamları bulunan Arapça bir kelime, ism-i mekan. Velilerin mezarlarına veya hatıralarını taşıyan yerlere bu ad verilir. Makâm-ı İbrahim gibi. Mevlânâ'nın türbesinin girişinde bu manada olmak üzere şöyle bir beyt vardır:

Ka'betü'l-Uşşâk bâşed în makam
Her ki nakıs âmed încâ şod tamam

Yani:

Bu makam âşıkların Ka'be'sidir
Buraya noksan gelen tamam olur

Mezarı Aksaray'da olan Somuncu Baba'nın Darende'de makamı vardır. Birisi, bir başka yerde vefat ederse, memleketinde veya hatırasını taşıyan bir yerde, ruhuna Fatiha okunmak ve onu anmak üzere yapılan merkada "Makam" denir. Bektaşîlerde ocak, baba postu, gayb erenleri postu gibi makamlar vardır.

Yine bir tanıma göre makam şudur: Kulun tekrar etmek suretiyle kazandığı ve kendisinde özellik haline getirdiği edebler ve ahlâk veya kulun riyazet ve mücahede ile ulaştığı dereceye makam denir. Haller vehbî (yani Allah vergisi iken), makamlar kesbî (yani kulun çabasıyla)dır. Hal geçici, makam sürekli. Kâşânî, içinde bulunulan bir makamın hakkı yerine getirilmediği takdirde, kulun yükselemeyeceğinden bahseder. **[116a, 116b, 118a, 120b, 122b, 123b, 125a, 125b, 128b, 132b, 133b, 134a, 135a, 135b, 137a, 142a, 143a, 146b, 147a, 147b, 149a, 149b, 150a]**

MA'RİFET: Arapça'da bilgi, tanıma anlamına bir söz. Tasavvufta, dört kapı da denilen dört mertebe vardır: 1-Şeriat, 2-Tarikat, 3-Hakikat, 4-Ma'rifet. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve ma'rifet olmaz, her şeyin başı, şeriatı yani islâm dinini iyi yaşamaktan geçer, islâm'ı yaşama ve anlamada, takva boyutunda olmak üzere derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir. Bu durumda, herkesin normal gündelik kurallara uyarak yaşadığı islâm'a şeriat; dinde biraz takva cihetine ağırlık verenlerin yaşadığı ve ulaştığı inceliğe tarikat; takva ve verada titizlikle varılan sonuca, hakikat; ve nihayet bu yaşamanın, mânâ açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca ma'rifet denir ki, meydana gelişi, yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır. Bunlardan ilki avama, ikincisi havassa aittirler. Hacı Şa'ban Velî bu dört mertebeyi şöyle anlatır: Şeriat beden için, tarikat kalp için, hakikat ruh için, ma'rifet Hakk içindir. Marifetin, sırta ait olduğunu söyleyenler de vardır, ilim ile ma'rifet bir imiş gibi gözükmesine rağmen, aralarında ince bir fark vardır: ilmin zıddı cehl iken ma'rifetin zıddı, inkardır. İlim kesbî iken, ma'rifet vehbîdir. Hafnî de, bu konuyu şu şekilde açıklar: Kul, Allah'ı sıfat ve isimleri ile bilir, Allah'la arasındaki kulluk muamelesinde ciddi, samimi ve doğru olur, sonra kötü ahlâkını düzeltme yoluna gider. Hakk'ın kapısından sürekli olarak ayrılmaz, yani

kalbi ile sürekli itikâf halindedir (yani ihsanı yaşar). Sonra kendisine hatıralar gelir, sürekli içten Allah ile münâcât (söyleşi, yalvarı) halinde olur. Allah tarafından kalbine gelen sırlardan bahseder, işte bu durumda olan kişiye ârif ve bu kişinin bilgisine de ma'rifet denir. Nefsinin kötülüklerinden ne denli uzak olursa, Rabbi hakkındaki ma'rifeti, o denli artar. Bir kimsede ma'rifetin meydana geldiğinin belirtisi, o kişide Allah'dan heybetin zuhur etmesidir. Ma'rifeti fazla olanın, heybeti fazla olur. Bazıları da ma'rifeti fazla olanın sekîneti fazla olur, demiştir. [114b, 119a, 119b,128a, 142b, 143a, 144a, 144b, 150a]

MEKR: Hile, tuzak anlamında Arapça bir kelime. Fahrüddin Irakî mekr için 'mâşuğun âşığa bazen lütuf bazen ihsan yoluyla gurur vermesidir' der.

Allah'a isyan yolunda olmakla birlikte, nimetlerin devam etmesi. Veya su-i edeb üzere olmakla birlikte Allah'ın nimetlerinin kesilmemesi, yerli yersiz keramet gösterisine kalkışmak. Kur'an-ı Kerim'de Allah, "Nefsinizi tezkiye ediniz, hanginizin takva sahibi olduğunu, Allah çok iyi bilir" (Necm/32). "Onlar tuzak kurarlar, Allah da kurar, halbuki Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır" (Al-i imran/54). "Onlar bir tuzak kurarlar, halbuki onların farkına varmadıkları şekilde, biz de tuzak kurmaktayız" (Neml/50) buyurur. Peygamberler, makamlarının yüksekliklerine rağmen Allah'ın mekrinden korkarlar. Mokr, açıkta görünenin aksine, gizli kalan bir durumdur. Bunun ne olduğundan, kimse emin ve ma'lumat sahibi değildir. Cahil kimseler, sâhib olduğu iman ile gurura kapılır. Kendini kurtuldum sanır, amelinin kabul edilip edilmediğini düşünemez. Allah, onun düşündüğünün zıddına bir hüküm sahibidir. İşte bunları düşünecek olursak, hangi halde olursak olalım, gereğinden fazla güven hissine kapılmamak gerekir. Ancak Allah'dan ümitvâr olmamak da günahdır. Bu durumda bir kulun, Allah karşısında hafv ve recâ arasında (korku ve ümit) duygularla dolu olması gerekir. [149a]

MİSKİN: Arapça; zelil, hor, zavallı kimselere miskin denir. Varlık duygusundan sıyrılan, varlığı yokluğa çeviren, kendisinde hiçbir varlık görmeyen kişi demektir. Eskiden, cüzzam hastalığına miskin hastalığı denirdi. Bu durumda olanlar için şehir dışında "miskinhane" yapılırdı ve orada ikamet ettirilirdi ki bu yerlere, "Miskinler Tekkesi" de denirdi. [116a, 119b, 120a, 127a, 129a, 130a, 132b, 143b, 144a]

MUÂYENE: Arapça, gözle görmeyi ifade eder. Hakk'ın, çeşitli mertebelerindeki tecellîlerini görme. [120a]

MÜHCETU'L-KALB: Kalbin içinin içi. İlâhî sıfatların madeni ve zuhur yeri. Gaybu'l-gayb burada ortaya çıkar. Hiçbir manevî kalp hastalığı buraya giremez, onun için burası temizdir. **[117a]**

***MÜDMİN-İ HAMR:** *Müdmîn-i hamr oldur ki her zarf içinde mey görse tanıya ve müdâm anı gözedüp mültefit olmaya zarf-ı fânîye. Ya 'nî sülûk ehli her şeye ki nazar kılsa ve mâsiva'llâhdan keder kılsa mâ ra'eytü şey'en illâ ve ra'eytu'llâhe fîhi anun dâdesinün rûşenâsı ola, tâ mâ ra'eytü şey'en ma'allâhi anun âşinâsı ola.* **[134b, 135a]**

MÜRİD: Arapça; isteyen demektir. Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan (talebe olarak kaydını yaptıran, bey'at eden) kişiye mürid denir. Tasavvufî anlamdaki olgunlaşmada 4 merhale vardır. 1-Talib, 2-Mürid, 3-Mutasavvıf, 4-Sûfi. Mürid, bu tekamül oluşumda ikinci sırayı işgal etmektedir. Son sırada bulunan sûfiye, vâsıl denir. Müridi üç gruba ayırırlar:

1- Mutlak mürid: Şeyhine "niçin?" sorusu sorarak dili ve kalbiyle itirazda bulunmayan, şeyhinin sözlerine karşı delil istemeyen müride, mutlak mürid denir.

2- Mücâz mürid: İç ve dışa ait her hususta şeyhinin rey ve iradesi altında bulunan dervişe denir.

3- Mürted mürid: Şeyhine emrettiği, yasakladığı konularda karşı çıkan mürididir ki zamanımızda bu türden olanlar çoktur. İlk iki grub makbuldür. Müridin her şeyden önce şeriate sınıksıkı yapışması (takva), edeb ve sıdk (doğruluk/sadakât) üzere olması gerekir.

Sarı Abdullah Efendi: "Kendi isteğini şeyhinin isteğinde eriten, fanî kılan kişiye, mürid denir ki, bu eğitim, kulu Allah'ın iradesine teslim olmaya götürür" der. **[115b]**

MÜRŞİD: Arapça; doğru yolu gösteren, uyaran, irşad eden demektir. Gerçek mürşid Hz. Muhammed (s.)'dir. Diğer mürşidler, O'nun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Cürcânî mürşidi; doğru yolu gösteren, sapıklıktan önce Hak yola ileten kişi, olarak tanımlar. Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere postnişin, şeyh, seccâdenişin, ifadeleri de kullanılır. Mürşid olan kişinin, Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fenâ makamına ulaşması şarttır. Her mürşid, kâmil olmayabilir. Bu yüzden mürşidin kâmil olmayanları

da bulunabilir. Mürşidin en makbulü, hem "kâmil" (olgun) hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır. [124a]

NÂZ-NİYAZ: Farsça, cilve, işve anlamlarına gelen bir kelime. Tasavvufî olarak, âşıkın maşuka güç vermesi demektir. Naz âşıklara, niyaz ariflere mahsustur. Niyaz Farsça; yalvarmak, dilemek, gönül alçaklığında, bulunmak, dua etmek, selam etmek, hürmet etmek anlamlarına gelen bir kelimedir. Naz ehlinin Allah'a nâzı geçer. Bunlardan sık sık şatah ifâdeler zuhur eder. Naz ehlinde, alışlagelen edeb tavrına rastlanmaz. Niyaz ehli olanlar da ise edeb, islam'ın kurallarına uyma gibi hasletler esastır. Aşk u niyaz etmek ve niyaz etmek, selâm karşılığında kullanılır. [118b]

NEFS: Arapça bir kelime olup çok sayıda manaları ihtiva eder: Ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukubet, arzu, murad. Tasavvufî olarak Kâşânî'nin ifâde ettiği gibi, kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-i Rahmânî, ilâhî ben mânâsına da kullanılmıştır. Hakîm Tirmizî bunu şöyle tanımlar: O, hayvanî ruhdur, kalb (nefs-i natika) ile beden arasında vâsıttadır. Kendisine, Kur'ân-ı Kerim'de mübareklik özelliğini taşıyan, şarka ve batıya ait bulunmayan ağaç olarak işaret edilir (Nur/35). Bu kelime, Kur'ân'da sekiz ayrı manada kullanılmıştır:

1. Zâtullah manasına: Tâhâ/41, Al-i imran/28, En'âm/12,54, Mâide/116.
2. İnsan ruhu: Fecr/27, En'âm/93, Zümer/42.
3. Kalp, sadır vb. manalar: Al-i imrân/154, A'râf/205, Yusuf/77, Bakara/77, 109, 235, Nisa/113, En'âm/158, Yunus/100, Enbiyâ/64, Nemi/14, Fussilet/53.
4. İnsan bedeni: Al-i İmrân/146, 185, Enbiyâ/35, Ankebût/57, isrâ/33, Yusuf/26, 30, 61.
5. Bedenle bareber ruh: Bakara/286, En'âm/152, Yunus/23, 30, 44, 49, 54, Ra'd/11, 42, isrâ/7, Tâhâ/15, Ankebût/6, Zümer/70, Mü'min/17, Câsiye/15.
6. İnsana kötülüğü emreden kuvvet manasına: Yusuf/18, 53, Tâhâ/96, Mâide/30.
7. Zât manasına: Bakara/48, Lokman/28, 34, Müddesir/38.
8. Cins manasına: Tevbe/128, Rum/28, A'râf/188, Şûra/11.

Türkçe'de bu kelime çeşitli şekillerde kullanılmıştır:

Nefsine hâkim olmak: Arzu ve isteklerine veya öfkesine hakim olmak, sabretmek demektir.

Nefsle mücadele, dünyevî muharebeden güçtür: Burada, Tebûk seferinden dönen Hz. Peygamber (s)'in "Küçük cihaddan, büyük cihada (Ramazan ayındaki oruç) döndük" sözlerine telmih vardır. İnsanın nefsini terbiye etmesinin, kontrol altında tutmasının zor olduğuna, bu söz ile işaret edilir. Nefsini bilen Rabbini bilir: Bu sözün, hadis olması hususu tartışmalıdır. Ancak sûfler, bu ifadeyi sık sık kullanırlar. Gölpınarlı bu ifâdeyi, şu şekilde açıklamıştır: "Nefsini bilen, yani, kendisini acz ile, noksanlıkla, bilgisizlikle, yoklukla bilen, Rabbisini bilir, yani Rabbisini kudretiyle, yüceliği ve kemâliyle, bilgisiyle, varlığıyla bilir".

İnsanın, kendisi üzerinde düşünmesini tavsiye eden çeşitli âyetler vardır. Bu âyetler, âfâk denilen dış dünya hakkında düşünerek Hakk'a ulaşmanın mümkün olduğunu gösterdiği gibi, enfüs denilen iç dünya üzerinde de düşünerek aynı sonuca varılabileceğini beyan eder. **[118a, 118b, 119b, 124b, 125b, 127a, 129b, 130a, 131b, 133a, 136a, 138b, 139a, 139b]**

PİR: Farsça; ihtiyar, yaşlı kimselere pîr denir. Tasavvuf liderine de pîr adı verilmiştir. Bu kelime üstad, mütehasıs gibi anlamları da ihtiva eder: "O, bu işin pîridir" gibi. Büyük adamlar için kullanıldığı da olmuştur. Eskiden tarikat kurucusu şeyhlere de, pîr denirdi. Bu kelimenin çeşitli tâbirlerde kullanıldığını görüyoruz:

Pîr aşkına: Faydasız, boş yere anlamına gelir. Yemin için de kullanılır.

Yutulur herze mi pîr aşkına mahrûmiyyet

Çekdi yıllarca, fakat, çekmiyor artık millet (Mehmet Akif Ersoy)

Pîr-i tarikat: Bir tasavvuf okulunun ilk kurucusu.

Pîr-i sâni: Bir tasavvuf okulunda ihya veya tecdîd yapan kişiye, ikinci pîr denir. Halvetîlerin pîr-i sâni, Yahya Şirvânî iken, Kadîrîlerinki Eşrefoğlu Rumî olmuştur.

Pîr evi: Hacı Bektaş'taki ana dergâh.

Pîr-i fanî: Erzel-i ömrü yaşayan, çok yaşlı kimse.

Pîr-i mugan: Farsça, baş keşiş demektir. Kamil mürşid veya kutb-ı âlem yerinde kullanılan bir tâbirdir. Meyhaneci anlamına da gelen bu kelime, aşk şarabı sunan, Allah sevgisini insanlara öğretmeye çalışan mürşidler için de kullanılmıştır.

Pîr ol: Aşkolsun, bravo, aferin anlamında bir ifade.

Pîr postu: Bektaşîlerde, meydanda bulunan bir makam. Burada yere serili bir post bulunurdu.

Pîr ü pak: Tertemiz.

Pîr-perverde: Allah tarafından yetiştirilene Hûda-perverde (uveysî), şeyh tarafından yetiştirilene de pîrperverde denir.

Pîr yoluna gitmek: Boşa ölmek demektir. [115b, 144a]

***RE'S-İ KELB:** *Uca dağa 'Arab dilince re's-i kelb dirlermiş ve murâd andan niyyet-i a'lâ vü himmet-i vâlâdur. Re's-i kelb nefis-i emmâredür kim andan kalb-i sâfi dil-i âvâredür ve nefis-i emmârenün hâsiyyeti kelb-sıfat halâyıkı incitmekdür, ne renc itmekdür.* [118a, 118b]

***REZ KIZI (DUHTER-İ REZ):** Bkz. Şarâb

RİND: Farsça; kayıtsız, laubali, akıllı, münkir gibi özellikleri olan kişi anlamına gelir. Dışı melam, içi selim olan kişiye rind denir. Batı'da dünyaya önem vermeyen, Bohem tarzı hayat sürdürenlerle rindler, arasında en önemli fark; rindlerin iç estetiğe önem vermeleri, kalblerini her türlü pislikten temizlemeyi hedef edinmeleridir.

Hafız Şirazî, bütün şark âleminde, rindlerin timsali olarak görülür. Bu tipler, kalender-meşreb, ehl-i dil şeklinde tanınır. Ali Seydî'nin, Resimli Kamus-ı Osmanisi'nde, rindler şu şekilde anlatılır: "Evet rindlik, birçok kıymetleri bir araya toplayan bir mefhumlar manzumesi (topluluğu) halinde mürekkebe (bileşik) bir mâhiyet (özellik) taşır. Onda neler yok ki... Meyhanenin kadehiyle, tasavvufun kadehi, aşkın mecazisiyle hakikisi; gönül adamlığı, iç doluluğu, dışa aldırmayış, parayı istihkar (küçük ve değersiz görme), kıyafetinde gelişigüzellik, zühdün dışındaki suretiyle zahide çatıp, sadece güzel olana ve güzel şeye gönül bağlayarak faniliği, ezelin elest'i ile ebedin sonsuzluğunda avuttukları için hayattan kâm almayı, akıl kârı bilmek ve rinde hepsinden daha yaklaşanı, ikbâle yukarıdan baktıkları için ikballeriyle böbürlenene kafa tutmanın zevkine ermeleri".

Rindler, şekilden kurtulmuş, öze ermiş kişilerdir. [126b, 127a, 128a, 128b]

***RÛGAN:** Bkz. Âb.

RUH (AKS-İ RUH): Farsça; yüz. İlâhî isim ve cemalin zuhuruna neden olan tecelli. Zuhûru-butûnu kapsayan vahdet noktası.

'Aks-i ruh ki sıfat-ı cemâldür; sâlik-i rûşen-dile nûrdur, hakâkatde egerçi hûrdur. [118b, 119b, 120a, 140b, 148a, 148b, 152b] Bkz. Zülf (Aks-i Zülf)

SADR: Arapça; göğüs anlamına gelen bir kelime. Ruh, etvâr-ı seb'ada kalbin ilk mertebesi ve mecâz-ı mürsel yoluyla kalp anlamlarına da gelir. Şerh-i sadr: 1. Hz. Peygamber (s)'in göğsünün yarılması olayı, 2. Gönlünde, ilâhî marifet pırıltıları zuhur eden sufînin durumu.

Kalbin her türlü pislikten temizlenmesine, selâmet-i sadr denir. Burada pislikten kastedilen şey, Kur'ân ve Sünnete aykırı düşen, her türlü düşünce ve hâtıralardır. [115b, 116a, 145a]

***SALÂT:** *Ma'nâ-yı ıstulâhı salâtun rahmetdür ve istiğfâr ve du'âdur ey yâr.* [126b, 127a, 127b, 128b, 129b, 131b, 132a, 151a]

SÂLİK: Arapça; giren, ilerleyen demektir. Manâ olgunluğunu elde etmek üzere, tasavvuf yoluna giren kişiye, sâlik denir.

Sâlik ki ferzend-i rûhdur ve sînesi meşrûhdur. [116b, 120a, 122b, 123a, 125a, 129a, 129b, 131b, 132b, 134a, 135a, 136a, 138b, 142a, 142b, 146a, 148b, 149a, 151b]

SEB'U'L-MESANÎ: Arapça; yedi çiftler demektir. Fatiha suresinin bir başka adı. Ayn ve ilim mertebelerindeki yedi çeşit zuhuru bakımından Hakk'ın zâtı. [117b]

SEMÂ': Arapça; dinleme, işitme, anlamında bir kelime. Dinlenen ilahinin veya bir müziğin etkisiyle coşup dönme. Semâ'nın pek çok çeşidi vardır. Genel anlamıyla semâ, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağırın bir mesajdır. Onu iyi niyetle dinleyen, hedefine ulaşır. Sesin etkisini dile getiren bazı hadisler, semâ konusunda serdedilir: "Kur'ân-ı Kerim'i seslerinizle güzelleşiriniz, zira güzel ses, Kur'an-ı Kerim'i güzelleştirir", "her şeyin bir süsü vardır, Kur'ân-ı Kerim'in süsü, güzel sestir" (Buharî, Tevhîd: 52). Dakkâk, semâ'nın nefislerini terbiye etmemiş olmaları münasebetiyle avam tabakasına haram; mücâhede ile uğraşın zâhidler için mübah; (sufî) arkadaşlarının manevî hayatı elde etmeleri sebebiyle onlara müstehab olduğunu savunur. Cüneyd de semâ'ı, kalbi Allah'a çeken bir vârid olarak değerlendirir. Semâ; zaman, mekân ve hallere bağlı olarak vuku bulur, denilmiştir. Şiblî, "Semâ'nın dışı fitne, içi ibrettir. İşaretten anlayan kişiye, ibretin istimâ'ı helâl olur" demiştir. İlk zamanlar semâ, dinlenen gazelin etkisiyle, bir kurala bağlı olmaksızın kalkıp dönülmesi söz konusu iken sonradan şeklî bazı kaidelerle düzen altına alınmıştır. Mevlevîlerdeki gibi. [130b, 140a]

SEYR: Arapça; yürümek, gezmek, gitmek demektir. Allah'a ulaşmak üzere yapılan manevî yolculuğa seyr denir. İki türlü seyr vardır: 1) Seyr-i Nuzûlî: Mukayyed vücûd (varlık)'un ortaya çıkması için mutlak vücûd (varlık)'un seyri. Bu ehadiyet'in imkan mertebesine, mutlakın mukayyede, küllün (bütünün) cüz'e (parçaya) inişidir. 2) Seyr-i Urûcî: Mukayyed'in mutlakda yok olmak üzere yaptığı seyr. Cüz'ün, külle seyri. Buna seyr-i şuurî de denir. Bu seyr, insan mertebesinden Mutlak'a kadardır. **[115b, 116a, 116b, 117a, 117b, 121a, 123b, 129b, 134b, 143a]**

SEYR ANİ'LLAH: Arapça; Allah'tan seyr demektir. Sülûkun dört mertebesinden, dördüncüsüdür. Buna "telvin ba'de't-temkin" (temkinden sonra telvin) denir. Bu seyir vahdet (birlik)'ten, kesret (çokluk)'e doğrudur. Bundan gaye, Hak'dan halka terbiye ve irşâd için dönüştür. Bu yüzden, seyr-i anillaha "beka ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de's-sekr" veya "fark ba'de'l-cem" de denir. Bu durumdaki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.

SEYR Fİ'LLAH: Arapça; Allah'da seyr demektir. Manevî yolculuğun dört basamağından ikincisi. Buna sefer-i sâni (Cem') de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkık, ahlakullah ile ahlaklanmak, ufuk-ı âlâya ulaşmak, bütün bedenî özelliklerinden kurtulmak, seyr-i fillah'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike vücûh-ı âlemden perdelerin kalkıp, ilm-i ledünnînin keşfolunduğu kaydedilir. **[116b]**

SEYR İLA'LLAH: Arapça; Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir. Sülûkun dört mertebesinden ilki. Sâlik zikrederek Allah'a urûc (yükselme) yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velayet-i suğra (küçük velilik) olup buna "fena fillah" denir, iki tür seyr-i ilallah vardır. 1) Seyr-i afakî, buna sülûk adı verilir. 2) Seyr-i enfüsî ki buna da cezbe denir. **[116a]**

SEYR MAA'LLAH: Arapça; Allah ile seyretmek demektir. Dört basamaklı seyr ü sülûk'un üçüncü basamağı. Buna "sefer-i sâlis" veya "fark ba'de'l-cem" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, "makâm-ı Kabe kavseyni ev ednâ" adı verilmiştir. Seyr maallah'ın sonu velayettir.

SEYR Ü SÜLÛK: Arapça; gitmek, girmek ve ilerlemek demektir. Bir şeyhin nezaretinde, Allah'a vuslat için çıkılan manevî yolculuk. Seyr ü sülûk'un dört mertebesi vardır. 1) Seyr ilallah, 2) Seyr fillâh, 3) Seyr maallah, 4) Seyr anillah. **[116a, 123b, 129b, 148b]**

SİDK: Arapça; doğruluk, sadakat/bağlılık demektir. Sır ve aleniyyenin (içte olanla, dışta olanın) eşit olması. "Olduğun gibi görün, veya görüdüğün gibi ol" vecizesinde anlatılmak istenen husus. Sâlikin söz ve işinde sıdkı ön planda tutmayı alışkanlık hâline getirmesi ve bu hâlini devam ettirmesi, onu sıddıklar zümresine dahil eder.

Sıdk halinin devamlı olmasını, Nakşî Meşayihından Hâce Yakub Çerhî Hazretleri, "bir iğneyi yere dikmek ve ayağın başparmağıyla onun üzerinde durmak" diye tanımlar. Sıdk, iç ve dışta, Allah ile beraberliği, istikamet (şeriata bağlı olmak) üzere muhafaza etmekle olur. Bu istikametın sağlanması, Allah'ı, sürekli kalpte muhafaza etmek, O'ndan başka şeyleri hatıra getirmemekle mümkün olur.

Cürcânî'ye göre, yalanın kurtarabileceği durumdaki kişi, o halde bile doğruyu söyler. Kuşeyrî de, sıdkı, "hallerinde leke, inancında şüphe, amelinde ayıp olmamasıdır" şeklinde tanımlar.

Konuyla ilgili olarak, "Sıdkını bütün tut" şeklinde tasavvufî bir öğüt vardır. Bu öğüt, "gördüğü şeyleri iyiye yormak, kalbi bulanmamak, tarikatta doğru olmak" şeklinde açıklanır. Sıdk sahibi olmanın yollarından biri de, "Sıdk sahipleriyle beraber olmanızdır" (Tevbe/119).

Hakim Tirmîzî, sıdkı, ikiye ayırır. Birincisi, marifetin dallarından sayılan adi özelliğine girmiş ahlakî ve aklî sıdk olup, ikincisi de içtimaîdir. **[115a, 118a, 120b, 123b, 124a, 131b, 138a]**

***SU:** *Sudan murâd kalb-i sâfidür.* **[119b]** Bkz. Âb

SÛFÎ: Arapça; yünlü, yün giyen anlamına gelen bir kelime. Hakk'a vâsıl olan kişiye, sûfî, yolda sülûka devam edene de mutasavvıf denir; sûfî, vusul; mutasavvıf usûl ehlidir. Sûfî kendi nefsinde fanî, Allah ile bakîdir. Nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, hakikatlerin hakikatine ulaşmıştır. Cüneyd, sûfilerin, sadece Allah'ın bildiği tarzda, Allah ile beraberliğe sahip olduklarını söyler. Bişr ise sûfî'yi, "kalbini Allah için saflaştıran kişi" olarak değerlendirir. Onlara sûfiyye denilmesi, onların Allah huzurunda, ilk safta bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Ki bu, onların himmetlerinin Allah'a yükselmesiyle, yani, kalpleriyle O'na yönelmesiyle olur. Bir başka görüşe göre, özellikleri ehl-i suffe'ye benzediği için, bu topluluğa sûfiyye denilmiştir. Bir kanaata göre de, başta belirtildiği gibi, sûf, yani yün giydikleri için, sûfiyye adını almışlardır.

Sûfiyüz didi ya 'nî küdüret-i cismâniyyeden sâfuz. [141a, 150a, 150b, 151a]

***SÛRET-İ MUHİB:** *Sûret-i muhib 'aks-i cemâl-i mahbûbdur; ahsen-i takvîm bu sûretlendür, Âdem'e secde-i ta'zîm bu 'azametdendür. [120a]*

ŞARÂB: Arapça; içecek şey anlamında bir kelime. Aşk ve mahabbet anlamına kullanılır. Coşkun aşk halleri ki bu durumdaki kişi aşkta sadakat imtihanından geçer. Kemale erenlerin hali budur.

Şarab-ı Tevhîd: Allah'ın zâtında mahvolup, her türlü maddî bağdan kurtulma.

İki türlü şarap vardır: Biri maddî, dünyevi, alkol ihtiva eden içilmesi haram olan içki ki bu insanı içince sarhoş eder. Diğer şarap ise aşk şarabıdır. Allah'ı sevmekten kaynaklanan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan bir tür mestlik, melankoli hâli. Sûfiler bu bakımdan, içmeden sarhoş olanlardır, diye tanımlanır. İbnü'l-Fârız, “biz sarhoş iken henüz üzüm yaratılmamıştı” der. Marifet; içmeden, manâ sarhoşu olmaktadır. Her iki sarhoşta ortak bazı özellikler vardır. Bunlardan biri, her ikisi için dış âlemin bir anlamı yoktur; sarhoşluk, her iki grubu dış dünya ile alakalı bir takım ilgilerden keser.

Rez kızı ki şarâbdur ve menkûha-i ulü'l-elbâbdur ki murâd andan feyz-i İlâhî'dür ve esrâr-ı pâdişâhîdür. [116b, 117a, 122b, 125a, 126b, 132a, 134b, 135b, 141b, 143b, 145a, 145b, 146a]

ŞERİAT: Arapça; yol, su kanalı demektir. Dinin zahirî (dış şekil) yönüne ait kaideleri veya dinin hukuk kuralları. Tasavvufa da, batinî hukuk veya batinî fıkıh denir. [116b, 144a]

ŞEVK: Arapça; iştîyak ve özlemi ifade eden bir kelimedir. Kalbin, sevgilisine kavuşmak üzere çekilişine veya sevgili anıldığında kalbin heyecanlanmasına şevk denir. Kalbdaki şevk; lambadaki fitile, aşk da ateşteki yağa benzer. Allah'a iştîyak duyanın O'na yakın olacağını, yakın olanın neş'eleneceğini, neş'elenin de vuslata ereceğini kaydederler. Vuslatta derinleşenler için, müjdeler ve güzel bir varış yeri söz konusudur. Şevk ile iştîyak arasında fark vardır. Şevk sahibi, kavuşma durumunda sükûn üzere iken aynı durum iştîyak sahibi için söz konusu değildir. [114b, 116a, 124a, 125a, 133a, 134a, 145a, 152a]

***ŞÎR:** Bkz. Âb

***ŞİR-İ ŞÜTÜR:** *Bevl-i 'acûz ki şîr-i şütürdür ey sade-i pür-dür ve murâd ol şîr-i şütürden 'ilm ü hilmdür ey halîm. [143a]*

ŞUHÛD: Arapça; görmek, müşahede etmek demektir. Kaşanî şuhudu, "Hakk'ı, Hak vasıtasıyla görmektir" diye tanımlar. Zıddı gaybettir. [116b, 127a]

TAHÂRET: Arapça; temizlik demektir. Şeriatta, belirli azaları, özel şekilde yıkamaya taharet denir. Elbiseyi temiz tutmak, misvak kullanmaya devam etmek, yaz-kış her Cum'a günü yıkanmak, güzel koku sürünmek, gusle devam, abdest üzerine abdest almak taharet kapsamındadır.

Kalp tahareti ise onu şüpheden, çekememezlikten, şirkten ve töhmetten kurtarmakla olur.

Ṭahâret ikidür ey ṭâhir, biri bâṭındur ve biri zâhir. Ṭahâret-i bâṭın ehlu'llâhuñdur ve kalbi âgâhuñdur. Ṭahâret-i zâhiriyye 'avâmuñdur, ne ḥavâşşuñ; yakîn bil varise şıdk u ihlâşuñ. Tahâret-i zâhir cismi pâk ider ve arı, ṭahâret-i bâṭın kalbi şâf ider ârî. [138a]

TARİKAT: Arapça; yol demektir. Bu kelime bir bakıma metot, usûl anlamına gelir. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, isteklinin (mürîd veya tâlib), Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini (ihsan) kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda, tarikat adı verilir. Tarikat, bunu gerçekleştirmek maksadıyla, farz ve vacibin ötesinde birtakım nafilere, özellikle sünnetlere ağırlık verir. İlk devirde sûfiler, kendilerinden daha deneyimli durumda olanlardan yararlanmakla birlikte, bugün bildiğimiz şekliyle teknik mânâda tarikat kurmamışlardı. Tarikatlaşma (veya organize tasavvuf) hareketi, yaklaşık XII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Tarikatlar, şeriata bağlı olan ve olmayan diye ikiye ayrılır. Tarikatları, 1) Tarîk-ı Ahyâr: ibâdet ve takva yoluna ağırlık veren tarikat, 2) Tarîk-ı Ebrâr: Nefse çile çektirme yönü özellik kazanan tarikat, 3) Tarîk-ı Şuttâr: Aşk ve vecd ile hedefe ulaşmayı amaçlayan tarikat olmak üzere, üçe ayırmak da mümkündür.

Tarikatlar, zamanla kollara ayrılarak iyice çoğalmışlardır. Zikri, tefekkürî (sessiz/hafî) çeken tarikatlar olduğu gibi, dil ile açıktan (cehrî) çekenler de vardır. Kimi tarikatlar zikri oturarak kimi de ayakta yapar. Şeriat, tarikat, hakikat üçlemine kısaca şöyle anlatmak mümkündür: "Şeriatta şu senin, bu benim; tarikatta, şu senin, bu da senin; hakikatta, şu ve bu ne senin ne de benim, her ikisi de Allah'ın".

Tarikatlar, kurucusu olan Şeyhlerin adlarıyla anılır: Meselâ, Hacı Bayram Veli'nin kurduğu tarikata, Bayramiyye; Hacı Şaban Veli'ninkine Şa'bâniyye; Hacı Bektaş Veli'ninkine de Bektaşîyye denir.

Cürcanî, tarikatı, makamlarda yükselip menzilleri kat ederek Allah'a ulaşan sâliklere mahsûs gidiş, şeklinde tanımlar. **[114b, 116b, 121a, 124a, 129a, 135a, 144a, 147a, 152a]**

TECELLÎ-İ ESMA: Arapça; isimlerin tecellisi (ortaya çıkışı), demektir. Allah'ın güzel isimlerinden birinin, kulun kalbine açılması. Bu tecellî meydana gelince kul, o ismin nurları altında öylesine mağlub olur ve şaşırır ki Allah'a o isimle seslense, Allah ona karşılık verir. Sülûk mertebelerinin dördüncüsünde, tecellî-i esma olayı zuhur eder. **[119b]**

TECELLÎ-İ SIFAT: Sıfatlara, ait tecellîyi (ortaya çıkışı) ifade eden Arapça bir sözcük. Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın, kulun kalbinde ortaya çıkması. Allah'ın sıfatlarından biriyle, mesela işitme sıfatıyla tecellîye maruz kalan bir kimse, cansız varlıkların zikrini işitir hâle gelir. Buna, "Hakka'l-Yakîn" makamı denir. **[119b]**

TECRÎD-TEFRÎD: Arapça, yalnız başına kalmak, tek tek yapmak, soyutlanmak vs. gibi anlamları olan iki kelime. Sâlikin dışını mal ve mülkten, içini de karşılık bekleme anlayışından arındırması. Tecrîd, malik olmamak; tefrîd, memlûk olmamaktır. Tecrîd, kalbi Allah'tan başka şeylerden uzak tutmak; tefrîd, Hakk'ı şânına layık olmayan sıfatlardan yüce tutmak, O'nu ferd (eşsiz, benzersiz) olarak görmek. **[117a, 136a, 136b, 137a, 147a]**

TEVBE: Arapça; dönme, pişmanlık anlamlarını ifade eden bir kelime. Günahtan pişmanlık duyarak vazgeçmek. Nasuh tevbe; halis tevbe, gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye, denir. Sütün çıktığı memeye dönmesinin mümkün olmadığı gibi, tevbe edilen günaha, bir daha dönmeye de nasuh tevbe denmiştir. Tasavvufî olgunluk yolunda, yetmiş makamdan bahsedilir. İlki tevbe, sonuncusu kulluktur. Sırf Allah rızası için yapılan tevbe, evbe denir. Tevbeleri çok kabul etmesi münasebetiyle, Allah'ın "Tevvâb" diye bir ismi vardır. Cüneyd, "günahı unutmaya", Sevrî de "Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye" tevbe demiştir. El-Megazilî, tevbeyi ikiye ayırır: 1. İnâbe Tevbesi : Allah'ın üzerindeki kudretinden korkarak yapılan tevbe. 2. Tevbe-i isticâbe : Sana yakın olmasından dolayı, utanarak

yapılan tevbeye denir. Zünnun "Avamın tevbesi günahıtan, havassınki gafletten, enbiyanınki de başkalarının nail olduğuna ulaşmaktan aciz bulduklarını görmek şeklindedir" der.

Et-tehevüdü't-tevbetün ya'nî tevbedür hırzumuz Hak'dan ve biz anun mahrûziyuz bu nesakdan. 'Avâmun tevbesi günâhdandır ve havâssun tevbesi mâ-siva'llâhdan. Nâ-gâh eger 'âlem-i vahdetden kesrete gelse sâlik-i râh-ı Hak, bu mertebe ana günâhdur mutlak; meger ki da'vet-i halkiçün ola ol canibe ve ol da'veti kabûl itmekdür vâcib her tâlibe. Nice kim 'ibâdet ise bu da'vet, günâhdur evvelki makâma nisbet. Ya'nî tevbe itdüğü oldur anun ol 'âleme 'urûc ister ve bu 'âlem-i beşeriyetden hurûc ister. Hadîs: Erihnî yâ Bilâl, bu rih-i rûh-efzâyadur dâl. Tevbe ma'nâsıdur nedem ve nedâmet menziline basmağ kadem. İnnehû leyuğâni 'alâ-kalbî en estağfiru'llâhe fi-küllü yevmin seb'îne merre ev mi'ete merre ve bu tevbe ehass-ı havâssa mensûbdur ey yâr-i zü-mirre. [127b, 146a, 146b]

TEVEKKÛL: Arapça; vekil edinme, güvenme anlamında bir kelime. Gerekli tüm çabayı sarfederek her türlü, tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etme, yani, deveyi bağladıktan sonra Allah'a emanet etmeye, tevekkül denir. Tevekkül bir kalp amelidir. Seri es-Sakatî tevekkülü "güç ve kuvvetten sıyrılmak", İbn Mesrûk "hükümlerdeki kaza cereyanına tam anlamıyla teslim olmak" diye tarif ederken, onu ihsan makamında bulunma şartına bağlayıp muhsinlerin tevekkülünü, işi Allah'a döndürmekten ibaret görenler de vardır. Tevekkül'de esas olan, kalbin ıstırapsız olmasıdır. İstırap halindeki kalpte tevekkül olmaz. Tevekkül makamındakilerin bir kısmı, Allah'ın huzurunda, ölü yıkayıcısı elindeki ceset gibi durur. Allah'a tevekkül edenin yaveri Hak'dır. [116b]

TEVFİK: Arapça; başarıya erdirmeyi ifade eden bir kelime. Her hangi bir iş vuku bulmadan önce, Allah'ın kuluna yaptığı yardıma (inayet) tevfiik denir.

Allah'ın, kulunun yaptığı işi, rıza ve sevgisine uygun hale getirmesi yani kulunu, irade ve rızasına uygun işler yapmaya muvaffak kılması ki buna inayet de denmiştir. [115a, 151a]

TEVHÎD: Arapça; birleşmek demektir. Cürcanî, Allah'ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihni olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif eder. Yine ona

göre, tevhîd üç şeyde olur: 1. Allah'ı rubûbiyetle tanımak, 2. Vahdaniyetle ikrar etmek, 3. Eş ve benzer olanları O'ndan nefyetmek.

İki çeşit tevhid vardır: 1. Kusûdî tevhîd : Sadece Allah'ı kastetmek, istemek veya Allah'ın istediğini istemek. Yani kulun ve Allah'ın iradesinin bir noktada birleşmesine kusûdî tevhîd denir. Bu, kulun iradesini Hakk'ın irâdesinde eritmesi şeklinde de tanımlanır. 2. Şuhûdî tevhîd : Salikin vecd halinde masivayı terkederek sadece Hakk'ı görmesidir. Buna, vicdanî ve zevkî tevhid de denir.

Eskiden Allah'ın birliğini anlatan manzumelere Tevhîd denirdi. [117a, 136a, 136b, 137a, 140b]

***TEYEMMÜM:** *Ve murâd teyemmümden sülûk-ı bilâ-cezbedür ve mübtedî olana ol dahı mertebedür.* [129a]

TÛBÂ: Arapça; müjde anlamında bir kelime. Cennette bulunan bir ağaç. Üns makamı, İlâhî huzurda sükûn ve huzur halinde bulunmak.

Fakat müellifimiz, kendi kullandığı bağlam içerisinde, “Zirâ ki dünyâ vü ‘ukbâ perde ve tûbâ mâ-siva’llâhdur ve mâ-siva’llâhda kalan kaçan dil-âgâhdur” der. [118a]

TÛR: Dağ demektir. Hz. Musa (a)'nın Allah'la konuştuğu dağ. Hak, Hz. Musa ile nefis yönünden konuşmuştur. Dağ konuşmada sarsılıp un ufak olduğu gibi, O'nun Allah ile konuşmasında da ilâhî tecelli sebebiyle nefsi toz olmuş, yani helak olmuştu. "Turun sağ yanından ona seslenmiştik" (Meryem/80) ayetindeki sağ ifadesi, Hz. Musa'nın nefsini gösterir. Yani onun nefsi, fena fillah'a ermişti. Onun bayılması, mahv ve yok olmaktan ibarettir. Hak yok olmamış gibi, kul ise yok olmuş gibi vardır. Hz. Musa (a) Rabbisini görmedi; Allah, Allah'ı gördü. Allah'ın "Beni göremezsin" ifadesiyle anlatmak istediği buydu. Bu, “Ey Musa (a) eğer sen mevcut isen Ben senden kaybolmuşum; eğer Beni bulmuşsan, sen kaybolmuşsun” demektir. Hadis (sonradan olma) bir varlığın, kadim olanın ortaya çıkışında varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. Cüneyd, bu konuda şöyle der: "Sonradan olan, öncesi olmayana/kadîm olana bitişince, kendinde bir iz kalmaz". Hz. Ali (r) de şu yorumu yapar. "Sen kaybolduğunda O gözükür, O ortaya çıkınca da beni kaybeder". [116a, 124a]

VAHDET: Arapça; birlik demektir. Gerçek mânâda bir olan Cenab-ı Hak'tır. Sûfiler, uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için, “vahdette vahdet ediyor, vahdete çekildi” gibi ifâdeler kullanılır.

Kesrette vahdet: Çoklukta birlik, yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah'ı unutmamak, Onu hatırlamak ve zikretmek demektir.

Vahdetler aşk olsun: Tasavvuf erbabı uykudan uyanan, abdest alıp kardeşleri arasına katılan kişi için bu tâbiri kullanırlar. Bu ifade özellikle Mevlevî ve Bektaşîler arasında yaygındır. [117a, 122b, 123a, 125a, 131b, 135a, 136b, 137a, 146a, 150b, 152a]

VELÎ: Arapça; dost anlamındadır. Velinin tanımı, Buharî (Rekaik/38)'de şu kudsî hadisle verilir: "Allah, bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Bu kul, Allah'tan bir şey isterse, bu isteği kabul görür. Allah'a sığındığında, Allah onu korur. Kim bir Velime düşmanlık yaparsa ona harp ilan ederim".

"El-Velî", Allah'ın güzel isimlerindedir. (Ontolojik anlamda olmamak üzere) Allah'a yakınlık sağlayan kişilere velî denir. Velî kelimesi hem fail, hem de mefûl anlamındadır. Fail olarak, taat halinde devamlı olan kişiyi; mefûl olarak da Allah'ın nimetleri üzerinde devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca, sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran, şehvetlerden kaçınan ariflere velî denir.

Velî kelimesinin çoğulu evliya'dır. Velî nebiden üstün olmamakla birlikte, bir peygamberin velîlik yönünün nebilik yönünden üstün olduğu ileri sürülebilir ki bunun gerekçesi şudur: Nebilik vehbîdir; herhangi bir çaba gösterilmeden, Allah vergisi olarak bahşedilir. Velîlik, kulun çalışmasıyla (kesb) yani zorlukla elde edilir. Zor elde edilen, kolay elde edilenden daha kıymetlidir. İstenmeden verilen, istenerek alınandan daha üstündür. Hz. Musa, Allah'ı görmeyi istedi, kendisine dağdaki tecelli (aynadaki yansıma) nasib oldu, direkt değil dolaylı görme ile şereflendi. Miraç gecesi Hz. Resûlullah, Allah'ı görmek gibi bir dilekte bulunmamasına rağmen, Allah O'nu direkt cemali ile (zâtı ile değil) müşerref kıldı.

Velinin özellikleri 1- Veliler masum değildir, mahfuzdur. Masum günah işlemez, mahfuz işler, ancak günaha ısrar etmez. Cüneyd'e soruldu: "Velî zina yapar mı?" Cüneyd bir miktar tefekkürden sonra, "ve kane emrullahi kaderan makdûra"

âyetini okuyarak, olabileceğine işaret etti. 2- Velilerde son nefeste imanla vefat etmek garantisi yoktur. 3- Veliden keramet zuhur eder, o da ihtiyaç olduğunda. Durup dururken keramet göstermek, velilikde söz konusu değildir. 4- "Bir velinin bin yıl ömrü olsa, bu süre içinde manevi kemalâta yükselse, bir peygamberin topuğuna bile varamaz" (Hacı Bayram Veli'nin damadı Eşrefoğlu Rumi'ye yaptığı bir açıklama).
[117b]

VÜCÛD: Arapça; var olmak, varlık ve bulmayı ifade eden bir kelime. Sâlik beşerî vasıtalarından fani olunca Hakk'ı bulur. Kaşânî vücudu, "Hakk'ın, zâtıyla zâtını bulmasıdır ki bu yüzden Hazret-i Cem'e, Hazret-i vücûd denir" şeklinde tanımlamıştır.

Varlığı, bulmayı ifade eden üç tasavvuf terimi, aralarındaki nüanslarla şu şekilde birbirlerinden ayrılırlar:

1- Vecd : Aşkla cezbeye düşmek ki, kendiliğinden olur.

2- Tevâcüd : Kendiliğinden olmaksızın, sâlik'in zorlamasıyla elde edilen bir hâldir.

3- Vücûd : Vecd ve tevâcüdün ötesindedir. Hak'la Hak olmak. Vücûd makamındaki sâlikin vecd ve tevâcüde iltifatı yoktur, zira vücûd, vecd ve tevâcüden üstündür. Kısaca, hakikat sultanı ortaya çıkınca, beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir.

Meratib-i Vücûd : Varlık mertebeleri, Ehl-i vücûd: Vücûdçular, eşyanın dış yüzünü ve mahiyeti dediğimiz iç yüzünü keşfen bilenler.

Mevcûd-ı Hakikî : Allah.

Mevcûd, mevcûdat : Mahlûkât. **[120a, 121a, 121b, 122a, 126b, 127b, 128b, 133a, 136a, 141a, 144b, 151a]**

ZÂHİD: Arapça; takdir ve tahmin eden, rağbet etmeyen gibi çeşitli anlamları olan bir kelime. Kur'an-ı Kerim'de sadece bir yerde, Hz. Yusuf'un satılması konusunda geçen bu kelime, onun satın alımı konusunda insanların rağbetsiz olduğunu gösteren (Yusuf/20) bir manaya sahiptir. Kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren âhirete yönelen kişiler için kullanılır bir tâbirdir. Dünyaya gönül vermemek de zühddür. Mevlânâ'nın para gönülde değil cepte olduğu müddetçe zengin kişilerin de zâhid sayılacağını ileri sürmesi, bu terime yüklenen enteresan bir tanımdır.

Zühd çeşit çeşittir: 1. Dünyadan yüz çevirme, 2. Halktan yüz çevirme, 3. Haram ve şüphelilerden yüz çevirme, 4. Helâllerden yüz çevirme (yani haramdan kaçınmanın

da ötesinde, helâl konusunda bile perhizkâr bir tutum içinde olmak). [127a, 127b, 134a, 146a, 147b, 148a]

ZEVK: Arapça; lezzet ve tat anlamına gelen bir kelime. Manevî haz ve lezzet. Mânâdan duyulan lezzet. Vehbî olan zevke dayalı ilimler çeşitlidir: İçmek, kanmak, müşahede etmek, mükâşefe ve muhadara. Bunların hepsi, genel manada bilinen ilmin dilince ifade edilemeyen bir takım sırlar ve marifetlerdir. Zira, zevkî bilgiler (aklın değil) kalbin etrafında oluşur. Bayezid Bistamî bu bilgi için, "siz bilgiyi ölüden alırken biz onu, ölmeyen diriden aldık" der. Yine Cüneyd'e, "bu mertebeye nasıl ulaştın?" diye sorulunca "otuz yıl şu durumumu korumakla: nefis ile mücadele eden, gayret ve himmete yapışan, nefsin hevasına itaat etmeyen bir hal ile. Bu ilim mücahede, sıkıntılara katlanmak, riyazet ve Allah için ihlaslı olmak, O'na itaat etmekle elde edilir." diye karşılık verir.

Cürcanî bunu tarif ederken şöyle der: "Marifetullah konusundaki zevk, Hakk'ın tecellî yolu ile veli kullarının kalbine yerleştirdiği irfanî bir nurdur. Allah dostu, bu nur ile Hakk'ı bâtıldan ayırır. Bunu bir kitaba dayanmadan yapar". Bu nur bir tür firaset, sezgi gücü anlamında düşünülebilir. Kaşanî'nin konu ile ilgili yaklaşımı şu şekildedir: "Tecellî nurlarının art arda geldiği, ancak azaldığında, Hakk'ı Hak ile müşahede etmenin ilk derecesine zevk denir. Bu durum biraz ilerlerse, buna şürb (içme), son sınıra ulaşırsa buna da reyy (kanma) denir. Bu, sırrın Allah'tan gayri şeylerden sıyrılmış olabilme derecesine göre, farklı farklı ortaya çıkar. Şürb sahibine sekrân (sarhoş), reyy sahibine de hoşyâr (ayık) denir".

Sûfî İlâhî gerçekleri bizzat tadarak ve yaşayarak öğrendiği için, ehl-i zevktir. O, eşyayı ve onun hakikatlarını zevkle kavrar. [114b, 132a, 132b, 138a, 146a, 151a, 152a]

ZUHUR-ZUHURAT: Arapça; ortaya çıkmaya zuhur derler. Sâlikin kendi katkısı olmadan ortaya çıkan olaylara, hallere zuhurat denir. Bu tür zuhuratlar, tevekkül erbabı için, mutlaka uyulması gereken uyarılar olarak değerlendirilir. Rüyalara da zuhurat denmektedir. "Zuhuratla geçinmek" deyimini, sağdan soldan gelen sadaka ve adaklarla geçimini sürdüren fakirler için kullanılır. [120b, 121a, 122a, 125a]

ZÜLF (AKS-İ ZÜLF): Farsça; yanağın iki yanına sarkan saça denir. Hiç kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyyet. Hakk'ın zâtı ve künhü.

Küfr-i zülf: Siyah saç.

Pîç-i zülf: Kıvrımlı saç, İlâhî mûsiki, imkan mertebesi.

Uzun saç: Sınırsız varlıklar, çokluk ve ta'ayyünler, celâî tecelliler.

'Aks-i zülf ki sıfat-ı celâldür; sâlik-i rûşen-dile zulmet(dür), hakikatde egerçi cennet(dür). [135a, 148a, 148b] Bkz. Ruh (Aks-i Ruh)

SONUÇ

Müşkil-Küşâ, Anadolu sahasında yazılmış ilk ‘Türkçe şiir’ şerhidir ve bir şathiyye şerhi olması açısından da ayrı bir ehemmiyeti haizdir. Zira çoğu şathiyye, ehil bir kimse tarafından izah edilmediğinde kapalı, muğlak kalır; hatta anlamsız ve saçma görünür. Dolayısıyla, Ömer Rûşenî’nin en muğlak şiirinin şerhi olan Müşkil-Küşâ sayesinde bu şiirin birçok anlam katmanının da ilk defa gün yüzüne çıktığı söylenebilir. Bu sebeple, her neşir çalışmasında, çalışılan eserle ilgili ulaşılabilen şerhlerin de -en azından- künyelerinin verilmesi hususunun ne kadar önem arz ettiği ortadadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde şerh kelimesinin tahlili, şerh eserlerinde uygulanan sıra ve metod, şerhlerin kendi devirlerinde ve günümüzde taşıdığı ehemmiyet üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Müşkil-Küşâ müellifi olan şârih İlâhî’nin kimliği hakkında bir soruşturma yapılmış; eserin nüsha tavsifi, mahiyet ve ehemmiyeti, dil-ımla özellikleri, muhtevası ve üslubu incelenmiştir. Yine bu bölümde, bazı verilere dayanarak Anadolu sahasında yazılmış ilk ‘Türkçe şiir’ şerhinin Müşkil-Küşâ olduğu, şiiri şerhedilen ilk Anadolu sahası şairinin ise -elimizdeki mevcut verilere göre bugüne kadar bildiğimiz şekliyle Yunus Emre değil- Aydınlı Dede Ömer Rûşenî olduğu anlatılmış ve şerhi yapılan şiirin ‘şathiyye’ olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümde önce meşrûh metin yazılmış ve şerh edilmeyen ya da şerh metninde sahh kaydı, der-kenar olarak yer alan beytlere işaret edilmiş ve tutarlı bir çeviriyazım sistemiyle Müşkil-Küşâ isimli şerh metni latinize edilmiştir. Bu bölümde, çeviriyazım dışında, metinde tesadüfî olarak bulunmadığını, bir görevi olduğunu düşündüğümüz kelime, kavram ve ibarelerle ilgili dipnotlar düşülmüş ve metnin bazı söylem ve pasajlarında “bir metni çeşitli devir ve seviyedeki şair ve yazarların aynı konuda yazılmış eserleriyle karşılaştırmak” (Yeniterzi, 1992: 60) şeklinde ifade edebileceğimiz ‘mukayeseli okuma’ metodu uygulanmaya çalışılmıştır.

Yine bu bölümde, dipnot yöntemiyle iktibas, telmih ve metinlerarasılıklar gösterilmiş ve aynı yöntemle, ilgili yerlerde, tasavvufî içerikli bu şerh üzerinden İslam düşünce tarihindeki bazı ekoller ve gelenekler arasındaki farklılıklara, tartışmalara atıfta bulunulmuştur.

Dördüncü bölümde ‘Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü’ yer alır. Burada, şerh metninde ve tasavvuf literatüründe geçen ortak tasavvufî kavramların açıklamaları verilip şârihin bunlara verdiği farklı bir anlam varsa belirtilmiş ve bu anlamlar, ilgili maddede italik olarak, varak numaralarıyla birlikte yazılmıştır. Aynı şekilde, hiçbir tasavvuf sözlüğünde geçmeyen; ancak tasavvufî bir anlam yüklenerek kullanılan bazı kelimeler de sözlüğe eklenmiş ve bunların başına * işareti konulmuştur.

Bu çalışmamızın Eski Anadolu Türkçesi döneminin henüz gün yüzüne çıkmamış eserlerinin neşrine, Ömer Rûşenî ve Halvetîlik tarikatı araştırmalarına, Müşkil-Küşâ müellifi İlâhî’nin tam tespit edemediğimiz kimliğinin araştırılarak açığa çıkarılmasına katkı sağlayacak yeni çalışmalara yol açmasını umut ediyoruz.

KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerîm.

Abdu'l-Bâri En-Nedvî (2009). *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, (çev. Mustafa Ateş), TDV Yayınları, Ankara.

Abdullah İlâhî (?). *Esrâr-nâme* (yazma), Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kısmı No: 3191, İstanbul.

Akün, Ömer Faruk (2013). *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul.

Alâüddevle Semnânî (2015). “Sâlikân İla'llâh”, <http://www.hawzah.net/>, (23.04.2015).

Aliyyü'l-Kâri (2014). *El-Masnû' Fî-Mârifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû': Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, (Tahkik: Abdülfettah Ebu Gudde, Çev. Halil İbrahim Kutlay), İnkılâb Yayınları, İstanbul.

Altıntaş, Hayrani (1981). *Marifetnâme'de Tasavvuf*, Cimtay Matbaası, İstanbul.

Altıntaş, Hayrani (1986). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Arıcı, Resul (2006). *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Axundov, Ağamusa vd. (2006) (haz.). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, Cilt: 1-4, Nesimi Adına Dilcilik İnstitutu, Bakı.

Ayar, Mehmet Taha (2007). *Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aydemir, Semra (1990). *Dede Ömer Rûşenî (Hayatı, eserleri ve Divânı'nın Tenkîdli Metni)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aytaç, Bedreddin (1991). “Abbasi Devrinde Nesir ve Al-Harîrî”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 1-14.

Ayvazoğlu, Beşir (2013). *Aşk Estetiği: İslam Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Aziz Mahmud Hüdâyî (2002). *Habbetü'l-Mahabbe*, (çev. Necdet Yılmaz), Fesan Ofset, İstanbul.

Bağdemir, Abdullah (2012). “Osmanlıca Sözlüklerde Harfler İçin Kullanılan Terimler”, *Türk Dilleri araştırmaları*, Cilt: 12, 35-70, İstanbul.

Bayraktar, Mehmet (2009). *Dâvûd El-Kayserî*, Kurtuba Kitap, İstanbul.

- Bergen, Lütfi (2014). <http://lutfibergen.blogspot.com.tr/>, (17.11.2014).
- Bostancı, Ali Haydar (1996). *Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'ası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem (2006). “Şatahât İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 17, 7-27.
- Cebecioğlu, Ethem (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınevi, İstanbul.
- Cemal Halvetî (1452). *Hubbu'llâhu Re'si Külli Hatî'etin* (yazma), Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Kısmı No: 1352, İstanbul.
- Ceylan, Ömür (2005). *Böyle Buyurdu Süfi: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Çalışmaları*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Ceylan, Ömür (2007). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Ceylan, Ömür (2010). “Şerh (Türk Edebiyatı)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, 565-568, Ankara.
- Cündioğlu, Düccane (2011). *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Cündioğlu, Düccane (2013). *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Cündioğlu, Düccane (2014). *Ölümün Dört Rengi*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Çakan, İsmail Lütfi (1983). *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Çelebioğlu, Âmil (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Dede Ömer Rüşenî (2014.) *Âsâr-ı Aşk*, (der. Şeyh Şuayb Şerefeddin Gülşenî, haz. Selami Şimşek), Buhara Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dilçin, Cem (1983) (düz.). *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- Ebû Nasr Serrâc Tûsî (2012). *El-Lüma': İslam Tasavvufu*, (haz. Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yayınları, İstanbul.
- El-Kâfiyeci (1974). *Kitâbü't-Teysîr Fî-Kavâidi 'İlmi't-Tefsîr*, (çev. ve haz. İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Eşrefoğlu Rûmî (1996). *Müzekki'n-Nüfûs*, (haz. Ali Arslan), Merve Yayınları, İstanbul.
- Fahrüddin Irakî (1985). “İstılâhât-ı Ehl-i Tasavvuf”, (terc. Nurettin Bayburtlugil), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, 345-361.

- Fahrüddin Irakî (1992). *Lemaât*, (çev. Saffet Yetkin), MEB Yayınları, İstanbul.
- Fahrüddin Irakî (2011). *Lemaât: Aşka ve Âşıklara Dair*, (terc. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, notlar ve haz. Ercan Alkan), İlk Harf Yayınları, İstanbul.
- Fahrüddin Irakî (2012). *Lemaât: Aşk Metafizigi*, (çev. ve haz. Ercan Alkan), Hayykitap, İstanbul.
- Feridüddin Attar (2012). *Evliya Tezkireleri*, (çev. Süleyman Uludağ), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Feridüddin Attar (2015). “Dîvân-ı Kasâyid ü Gazeliyyât”, *Torbatjam.com*, (23.04.2015).
- Fuzûlî (2000). *Dîvân*, (haz. Kenan Akyüz vd.), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Fürûğî, Muhammed Ali (?). “Dibâce-i Gülistan”, *Külliyât-ı Sa’dî Bâ-Terceme-i Kasâyid-i ‘Arabî*, İntişârât-ı îrân, Tahran.
- Güler, Yusuf (2007) (haz.). *Evrâd-ı Kudsiyye*, Moralite Yayınları, İstanbul.
- Gümüş, Sadreddin (1993). “Seyyid Şerif Cürcânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, 134-136, Ankara.
- Güneş, Kadir (2011). *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul.
- Hâfız-ı Şirazî (2015). “Gazeliyyât”, <http://ganjoor.net>, (23.04.2015).
- Harîrî (2012). *Makâmât: Veciz Anekdotlar*, (çev. Sabri Sevsevil), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Hayretî (1981). *Dîvân (Tenkidli Basım)*, (haz. Mehmed Çavuşoğlu ve Ali Tanyeri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Hücvirî (2014). *Keşfü’l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- <http://library.islamweb.net/>, (04.04.2015).
- İbn Haldun (1977). *Şifâü’s-Sâil: Tasavvufun Mahiyeti*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbnü’l-Arabî (2013). *Füsûsu’l-Hikem*, (terc. ve şerh: Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- İbnü’l-Arabî (2014). *Tevhid Risalesi: Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, (terc. ve şerh: Es’ad Erbilî, notlar ve haz. Ercan Alkan), Hayykitap, İstanbul.
- İmam Busîrî (1975). *Kasîde-i Bürde*, (haz. Fevzi Aksoy ve Mehmet Balcı), Feriât Yayinevi, İstanbul.
- İmam Gazâlî (2013). *Kırk Kudsî Hadis*, (haz. Arif Pamuk), Pamuk Yayıncılık, İstanbul.

- İsmail Hakkı Bursevî (1997). *Kenz-i Mahfî*, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Kitsan Yayınları, İstanbul.
- İsmail Rusûhî Ankaravî (2008). *Makâsıd-ı Aliyye Fî-Şerhi't-Tâiyye*, (haz. Mehmet Demirci), Vefa Yayınları, İstanbul.
- İz, Fahir (1995). *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Cilt: I, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kam, Ömer Ferit (2003). *Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*, (haz. Halil Çeltik), MEB Yayınları, Ankara.
- Kara, Mustafa (?). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kara, Mustafa (1985). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kara, Mustafa (1998). "Molla İlâhî'ye Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: VII-VIII, 365-392.
- Kara, Mustafa (2005). *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları: Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karakoç, Sezai (1967). *Üç Kaside: Kaside-i Bürde, Endülüs'e Ağıt, Bürüyen Kaside*, Fatih Yayınevi, İstanbul.
- Karaköse, Saadet (2013). "Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 2/1, 199-228.
- Kelâbâzî (2014). *Ta'arruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Mahmud Erol (2012). *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Koçak, İnci (1982). "Al-Hariri'nin Makâmât'ındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1.2, 185-192.
- Kortantamer, Tunca (1991). "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: XI, 215-228, İstanbul.
- Kurnaz, Cemal (1990). *Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Denemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kurnaz, Cemal (1996). "Ahmed İlâhî'nin Türkçe Şiirleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Sayı: 1, 169-189.
- Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı (2001). *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kuru, Esra (2014). "Şeyh Ahmed İlâhî ve Pend-Nâme'si", *Turkish Studies*, Sayı: 9/9, 771-784.

- Kuşeyrî (2009). *Er-Risâle: Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkı*, (çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul.
- Levend, Âgâh Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Mengi, Mine (2010). *Divan Şiirinin Arka Bahçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mengi, Mine (2014). *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mevdudî (1987). *Tefhîmü'l-Kur'an*, Cilt: 5, (çev. Muhammed Han Kayanî vd.), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Mevlânâ (2015). “Dîvân-ı Şems”, <http://ganjoor.net>, (23.04.2015).
- Muhammed Esed (2002). *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul.
- Muhammed Sâdık (2014). *Risâle-i Ma'rifetü'n-Nefs*, (haz. Aytekin Yıldız), Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Mûsâbeyli, Âzâde Ertuğrul (?). *Dede Ömer Rûşenî'nin Eserleri (İlmî-Tenkidî Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İSAM No: 30199 (Fotokopi Nüsha), İstanbul.
- Muslihüddin Vahyî (2002). *Mirâcü'l-Beyân (Mirâcın Tasavvufi Boyutu)*, (haz. Mustafa Tatçı ve Cemal Kurnaz), Alperen Yayınları, İstanbul.
- Muslu, Ramazan (2007). “Halvetiyye’de ‘Atvâr-ı Seba’ Yazma geleneği ve Sofyalı Bâlî Efendi’nin Atvâr-ı Seba Risalesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 18, 43-63.
- Müstakimzâde Süleyman Efendi (1778). *Şerh-i Rubâ'î-i Havrâ* (yazma), Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Bloku No: 625/30, İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi (2000). *Burhân-ı Katı*, (haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs), TDK Yayınları, Ankara.
- Necmüddin Kübra (1980). *Tasavvufî Hayat: Usûlü Aşere, Risâle İle'l-Hâim, Fevâihü'l-Cemâl*, (haz. Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Necmüddin Kübra (2010). *Tasavvufta On Esas: Usûlü'l-Aşere Şerhleri*, (haz. Süleyman Gökbulut), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Niyazi Mısrî (2015). “Şerh-i Esmâ-yı İsnâ-‘Aşer”, <http://www.muzafferozak.com/ekitaplik.html>, (24.04.2015).
- Okuyucu, Cihan vd. (2012). *Klâsik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit yayınları, İstanbul.
- Onay, Ahmet Talat (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz), H yayınları, İstanbul.
- Ömer Neseî (2010). *Akâid*, (haz. Bekir Sirmabıyıkoglu), Yasin Yayınevi, İstanbul.

- Ördek, Şerife (2014). “Şeyh Ahmed İlâhî Efendi”, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/>, (21.03.2015).
- Özçelik, Yunus Nadi (1990). *Abdullah İlâhî ve Meslekü't-Tâlibîn ve'l-Vâsılî (Edisyon-Kritik)*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, Ali (2013). “Halvetîliğin Manzum Etvâr-ı Seb’a Geleneğinde Üç Müellif, Bir Eser”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 59-68, Eskişehir.
- Öztürk, Mehmet Cemal (2013). “Hazret-i Pîr Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî’nin Vird-i Settâr Adlı Eserinin Tahkîki”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 177-181, Eskişehir.
- Öztürk, Yaşar Nuri (1998). *Kur’an’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.
- Pala, İskender (2010). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Parlatır, İsmail (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara.
- Râğıb El-İsfahânî (2007). *Müfredât: Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, (çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul.
- Râğıb El-İsfahânî (2012). *Müfredât: Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, (çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul.
- Redhouse, Sir James W. (2011). *Turkish And English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Rıhtım, Mehmet (2013). “Halvetiliğin Pir-i Sanisi Seyyid Yahya Eş-Şîrvânî El-Baküvî”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 193-209, Eskişehir.
- Sâdık Vicdâni (1995). *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye: Tarikatler ve Silsileleri*, (haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Sadi-yi Şirazî (2015). “Gülîstan”, <http://ganjoor.net>, (23.04.2015).
- Sadreddin-i Konevî (1998). *Hadis-i Erbaîn: Tasavvufî Kırk Hadis*, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Kitsan Yayınları, İstanbul.
- Sâmi, Şemseddin (2007). *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta (2003). “Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: XXX, 445-468.
- Schimmel, Annemarie (2012). *İslamın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

- Seyyid Yahya Şirvânî (2014). *Şifai'ül-Esrar: Sufî Yolunun Sırları*, (haz. Mehmet Rihtım), Sufikitap, İstanbul.
- Seyyid Şerîf Cürçânî (2014). *Ta'rifât: Tasavvuf İstilahları*, (terc. Abdülaziz Mecdî Tolun, haz. Abdulrahman Acer), Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Seyyid Yahya Şirvânî (2015). "Vird-i Settâr", <http://www.muzafferozak.com/ekitaplik.html>, (23.04.2015).
- Sofyalı Bâlî Efendi (2013). *Etvâr-ı Seb'a: 7 Makam 7 Nefs*, (haz. Muhammed Bedirhan), Hayykitap, İstanbul.
- Solmaz, Süleyman (1986). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Aşk*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Solmaz, Süleyman (2004). "Divan Şiirinde Kelime Seçimini Etkileyen Faktörler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 39-51.
- Steingass, Francis Joseph (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şener, İbrahim (1995). *Kaside-i Bürde, Kaside-i Bür'e ve Su Kasidesi (Metin-Mukayese-Tahlil)*, İrfan Kültür Eğitim Derneği Yayınları, İzmir.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2011). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY Yayınları, İstanbul.
- Şeyh Gâlib (1994). *Dîvân*, (haz. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şeyh Gâlib (2007). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, (haz. Mehmet Atalay ve Turgut Karabey), Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.
- Şeyh Selîm Dîvâne (2014). *Âriflerin Delili ve Müşkillerin Anahtarı*, (haz. Mustafa Tatçı ve Cemal Kurnaz), H Yayınları, İstanbul.
- Şihyeva, Sedit (2013). "Seyyid Yahya Bakuvî'nin Elifnamesi ve 'Sevr Fillah' Kavramı", *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 341-356, Eskişehir.
- Şimşek, Selami (2006). "Son Dönem Rifâî Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi'nin 'Risâle-i Tasavvuf' Adlı Eseri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 17, 237-266.
- Şükun, Ziya (1984). *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya: Farsça-Türkçe Lügat*, Cilt: 1-3, MEB Yayınları, İstanbul.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1973). *Edebiyat Lügatı*, (haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat (1981). "Metinler Şerhine Dâir", *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.

- Tatçı, Mustafa (2008). *Yûnus Emre Külliyyatı 5: Yûnus Emre Şerhleri*, H Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, Mustafa (2013). “Hazret-i Pîr Şabân-ı Velî’den Günümüze Şabâniyye”, *Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 277-316, Eskişehir.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2005). “Dede Ömer Rûşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânî’nin Tenkidli Metni”, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (26.02.2015).
- Tenik, Ali (2012). *Ahmed Kuddusi ve Tasavvuf Düşüncesi*, Erkam Matbaası, Niğde.
- Timurtaş, Faruk Kadri (2003). *Osmanlı Türkçesi Grameri III: Eski Yazı ve İmlâ-Arapça-Farsça-Eski Anadolu Türkçesi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Tulum, Mertol (1996). “Elvan Çelebi'nin Menâkıbu'l-Kudsiyye Adlı Eserinin İkinci Baskısı Münasebetiyle”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 2, 175-228.
- Türer, Osman (2011). *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat: Halvetîlik Örneği ve Mustafa Nazmî Efendi'nin Hediyyetü'l-İhvân'ı*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Ubayd Allah İbn Mahmud (?). *Sharh-i Rubâ'î-i Abî Sa'id al-Khayr* (yazma), University Of Michigan Library Isl. Ms. 434, Michigan.
- Uludağ, Süleyman (1979). *İslâm Düşüncesinin Yapısı: Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (2015). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Usluer, Fatih (2009). *Hurufilik (İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren)*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Uysal, Muhittin (2012). *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara.
- Ünal, Hidayet (2003). *Rûşenî Ömer Dede'nin Çoban-Nâme Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ünver, İsmail (2008). “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies*, Sayı: 3/6, 1-46.
- Yeniterzi, Emine (1992). “Metin Şerhiyle İlgili görüşler”, *I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu*, İLESAM, 59-71.
- Yıldırım, Ahmet (2013). *Tasavvuf Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Yavuz (2001). *Müstakimzâde'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yunus Emre (2005). *Divân ve Risâletü'n-Nushiyye*, (haz. Mustafa Tatçı), Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul.

Zavotçu, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Kesit Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK-1

ETVÂR-I SEB‘A TABLOSU

**Bu tablonun hazırlanmasında Muslu'nun makalesinden (2007) ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a risalesinden (2013) faydalanılmıştır.*

Etvâr-ı Seb'a	Tavr-ı Evvel	İkinci Tavır	Üçüncü Tavır	Dördüncü Tavır	Beşinci Tavır	Altıncı Tavır	Yedinci Tavır
Adı	Sadr	Kalb	Şeğâf	Fu'âd	Habbetü'l-Kalb	Süveydâ	Mühcetü'l-Kalb
Zikri / Esmâsı	Lâ ilâhe illa'llâh	Allah	Hû	Hak	Hayy	Kayyûm	Kahhâr
Makamı / Seyri	İla'llâh	Li'llâh	'Ala'llâh	Ma'allâh	Fi'llâh	'Ani'llâh	Bi'llâh
Nefis Mertebesi	Emmâre	Levvâme	Mülhime	Mutma'inne	Râziye	Marziyye	Kâmile
Günü	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	
Gök Cismi	Ay	Utarid	Zühre	Güneş		Merih	
Peygamberi	Âdem	Nuh	Yahya	İdris	İsa	Musa	Muhammed

<p>Bazı Sıfat ve Özellikleri</p>	<p>Kin, hased, kibir, riya, tûl-i emel, hırs, tamah, hubb-i riyâset, cehâlet, cimrilik, zulmanî ve nuranî hicab, vâkıa, tezkiye, tenezzül, tavr-ı berzahî</p>	<p>Yerme, heves, mekr, ucb, işret, temenni , kahr; tevhid-i efâlin başlangıcı, tecelli, ilahî ve insanî hicablar , zühd, takva, salih amel, havâtır</p>	<p>Sehavet, kanaat, ilim, tevazu, tövbe, sabır-tahamül, tevhid-i efâlin sonu,aşk , keramet, levh-i mahfuz, ilham, Allah sevgisi</p>	<p>Cûd, tevekkül, tevazu, ibadet, şükür, rıza, ihsan, tevhid-i sıfât, manevî Hızır, manevî Cibrîl, manevî şems, manevî hicab, müşahede, fena</p>	<p>Keramet, zühd, ihlas, riyazet, zikir, fena, makam-ı cem‘, tevhid-i zat, tecelli, hilafet, sırru’s-sır</p>	<p>Allah’ın ahlakıyla ahlaklanma , beşeriyeti terk, lütüfla muamele, kurb, tefekkür, safa, mülakat, tevhid, kutbu’l-aktâb, berzah-ı kübra, vahdet-i kübra, irşad, surî ve manevî hilafet, hilafet-i insaniye</p>	<p>Hafâ-i mutlak, sırr-ı hafî, cemu’l-cem‘, fena-ender-fena, beka-ender-beka, vuslat-ı uzma, irşad, gavs-ı azam, hilafet-i hakkaniye</p>
---	---	---	---	--	--	--	--

EK-2**ÖMER RÛŞENÎ'NİN 'TASAVVUF' TEMALI BİR ŞİİRİ**

**Dede Ömer Rûşenî'nin Âsâr-ı Aşk (2014) eserinden alınmıştır. Dil-ımlâ özelliklerinde büyük ölçüde günümüz Türkçesi esas alınmıştır.*

Tasavvuf terk-i da'vâdır demişler
Dahî kitmân-ı ma'nâdır demişler

Tasavvuf terk-i kıl ü kâle derler
Hemân vecd ü semâ' ü hâle derler

Tasavvuf hıfz-ı evkât'a demişler
Tasavvuf terk-i mâ-fâte demişler

Tasavvuf bâbıdır bezl ü atânın
Tasavvuf beytidir mihr ü vefânın

Tasavvuf bir hidâyettir Hudâ'dan
Bunu ben söylemedim bil hevâdan

Tasavvuf dâim olmaktır murâkıb
Olup erte gece hâlin muhâsib

Tasavvuf etmemeklidir tasalluf
Hakk'ın emrine etmeyip tasarruf

Tasavvuf kalbi Hakk'a bağlamaktır
Yüreğin aşk oduyla dağlamaktır

Tasavvuf hüsn-i hulk ile edebdir
Velî hüsn-i edeb i'tâ-yı Rab'dır

Tasavvuf bilmekdir etvâr-ı kalbi
Eridüp koymıya kalbinde kalbı

Tasavvuf yâr olup bâr olmamaktır
Gül-i gülzâr olup hâr olmamaktır

Cihânın şâhı Abdullâh-i Ensâr
Demiş yâr ol velî bâr olma zinhar

Düşüben aşk oduna bî-tekellüf
Yanıp külli kül olmaktır tasavvuf

Yanar bir şem'idir Hakk'ın tasavvuf
Söyünmez demesiyle münkirin püf

Îrâdetdir demiş bazısı tasavvuf
Demeyüp şeyhine, üstâdına 'üf

Kerâmet satmamalıktır tasavvuf
Hakk'ın işinde etmeyüp tasarruf

Vefâ göstermedir mânend-i Yûsuf
Cefâ eden kimesne için tasavvuf

Geçen ömür için edip teessüf
Ganîmet bilmedir vakti tasavvuf

Demiş Zünnûn-i Mısırî kim tasavvuf
Kabûl-i şer' dir terk-i tekellûf

Demiş Ma'rûf-ı Kerhî kim tasavvuf
Temellüktür tahalluktur telattuf

Ebû Bekr ü Ömer der kim tasavvuf
Ta'arruftur ta'arruftur ta'arruf

Denilmiştir tasavvuf mâ-sebaktan
Sükûn-i kalbdır mâ-dûn-ı Hak'tan

Demiştir bu sözü Hamdûn-ı Kassâr
Mürîd-i Ebû Türâb Şeyh-i ebrâr

Tasavvuf oldur olup cismi tayyâr
Ola ahvâl-i kalbi 'ayn-ı settâr

Demiş bu sözü bir sâhib-icâbet
Nedir dense tasavvuf de: İnâbet

Ebû Osman Mekkî'nin sözüdür
Tasavvuf zühd ü takvânın özüdür

Demiştir kim tasavvuf Bişr-i Hafî
Arıtip etmedir gönlünü sâfî

Tasavvuftur diyen İbrâhim Edhem
Tarikatta Hakk'ın durmağı muhkem

Tasavvuftur denilmiş üns ü kurbet
Ara yerden sürülüp havf ü heybet

Tasavvuf buğz-ı dünyâ-yı denîdir
Bu sözü söyleyen bil Rûşenî'dir

Kitâbında demiş sâhib-i tasavvuf
Cemî'i ondur erkân-ı tasavvuf

Tasavvuftur denilmiş safvet-i kalb
Hudâ'dan gayriden kalbin edüp kalb

Tasavvuf halktan kaçmaya derler
Özü için Hakk'a yol açmaya derler

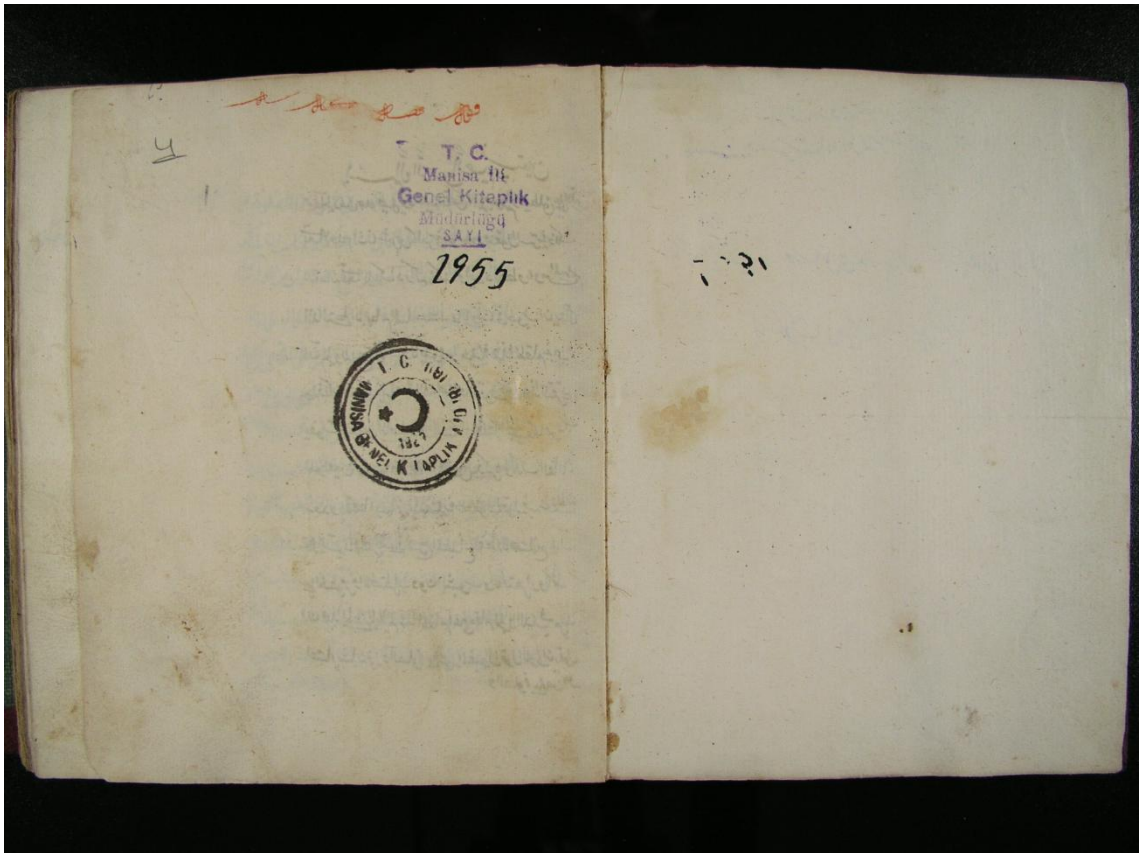
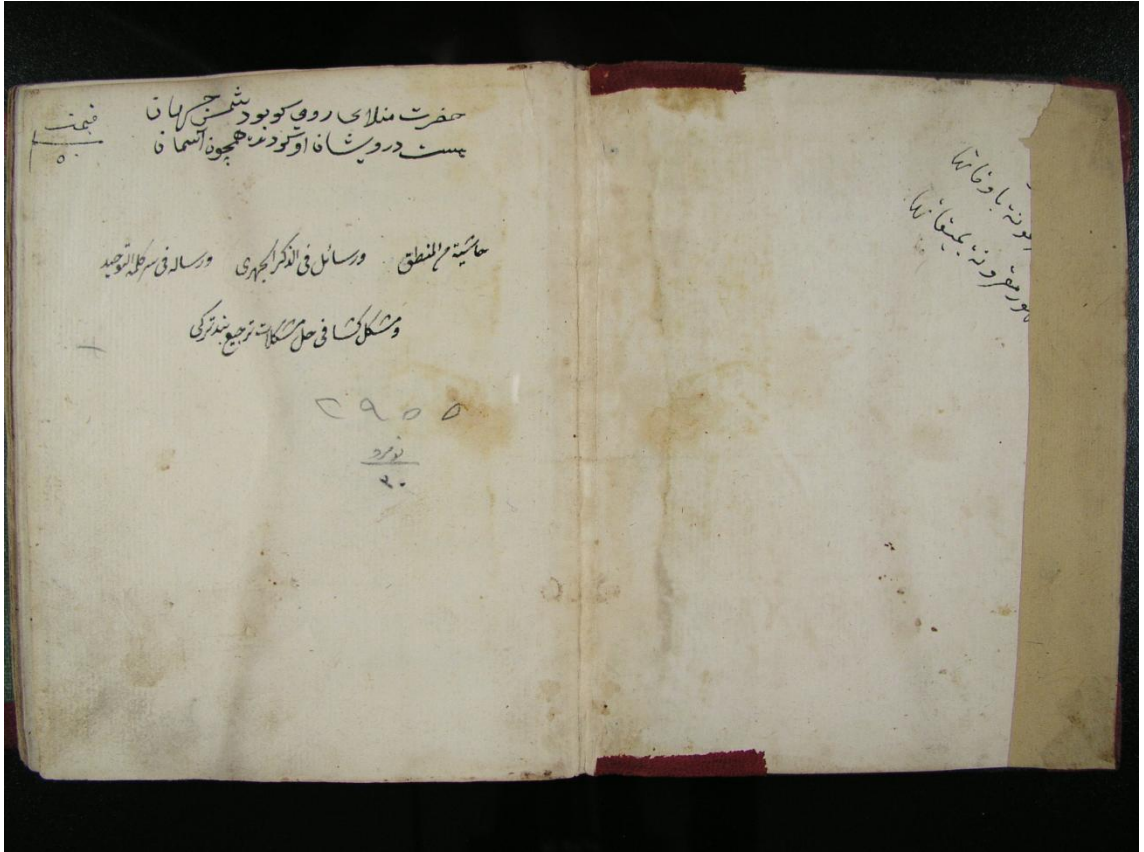
Kerâmet satmamalıdır kerâmet
Kerâmet denilmiş terk-i âdet

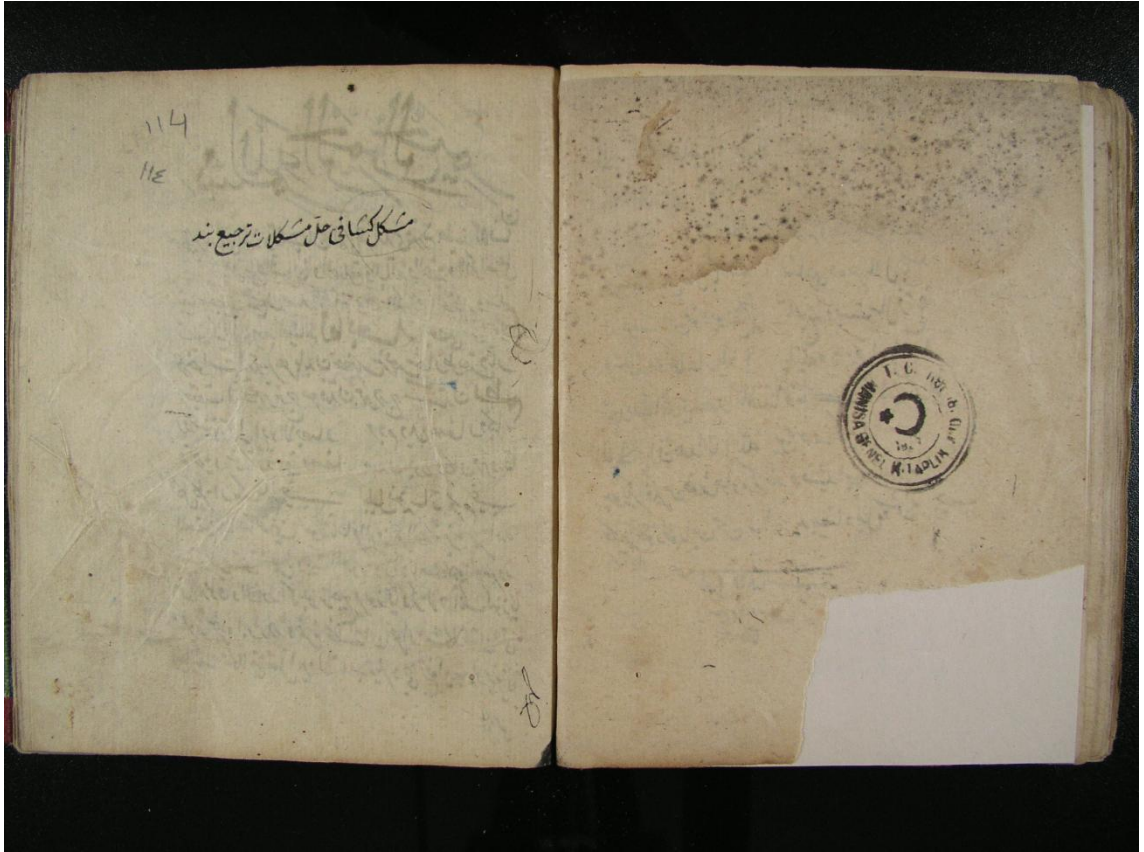
Muhib Mahbûbun ey sâhib-saâdet
Görüp söyleşmedir keşf ü kerâmet

EK-3

TIPKIBASIM

114b-115a

ترجیع بود در کله معینسی خوب اکل
 بر کونکدن سوچی الیه
 فوکر اقلینا شهنشاهی
 بر کونکدن اشارت در اول کونکدن است شانه در الی
 من آئی الله بقلب سلیم زیرا که کونکدن بر سر سوکوم نبر
 کونکدن بر دایه سوکوم بر کونکدن دویدر لایه شیخ المذنب
 نظم کونکدن بر سوکوم کونکدن افرا
 مرید اولور انکا اول چار و ناچار کل ادکی کونکدن بر مر هوایه
 هوکدن دو شکل دام بلایه فنایه فکله کونکدن صخر قل
 فناه دنیا کداری کدر قل بقا دارینه بغله کونکدن ای بار
 که فاله دنیا کداری دیا ر
 پس اذن کونکدن بیدی طور ی و ا ر سر طوره بر اسمی بر
 سیری وار **نظم** طورا اوله صدر او خورا دن
 کچرا اخر ده بدر او خورا دن

صدر منزل و سواسر اول و سواسر کخاس خراسانی کین
 اکتسلکی در نفی و اثبات تا طیبیه انده صبر و ثبات اکتساقیه
 سیر الی الله در ظهور بر خوی اوله اگاه در انی اوله اسم الی مشرع
 تا کله اوله بر هر مظهر ریح الم کشف کله صدر ک بیان ایله
 اول کونکدن لکنه عیسان اسلام منزه تر از طبر کا انکار و کا
 اوزار طبر **نظم** اکتی طور اکت قلب اولی ایسه
 اگر چه کین معنی هر طلسمی اکت ایمان اوله دایم یسینه
 مسجالتک طبله اول مرتبینه سم اوله سوق شوق اچده رای
 قله خوش ذوق طبع و شرابی بوکشدن الایوی معالی
 اول کشف کشف اکت سیاه **نظم** اکت مقام سینه
 ای عارف تا قرینت بسا طندن اوله منظره سلوک این
 بو طوره خوش کچر هر جوره اسم دوم مداوت این اوله طوره
 مطوره کدرا اوچی طور ای قلبی صاف اکتادی در شفاف
 محسوس مسکن اوله کین عشقه حزن طلع انوار محبت اولور نسج
 اسرار مودت نقصانی کماله دور خلابی جماله اخلاق ذمیمه سی

حیدر به دور عفا کی قاضیه قور سیر علی الله اولور عافی هو شهر ایندن
 اچر دایم اسم سیدون سمایه حقه نسیماسه نورا سما حقه **نظم**
 توکل منزله اوله نازل قله بو طوره قطع منا زل
 نزول اوله انکا اول محبت بساط انبساط ارزه حقیقت
 شعار ایند شرفونکدن معیت دنار اید طرفندن سمیه
 تجلی کا اسم اوله قلبه نظر کا مستیا اوله قلبه
نظم در دنجی طور اچر آدی در فواد حقدن در انکا بوا
 کچو ای اوچین اعندن قرا اوچی با کذب الفواد مارای
 فلک جادیه ساک اوله دین ملک مالک اوله محو اولور حجاب
 ماسوی اکت شاهی اولور سر مع الله اسم چهاره ستر اوجه را مشغول
 اوله لیله و نه راه **نظم** کچه غیب ستر اسما ظاهر اوله
 نکریم غیب در انکا حاضر اوله کچه غیب ستر اوله طاب حضرت
 وره ظلمت ظلمت الی نوری کچی تلویحی تمکین اوله حقدن
 کچی تمکین تلویحی اوله حقدن بو تلویحی در خلائق دعوتی چون
 کا اوله لایق تمویح حضرت چون کچی سرازل روشن دلندن
 کچی نور اید لایق دلندن پیشینی طورا اچده حبه القلب
 او خورادن اکت طبله کلب معانی سیر فی الله اوله اکت
 اوزی سر پوش اوله کچر نهنگ سوه ذات اوله سیر کی بو یولده
 کوزینه المیه غیر کی بو یولده

شیر توحید شرا ایند مت موحدا وله تعلیم سندن اچر سیر
 قید غلابعدن کتسا ده اولور چلی بند عوایقن ازاده اسم شجر
 پیچر اوله حواس خمسہ سی سیر اوله کین شیخ دیر کی جی اولورها
 دینچه هوایی بو یولر کای کچی اختصار ایدر و کای وحدت ترار
 دور تا کچی وحدت دور و وحدت کچی **نظم** حاله دور نه ماضی
 ضو الیه مضایه اوله روشن دلی هر نیه قلبه نظر انی کور
 کز لوایب کین نهایی کورده عالم برید اوله منزه کین
 کوشد تقربیه واره کین **نظم** علم برید اوله منزه کین
 البتجی طوره سید ا دسته یوسو دایم عالمه هویدا دشمل علم
 لدیندن سبق الی ومعنی دیندن جام مروق انکا بر تیره موقر
 کشف اوله حقدن استیکل سولیم من بوور فدن بریسی اکت
 علم اسما در بریسی عالم ستر بریسی ملک در حکمت اعیان بریسی
 درک اکت در معنی انبیا اسم شش شش سندن انی قلبیه تا
 فخر و وجهه الله دن یوز دورته قبلیه اکت برغانی حجت قاضی اولور
 بو کونکدن ارضی القلوب اولور **نظم** عرش و کرسی دستک بر اشوار انکا
 روح قدسی دستک بر اشوار انکا ستر اسراره قابل اوله و حجت دل
 نیم شش اید اوله رموزی بودل اول دل اینده الیطی
 محزون کین پاکشاهی **نظم** اول دل اینده الیطی
 بهنجی طوره بل بو طلسمی حقیقت موجد القلب اولی ایسی

115b-117a

تجلیدن بر مشرق انجوت کجیران قالد کورج جمع انجوت
 همیشه کن عشق برده اولدر نه برده بلکه خوش برده اولدر
 اولی هفت اسم انجوت المشای اولور اول واحد حمدیله نامی
 بود لمر کمره مسکن دوتی ای ای اولب بو طورله سیرت سیرت
 ملکن در آن سیرک معنی کینه پایه سی در ملک بالا
س چون جملا و تکلمک بو طواری متصل استرست
 واری مقامات الهی است بورازی تا تخمین او جویر روح
 فی رازی نه دگر ای مرد معنی بو صورتی معنی بر کونکلرن دیدی
 ای دن دیدی گم ای کونکلر حقی سوه بلر و این مجتهد اقرار قلب
 اگر سورم دسه اول دور و دگر چون انه وارزه ای کونکلر گاه محبت
 دنیا به مشغول اوله و گاه استر حضرت مولایه قول اوله بو معنی
 که ددی اهل عشقک سید حاجت الله راس کل خطیسه
 پس سو کومان الله کرکت نه سو کوانله انزن بکر **رط**
 بر کونکلر بو کونکلر صاحبی قلب بر یاخو دوی در یا بنی
 بک کونکلرن سکره بو بر کونکلر بک دره عالمه انک بک کل
س یعنی ارضی و لاسماهی انک شانه
 محبت از بی انک جاستن در سیر اول که بو طورله سیر ایله غیرت
 ایدب غیرت ایله فقر کسوریک شهنشاهی اولور یوخلغ سپهریک
 مهر

118
 مهر و یا هی اولور الفخر فی افتخاری اولور صدیق صمیم بخاری اولور
 الفخر سواد الوصی الدارین بیان ایله بو سودادن سودالین زبان
 ایله یعنی فقر حقیقی اولدر که دنیا و آخرتدن فیم حشدن فقر اولدر
 که دنیا و عقب برده وطنی ما سوک الله در و ما سوک الله فان حش
 دل انگاه **رط** فقر یوخلغ در قومون بل وارنج ترک ایت اراضه قابل
 نیستیده مقام ابدن سوست است اولب جام حمدن اولورست
 مست جام بقا اولور جای چون فنا طبری اولدر خوش فانی
من التجمع راس قلب استنه قلب نماز حبه
 راس قلب لبت مشترک در بلریم اسکاکم ککره ظاهر ابر معنیسی
 ای اهل معالی علم لعل العالی یعنی اوجا دانغ عرب دنخر راس قلب
 در لمرش و مراد انک نیت اعلا و نیت والا در لمر که نیت
 و عبا دن نیت و حقه طاعت و اطاعت نیت خالص لری الله
 بلور بو وجهی اولر انگاه در یعنی اسد جنت ویم دورضن در کل
 چون حقه صدق قلب لمر کونکلر انجوت حضرت سید کلمات
 اولدر کونکلر و صلوات موجودات مهر مصطفی علیه السلام
 بو حدیثی سولیده و نیت صادق بیان ایله یو پراغا الاممال بالینا
 و نیت المؤمنین عمل **رط**
 یعنی عملن بوی یا وار در ای ای نیت یوخر بو سا سو لمر
 چون حقدن اولر کینه کلدی سیک قربت بساط ارزه اولدی صلیک

119
ن ظاهر اولدی بریزه عند طیکه سعدن و بو وجهی
 داعی استماع ایت و استماعه سماح است یعنی راس قلب یعنی لمر
 کرم بدن قلب صانع دل او ان در و کیمش باهه تک خاصیتی کل صفت
 خلقی انجوت که در پنجه انک استنه نماز صهی قلبه ای بی بون
 انک در مغلوب و مطیع زبان حق قلب اول وجه منسوب و جودن
 داعی بو روح ای ای یعنی معنی امور نفسا نیدن آکراه انجوت
 و انک طریق ترک کتیر کتیر مثل قلبه هر کل و الشرب من خلخال
 من محراب و قلعه النوم و الکلام عند الغیور لاجل النظام **رط**
 مرکب روح اولدی نفس ای اهل دل
 شمسوار حضرتن انی بل
 مرکب اولماسه سیاه فالور اول نمازی اطلو یا نعه و نوزی بول
س بو وجهی داعی دیک اولور ای ای که راس کلست
 نایک هر و مردار و نماز انک انک روا دکل ای بار انسان
 دخی بر مرتبه وار و هر که مرداری انک باک اولور انجوت
 نماز دو علم سید اولاد ادم احمد مرسل صل الله علیه وسلم
 کجا اولور دی که نایک بر لمر نماز ایله دی ویلی نیاز نار
 و نیاز زبر که اوزن نعلیه دو ندر مشدی و مرغ روح نشیان
 قیرسه قونر مشدی پس ای هر و لیس در لمر سن دخی دورش
 دکر و فکره مشغول اوله و حضرت مولایه قول نا اسماهی
 ایله که قیرم دروغا نیتا عظیم سن که حادث سن و تابع

119
 حار **س** مکا قابل اولب و قلب قلبک انکا قابل اولب
 سنه کی صلاقی باک ایدر وحدت و دندن بی باک و بونیت
 اول معنیبه اشارت در دو عزمه بشارت **س**
 از انر مصاجت قدر نیت با نیت هر
 کل هر شود قرین کل کیر در نیت بوی او
 چون قرین اولدی کل کل کجا اولور جزو کن اول روان دوش کل اولور
 حاد نه بنی غالب لب قدیم در زمی نور عشقه نار حیم
 مومتاب یعنی نور ایمان کانه در در صوفت کانی
 داخل اولسه جهنمه بر دم طاق ایتر جهنمه انکانه غم
 پس جهنم اودی اولب ساکن دریه اظفاتی جر ای مؤمن
س هر و دن آکراه ایله کل و انک ایله نماز ایله دکی
 دکل ای ایله عرفان یعنی لمر و صفا من القش اولر مان
 و مراد انک کما صغیرا دره کیر زبر که صفا بر دن آکراه
 ایله ترک طاعت الله پس نیلدرن دخی ضغنا رصا کر
 اولدر دیمه که ترکندن اولر قاکرا اولدر و بولایت کرم ای
 بیان ایله لیسر کل الله ما تقدم من ذنبک و ما تاخر

117b-119a

نظم معنوت بجز نبی بکارا که در چشم کم آمدن ای بر
قرینه مست خاک ابرو سه کلاه دامن عریضه کرد راه
نه کندن ابرو را نکا زبایت ز خود صفت عبادت اش جهان
رضی که آغشنا تو هست در کهنه که کد آغوش
منالجماع عکس روی نکا رسوده کورب

دبجی اکا مهرله ماهی
نثر عکس روی نکا کردن ای رفیق شفیق تجلی اسمها و صفات
در تحقیق سوون مراد قلب صافی در زمین الما کلیل
چی آنک اوصاف کما قال البنی علیه السلام ان فی جسد آدم لمصنعه
الی فی یعنی اذا انصفت عن الادناس الرذیه الذمیه و تلطف
بالایات صفات العلیه السیمیه و صارت مرآتاً لوجه الخیر و هو
المطلوب کما قال البیاض الموصوفین ع
شبهت نفسک فینا و هو واحد کثیر ذاتاً و صافی و سماوی
و نحن فیک شمدنا بعد کثرتنا عیناً بها اتحد المرئی و الالهی
برکب جام جهان نما در اول مهره غریب ای صتم
عکس رخک کورب در جام جهان نما صتم

120
مهر رخک هر ایند آینه در معاینه
کورس بعینه نوله کور کوی جسم رو ستم
نثر اگر چه مجب بوی ایند ده عکس مجبینه کورس هر ایند
کندون کورش اوله معاینه زبیر که صورت مج عکس
مجیب در که خلق الله آدم علی صورته ای علی غایه الخلق
والجنان والوظیر و لاجل احسن تقویم یوصورتون در
آدمه سجداً تعظیم بوعظمتون در مصراع تکلم بلم حسنه در
رطم هر چه بکنک جمالی اذن در در باخط و خالی اذن
حسن رو بیدن اولمیدی نشان خوب که صورتده عین
لیلیه و بر مریدی دل مجنون دیمزیدی که لذت و فنون
و نسیه رام اولامدی را مین اذن الوردی دل الدین
لب شیرینه جان شیرین کوه کن و بر شیرینی ای سکن
نثر اما بعضی سالکها وجودی مکنده مالکها کجانی
روح اولو و اول باب منتوم اینی تجلی ذات منصوره

131
صوت بحر محط اش کونکل مر کنگه انک کی دکل زبیر که در ای
اعطی در دل آدم که موجود است عالم انکا صغر و الله اعلم و انشانه
عالم کبیر انجمن در لر که سموات اید ارض باطلون و الوهن حمل
امانته بار دیانته کلتوریدیل طاقف و طهیدر اول باره باری استقامت
پس چون انسان اولدی حامل امانت و قابل و امانت مشتق اولدی
خلعت لولا که ملام اولدی سملون تا سکا صورتون صغیر اولدی صغیره
کبیر پس عکس جمال روی نکا زما نیست ای غوامض کور خذ خذ طرینه
که سیرانته اختیاری وار من الرضع لبس الذاریغیره دب
دین ایدع دمام لی رطم
ینه دکله بووچی ای محقق کجا دق دوتره اولدنه مد قوت
که بوخدره ارا بچند یعنی دیار ظهور حقن اوزکه دیم ای بار
انجمن دیدی اول شیخ طریف کم اولدر بر ملک صغیفت
نثر لولج سیران الحقی فی الموجودات
ماکان للحالم وجود یعنی سیران حق اولمیدی موجود ایدع درم
نه عالم وجودی نه آدم صغیفت دار وجود کج اولدر دیار
واریسه باعتبار کجا زهره نه کم در آید ایدر دل اچند کبیت الله

صوکره اوطنر لر زبراک عالم بشرتیه اول حاصل اولر
تا با کلبه فانی دکل و اصل اولر دبجی اکا مهرله ماهی
برای دیو کی است تمام در اگر صفت شجره ایتام در
یعنی بو صورت دلر با و بو نقش خاطر کث نه نسته در که لسان
فصحاً قاصر در بیاتند و کمال بلغا عاجز در نش اندن
سبحان من بعد عن العیشاه ذایه و تنزه عن حشابه
الاشمال صفایه بر ای دخی در وی روشن در بو وجه حسن در
یعنی چون عایش عکس جمال معشوقه نافر اولشو و انک صغیرن
قاصر صیرت مقامه عیم اولر جمله دن ای ترسیریم اولر
جمال بوینه کاولر مطلوشه و صفت ایتام ایله اگر چه بلنه زسویر
نظم کاه مهرله ماه اوخوریون اول دوزدب اوش بوسازله
کاه جوری در اکا کاه پر یسه کطلان برون اوله بری
کاه ایت قامتینه در طرینه کاه حسینیه جنت استلی
کاه قدر و برات اوخوریون اول سبیر نجات اوخوریون اول
کاه خضر اخطینه خضر سینه کامی اوخدره دیه چیه تیغ
نثر بردی نامی دیدوکی اول نیک شکر کله
واریسه اکا صدمت باله در ای باله باق اولن اولر جمال یعنی

119b-121a

و چون حضرت اول داراجند دبار بوضوح حقان اوز که
 و اول ملک کورنر شاه مطلقان اوز که زیرا که حضرت
 عزت عبودت غیر قومی غیر موحدا و لکه غیر حقی وجوده صیغ
 انکه طیب در کنت کنزی دیشله بور می **س**
 جزئی که وجود او بخود نیست هستیش نهادن از فردیت
 غیرتش غیر در جهان کدشت لاجرم عین جمله اشیا ساند
نظم غیرتی غیرتی قومیدیت ظاهری
 لاجرم اولدی اول و اخر داراجند وجود باری
 یا روا عیار اعتباری که و خنده لاشریک له دیمشم
 لیسنه الدردن شکر میشم **ن**
 آی آینه اقباب کن اولسه ماه بی تاب حر اما ذات
 خورشید انورن ماه منوره بر سر یوخ و قرقران مهر عالم آراد
 برتره جرات یوخ کندک لیس نه دانه سواه و لیس سواه
 من ذابته شی و من زعم انه من شی اوقی شی او علی شی
 قدما شکر بی نیاز مکان و زمانک مستغنی در محشی نیازن
 پس ای که یوز خورشید کی آینه است ایله محبوسه بجه اصناف

۱۲۲
شعر نقش که باز دی بو کوزل تخده نقاش
 اول صورت نقاش در سولیم فاش
 کولدن یره چون دوشیک بولون بر تو خورشید
 روشن در اکان در لایله زخاش
ن شمس چون کم امر اضانی اعتباری در حقیقت
 وجود وجود باری ایله کم ای خورشید نورن نور
 و عالم وجود اضایند مصور در دوزخ و دهم نیایک اوزن
 نوری و از نه عالمک کزودن ظهوری که **س** مصریوه
الاکل شی ما خلا الله باطل **س** مرکب
 جو حقدن اوز که باطل در محقق عدم در جمله اولدی و مطلق
 وجود انک وجودی در عین بل عدم بل اوز که می در قابل
ن شکر کثرت و اسواج مختلف بحی سکره قلعه بینی اسما
 مستجابی در حجب الوجوه متعدد ایله اندک کم بحر نفس اوریسه
 بخار در لایتم که اولده ابر او خیز یره دمنه باران اولدی
 روان او سیل فر اوان اولدی چون جمع اولب در یاب اولدی

چون کزنده وحدتی و از واحد کالافت بو معنی در بومنی در جوی
نظم هو الاول هو الآخر هو الباطن هو الظاهر هو
 الف هو اله هو کاف هو ح بومعین کساک راهی بود
 بود عاشق کک اهی که کوردن بود صاده کک راهی کوردن
من التوجع حرقه بوش اولین ذنب دریدی
لیس فی جنتی سوی الاهی
 خرقه بوشن را ذای ایل رشاد بو محسنک لباسی
 پاکک لباسی نه بدکسب و کلدن در یعنی ساک راه ایله
 آگاه چون صفت بشریدن آری و پاک اولد کسوت عاریتدن
 عاری و بی پاک خلق عالمک علیه احتلاط ایده و دعوت
 حق توت اولوندن احتیاط ایده قل انما بشر مثلکم
 منزلیه کلب بدکسب و کلیند اینت باکل الطحام
 و یکسوتی الاسواق اولور مسکنی محضاً نورن آب و کلر دوز
 بدنی ایله کم اول عزیز سولدی و آنک بیان الیدی **نظم**
 ات در کی بورنم کلام سکا تورنوم سنی تور خاسون دیوادی

۱۲۳
ح فالحق علی ما کان فی قدم
 ان الحوادث اسواج و الاضایف
 چون لیسنه الدار اسرارنی نه المکینت اگر چاق اول مرتبه ده
 و هم المکینت دکله آه اتمکدن و اهی کاه و بیگاه اتمکدن
 بود ترا دی تودن از اذ یعنی چون ساک اول مقامه
 ابر و جانب حقدن اعزاز و احترام اهی مدام اولور
 یعنی شرات و عمری سبدم اولور نی ایشاب **نظم**
 مدام اهدن نا محرام عشق طبر اغازل انجام عشق
 سراه ایتدکه اهی عی ایل اولور نه هی بلکه چلی می
 دوزن آس انک ماهویه دوزن نه ماهو بلکه الاهویه دوزن
 انک اهی مدام اولور مایه سقا هم رهمدن در مای
 اچو اهدن اول فیض کشر این طبر میخا زده اول فتح با بن
ن شکر سینه بو جهی دخی دکله و آنک مغینسی اکلن
 آه اندک ساک راه عشق کک اولور ساطی مصر و دست
 الله دیک در کم اول زدن شکر در اهنک آلی و حد
 دل در و اهنک های هیویه دلال در آه الفنده الفصودار

۵۶

121b-123a

نشر پس چون جبهه دن جبهه این کامل در بلور بوسری اولی
 و اصل در عین لیس جسمی و قلبی غیره انقلب و روح بند
 نشر کنت بمعده و بصره بوضوح در بی بسو و بی
 بصر بود بصیرت را ایما کنتم فهو حکم ابی بلدر
 و اول عایدن بیان قلدر **رط**
 پس پس روح مرد سالک راه لیس جیتی اک که گاه
 طعن قلم که در غرور بود کلام ای که سن بر بولوه مرد تمام
نشر اتقوا فاسته المؤمن فانه ينظر بنور الله روشن
 بود بصیرت صحیح و جبر احسن **من السراج**
اول شهناک بر یکینه بنده سیوز
طیلمش بزده اول طین راهی
 یعنی اول کوش عشتق پادشاه اولنه و سپهر صدقه مهر ماه اولنه
 شهر بار لشکر عفا و سر دار عکرا مانه و سلوک ایدر
 و طریق حقه و عز و کبره فاستق کما اوت مضاعفه اوقات
 دوتنه و صراط مستقیم ازه استقامت دوتنه بر یکینه بنده یوز
 مینی

114
 یعنی مطمع و مستقاد و انکا قاشر اطاعت و انقیاد **رطم**
 حضرت رشد حقیقه قول اولمش جان و دلون اوله نضیه
 بنده زمانه امدی اول شاهه یعنی اول مرشد دل اکاهه
 سرعنی عشقه شکار ایدر نوز اوز که تک شارعنده عار ایدر نوز
 طیلمش صدقه طر یقتع یعنی اخلاصه حقیقتی
 تا بجز جان و دلون انکا مدام خوشوز قوللغده مثل غلام
 مهدی راه حق در اولها دی جمله اندن طبع ارشاد کی
 پس روار دینسه که کایه طیلمش بزده اول طین راهی
من الریح عشق بالای کفر و دین دیوز
شوقله اره یرده که کایه عرسه
 تعالی العشق عن هم الرجال و عن وصف الترق و اوله
نشر عشقی وصف ایکن قاصر مهر و بیابک نسلیه
 که صغیر بوده و هم وعقله کن بیانی عشقک جمال بی نیالی
 قلبه بکلی نظر سینا قاورنه سینه موسی **رطم**

عشق اولن یرده کوز و دین اولمز قانده قالدی کان عین اولمز
 عشق خرف و رجادن ایدر در دمنده دوا دن ایدر و
 عشق موجود اولدن اولتین ارضه عشقه نسبت جهنا دن بر و خد
نشر عشق دلدن در بومعنی و بومعنی دعوی دکلم
 یعنی **تلمت** عشق که در د کون مکان بر بدینیت
 عشق کون و مکان صغیر بل و صغیر قابل میان صغیر بل
 عشق اوزی بل نشان در ای عاشق بی زمان و مکان در ای صادق
 عشق عشق ای قاف قرینت در بی نشان اولدغی بصورت
نشر هر دلده که عشق انشی دوشه باشند ایغه
 تو تشنه بونه مجتده انک قلب صاف ایلر قفا با صاف
 غل و عشقن انی پاک ایلر و کورت جسمانیه دن بی پاک
 کفر لدین ای علم در یقین بری بهم در جنت بری رحمت
 در و بری محنت پس عشق فایزه جیمک عذ ابدن انجک
 کوز

115
 کوز سر ابدن چون عشق معر تعین من مزه در و در محبت
 بطون و ظهور لادن مقدس ناکاه استدی که کوز و تک ذات
 و صفاتی شاهه قله عاشق و معشوق آینه سنده کوز حسنی
 عرضه قلدی ناظر و منظور ایدی ظاهر اولدی و طلب
 و مطلوب اسمی حاضر باطنی ظاهر له مرزین قلدی معشوق فایز
 اسمی اشکارا اولدی ظاهر باطنی کوز سوزی عاشقانه اوازه ی
 پیدا اولدی کنت کنزاً مخفیاً فاجبت ان اعرف
 عشقک بیانی در بومعنی انک بر جانیه **نشر**
 ای ظاهر تو عاشق و معشوق باطنت مطلوب را که در طلبکاران
نشر یعنی چون سالک راه و صحت بلدی ندر سر احدیت
 عشق بالای کفر و دین دیدی و فراز آسمان و زمین **شوقله**
 یعنی گاه عاشقانه مرتبه سنده وار و ر و گاه معشوقانه مقام کوز
 نفس امرده عشق را کیسی دیچی کوش هوشله دکلم ای ای حی
 پس شوق شوق اچنده سیران ایدر و عالی اول شوقله حیران

123b-125a

نظم عاشق معشوق بکون برز که مراد عشق طلق بری
 عشق امیر کبر عاشق و معشوق اوزی عاشق اولمیرن بسون
 عشق امیر قصه و ایشا بلش اول عشق امیر عن سما بلش اول
بند ترشح بز که صبر بلیت اتمینوز
جاهلیت یولینه کتمینوز
 قال تعالی فی القصة الصبر الحسن والبلیة الناقه تجیس
 عند قتر صاجها ولا تخلف الی ان تموت وللمجاهله ترشح
 ان صاحبها یختر علیها ظاهر غیبی بود که دردم و مقامات
 حریرین شکر سیم اما مراد صبر بلیتدن فراقه صبر اتمینوز
 ورد اشیا قاطق کتور عملک و بو عاشق مقامی جزو بو
 معنی عاشق صادق کلابی در بلد
 فراد کف ازاد کان کیر دمال نه صبر در عاشق نه ابر عز مال
نشر اگر نفس مرده صبر مدوح در روانک با بی معنی
 اما بو صبر در کل یقین با کل ای کونکل صبر اتمک بلا طاعت
 و حضرت محمد اطاعت در کاجا فی القرآن واصبر کما
 مولایه

صبر اولو العزم صبر حقه جمع آیت نازل اولدیر و لهال بلا
 ولینت انکله قطع منا ذل قلبت فاما عشق اوله غالب
 وطالب اوله مطلوبه طلبی راعین نه صبر قالورنه قرار و نه
 عاشق المذره اختیاره کاسمعنا ان لاصغی رای هذا
 البیت مکتوباً علی حجر **للصبر** ایامعشر العساق بالله
 اذ اصل عشق بالفنی کیف یصنع فکتبت تحت
 یدلاری هواه ثم بکتم سره ولحقض کل العور و ترشح
 ثم فی الیوم الثانی فرای مکتوباً تحت هذا البیت
 فکیف یداری و الحوی قاتل الفنی ففی کل یوم روح تقطع
 فکتبت تحت جوارح
 اذ لم یطو صبراً و کتمان سره فلم یله شیء سوی الموت
 فاجاء الیوم الثالث رای شایها وضوحه علی الحجر و
نظم عاقل اولدنه صبر اولور اما عاشق اولدنه روح
 عاشق اولدنه صبر سحرانه جان ورب طلب اوله جانه
 تلخ و صبر سن دیمه شیرین خاصه فراده در غم شیرین

لیله جملد برودی دل مجنون کندی اندک مجال صبر و سکون
نشر عشق ناد میجرق بها قلوب العاشقین الصالحین
 حتی یضوا اجسادهم من کدورات المار و الطیر و الایقی فی
 وجودهم سوی ذکر المحبوب و انصال الطالب الی المطلوب و مراد
 جاهلیتدن ای عاقل بود یقین بل کخی تصیادق و اطاعت
 هوس و هوادق خواب غفلتدن و شراب ضلالتدن بیدار و هشیار
 اولدیر که وجانب حقون انبیا بولیدر که هوا و هویدن قال
 در لرحام غوا یتدن الی انسان ناسیدن و کلوه نه انک و سوا سندن
 خاندی خناسر که کیم انلر تک بناسندن لیسر که علیهم
 سلطان انلر تک شاننده در و شکر شکر تعجزی من شکر
 غسلتک شاننده هدایت زنی و عنایت لیزلی حقون
 در فستلری و خوان فی قسما دن معیشتری اللهم بیضا
 من نومه الخاقیلین و مشار کتانی دعاء الصالحین
 من الرشح بزوه رند ز نه صوم وار نه صلوات
بزه قلا شکر انک حج و زکات

الصوم الامسک و الصلوة البغیر و البکر کما قبل عوبیه
 ابرک الصلوة جمیعاً ان فی الصوم و الصلوة فسادا
 و فی الفقه الصوم فرق الثعالبه یسرای بارخوس صفات
 چو بلدک صومله صلوات امسا کلر تکمیرا و انک لیدر تقاضا تکمیر
 بزوه رند یعنی زاهدکن دکلو ز خودین کرایه اوز صوم طلاق
 آیین دکلمه ای مسکین تکلمه سندن کبر الیکین صوم عوام وار
 و صوم خواص و صوم خاص الخاص صوم عوام امسک
 نضر حاطعدن حطرق و صوم خاص امسک القلب عن
 غیر ذکر الحی و صوم خاص الخاص امسک الفقه و العلقا لزوم
 عن غیر مشاهده المجهوب و هذا الصوم للمکمل بسوب
نظم مراد اول رند اولندن عارف اولدیر
 صلوة و صوم ای یک فی ریاض کاکت قصودی ذات کبریا
 صلواتی قره العین اولدینغ کوره عین عیان صوم و نه شی
 شهود ذات اسما طاعتی مرادی چون سما طاعتی
 بود صغی احسان محسن اولکل بود ایمان کامل من اولدیر

125b-127a

صلواتی دخی هم اوج در بل ای رحمت هغه قابل عوام و خاصه
 و اخر خواصک عوامک نمازی معلوم که و انک نمازی هم
 خاص و انک صلواتی هغه مناجات توجیه برین همه الاجره
 حضرت بی نباه و نفعی خواص ارباب مشغول اولی در سوز و گدازه
 صلوات اخر خواص ای صادی از اطلاق مشایخ در اکر چه
 اصل مشاهده بجای هر دو مترقب اولی در فرمان پادشاه
 چون مترقب در اول اولی که در بومنی در کعبه و در مشراول
 صلوات ای بی و مناجات حاجات ای بی **نظم**
 عزت تو صیر خدمت آوردم که نذارم بطاعت استظهار
 زاهدان از نگاه تو به کشند عارفان از عبادت استغفار
نظم زاهدان و نده وار وجود هنوز دورش بر لبش اول
 تاکید اول وجود طلبی نفع اول هم عیب نورانی
 دور اندک نمازی اول نیاز کمال نیاز اوجه اول معنی ناز
 عارف بگویند اید استغفار اول عبادت آن ای محقق یار
 انلیک وار عبادت ترک کند گاه و پگاه طاعت اینکله

عبدان ح

۱۸۱

نشر بدان حق برستیم که انرا در جام موفدین است ایله مستحق
 در لوح مشهوره که ان شکر قلمی مجاهدی طه مانزلنا
 علیک القرآن لتسقی نبیان ایل و اول کعبی عیان اید کشف اید
 علومی مولانا جلال الدین روی قدس سرین بو حنیفه اشارت اید بدت
 و طالب علم بشارت **نظم**
 بخدا خبر ندارم که نماز میکرارم که تمام شد کوی که امام مدفلانی
 در حق چگونه گویم که دست ناز و نذل دل و دست من جویدم بدی ای
نظم یعنی امان و پروزیاده ایزه ادا و فرض اید و حاجتی
 حضرت عرض اید تا منی بخد بلسو نر خلائق دویموندر که
 زندقه رو فاسق که من امن بالله و الیوم الیم **نظم**
 فلا یقن تحت تمه لخالق من کتر حجاب
 یعنی فلا شروبی صنه قل شرفلاش اولی و اولی و هو
 و هوسدن اوس بر صالک فلا شرو دیدی اول یوخل افلیتک
 شاه و کسور فخر و فخرتک پادشاهی قلاش اولی و حج
 و زکات اولی انره بو تکلیفات اولی زیا هو را فخر اولی

عنوانیدن طبعکل روشنائی و بیک هدایتدن آشنای **نظم**
 بجلی بو خدر طریقت اهلیتک حق یولنده حقیقت اهلیتک
 اندامیل قوت اولمشیر کانون صل و مروت اولمشیر
 انکند بوج و نده کبر ایلدین اشرفی مسکنت برای مسکن
 کل بولازنک براتنه قدرایت بجلی اندل بجلان الکبیت
 تا که قدر و براتنه توش اولمشیر اول جهانده نجاته توش اولمشیر
من الیه مرجع روضه نیزم یتیمز قودید
مثل جیحون و نیل و شط و فرات
 الروض جمع روضه و هی الصبایه یعنی فی لخص ایوبی صو کورین
 یتیم باطل اولدی یتیمه قلبون اول که صوبولدی و مراد یتیمدن
 سلوک بلا چیده ره و مبتدی اولنه اولدی فی مرتبه ره و مراد جیحون
 و نیل و شط و فرات دن چیده و کله بو عبادت دن زیر کله سالک
 غیر مجرب ذکر الهی قلسه کند و به موجب ریاضت و عبادت دن
 مجده و مراد اولمشیر بجی مجاهدی در دانه اولمشیر ناگاه اکا حضرت
 عزت دن عزت شانه و حاکم مطلق دن عظم سلطانه بشیر عنایت

۱۸۲

عنوانیدن طبعکل روشنائی و بیک هدایتدن آشنای **نظم**
 بجلی بو خدر طریقت اهلیتک حق یولنده حقیقت اهلیتک
 اندامیل قوت اولمشیر کانون صل و مروت اولمشیر
 انکند بوج و نده کبر ایلدین اشرفی مسکنت برای مسکن
 کل بولازنک براتنه قدرایت بجلی اندل بجلان الکبیت
 تا که قدر و براتنه توش اولمشیر اول جهانده نجاته توش اولمشیر
من الیه مرجع روضه نیزم یتیمز قودید
مثل جیحون و نیل و شط و فرات
 الروض جمع روضه و هی الصبایه یعنی فی لخص ایوبی صو کورین
 یتیم باطل اولدی یتیمه قلبون اول که صوبولدی و مراد یتیمدن
 سلوک بلا چیده ره و مبتدی اولنه اولدی فی مرتبه ره و مراد جیحون
 و نیل و شط و فرات دن چیده و کله بو عبادت دن زیر کله سالک
 غیر مجرب ذکر الهی قلسه کند و به موجب ریاضت و عبادت دن
 مجده و مراد اولمشیر بجی مجاهدی در دانه اولمشیر ناگاه اکا حضرت
 عزت دن عزت شانه و حاکم مطلق دن عظم سلطانه بشیر عنایت

۱۸۳

عنوانیدن طبعکل روشنائی و بیک هدایتدن آشنای **نظم**
 بجلی بو خدر طریقت اهلیتک حق یولنده حقیقت اهلیتک
 اندامیل قوت اولمشیر کانون صل و مروت اولمشیر
 انکند بوج و نده کبر ایلدین اشرفی مسکنت برای مسکن
 کل بولازنک براتنه قدرایت بجلی اندل بجلان الکبیت
 تا که قدر و براتنه توش اولمشیر اول جهانده نجاته توش اولمشیر
من الیه مرجع روضه نیزم یتیمز قودید
مثل جیحون و نیل و شط و فرات
 الروض جمع روضه و هی الصبایه یعنی فی لخص ایوبی صو کورین
 یتیم باطل اولدی یتیمه قلبون اول که صوبولدی و مراد یتیمدن
 سلوک بلا چیده ره و مبتدی اولنه اولدی فی مرتبه ره و مراد جیحون
 و نیل و شط و فرات دن چیده و کله بو عبادت دن زیر کله سالک
 غیر مجرب ذکر الهی قلسه کند و به موجب ریاضت و عبادت دن
 مجده و مراد اولمشیر بجی مجاهدی در دانه اولمشیر ناگاه اکا حضرت
 عزت دن عزت شانه و حاکم مطلق دن عظم سلطانه بشیر عنایت

127b-129a

قلب بشارت و ما دی هدایت ایدب اشارت که جذبه سوت
 حذب بات شقی تو از ی عمل الثقلین ابی مجاهد دن مشاهده یه
 صله و اول تیملو سلوک الدن الذین یمان ادا و فضلہ بطول
 و عرضہ سیر و سلوک اید و بطوریکه کیده **قطر**
 جذبه در بر عنایت از بی جذبه در نور محض لم یزیل
 جذبه در بحر اعظای غواض انده در در لو کو کو بهر خاص
 اسنور یادنا اولسه بر قطره بوکوشدن ابر ششم برضا
 عشق انچه محب ایسه سالک اوله محبوب حضرت سالک
نش پس یادام که تیمده در سالک اولن سیر میهنوز
 عالم ملک در سر و علن زیر که خاک کینف در اگر طینت شادم
 اوله و غدن ن شرف زنا جذبه که پاک و صافی زنا و القیت
 علیک محیه انک اوصافی زنا اولسه سالک تیمدن خلاص
 اوله و حضرت محموده ایا ز خاص اوله **قطر**
 بر همد و طاعت و صوم و صلوات من چه شوه
 من الرجوع قتل نفس این شمشیر بلت ابی نیم
 هر که بونده اولدی بولدی انده سیت

۱۳۰
 یغیر متو قیلان تو تو امین لند وار شوز و الحاق لغت و هو الهمکن
 موسی اولدر شوز خلف انک نلو امور نقضانیه ده اولدر که
 نفس و تکلیفات شرح در انک قید و حبسی **حجر**
 و خالف النفس والشيطان واعصهما
 وان هما محضاک النقص فاقتم
نظم بلکه خلاف ایت آرزی نفسه ای دل
 اول اولن یرده وارب دو تم منزل انک در منزل اسفل حدقل
 روان اول ملک اعلا به کدر قل سبک روحک و اوله ملکدن
 او جا در عرض و کرسی و فلکدن روا میدر بوتیه خاکد ای
 بو و یران کوشه بوی دار فاینه دوت مسکن قنی مسکن فلکدن
 عزیز و یکسرخلین اوله ایلین یورکیت قنادن ایج حمالی اول
 اول او جا کیشانه اشنا ی اول سنکله بو نم م پرواز اولنلر
 که بیکه سکا دساز اولنلر او جب توشند اولی ایشانه
 که کلک و صف و صغر بیانه کل ایدی پس در فانی صفات
 بقا جمن ایچ عین حیات اول اول ایدی ایشکندره و زینک
 که مقیدی در اول رب غینک

حیات روح او اجدن سبب نجات خلقتم دیر بجز
 سگاست میزند ساق اوله فنا دیش روحک باقی اوله
 من الرجوع حیات بعید سیت
سیاقی مقربتک حسنات
 نازل اولن حضرت محمدن فتح تمبین خدا بین اوله اولن خورشیدین
 دیش حسنات لایزال سبب المعرفین بونی ابرار تک
 حسناتی مقربتک سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب
 حسناتی که مقرب اولن حضرت شاهه و محرم اولن اوله صلوه
 در کاهه بر نفس عالم بشر تیده قرار دوشه و اوله ای اختیار
 اینه سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب سبب
 حضرت سلطانه و مترصد حکم و وزیر مانه مازاع البصر و ما طغی بونی
 بلدر **نظم** ذی الفضل ما داری ابی پان قلدر **قطر**
 بو حکایت در استماع ایله استماع ایچک سماع ایله
 یعنی دارای ملک دین محمود کاشکا وصل انا زدی مقصود
 برکن ایدی ایا رضاه ان کای دل و دهر رحمت دل و جان
 تحت و نایغ و غز این اولغنی کشورین مداین اولدر عن
 سبب

۱۳۱
 ساکه قدم سبب ای قسوم حکمکه تابع اوله کبار اوله
 بادشاه سبب حکم ایت سر کاعوم بوز ایدر سبب
 هر کم ایشدی آو و لشکر دن بوسوزی اول کجا نه سوزدن
 غیرت ایدر تفریح ایدری انکا نه تفریح تفریح ایدری انکا
 کم بو بو بوج سبب و لطف و کرم بر قوله پادشهندن اولدی بوم
 لیکن اولده اول ابا زای بار زینهار ایدر اغل بیدی زار
 دیدر نیشه اغل بیدک دی پادشهن سیدی بیدی نیشدی
 شاد اول ایدی که سلطنت طیدرک تاج و تیشیه ملک طیدرک
 اول سوالک جوان ایدر کایان خاص اولن سوزی بو روی دساز
 کم کجا ورسته تاج و تختی شاه تاج اوله بکامیش سبب
 اسبب اذن اوز کوسنی یقین استرم وصل پادشاهی بومین
 نیشد که نور خرم بو حشمت و جاه پادشهندن بران ایدر تاکاه
 شغل و فکر رعیت و لشکر منی مستغول ایدر قابض نظر
 ندرم ملک و مال و سلطنتی تخت و تاج بیلد داغی اجمالی
 ملک اولسه وصال با را با بحق مالم اولسه جمال با را بحق
 شاه

129b-131a

اذن اور کہ تویی فایے در باقی و جاودانی
 بومقر تک یونی در بل اوله کورسند بنده مقبل
 تا که محمود خاص اوله سن جمله دن فارغ و خلافت
 پس سالک مجذوب چون تحت ایک اوله مجرب
 که بدن وحدت کلدی و بحر جذبیه طلیدی بعد اوله تک
 حسانی انکاسیات اولدی چون عارف اسرار ذات
 و صفات اولدی لا احصی ثناء علیک انت کما
 اشیت علی نفسک رفع اثینیت ابتدی سبحانک
 شکرک حق شکرک بوشکر مستعدن دفع امنیت
 استدی من التجمع حقه منت صلوة و صوم
ویرنوز خوش محمد صلوات
 لسان حاله زبان قاله کبار قلدی و مقصد صدیق
 اچده قرار ابتدی بند ترجیع بز دخی بر علی حده
 شیخ صلوة و زکوة و نی صوم
 کما جات فی الحدیث الدنیا حرام علی اهل الاخرة و لا فرجه
 حرام علی اهل الدنیا و هما حرامان علی اهل الله
 می

۱۲۳
 پس هم قوم دنیا دکل بوجاهت کم انزده اوله صحت
 یا آخرت اهل دن دکل بوجهم و کیم ایده لر فکر حور و صوم
نظم بوقوم بلکم اهل الله در لر نمودن بونری اگاه
 بولر در صفتک اصحابی ای دل صفا ایلی بولر در سن یقین
 بولار تک بوخدر صوم و صلا یه فقیر اولن نیر حج و زکایه
 بولار تک عشرت و عیسی حق اولدی بولار تک فکر و تشویشی حق اولدی
 بولار اولنده اولم خور و غلمان نه جنت وارر انده نه رضوان
 شراب و شاهد و شمع و شکر وار ای شکر ابتدی بجز می کن شکر وار
 صفا و ذوق صافی وار بولار تک بو و صفا انصاف وار بولار تک
 تویی دیده و دیداره دوشش خورشید کعبه دن بوز بار دوشش
 شراب و نقل انار تک نمونور اولب بخانه کج خوش پستور
 مکنه عاشق اند جان موسی خیزده قاب در روح عیسی
 خوش الحانله داود انده مفری نه مفری اوله اسر استانه مفری
 چشدر منبر نور اسنه احمد کا و نکر دولت شرعی حلاله

او خورشید صوبله زقاییه اولم کیم اذن ایدر فرقی اولم
 که ناکه آره دن رفع اوله آبتار تجلی ایلمه انوار ستار
 صونوله جام حیرت انبیا صفا و ذوق لیم اولیا
 بز اوله رک جام و صورت می اوله اصلیند راج انده هر می
 اوله پاییه خورشید سانیه کدا وصل اوله وصل الیشایه
 ایلیه انبیا تک هر میتون طینکده اولیا تک عیون
 منی مجرم قیل اول صفادان ایریه نور پاک مصطفادان
من التجمع اذین حضرته مناجات
دلیب در لور لوجا جات
 یعنی چون سالک سلو کنده کامل اولدی و مسکن البته نازل
 مقامنده دو بیست نازل خلائق دعوت ایده باطله طریق
 حقه و هدایت کرسنه جمع خلفه کای مناجات ایدع و کای
 عرض حاجات بحر دیارنده مسکن جوت و مسکنک
 غارنده ما من من کج صوم کیم مسجده متکلف اولن
جان و دلان ایدب عباد
 حوز

۱۲۴
 خلوت خانقده در چلیکین کلین شوقه ریاضاتی
 تا واعظ بالفعل اولنده واعظ بالقول که عظم نفسک فان
 اتعظت فوعظ الناس الیک کم ماه برح صفا در روح اصطفی
 مجله صطفی قلبه سو و قدسه فار بجز لردن یعنی اعز می ایچر
 دعاشیته ایلدی و منی دعایه شریک ایدک سولدی بوجنی
 تربیت در امتنه و خلیلک ملتند یوشده وجود اولد
 و ایجا دملکن مقصود الزات ای اکتدانی قر که آینه ذات
 و صفات قلبیک مرآتی چا پس سجاده نشین اولده و قرب
 حقر قرین اولنده لازم در که عبادتد و طاعتده ملازمت ایده
 تا خلائق ایی کورب اول نهجده بولکیده **من التجمع**
حمدی حد خدا یکتایه کایلد و کوز فر بابانی
 یعنی حمدیله حد اولدیمم فالور و حمد تک صلی الدن سالور
 و مع اشارت در دان محبوبه که حبیب ضیای بکاره ذات
 پاکنده بی متناهی زیر که لب ان انسانک نه حدی وار کجا
 یلینغ حمد و شکر ان اید نکر ان چون احمد محمود لقب محمد سید

131b-133a

العجم والعرب عجمنا مذمه لا اخصى عليك يدري
 وما شكركناك حق شكرك شكر ذنك يدري لمهل للآية
 بومعنى حياي حميد فهم ايت وارسه سنده بتر حميد حميد
رط حمدنى حدك كيم اولدي حرا د
 يم احمد را يا صاحب رشاد يم احمد رحل اسماي حيا
 كيم اول يم حدك پستحي اولر مستحق اسماي ذات
 انده مستحق سر صفات عالمي قلش احاط او بوميم
 علمه اي عالم علم علمي مونك ميمي دخي بوميم
 او بوم علم انك بكا علمي **ر** شتر لوني حوكم مومين
 حد وجهه اول اني عهد له لنوزن مستحق همه علوم اله
 طبعي وقلبنده بيت اللهم طبعي حمد ايتسه محمودنه وعهد
 اوله معبوده مشغول دوستي من قول انك كيم بومغول
 محقول دوستي حرا حرا بي اولمغول بوصفاني بولند
 فنا مقامنده اقامت حرا اول بولغده استقامت كيم
 حرا اب احمد حرا كيم تراب انچه حرا پس بقيا فاني اولنده

144
 واول فاني بولنده حرا ايله كيم مجذوب قلبه حرا محب
 اصحاب مورت مشر حقيقدين ركوشناسي طين پيگان سر
 آشناسي طين علم لدنيدن اولن معلومي مولانا جلال الدين رومي
 قدس سره رصالحه اشارت ايدير اول فنا مقامنه واندر عني بقيا
 جامنه **رط** بلبل نم كوشوق كل ندر جن غفلتم
 من كنكر ويرانام برقصه قصه قوز نم
 كنكر ويرانام ديدري اول كيم ميمي لوني ساك فانيم اول دعوي
 بلبل كل كرك وديوته عالم زاهد كيمي وحنده كي حور وصوره
 القات ايدم عابد كيمي قصه قصه بقمه قصور اوله قصه زن
 غايب اولسم بچن حضور اوله ماسوي الهده قلن كيم حرا
 قصه قصه كي ويران بلبل كنكر حرا **رط**
 يينه دكله بو طرف اسرار ايم كيم جانن سرزن ابرار ايم
 اول خرابايم ديدري **ر** ينع اول خرابايم دور ميعن
 سكر بچي بخته در كرمش جنتك سوه سيني بر كرمش
 اندام حور وصوره عثمان بويح خازن جنت ايدر رضوان بويح

زنده دل بري حرا اول منزل سيرة البتير انكاه نزل دل
 زهد له طاعت انده بر حوه حور له جنت انده بر حوه حرا
 بو خردانه لقادن اولر كدمي شرب جام بقادن اولر كدمي
 هر طرفه نوي نيم عود سر كجان ادوي رود سرد
 ساع انده حبيب رحايم اجن اندن بقا طهر جايم
 اول زمان كيم بو خاص صحبت اوله عاشق دوزخ جنت اوله
 كرتيما جنت ايجر بو حال دامو در وای انكاه دنه قال
 عشق و محسوق و عاشق اي دم بيرا او برك كدره قاله او دم
 من كيم جميع مدمن حرا اول مدام ايجر و **ر**
 ادين خوش قضا رما فاني ترك ايدر شرب بترت
 ايجر و غسله شرب ابايم
ر دل كيم ايمت شرب حيرت اولن مدام حرا
 حكمتن قوت بولن مدمن حرا اولر كدمي هر طرفه ايجر
 كيم كورسه تانيه مدام ايجر كورس ملتفت اولمه طرفه فانيه
 يعني سلوك ايلي بر شيه كيم نظر قلبه ماسوي الهده كدر

145
 قلله ما دانت شيئا الا اورانت الله فيه انكاه نيلك
 روشناسي اولتا ما دانت شيئا مع الله انكاه شناسي اولر
رط همزه معينك ايجر حرا عشق
 پيخود اولب باخذ اولادام مدمن حرا اولر ايجر ايجر
 هر نيم بقسه حقيق كوز ليد كرت اشيا ده وحده كوز ليد
ر ش كمال الله عليه اللهم اللهم اربني لا تيسار
 كجاي ايجر اي صائق اشيا صفت اشيا حرا حرا حرا
 المجاز قطره الحقيقه بو حرا ايل رازا انجمن ديشه
 اول طريقت ايجر دوزخ ودم اولر حقيقه ايجر شعير
 عشق مشابه ايت ريك امير كيم حقيق كدر بريك مجاز
 تا بدست آورد دل محمود بطرز دبت نزل ليا باز
 ادين خوش قضا رما فاني **ر** شرب بين چون منتهي
 اولر ايجر ساك راه معني اولر ايجر حقيق اشيا ايجر دعوي
 حرا تبه دن شيان اولر كدمي حرا ايجر حرا حرا حرا حرا
 ايسر كيم قضا رما فانيه انكاه قوشو كفا فانيه ايجر

133b-135a

پس ترک ایب شکر شکر بی و آنک شیرین لذتی عشق
 شایات ابرو ملک خرابانته قدم بصب کچو بند سر هیچ
بزر اول دل خرابانته
 اورتن کورتون اضافانته
 نمر پس چون خرابانته مغان اچره که فنا مقامی در نازل اولسه
 و بومعنی که ایل بقا کلامی در انکا حاصل اولسه **رط**
 پیری در دینه بو عیارانته بزر اول دل خرابانته
 دلبر اولدوغی بورا ملارنگ برتن آنکله بو طرفه کفتارنگ
 یونی محبیب حق و دلبر خلق اوس بولور درون حبه و دوق
 سر کیم که توجه ایته بولور کندوی اتور بولاری بولور
 برگرشمه قلورسه دلبر اولن یعنی ایل طرفه ره اولن
 چون کفر کونکلی ال کیده اول بی بصره عصابور بیره اول
ن شکر کجا جانی خدیست من بلع اربعینا و ایم باخذ
 العصابه فقد عصى یونی سر کیم جهل علمدن بلوغه تنبسه
 جهل ساندن نور شید عجزی دروغه تنبسه و مرشد کاملدن

عصای سمت المیه و آنک ارشادندک هدایت بولسه
 عاصی در معصیت انبی و غالب آنک جهلی پس ای
 طالب راعف و ای بو صحت اهلند مصاحبه جهل اولد
 تا ناهج هدايته سوار اولرس و کرعناقی قوشانیه حق اهلند
 خدمتکار اولرس عصای سمت آلائی وادی ایمنه
 موسی کی کلک کورب حقنک فرعون اولورب نفسک
 فرعون آنت ناره یعنی چاک دباره لایق اوله پس
 و ترک علائق و عواقب فاسد **رط**
 پس بود دعوی دکل بدسه کامل اولدو حضرت ندر اول اصل
 بونی کیم بزر اول خرابانته اورتن کورتون اضافانته
ن شکر یعنی ای ایل بد ترک اضافانته در توحید ایل کیم
 منتهی اولنه کونک و و چون بد بول بولنه ترک اضافانته **رط**
 کیم نایندن کل جوعین کناه **ن** فط
 انچون دیمش اول میر خرابانته که التوحید اسقاط اضافانته
 اضافانته ساقط اوله فال توحید بو توحیدی بلن حاضی بخرید

اضافانته عجزی و منی جهک
 انایت کیم ایل حاله انایت بو بزر اولسه قاله
 قلاب قیلک سنه قانک ایلی دو شکر قیل بقا احکام ایلی
 ایلکدن کچی توحیدی بولدی مجر اولدی توحیدی بولدی
 بلب توحیدی محقق طر وحدته کی توحیدی ایلی
 دخی تقلید ایلم اولر مقید کت اولر طر ملک مخلد
من الراجیح ایدیم بینه دکل بر معنی
 عین معنی در دکل دعوی
 برنمان بر الف دیب در نوز دیمش عجزه بزر
ن شکر بونی وحدت عشقه قدم بصدر یاد و بلش بونک
 کسوع نخته وجود اچره استاد از لکن مکتب عروف
 اچره معلما بزلدن در ستم بر الف بر همان نکر امر اولدر
 مرزبان کلم آتینت قلبنا انانی معصیت بلیطر
 هقه دروغ مشور چون برک طر غدن بو غمشور ایلر کیم

اول توحید ایلی اول بزر اول توحید ایلی بوزک مقامندک
 خیر وردی و آنک خبری وحدت اهلند اردی **ف** لیت
 نیت در توحید الف قامت دوست
 حکم حرف و کرایه نداد استادم
ن شکر حرف الفذن الفت طر و الفتندن
 وحدت عجزه بی دسک کناه در ایلکدن قاله **ن** شکر
ر ط بر الف در همیشه نکر ام بر الفذن در بونک
 الف قامت انکار کی کورب روز و شب خدمتده و در و
 مصحف و جهن آنسه قدرتدن فالر در الف بو صودن
 الف الف اولدی کثرت اهلیند واحدا اولدی بو وحدت اهلیند
 چونکد ستم جمیع حروف الف اولدی و طر و انکا
 بی دیک فالدی الفذن اوتب بر کی صالب ایلکله تب
 عجز اولدو عجزه ایدر بر دیمش بی الفدر عهد ایدر
من الراجیح غسل ایدانوز کلذده کونکلمنه
 باغ فردوس و حوت اعلی
 دروغه تنبیه

135b-137a

نشر یعنی جنتک زینتی در حور و تصور و حق اهلنہ
 از آن حدت ایرشورینی تصور و عاشق اولن فارغ اولور
 جنتک و اندخی ناز و لغویدن ناکاه اگر قلبنہ حطو ر
 ایتمہ ہوای جنت و کلمہ انک فکر نہ صفای جنت
 آشک نہ اندک غسل ایتمہ طاهر اولور و ستر آن الله
 نخل المظهر من ایجا ظاهر اولور انچون دیدی اول
 طالب دلدار و راجب دیدار **فصل**
 اگر در روضه ختای بما نور تجلی را
 زد و نوح باز نشنا سد کسی فرد پس اعلی را
 اگر دیدار ختای و جنت را بنیاری
 برای بیهمه در نوح کشند از روضه طوی را
نشر خسته دیدار اولمہ حدت کبر و آکنہ
 ناز و نوحی و وز حدن **نشر** فطم
 اگر جنتہ کور ستر سکا دلدار دیدارن
 کچم فردوس اعلادن نوح قضا لیمه دیوان

۱۲۸
 اگر نور تجلیدن بزمنستہ بہشت اولدم
 جسم نازہ صایتم انک بر سیرہ بخاران
منالجبیع خوش وضو و تنور چخندہ مدام
فکر کردن برزم غم دینے
 نشر یعنی دنیا بخندن فکر بوخرد زینرا کہ ذوق صفا
 چو خدر ناز اگر ضرورتدن فکر نہ کلمہ بلبر مصیبت انچون ذکر نہ
 کلمہ آب حشر تدن خوش وضو دو تر نو اول حدت اصغون
 روان او تر نہ طہارت الی در ای طہار برکی باطن در بری
 طہار طہارت باطن اہل اللہ کلمہ و قلبی اکاہنک در طہارت
 طہار تہ عوامنک در نہ خواہنک یقین با بارہ صدق و اخلتک
 طہارت طہار جسمی پاک ایدر و آری طہارت باطن قلبی صافی ایدر
 اری **نظم** ای دل ار شکل تودن پاک اولمہ
 تا کہ حدتدن دخی بیہ پاک اولمہ طہار و اب قلبک اولمہ
 جسمک اولمہ کشتی و روحک چونوح

نظام کی شرح یک المثلک باطن عشق دای اہل دل
 طہار و باطن ایسی **فصل** اول صفا
 متفق اولب تودم ان خلاص
 انکاکم اولدی نو اگردن وقت میر اولور انجا دستش جنت
نشر انظاہر عنوان الباطن اندہ اولور موکمن
 امنیت مسکنہ ساکن اندہ اولور کون المار کون اندہ
 بومعنی در بومعنی دہ مالایینی **منالجبیع**
 اول طوبی اولورن آنہ سن
شرح عشق قیلہ و بر نور فتوی
 اردن کی ہوا و ہوس در کفش نینسہ آفر اول بس حق
 یعنی چون نفس مختا کہ مکارہ ارزودن از طہیدی وارہ وارہ
 عروس کی زبور استدی و سیر زراستدی فی المثل ما در
 ربع لیکن اول سیرہ زنا کردی مہر نہ نہ ستر ایدہ دفعہ
 سناک کہ فرزند روح در و سیرہ سنی مشورہ در قتل قلدی کارینی
 و پرتیون اتیدی خواہی فیانی اولور مکہ در روح کلدر مکہ
 فی

۱۲۹
 یعنی ہر ہوا یہ کہ میل اتیدی عکس تبدیل و نہر از رویہ کہ مال
 اولدی ترک اندہ دیز ہوش عشق دای اہل تقوی
 و بر نور فتوی **نظم** شرح عشق قیلہ نفس اولدر نور
 اولدر ب نفس روحی کلدر نور مرکم اولدر زانہ سنی بطون یقین
 اولمہ مرد راہ و حقہ یقین از انکار لرانہ سنی روان
 اولدہ دوستہ اولدرہ ای جان طفلکن سن طفیلہ اولور
 فقر الجندہ کدای شاہ اولور انہائی قوسب چی آبا یہ
 اسفل ترک ایوب کت اعلا یہ انچون دیدی سیم نبی
 بوی انی کذا لہبت لا نبی یعنی ہوا انہائی ترک ایدم
 دو غر و آبا یہ یوز طوبی کیدم بر رفار در یہ اول سا جد
 بکہ اشایہ او غریندہ بچہ مال **جبیع**
خواجہ گنگ خواجہ ستورای خواجہ
 قولمہ قولسن برزم یعنی

137b-139a

یعنی دنیا اهل نفسنگ قوی را و آنکه برنگ مشغولی در
 ظاهره اگر خواهر روحانی و آنکه یوز کوسر بدر دنیای دینی
 باطنه بنده زد و غم و دسم زد منده در چون حق اسهل
 نفسی قل استدیل و شرح تکلیف شدن بونینده عقل
 اندیز تا مطیع اولدی آنکه فرماتنه و کردوی قوللرنگ
 صانته پس بنده بنده در اهل هوا و هوا و هوا و هوا
 حق ایلی و بس نظم ندر بکلر یکی مرد خدا را
 اگر چه ظاهر ندر بر کلا در قل آتش کند و نفسنگ هیا
 علامه اینشده ایک با دشمن هوای نفسی که بنده قلبی
 حیات روح دل زنده قلبی هوای دل دنیا با دشمنی
 بوادن رنگ اول بخر و جام قلن بو عجز و جاه چاه
 کدی عشق اولنر شاه و عجز کدی عشق اولن دنیا قایل
 نه دنیا جنت الماوانه قایل
 بوضیث قدیمی در کله ای بنده غمی که یاد دنیا اخذی
 من

140
 من خدمتی پس خدمت الله کرد و اول اولو که کله
 تا دنیا خدمتکار رنگ اوله و او ذکی پزستانک اوله
 و طم روار دینه قلم طعنه ای دل بوطر فوسر
 دکل دعوی حقیقته بو یعنی سما ایت استماع ایندی کینی
 نسر صورتا اگر چه فقیر ملک و مال و جاه کن
 معنیده زیاده یوز یوز باه شاه کن دنیا بکلر رنگ ملک فانی
 بزم ملکه جاودانی در دنیا بکلر اگر اولو در زد و غم و دسم
 اولو در لر دنیا بکلر بنده در شهوت و شهرت بزلانق
 قرب حضرت دنیا بکلر ظالم اولب اهل عا دل باطله
 بکلر ای ایل بل قاتا دنیا لری وارکن غرت و نرسه
 و ظاهر و باطنی شرع بنده دنیا لری دین اوله
 ما و الری خلد برین اوله دنیا مزینه الاخره معلوم
 و آنک حاصلی معنوم در منزل **ج**
اولر اولدوغ سوز زده رموز
 که مشایخ کلامی در رموز

یعنی ایاه عرفان اولن و عارف اسرار زبان مسلک کاه
 اولو سوزی رموز سولیلر و محرم اولنه شرح ایلیلر
 تا دکه اول اسراره اطلاعی اولینه و اول کچ مخفی
 بول بولینه مشایخ حضرت شیخ الاسلام و هادی الخاق
 لا دار التلام و طب الواصلین و انفق الکاملین
 افتخار ایل التوحید السلطان ابو سعید کورا لله
 مرقن و بنویته العوسل زقده بور باعی رموز
 سولیو بد و جو خا شرح المیو بد و **رابعیه**
خورا بظاره نکار صفت
رضوان ز تو کلف خود بر کف زد
آن خالی سیه بران رخا نظرت زد
ابدال ز بیم جنگ بر صحف زد
 یعنی متعش اولنر زلال وصال حضرت عسرت
 تعالت سماء و مشتاق اولنر تجلیات ذات و صفا
 صید

141
 صدیق توالت نعمان بعد قطع فیانی قوت عمده کعبه
 ترتیب ظاهر دن که مطابق اول شرایع ناموسیه تیه و تحذیب
 باطن در ملکات ریه دن و اتصال در عالم غیب و انصاف
 در صور قدوسیه بحقیق الانفصال عن السوا غسل
 البدنیة تا سر حسیه ملاحظه حلال و جمال ملیح اوله لر
 و اول زلال وصال مستغرق پس جمع موجود است
 جزئیات و کلیات تجلی ذات قنده اضحلال طبر
 و متلاشی اولو و معنی لیس الوجه الاله هو و افغ
 و اشکارا بولور
 کجا غیر و کوی غیر و کون نفس غیر سوی الله و الله مافی
 نشرت و مرتبه فنا و الله عبارت بو معیندن
 و اشارت بود عویدن فی کمال صفا صفا صفا
 اولنر و قبه و فاده مونی اولنر که خورا دکلن مراد

139b-141a

المراولة بجمعه صاعده مولد **نظ**
 دورب نظاره محبوب اورده كور حرم و جمال اورده
 تجلی نورنه مستغرق اندر اچ جبریت شرابن الحق انار
 ندر حورا دستك انار حرم حقیقت كاشنده كل حرم من
 سیه چشایش حورا العتقاد قرآ كور لودك در بوصفنده
ن چون محبوب ابد و ازله و تكارر نيز له
 فرسوصف اوردر و باوصاف صفا صفا در و در
 وجوه بوضه ناضره الى رضا ناظره مقرب
 در كاه و محرم خلوتك شاه اولدر رضوان ملائكه استجاب
 ایدر واستغاثان هذ الشئ عجائب بترجمه
 كف كنه چاله اول توفیه حیران قادر و واضح
 اول اسرار و تقدیر منافی ادم و اشكار اول
 بومنی اولدم ناكاه خال سیاه ۲ استغنادن عبارت
 والله غنی عن العالمینه اشارت در یاس و قسوط

۱۴۲
 علمن فالدره و بوكانك زوالن بلورنه كرم طرف
 كبریم و فیه ميم عبارت در علمك ای شاه عالم
 و بر كسوت در لك اطرافنده اول علم و الله اعلم
 پس چون انارك صفاح صحیفنده اول خال استغنا
 علم اورنه ناچارا بلال سالك ميم ایلر اولد مد
 و اول مقام ندمن فی الحال جنلنی یعنی دست
 امیدی مصحف الهیه وصل ابد و وصلی بفضل ابد
 تا خطاب مستطاب و لا یبأس من روع الله
 الله القوم الكافر و فقا نازل اولد و عنایت
 از بی حال اولد پس معلوم اولدی كه كلام مشایخ
 مرموز در حوزة الهیه مرموز دكمه در شمر كه اول
 كلام طاعن اولد معینسی بلسه نوله و المرء عدو
 بلما جملیه قبلندن اولینه و جعل مر كبدن دولینه
 مناكه جیع مینه كافری دو تبید
 اچوب قوشنیزه بول عجز

المیته التمسك الكافر البحر بول البحر لمن الأبل
 چون بلدنك كه میته دن مراد سمك در یعنی باله كافر
 دیدكی بحر ای عاقل باله پس مراد بحر دن در بیای علم
 الملح و كه نامشاهی در و سمك دیدكی موفت در اول
 در یادن در حیوانه انك جقمسه لا بد اولد حمایه و اول
 در یای عین صیادی و غواصی سالكك قلیج چای
 خاص اولك خاصه زیر الك كوبر كلامی اول در یادن
 در بوسلك كینه نظامی اول اولو اللادن در هر نه در یعنی
 حقا و معنی قیمته كلسه اول یعنی حق در معقوبی باد هوان
 دكل سوبله و كی كزودن دكل ایلدی و منا یسخلق
 عن الهوی بور ان هو الا و حتی یوحی بو
 در یعنی قوشنی دیدكی اول جرحقك و اول در یاده
 مستقیمك قریب اولدیز و انارك قوشنی بول
 بولندیز پس هر كدم باد و بلدنك عبید اولد
 انله قریب اولدی و انارك حرم حرم نلد

۱۴۳
 محرم کی بول بولدی لانم در انله در فی مسمیه حقن
 یرینه بتوره لر و هر نه مراد اولسه بتوره لر یعنی اول
 در یا سمكنك كه موفت الله در انله در محرم اتمیه تا
 بی نصیب اواب كتمه الكم سمكنك سماكه انارك
 ستری وار و بو جناح مجاهد طریقی و راستر قوشنك
 اسفندك اعلایه عروج ایدوره لر و اول عالم علویه
 بتوره لر **نظ** ای الهی نوری روان همدایت
 بولره قوشنی اولمعه عهدایت مر كه مسایه در بو قوشنك
 دو تسیدر بدیجی كوكره مقام جار حقد بولده قوشنی اولن
 محرم شاه در بولدی بولن كین کی اوج در چو یاری
 بشندن اكلسون بوسایه بی كه بوسایه اولدی مسایه
 كین کی ستری اولدی بالایه **ن**
 بول مجوزك شیر شتره ای صدق برز و مراد اول شیر
 شتر دن علم و حکم در ای حلیم زیرا كه انله قوشنی اولن
 اولور سلیم یعنی قهر و غضب كسوه سندن عاری اولور

141b-143a

و اخلاق ذمیدن آری ایله کم حکایتی و ارا که
 حضرت احمد مختار صلی الله علیه و آله الایخیار
 بو سیرت عالمیدن فرود آیدنه و اعلی علیتند عروج
 آیدنه حامل و عجمی مبین یک حضرت جبرئیل
 امین جانب عن ندن تیدی اسی ازل سلام اتدی
 مگر حضرت بلنده کی قبح آیدنه بری شراب و بری
 شیر اچ دیدی ای بشر اول فرود عالم سید اولاد
 آدم آلدی کاسه شیری نوش اتدی خاطر بیاضده
 درای علم خوش اتدی یعنی علم و حلا اشارت
 آیدنی اول کاسه شیر بو معنی اول صورت مشیر
 کوشراب اجدی اول حبیب محبوبتک و اول طیب
 قلوبتک بو معنی در که شرابک خاصه بر جوس
 و غرض اول فوفا اتمک اول خاصه
 مگر شراب مظهر عشق درای مست خراب عشق مظهر
 مانع راه حق در بلا آری اب اللهم اجنی مسکینا

و اتمی مسکینا و احسنی فی ذمیرة المساکین
 بو معنی پرورش ایله ای اهل دین رب زدنی علی
 اول صورتی منتقش ایله ای نقاش چمن پس قونش
 اول اعلی عرفانه شیر علم و معرفت اچ قانده تا علم
 الیقین عن الیقینه دونه و عن الیقین حق الیقینا
 قونده کم شیر اوج نسن دن مرکب در ایدم بر شیر
 بری آب و بری شیر و بری روغن درای بر آب
 مظهر علم در که شرف در استوار شریفه پاک اولور
 بر نه که وار و شیر مظهر عن در که طریقت در روغن
 که زنده در و خلاصه مظهر حقیق در و انی بیان
 ایله بو بیت فارسی که قابل در میدان عشقک فارسی
 بلیت شرفی زو طریقت جو حقیقت و زنجی باید
 که قند و روغن و لایم زنجیت شود صلا امر الجمع
 ایتمیز بر خلاف اوزره سجود
 بزده بوخ دیمه لایجوز تجوز

شیر الخلاف الکون یعنی خلاف اوزره سجود ایله
 رود کل بوسره اتفاق ایتمین ایله صفا دکل زیرا که
 بزده لایجوز تجوز اولمز بوجوازه فتوی ورن اوز
 اولمز چون ضعیف قوله عمل قلینز و اول قویله
 جایز بلینز یا خلافتن مراد درخت بنید اول ای سر و قد
 وی کلشن حسن ایچره لایحذ ایله که سوکت اعراض
 میوه دن عاری تر و باریک بوخ اوز که اچنک باری
 اولسه ایله باری بوخ پس هر کتیک سجودنک و با وجود
 سجودنک بار منفعت یا میوه وقت تورسه سجودی
 خلاف اوزره در یعنی بنیه حاصل و بی حاصل اولن
 حصه اولمز و اصل بنم سجودن ترک
 انابت تورونی وجود و باغ معینده میوه لایند
 بو درای اعلی جوهر مصراع وجودک ذنب لا
 یقاس بر ذنب کند ویر وجه ویرتک
 خصوصاً سجود قنده کناه در و انجاک اقریب
 بو قربتکواه در ایله کم دیدی اول معنی آری

که علم لذتیدن در دفریه شعری
 عشق را بو حقیقه در سن نکت شافرا در و روایت
 لایجوز و تجوز تا ایست علم عشاق را نهایت
 نشیر پس لایجوز و تجوز بو عالم ما و منی در
 که جنک و جدل معدنی در علم قیاسی فکر و خیال در
 خذ العلم من افواه الرجال لسان حال در علم عشاق
 در سیندر که نه بسون بو درسی ندر اوز که علم فالور
 بی عمل چون ایریشه وقت اجل علم عشاق نهایت در
 و انجام و غایتسز در نظر
 آنده بوخ لا اولن بنیورد فی آنده دار ساز عشق سوز در فی
 سوز و ساز اولسه لایجوز تجوز اوله اول سوق ثوقا ایچره اچوز
 عشق درسی نه سینده که صغار سینده کاول سینده اولده صدر کبار
 در پس عشاق در سر و دل رود شاهد و شهم و شهم شهم
 مست اولب بو ترانه جنک راست ایدب نوالس اهنه
 دیمش کوش سوشده سن بیچکم جوش ایدب خوشده سن
 اظ

143b-145a

من الحجاج بی زور زور زرقن المنور
 عشق بازار تنگ انجمنه اجوز نشد
 یعنی زور زور مر بو خدر زبیر که فیض آه و زار مر
 چو خدر چون عشقه اسیرن زرقن که شراب
 و منکو خد اولو لا لباس که مراد اندن فیض ایله
 و اسرار بادشاهی و بو فیض زور زور ایله اولم زاری
 کرک و بو بیع عیش و سرور اولم عشق بازار
 لکه که عنایت ازنی و هدایت لم یزنی اولم
 جد و جهدنک نه فایده سی وار الله لا ما یغ
 لما أعطت ولا معطین لما منعت حدیثی
 استوار التصوف و روض بلا و ارد
 بو بو حنیه اصحاب صدقه شاهد زور بود عویه
 اگر قابل فیض ایله اولم و محرم اولم اسرار
 پادشاهی بولم قیمت و بجهایه کلمه ایلی بی ریاضت
 زور

147
 نه ریاضت و عبادت مال دنیا به کلمه ایلی اولم با پندن
 عاجز قالدی و انجمن و شرابندن قاص اولم ایلی
 بس چون خطای زبانی و قولی و حضر تنگ
 مقبوله زبیر مر مرله دختر زرقن اولدی بونله بی زور
 و زور و مجله اولم عروس اولدی زنی ذوق
 و حضور بس بو نکاح میاع و رعایتده اجوز
 فقاهتنک اولم دیه لایحوز من الحجاج
حرم زور آتودای زاهد
بزرگ کلمه نفس مجوز
 الهود البو بده یعنی توبه در حرم زور حقن در آنک
 حرم زور بوسقنک عوامنک توبه بی کفایت
 و خواصنک توبه بی ماسوی الهمک ناکاه اگر عالم
 و حدتک کثره کلمه سالک راه حق بو مرتبه انکا
 کناه در مطق مکر که دعوت خلقن اول اول جانیه

اول دعوت قبول اتمک در واجبه طالع نوحیم
 عبادت ایله بود دعوت کناه در اولکه مقامه نسبت
 یعنی توبه ایله وکی اولدرا تک اول عالم روح استر
 و بو عالم بشیرتدن خروج استر حدیث
 ارحمی یا بلبل بو روح افزایه در دال توبه
 معنیسی در ندیم و ندامت منزه نه بضع قدم ازنی
 لیغان علی قلبی ان استخف الله فی کلم
 یوم سبعین مرتبه او ماله مرنا و بو توبه احض
 خواصه منسوب در ای یازد و مرتبه و هر نفس یزنی
 بو اول نفس اهلینک و مرشدی اولن هوا و هوین
 اهلینک زبیر به نغیده بری اولم اگر چه بولم
 صاع و سول واره که الطرق الی الله بعد در
 انفا بر بخله بق روشن در بو مرتبه کن مجری
 صاحب کلشن در نفس اکی در الحاصل بری حق در
 بری باطل بری اصحاب الیمین و بری اصحاب
 الشمال

145
 الشمال دیکه میدکسه عشق المذک کوشمال الی الحجد
 نفس الرحمن من جانبا الین اصحاب یسندک فیله
 روح عاصف اصحاب شمال الیل دیکه اللهم
 اجعلنا من اصحاب الیمین ولا تجعلنا من اصحاب
 الشمال بفضلک یا ذا الجود و الافضال من الحجاج
راستی راستوز الف کی بز
صنعه کر مثل سخن مجوز
 راستوز الف نسبت طریق استقامتده و در غرور
 صحنه توبه باخیز یارین قیامتده نخلقا با خلق
 الله الیه متصفون بس حروف انجمنه دوغ و لغده
 الفوز و ط الفوز استی طریقه و احد روز عالم
 ملک تجریدا انجمنه بر الفوز تا که تفریده در حرم و متصفون
شمر برده در حرکت و اراف ساکن در الله
 منی لک و اربوا بر الف مسکن مقامند
 سمون

145b-147a

و بمنزله تحرك منزله هر كنده در بمنزله غرض قلبه غماز
 الف اول شيوه كردن يني ياز در بمنزله اگر كلك
 نشاني وار زاهد خود بين كمن الفدر دوزخ و لغوه
 استوار عاشق خدا بين كمن عالم تلويذه اولن
 مقام عظيمه الف و لغوه در عالم تلويذه ام ديگر اول عارف
 و اول عارف اولن واقف **مصرع**
 كج كمن سر دهنم رامن بمنزله هموزم
 يعني نكسند تلويذه كلام دعوت چون و بورنگه كردم
 بر حلقه نك كج اولم بمنزله كج دوزخ و لغوه الهم تحريك
 بوجرت كمنده وار مندن دكل جستنك
 تحريك جازن در مندن دكل **و ط**
 الف در بمنزله كشته تحريك تترك سوز در بوسوز تترك
 سلوك بمنزله كلكه الف در ده بواره اول مختلفه
 اگر بمنزله هموزم اي يار الف نكده دوزخ و لغوه الهم وار
 اللهم

۱۴۸
 اكلم بمنزله كك تلويذ برم الف نكده دوزخ و لغوه بكنم برم
 كج اولم راستي در دله دكرم دسم دوزخ و لغوه در دكرو فكرم
 و يني سن صنفه كز من مثل بمنزله او بمنزله كاوله انده در لغوه
 بو بمنزله بمنزله سمازه بنمزر بو بمنزله غمزه غمازه بنمزر
 بو بمنزله زاهد خود بينه او خشر خدا بين اولم يني دينه او خشر
 بو بمنزله اگر كج دوزخ و لغوه رسم سوز يني بوز دوزخ و لغوه رسم
 الا اگر يكلم دوزخ و لغوه بولم الف نكده دوزخ و لغوه بولم نوله
 اليه بمنزله دوزخ و لغوه الف وار اول استنك حقيقن كانه الف وار
 منم اگر يكلم چو خدر بولنك يني دوزخ و لغوه بولنك
 الف نكده الف نكده ايرن انبيا چون الف نكده دوزخ و لغوه اولن چون
 اليه در كناه معرفت نك كج ايه راستي در كل الف نكده
 انك اگر بلكينه بقية يارب الف نكده دوزخ و لغوه كا بولنك
 منزه صبه عكس زلف و رخسار يار نك
 طلمت و نور روشني شب و روز

شواظ يقينه بوصفته لطف و فخر مرتب بر لركم چون
 كه سواد زلفه ظلمت شب در ر و محبوب نك بو جمله
 كه چمن رويي در دلفوز روشن در انكادسه لور
 نور روز روشني دهدي بو فخلصه اي مخلص
 واي اخلاص ايچنده يار مختصص يعني عكس زلف
 كه صفت جلال دره و عكس رخ كه صفت جمال
 سالك روشن و له ظلمت و نور در حقيقته اگر چه
 جنت و حور در ظلمت نوره و انكه التور في التواد
 جنتنده حور و از قل يا عباده تجل جلال جمالند
 خالي دكل و تجل جمال جلالند نيشنده نوشي وار
 و نوشنده نيش قيشنده يازي وار و يازنده
 قيش نطن قيزنده در ترياقي زهرنده در ظلمت
 كوستر سه زلفند دليل روشن در نور حالته
 و يابيز تو لايج اولسه مهر رخن اشارت در
 بهمنه

۱۴۹
 صفت جلاله بس سالك بو مقامه ايرسه بين
 الخوف و الرجاء كرك و سيره سلوكي ملكدن
 او جا كرك امن كرك اي موئن مكرندن كمن
 اولدي امن **رط**
 اولم مكر حقدن امن اي كوكل مومن اولن بكدن امن دكل
 كج جلالند تجلي كوستره يا جلالند نكدي كوستره
 بو اي حالته نغيره اولم كيم بيري اميد و بريسي اولي بيم
 بيمله اميد امن خوف و رجاء بو ايدن بر دم او صبه توجا
 نشر المنه مون على خطه عظيم بو مكرمي
 بلدر و ساك بين الخوف و الرجاء اولمغي بيان قلدر
 لا يا امن مكر الله ايت در و كراه اولنده
 هدايت در بو معني سلوك مقامنده مقم اولنه
 لازم در چون خدمتده روز و شب ملازم در
 قاتا انكر كه اهل ديد و ديد در و ما بسوكي الهدن
 صبه

147b-149a

اگر و هبیدن نور و ظلمت آزاد در خوف
 و رجا و بندگی کشته فانی اولی نه بلور لطف
 و تهری فارغ اولی نه بسون تریاق وزهری
 فتاوی الله انکه یک مقامی در سبحانی ما
 اعظم شایانی انکه کلامی در منصور تک
 آنا لقی دیدگی دعوی دکل بو معیند اگر چه
 اعل صورت فتنده عین دعوی در **نظم**
 اوش بوسوز در اشارت اول حاله
 اول کجی دارو کبر و احوال
 صوفی اولی بلور بودار ندر دارا بجزه قلن در ندر
 چون بلور ارغش و ندر صوفی بلدی معزور لرزش
 چون قلن در نبدی کلری دل دن انک تمان الی بلدی
 ظاهر انکه سوزی لیکن در کفر اول سوزه آیاتون
 بزعمای در کحل استر شکل اولده و چون خلل

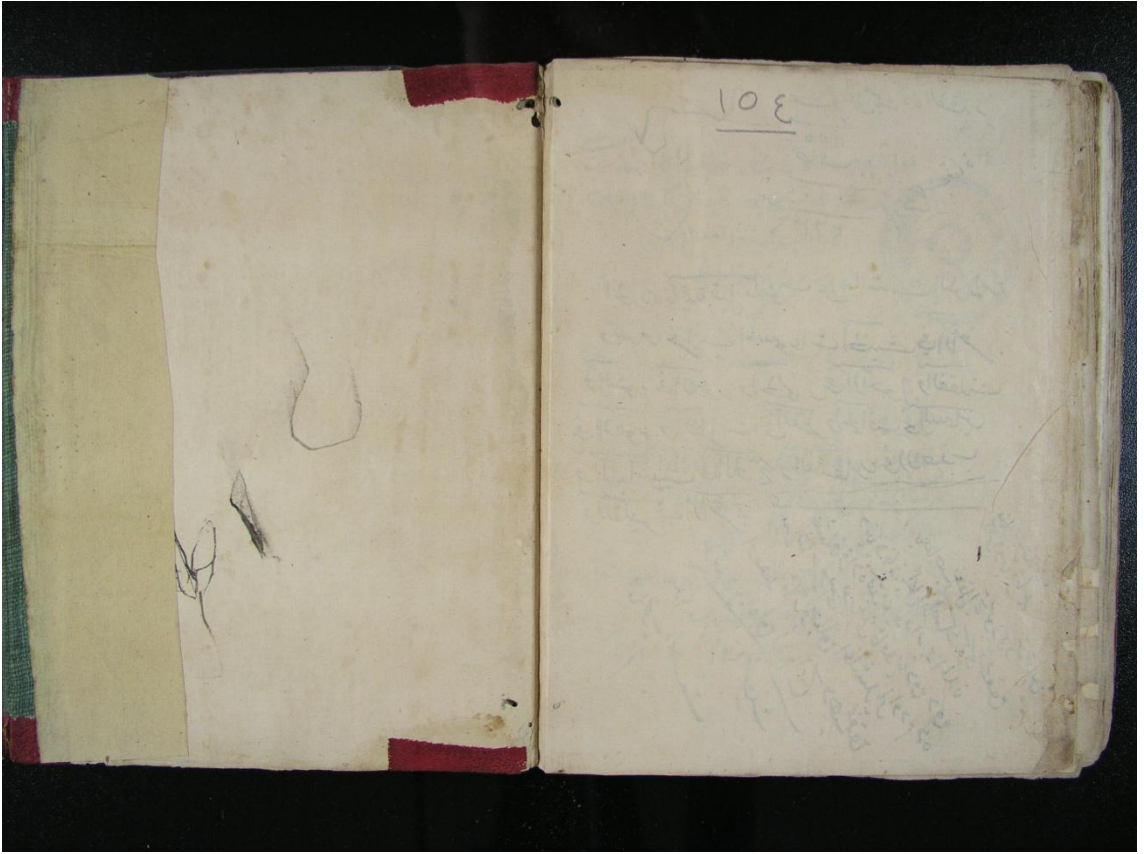
150
 یوری حل ایت صلاح سوز لرزشی درخ اهل فلاح اوز لرزشی
 لانسلم دین سلیم اولی یونی ملک سلامتی بولمز
 کم صفا صفت سنده صوفی اولی خوش و فاجیه سنده صوفی اولی
 دیدگی بوطرفه سوز لرزی گوش ایت معرفت جامی روان بوشکایت
 من **تجرب** صوفی بزدن اسپته بامی
 چاشنی ظهری عصری اخشامی
ف صوفی دیدگی یونی کدرت جسمانی دن
 صافوز و قلب اگر قلب اولسه عین صر افوز لیلی
 صر الله مقامنده مقیمون لا یسعی فیها
 ملک فلکده مستقیموز زرد بالادن فارغوز
 بزدن اسپته بامی نور عشقه عرق اولی نه بلور
 شام و بامی عصر له اخشام بوعلمده در صبح ایم
 بوعلمده در اول حالده نه صبح وارونه مست

نور عشق اولده نه غم خزان اولی کاسل عشق بطن
 المشایخ کیف اصبحت حال لای صباغ عنیدی
 ولا مسمای صبح ایله یی روز و شب فرق ایدن
 فکر ایل **نور و ظلمت** فارغ اولی حیرت
اینی **نظم**
 بینه دکله چو کلام سوز و سازه
 تجیر دن دو شب ناز و نیازه
 که دیدی صوفیوز اول صفت ایل
 کج کز تن اولی صحت ایل
 ایکیکلدن کچن بز حاله او غریب
 فقیر اولمشیه کماله او غریب
 صفاق خسر کمال بر بزر بلیبوز
 همیشه نور و ظلمده قلیبوز

151
 انک نوری جمال نظر اوش کطلت در جلا نظر اوش
 جلاله جمالی کوز لیسیر نمودن بوحالی کوز لیسیر
 بلور کز کم ندر صوم و صلاهی صلاقی اولین بولر نجاتی
 ولی اول صوفی کم صفا اولی ایم صفا و ذوق خد صفا قائم
 تجیر دن ایتموشدر وجودن بجه طبعون صلا تله تجیر
 صلاقی که بجزدن بلیندر عدم بلیب وجودن بلیندر
 شوخ نه بلسون ندر صبح اید شامی نه بلسون ندر بزم و شامی
 روا چرس ده اکل سر روز و شب بوطرفه سوز لرزی بیدر شب
 تجیر ده تمام اولدی رسالیم مقام حیرتی حاشا که سالم
فی الخاشع
 خون توفیق رفیق اولی تمام اولدی بوتای و یلم علم حاله
 اولاش کسلدی قاروقیلم بوعایندن یسان
 اولن معنی بیدر اولر کشته قلبه دعوی تخضر

149b-151a

Vilayeti

Kazası

Kitaplığın adı

Kayıt No.	2955		Müellifi :	<u>'İlahi'</u>	
Kitabın adı:	6 Müşkil Küpa		Mütercimi :		
			Şârihi :		
			Nağiri :		
Dil	Adedi	Cilt No.	Yazıldığı veya basıldığı yer, tarihi	Hattın nevi ve hattatın adı	
Türkçe	1	1		Neshatlık	
Minyatür, şekil, resim, levha, plan, harita, v. s.					
Tezhip ve tezhibin nev'i					
Ölçüsü	Yaprak	Sahife	Satır		
175 x 145 125 x 97	114-154		15		
Cildin nevi			Kitabın fiyatı		
			Lira Kr.		
Nereden ve ne suretle geldiği ve geldiği tarih					
Tasnit No:	Eski kayıt No:	Mülâhazar			
894.354	2955				

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad Soyad :Ömer UYAN
Doğum yeri :Malatya
Doğum Yılı :1990

İletişim Bilgileri

Telefon :0532 155 21 89
E-mail :yekbeyan@hotmail.com

Eğitim Durumu

İlkokul :Gazi İlkokulu (Malatya, 1996-2001)
Ortaokul :Hayrettin Sönmezay İlköğretim Okulu (Malatya, 2001-2004)
Lise :Aksu Anadolu Öğretmen Lisesi (Antalya, 2004-2008)
Üniversite :İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, 2008-2013)
:İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, 2009-2013)
Master :Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı (Denizli, 2013-2015)
Master Seminer Konusu :Kerbelâ Toprağının Mahsûlü: Fuzûli
Master Tez Konusu :Ömer Rûşenî'nin Bir Tercî-bendi'nin Şerhi: Müşkil-Kuşâ (İnceleme - Açıklamalı Metin - Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü)

Diller

Türkçe, İngilizce, Farsça, Arapça (başlangıç)

Akademik Deneyim

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi (Denizli, 2013-...)

Yayın Kurulu Üveliği

Mürekkep Edebiyat Dergisi (2010-2012)
Fraktal Edebiyat-Düşünce Dergisi (2013-...)